MEZŐVÁROSI ÉS FALUSI CÉHEK

AZ ALFÖLDÖN ÉS A DUNÁNTÚLON

1686–1848

Írta
EPERJESSY GÉZA

AKADÉMIAI KIADÓ

EPERJESSY GÉZA

MEZŐVÁROSI ÉS FALUSI CÉHEK AZ ALFÖLDÖN ÉS A DUNÁNTÚLON

(1686–1848)

A magyarországi céhek történetéről összefoglaló munka több mint félévszázada nem látott napvilágot, így joggal érdeklődésre tarthat számot Eperjessy Géza monográfiája, amely nemcsak általánosságban pótolja a hiányt, hanem újszerűségével is kiemelkedik az idevonatkozó irodalomból. Újszerűsége elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a századforduló céhirodalmával szemben — amely a kuriózumokat állította középpontba — súlyt helyez a gazdasági és társadalmi fejlődés, ezen belül a város-, illetőleg ipartörténet összefüggéseire. A munka egyébként többet nyújt annál, mint amit a cím ígér, mert az Alföld és a Dunántúl céheinek történetén túl országos viszonylatban is elemzi a témát.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

MEZŐVÁROSI ÉS FALUSI CÉHEK AZ ALFÖLDÖN ÉS A DUNÁNTÚLON

EPERJESSY GÉZA

MEZŐVÁROSI ÉS FALUSI CÉHEK AZ ALFÖLDÖN ÉS A DUNÁNTÚLON

(1686—1848)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1967

Lektorálta

MAKKAI LÁSZLÓ

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1967*

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOM

Bevezetés 7

I. rész. A céhek kialakulása és bomlása 13

A céhesedés 13

A céhek kialakulása 13

A céhes szerveződés sajátos vonásai tájegységenként 33

A községi joghatóság 55

A mezővárosi és falusi kézművesek számszerű megoszlása 64

A kézművesek anyagi viszonyai 81

Céhes mesterek és legények 93

II. rész. A céhmonopólium 107

A vallási elzárkózás 110

A céhek harca a kereskedők és céhen kívüli kézművesek ellen 122

Mezővárosi és falusi kontárok 137

A vármegyék harca a központi kormányszervekkel a kontárkérdésben 152

Az 1790–91-es, az 1825–27-es és az 1843–44-es országgyűlés céhügyi javaslata 177

A központi kormányszervek céhügyi politikája. A helytartótanács 1847. évi „Ipari rend"-tervezete 185

Az 1848. június 9-i céhszabály-módosító rendelet 193

III. rész. Függelék 199

Szómagyarázatok 205

A céhjegyzékben szereplő rövidítések 210

Céhjegyzék (1815–1848) 211

Helynévmutató 263

Rövidítések 277

BEVEZETÉS

Az alföldi és dunántúli mezővárosokban és falvakban (eltekintve a Dunántúl nyugati részétől, s az Alföld északi peremvidékétől) lényegében a török kiűzése után indult meg a céhes szerveződés. Az általunk vizsgált települések többségében tehát abban az időben jöttek létre a céhek, amikor a középkori kézműipar jogi felépítménye, a céhrendszer már általában (Magyarországon pedig a XVIII. század második felétől kezdve) gátolta az ipar fejlődését; amikor megszűnt az az összhang, ami a céhes fejlődés korábbi szakaszában a termelési viszonyt kifejező jogi forma és az ipari termelőerők között fennállott.

A mezővárosi (és falusi) céhek *kialakulása* – mint látni fogjuk – a Dunántúlon és az Alföldön sajátos módon egybeesett a céhrendszer *bomlásával.* A török kiűzésétől az 1848-as polgári forradalomig eltelt mintegy másfél évszázad tehát nemcsak a mezővárosi céhek kialakulásának, hanem bomlásának is kora. (A magyarországi céhtörténet utolsó szakaszával, a céhrendszernek az 1848-as polgári forradalom után bekövetkező „haldoklásával" jelen tanulmányban nem kívánunk foglalkozni.)

A céhes fejlődés azonban az általunk vizsgált területen nem egyidőben és nem azonos ütemben bontakozott ki. A XVIII. században a céhesedés üteme a leggyorsabb és legerőteljesebb a Dunántúlon (s főként annak a török pusztítástól megkímélt nyugati területén), valamint az Északnyugati Felvidéken volt, a Dunántúl keleti részén, továbbá az Alföldön még csak kevés mezővárosban alakultak céhek, s a Délvidéken csak a XIX. században indult meg a céhesedés. A céhek bomlása sem egyidőben következett be, legkorábban a Dunántúl és a Felvidék nyugati részén indult meg (főleg az osztrák tőkés ipar hatására) és Pest környékén (a pesti piac hatására).

Annak ellenére, hogy a Dunántúl, az Alföld és a Délvidék céhes fejlődésében némi fáziseltolódás *is* tapasztalható, a kézműipar céhes szervezetének *kialakulása és bomlása lényegében a XVIII. században és a XIX. század első évtizedeiben ment végbe az említett országrészeken.* Vizsgálódásunk tárgyául – elsősorban a korábban török uralom alá esett területet – a Dunántúlt és az Alföldet választottuk.

Nem kívántunk viszont foglalkozni az egykori Magyarország több vonatkozásban is eltérő fejlődést mutató vidékeinek, így Erdélynek és Horvátországnak céhtörténetével.

Bár elsősorban az alföldi és a dunántúli mezővárosi és falusi céhes fejlődést vizsgáltuk, a céhek kialakulásával és bomlásával kapcsolatban a felvidéki és a szabad királyi városi céhes szerveződés problémáit is érintjük. Főként munkánk II. Részében lépjük át több esetben a magunk elé tűzött „határokat", amikor pl. a céhen kívüli iparűzésnek – a kontárkodásnak – a polgári forradalmat megelőző évtizedekben *országszerte* mindinkább kibontakozó jelenségét vizsgáljuk, illetőleg amikor a megyéknek a kontárkérdésben a központi kormányszervekkel vívott *országos* harcát mutatjuk be. Tanulmányunk III. Részében pedig a felvidéki megyék és a szabad királyi városok céheinek jegyzékét is közöljük.

Az alföldi és dunántúli mezővárosok céhes kézművességének története nemcsak azért képezi külön fejezetét a magyarországi iparörténetnek, mivel a céhek kialakulása és bomlása lényegében ugyanabban az időben, egy viszonylag rövid – másfél évszázados – időszak alatt ment végbe, hanem azért is, mert a mezővárosi és falusi kézműveseknek a gazdasági és társadalmi helyzete is lényegében azonos volt. A termelésben való szerepük annyiban azonos, amennyiben a mezővárosi és falusi ipar még az 1848-as polgári forradalom előtti évtizedekben sem szakadt el teljesen a mezőgazdaságtól, a mezővárosi és falusi iparosok gyakran csak kiegészítő foglalkozásként űztek ipart, tavasszal és nyáron jobbára szőlő- és földműveléssel foglalkoztak, általában csak télen folytattak valamilyen mesterséget. Ugyanakkor azonos volt osztályhelyzetük is: a mezővárosi és falusi kézművesek nem polgárok, hanem jobbágyok, illetőleg zsellérek (kisebb számban szegény nemesek) voltak, és feudális szolgáltatásokkal, termény-, pénz- és munkajáradékkal tartoztak. Azonos volt jogi helyzetük is: a mezővárosi és falusi céhszervezetek első fokon a földesúri nagybirtok ellenőrzése alatt állottak (a XVIII. század második feléig szabadalmaikat is a földesuraktól nyerték), második fokon pedig a megyei törvényhatóság felügyelete alá tartoztak.

Munkánk szűkebb anyagot ölel fel, mint a mezővárosi és falusi kézművesipar története, hiszen számos iparágban nem alakult ki a céhes szervezet, a mezővárosi és falusi mesterek jelentős része mint háziiparos és parasztiparos működött. A háziiparnak és paraszti iparnak – ennek a külön tanulmányt igénylő fontos kérdésnek – a tárgyalását azonban nem tekintettük feladatunknak, csupán a céhen kívül rekedt paraszti iparűzőkkel, a kontárokkal foglalkozunk részle-

tesebben. Nem tehettük vizsgálódásunk tárgyává a kézműipar technikájának – további kutatásokra váró – kérdését sem.

Kutatásaink során tehát a magyarországi *város-* illetőleg *ipartörténet egyik fejezetének,* a mezővárosi (és falusi) céhesipar kialakulásának és bomlásának tanulmányozását tekintettük feladatunknak. Munkánk közben igen sok nehézséggel találkoztunk, annál is inkább, mert a magyarországi ipartörténet, illetőleg *várostörténet* (s ezen belül különösen a mezővárosok története, valamint a mezővárosi ipar fejlődésének vizsgálata) történettudományunk mindmáig egyik legelhanyagoltabb területe. A középkori városfejlődés és kézművesség kutatójának megállapítása szerint a magyar polgári történetírást saját múltja vajmi kevéssé érdekelte, a polgárság szerepére, a középkori városfejlődésre s a kézműipar kialakulására vonatkozóan a korábbi magyar történetírásban hiába is keresnénk választ, „de még alapvető előmunkálatokra is csak helyenként" bukkanunk.[1]

A magyarországi várostörténetnek a késői feudalizmus, illetőleg a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korszakára vonatkozó irodalma még az előbbinél is lényegesen szegényebb, gyakran kevésbé használható anyagot tár fel, s különösen kevés azon monográfiák száma, amelyek az újabb kori mezővárosi fejlődéssel foglalkoznak. S amíg a középkori várostörténetre vonatkozóan a felszabadulás után néhány jelentős feldolgozás és iratkiadás napvilágot látott, addig a késői feudalizmus és a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet várostörténeti problémáinak tisztázásával mindmáig adós történetírásunk. A fejlettebb iparral és kereskedelemmel rendelkező nagyobb városok (szabad királyi városok) gazdasági és társadalmi viszonyainak, a polgárság gazdasági, politikai és kulturális szerepének, a városgazdaságnak, a városok piaci körzetének, az országos piaccal való kapcsolatuknak, a városfejlődést gátló (esetleg azt előrevivő) gazdasági és politikai tényezőknek feltárása, vagy pl. a szabad királyi városi és mezővárosi fejlődés specifikus jegyeinek elemzése, a mezővárosok főbb típusainak (földesúri, püspöki városok, civisvárosok, jászkun települések, hajdúvárosok, kamarai tulajdonban levő mezővárosok stb.) bemutatása a kézműipar-, illetőleg a céhtörténet kutatója számára is nagy segítséget jelenthetne.

Kutatásaink során *főként levéltári forrásokra,* így elsősorban az Országos Levéltár, ezenkívül a Pest megyei Levéltár, a Szegedi Állami Levéltár, s az előbbi kezelésében levő Makói Levéltár anyagára támaszkodtunk. Felhasználtuk azonban azokat a céhtörténeti

[1] Szűcs Jenő, *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon.* Bp. 1955. 6–7. – A szerző munkájának *Bevezetésében* (5–17.) részletesen elemzi a középkori magyar várostörténettel foglalkozó irodalmat.

munkákat is, amelyek nagyobb része – a várostörténeti monográfiákhoz hasonlóan – a XIX–XX. század fordulóján látott napvilágot.

A dualizmus korának – sőt mindmáig egész történeti irodalmunknak – egyetlen összefoglaló jellegű céhtörténete Szádeczky Lajos műve. Az „Iparfejlődés"-ről, a gazdasági és társadalmi összefüggésekről azonban nem sokat tudunk meg ebből a maga korában is avult szemléletű, hiányos és hibákkal teletűzdelt munkából,[2] amely tévedéseivel, félreértéseivel együtt támpontul szolgált a céhmonográfiák egész sorának.

A millennium idején keletkezett céhtörténeti munkák szerzői jobbára műkedvelők – főként ipartestületi tisztviselők, titkárok, jegyzők, valamint tanítók és egyéb tollforgatók közül kerültek ki. Legtöbb esetben megelégedtek a céhbeli szokások ismertetésével, s ezeket vagy mint a „letűnt idők" mosolytkeltő furcsaságait, kuriózumait mutatják be, vagy – nemritkán – mint követendő példát állították a „tisztes ipar" korabeli képviselői elé, akik a céhek helyett immár ipartestületekbe tömörülve vívják mind reménytelenebbé váló harcukat a modern gyáriparral. E munkák részletesen foglalkoztak a céhek valláserkölcsi szerepével, a céhek tisztségviselőinek, ezenkívül a mestereknek, legényeknek és inasoknak a jogaival és kötelességeivel. Gyakran ismertették az egyes céhekhez tartozó mesterek névsorát, de nem feledkeztek meg az ipartestületi tagok nevének közléséről sem, és hosszú oldalakat szenteltek a helybeli ipar egyik-másik jelesebb képviselője elévülhetetlen érdemeinek. Forrásaik – amennyiben ilyet egyáltalán használtak – jobbára a céhszabályzatok, ritkább esetben a céhek jegyzőkönyvei voltak.

Súlyos hiba volna azonban a millennium idején keletkezett céhirodalmat egészében tudománytalannak bélyegezni, hiszen nem egy olyan helytörténeti munka is akad, amely gazdag levéltári anyagra épül, sok értékes és megbízható adatot tár fel, és a mai kutató számára is támpontul szolgálhat. A mezővárosi (és falusi) céhirodalom jelesebb alkotásai közé tartoznak pl. Valenténi Gáspárnak és Vörös Istvánnak a Békefi Remig szerkesztette művelődéstörténeti sorozatban megjelent tanulmányai, s nem utolsósorban Duray Kálmán és Pozsár István figyelemre méltó munkái.[3] Az utóbbi szerző nem-

[2] Szádeczky Lajos dr., *A czéhek történetéről Magyarországon.* Bp. 1889. Értekezések a történettudományok köréből. XIV. k. – E tanulmány átdolgozása és kibővítése: *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon.* I–II. k. Bp. 1913.

[3] Valenténi Gáspár, *A somogymegyei céhek.* Szekszárd 1909. Művelődéstörténeti Értekezések 36. sz.; Vörös István, *A mezőtúri céhek élete.* Szentgotthárd 1911. Művelődéstörténeti Értekezések 54. sz.; Duray Kálmán, *A váci céhek.* Vác 1912. Váci könyvek 5. sz.; Pozsár István, *A csongrádmegyei céhek története.* Csongrád 1912.

csak az általa feltárt bőséges levéltári anyagban való jártasságával tűnik ki, hanem részletesebben foglalkozik – a céhirodalomban többnyire alig érintett – kontárkérdéssel is, felismeri a céhmonopólium fejlődést gátló jellegét, s Kautskynak Marx gazdasági tanaival foglalkozó munkája alapján rámutat arra, hogy a céhek a legények számának korlátozásával tulajdonképpen a kapitalista fejlődést igyekeztek megakadályozni.[4] Véleménye szerint az ipartestületek a céhek tulajdonképpeni örökösei, a kartell a kapitalisták, a szakszervezet pedig a „bérmunkások szövetsége". Szerzőnk a céhek által üldözött kontárokkal és a mesterek által elnyomott legényekkel érez rokonszenvet, s úgy tűnik, hogy valamilyen – eszmei vagy talán egyéb – kapcsolata is lehetett a korabeli munkásmozgalommal. A céhlegények és bérmunkások, illetőleg a céhszervezetek és a korabeli munkásmozgalom között éles határvonalat húzva a következőket állapítja meg: „... a bérmunkás bérmunkás marad s nem lesz kapitalista, ezért sokkal nagyobb ebben az osztályban az összetartó erő, mint volt a céh mesterlegényeinél, kik folyton azt remélték, hogy valaha ők is mesterek lesznek. A bérmunkás nyíltan hirdeti célját, s a nemes céhek proletár sarjai kezében nem lengeti már méltóságosan a szellő az aranyhímzéssel kihányt máriás nehéz selyemzászlót, s nem kél ajukukon ájtatos ének, hanem kezükben vörös lobogóval pajzánkodik a szél, s a Marseillaise forradalmi hangjait hallja a parlament. Íme a sors örök szava: »Vissza a földre új csatákra!« ...."[5]

A két világháború közötti időben keletkezett céhtörténeti munkák közül kiemelkednek Dehény József tanulmánya, Kiss Lajosnak nemcsak néprajzi, hanem ipartörténeti szempontból is figyelemre méltó dolgozatai, valamint Horváth Zoltánnak a Domanovszky-iskola eredményeire támaszkodó (többek között Majlát Jolán kutatásait felhasználó) monográfiája.[6] A kézműipar fejlődésének kutatói számára új irányt mutatott Kring Miklós dolgozata, amely a tatai csapócéhben a kapitalizmus hatására bekövetkező differenciálódási folyamatot világította meg, Ungár László a tőkés ipar hatásával magyarázta a magyarországi céhrendszernek az 1848-as forradalom előtti évtizedekben bekövetkezett bomlását, s elsőnek foglalkozott

[4] Pozsár i. m. 171.

[5] I. m. 205–206.

[6] Dehény József, *A kalocsai céhek története.* Kalocsa 1922.; Kiss Lajos, *A nyíregyházi szűcsmesterség és szűcs ornamentika.* Bp. 1929.; Uő., *A hódmezővásárhelyi szűcsmesterség és szűcs ornamentika.* Hódmezővásárhely é. n.; Horváth Zoltán, *Egy mezőváros céhes ipara. A nagykőrösi céhek élete és története.* Nagykőrös 1943.

az 1848-as pesti céhlegény-mozgalommal. Lederer Emma pedig a XVIII. századi iparfejlődés főbb kérdéseit tisztázta.[7]

Bár a polgári történetírás néhány jelesebb alkotása a magyarországi iparfejlődés több fontos részletkérdését felvetette, az alapvető összefüggések megvilágítását csak a marxizmus–leninizmus világnézete eredményezhette. A marxista módszer alkalmazása az ipartörténeti kutatások területén is minőségi változást idézett elő. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korszakának ipartörténeti problémáit marxista módszerrel elsősorban Mérei Gyula világította meg. A magyarországi céhrendszernek az osztrák tőkésipar által előidézett bomlási folyamatát, a céhes mesterek és legények közötti osztályharc elvi kérdéseit tisztázta, a kereskedelmi tőkének az iparba való behatolását s a manufaktúrák főbb típusait hatalmas bizonyítóanyag alapján mutatta be.[8]

Munkánkban – amely az azonos című, 1961-ben elfogadott kandidátusi értekezés alapján, az abban található bizonyító anyag jelentős lerövidítésével, s egy-két fejezet elhagyásával készült – a mezővárosi és falusi céhek történetének főként azokat a kérdéseit igyekeztünk vizsgálni, amelyekkel a korábbi céhmonográfiák nem foglalkoztak, vagy amelyeket legfeljebb csak érintettek. Ezúttal is köszönetet mondunk opponenseinknek, Makkai Lászlónak és Sinkovics Istvánnak, akik értékes tanácsaikkal és bírálatukkal segítségünkre voltak.

Budapest 1964. december 21.

[7] Kring Miklós, *A tatai csapómesterek. Helytörténeti adatok a magyar posztószövő ipar múltjából.* Domanovszky Emlékkönyv 1937.; Ungár László, *A hazai céhrendszer bomlásáról.* Századok 1938.; Lederer Emma, *Iparunk és kereskedelmünk a merkantilizmus korában.* Bp. 1941. Magyar Művelődéstörténet IV. k.

[8] Mérei Gyula, *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz.; Uő., *Munkásmozgalmak. 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948.; Uő., *Iparfejlődés . . .*

I. RÉSZ. A CÉHEK KIALAKULÁSA ÉS BOMLÁSA

A CÉHESEDÉS

A CÉHEK KIALAKULÁSA

Az alföldi és dunántúli mezővárosok XVIII–XIX. századi céhes fejlődésének *előzményei* a török hódoltság korába nyúlnak vissza. A török uralom alá került Duna–Tisza közén a szultáni fennhatóság alatt levő *parasztvárosok,* pl. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd voltak a céhélet központjai. Az ipar és a kereskedelem azonban a török korban sem szigetelődött el a három különszakított országrészen, hanem szervesen összekapcsolta azokat. A parasztvárosok királyi területről és Erdélyből szerezték be iparcikkszükségleteik egy részét. Céhes mestereik nemegyszer királyi területen levő városoktól kölcsönözték szabályaikat, kiváltságleveleiket pedig a török hatóságok mellett gyakran a nádor és a királyi területekre menekült földesurak is megerősítették. A parasztvárosokon kívül a *végvárakban* is működtek céhek a török korban. A végvárakban állomásozó katonaság mellett a lakosság soraiban bizonyos iparűző (és természetesen földművelő) elemek is voltak, ezek a katonaság szükségleteinek kielégítésén kívül a helybeli lakosság és a közvetlen környék számára is készítettek iparcikkeket. A végvárakban dolgozó céhes kézművesek privilégiumukat rendszerint a földesúrtól, illetőleg a végvár főkapitányától nyerték.[1]

A XVI–XVII. századi előzményektől eltekintve a céhesedés tulajdonképpen csak a *török hódoltság megszűnése után,* a felszabadult területek benépesedésével párhuzamosan indult meg az általunk vizsgált országrész mezővárosaiban és falvaiban.

A török kiűzését követő első években a bécsi udvar még nem döntött abban a kérdésben, hogy mennyiben volna célszerű a céhrendszer visszaállítása a felszabadított területeken. A Kollonich-féle Einrichtungswerk[2] fölött tanácskozó bizottság az 1680-as évek vé-

[1] Vö. Eperjessy Géza, *A mezővárosi és falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848).* Századok 1963. 5. sz. 951–953. – Az idézett tanulmányt jelen munkánk *I. fejezetének* összeállításánál – bizonyos rövidítésekkel és kiegészítésekkel – a továbbiakban is alapul vettük és felhasználtuk.

[2] Theodor Mayer, *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit.* Wien–Leipzig 1914. Anhang XXI–XXII.

gén még úgy vélekedett, hogy céhprivilégiumokat csak minimális mértékben kellene a magyarországi mestereknek adományozni.[3] Az 1690-es évektől kezdve viszont rohamosan növekedett az udvartól származó kiváltságlevelek száma.[4] A kormányt bizonyára az a megfontolás vezette, hogy a céhrendszer is alkalmas eszköze lehet a Magyarországgal szemben követendő gyarmatosító politikának. A XVIII. század elején egyes nagyobb városok céhei „országos főcéhekké" váltak, s a kisebb városok céhei fölé is kiterjesztették fennhatóságukat; a céhek jelentős része a Habsburg hatalom alatt levő országokban a bécsi főcéh irányítása alá került.[5]

Egyes mezővárosokban meglepően korán, a *török kiűzése után alig egy-két évtizeddel* létrejönnek az első céhszervezetek. A *jászberényi* vargák pl. 1695-ben alakítottak céhet. Kiváltságlevelüket még ugyanebben az évben kölcsönadták a *váci* vargáknak.[6] 1696-ban került sor az *első bajai* céh, a csizmadiák testületének megalakítására.[7] Az 1700-as esztendőben 4 újabb céh szerveződött Baján, mégpedig a „kalmárok vagy kereskedők" (mercatores seu quaestores), a szabók, a szűcsök és a mészárosok testülete, a helybeli kötélverők pedig 1701-ben alakítottak céhet.[8] Az *aradi* szűcsök céhe 1702-ben alakult meg a budaiaktól nyert artikulusok alapján.[9] 1698-ban állottak céhbe a *kaposvári* szabók, kik Győrtől kapták kiváltságlevelüket. A *szigetvári* csizmadiák szabadalomlevelét I. Lipót 1701-ben erősítette

[3] Gyömrei Sándor, *Pest-Buda gazdaságtörténete a manufaktúra korszakban (1686–1800)*. Kandidátusi értekezés (kéziratban) 92.

[4] Hildenstab György, *Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában*. Székelyudvarhely 1910. Művelődéstörténeti Értekezések 42. sz. 115–116.

[5] Gyömrei i. m. 92.

[6] OL CA et preces pro articulis caehalibus (1497–1839) No. 47. L. még OL AM Comitatus Pestiensis 1. No. 19. – A XVII. sz. végén *Vácott* más céhek is alakultak. A kádárok 1696-ban (uo. No. 21.), a fazekasok 1698-ban (uo. No. 10.), a szabók (uo. 17 1/2), a szűcsök 1699-ben alakítottak céhet (uo. No. 15 1/3). – Más Pest megyei mezővárosokban is ekkor jöttek létre az első céhszervezetek. A *ráckevei* takácsok 1689-ben (OL DC Index Privilegorium et Articulorum Caehalium a caetibus receptorum et Cassatorum), a csizmadiák 1697-ben (OL AM 1. No. 5 1/6 és OL DC) nyertek privilégiumot. A *szentendrei* csizmadiák 1697-ben (OL AM 1. No. 5 1/2 és OL DC), a tabakok, szűcsök és kordovánkészítők (Artis Alutariae . . . vulgo Tabakonum seu Pellium Sattyan et Cordovan Confectorum . . .) 1698-ban (OL AM 1. No. 1.), a szűcsök 1700-ban (uo. No. 15 1/5 és OL DC), a paplanvarrók (Exomidum seu culcitrariorum) 1702-ben (OL AM 1. No. 7. és OL DC) kaptak szabadalmat. A *nagykőrösi* szabók 1695-ben (OL AM 1. No. 17 1/6), – a csizmadiák 1698-ban (OL AM 1. No. 5 1/3) szereztek privilégiumot stb.

[7] OL AM Comit. Bacsiensis. A magyar nyelvű céhlevelet Széchenyi Pál kalocsai érsek 1700-ban erősítette meg.

[8] Uo.

[9] OL DC

meg.[10] Másfél évtizeddel a város újjáépülése után, 1714-ben alakult meg a *hódmezővásárhelyi* csizmadiák és szabók céhe.[11]

Nem felel meg azonban a valóságnak, hogy a Csanád megyei Palota község szűcscéhe 1702-ben jött létre.[12] Szádeczky a Csanád megyei Palotát összetéveszti a Veszprém megyeivel. Az utóbbiban valóban létezett szűcscéh, amely 1702-ben alakult.[13]

A mezővárosokban és falvakban az iparnak a mezőgazdaságtól való különválása ekkor még alig kezdődött meg. A céhes iparosok tekintélyes része – nemcsak a XVIII. század elején, hanem fejlettebb viszonyok között, a feudalizmus mélyreható válságának korában is – csupán az őszi és a téli hónapokban végzett ipari tevékenységet, tavasszal és nyáron inkább mezőgazdasági munkával foglalkozott.[14]

A mezőgazdaság és az ipar különválását a mezővárosi és falusi céheknél korábban a *belső piac* fejletlensége korlátozta, a feudalizmus válságának idején pedig elsősorban a *külföldi* (s részben a hazai) *tőkés ipar versenye*, valamint a nagyobb városok (szabad királyi városok) céhes kézműipara akadályozta.[15]

A XVIII. század elején kialakuló mezővárosi és falusi céhek „tanult" kézművesei *többnyire* nem az őslakosság soraiból, hanem az új (hazai és külföldi) telepesek közül kerültek ki – főként a török hódítás következtében leginkább elnéptelenedett területeken, így a Dunántúl déli részén, a Délvidéken, Csanád, Csongrád, Békés stb. megyében. Az egyes parasztvárosok, pl. *Nagykőrös* mesteremberei is jobbára a fejlettebb iparral rendelkező dunántúli és alföldi városokból érkeztek, mint azt nevük is mutatja (Kanizsai Szűcs István,

[10] Uo.

[11] OL AM Comit. Csongr. No. 1. – A szabók a budai és „hostáti" szabók 1695. évi privilégiumát kölcsönözték, a csizmadiacéh pedig a budai csizmadiák kiváltságát vette át. Az 1695. évi budai céhlevelet előbb a nagykőrösi csizmadiák nyerték el, s tőlük kapták a vásárhelyiek.

[12] Szádeczky II. k. 293.

[13] OL AM Comit. Veszpr. No. 1. – és OL DC (A többi XVIII. századi céh sem Csanádpalotához, hanem Várpalotához tartozott.) Csanád megyében az első céh csak 1789-ben jött létre, amikor a makói takácsok a budai takácscéh artikulusai alapján alakítottak céhet (OL DC). A csanádpalotai mesterek első önálló céhe pedig 1847-ben alakult meg. (OL Lib. Caeh. 25.); l. III. R. Csanád megye 13. sz.

[14] L. pl. Magda Pál, *Magyarországnak és a határ őrző katonaság vidékinek legújabb statistikai és geographiai leírása.* Pesten 1819. 85. – vagy Johann v. Csaplovics, *Gemälde von Ungern.* II. k. Pest 1829. 70. stb.

[15] *A belső piac kialakulása*, valamint a *mezőgazdaság és ipar különválása* közötti összefüggésre Lenin hívta fel a figyelmet: „S éppen a társadalmi munkamegosztásnak ez az állandó fokozódása a fő mozzanat a kapitalizmus belső piacának kialakulásában." Lenin, *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban.* – Lenin, *Összes művei.* 3. k. Kossuth 1964. 18.

Pétsi Szűcs Pál, Ráczkevi Német István). Kőrösi nevek csak a század második felében válnak túlnyomóvá,[16] erre az időre tehát a helybeli parasztlakosságból is mind több olyan kézműves vált ki, aki az ipari munkára specializálódott.

A falusi és mezővárosi kézművesipar fejlődésének lehetőségeit elsősorban a rendelkezésre álló *helyi nyersanyag* szabta meg. A legszükségesebb nyersanyagok – a XVIII. századi termelésben olyannyira fontos – állattenyésztés termékei: a bőr, a prém, a faggyú és a gyapjú voltak. Némely alföldi mezővárosunk nem ritkán több tízezer állatot számláló marhacsordája és juhnyája szolgáltatja az ún. „magyar mívességek"-nek, főként az annyira elterjedt, egyik-másik városban olykor több száz mestert is foglalkoztató csizmadiaiparnak, ezenkívül a tímármesterségnek (cserzővargaság), a szűcsmesterségnek, a szűrposztókészítésnek legfontosabb nyersanyagát. A faggyú s az alföldi pusztákon oly gyakran található szikső volt a debreceni és szegedi szappanosipar mellett több mezővárosban is kialakuló szappanfőzés alapanyaga. Ugyancsak a helyi nyersanyag szolgáltatta az alapját a XVIII. század derekán kialakuló fazekas-, „gölöncsér" (gerencsér) -iparnak, többek között a hódmezővásárhelyi, mezőtúri stb. fazekasmesterségnek. Az előbbi iparágak termékei már a XVIII. században sem csak a szűk helyi piacon kerültek eladásra, hanem *részben* az országos piac számára is készültek. A molnár- s a vele kapcsolatos ács-, faragó- és asztalosmesterség, illetőleg a kovácsipar termékei viszont főként a helyi szükségletek kielégítésére szolgáltak.

A mezővárosi és falusi céhes kézművesiparnak kialakulásánál fontos szerepet játszottak a *földesúri uradalmak* iparcikkszükségletei. A nagybirtokon a mezőgazdasággal kapcsolatos ipari munkák végzésénél (kovács-, faragó-, ács-, molnár-, asztalos-, bognár- stb. mesterség), ezenkívül a földművelés termékeinek feldolgozásánál és az esetleges építkezéseknél állandó munkaalkalomhoz jutottak a különböző iparágak képviselői, akik az uradalom szükségleteinek kielégítésén kívül a helybeli lakosság számára is termeltek.

„Tanult" kézműveseken kívül az uradalmak olyan cselédeket is tartottak, akik értettek valamilyen mesterséghez. Csongrád megye 1811. évi limitációja pl. az *„első, vagyis faragóbéresek"* bérét 50 forintban szabta meg. A „közönséges 1-ső béresnek bére, aki az gazdaságbeli eszközöknek faragásához, jelesen pedig az ekének feligazításához nem ért", 40 forint volt.[17] A tatai és gesztesi Eszterházy

[16] Horváth Zoltán, *Egy mezőváros céhes ipara. A nagykőrösi céhek élete és története.* Nagykőrös 1943. 16–17.

[17] Szeg. ÁL Megyei Limitációk.

uradalom állandó alkalmazottai között 1842-ben faragó béresek és kézművesek is szerepelnek.[18]

Ezek a mesteremberek eleget téve a földesúrral szembeni kötelezettségeiknek, *bizonyos függetlenségre is igyekeztek szert tenni,* legalábbis annyiban, amennyiben a céhszabályok erre lehetőséget nyújtottak. Némely céhkiváltság, így többek között az Eszterházy birtokhoz tartozó *Répceszemere* (Sopron megye) mezőváros szabóinak 1712. évi szabadalomlevele több megszorítást tartalmaz a földesurakhoz szegődött kézművesekkel, az „Urak és Papok szabóival" szemben. A 24. cikkely pl. kimondja, hogyha „valamely Úr avagy Pap szabója a czéhbe akarna allany, tehát az elsőben adgyon a Czéhnek egy foréntot".[19] Ha pedig kívülmarad a céhen, akkor csak országos vásáron szabad árulnia.[20]

Hasonló intézkedéseket találunk a kemenesaljai (Vas megye) szabók keltezés nélküli (valószínűleg még az 1761. évi szabályozás előtt készült) artikulusaiban is. A kiváltságlevél az „Urak és Papok" szabóihoz beállt legényektől is követel 1 forint büntetéspénzt.[21]

A mezővárosi és falusi mesterek a földesuraknál dolgozó iparűzőket másutt is igyekeztek korlátozni. A váci céhek pl. olyan határozatot hoztak, hogy az „Uraságok udvaraiban" dolgozó mesterek csak uruknak és az udvar népének dolgozhatnak. Ha valaki ilyen mestertől vásárolt, akkor az árut elkobozták tőle.[22]

A földesuraknál szolgáló kézműveslegényeknek a céhekkel szemben is voltak kötelezettségeik. Az 1813. évi céhszabályzat szerint[23] a legénynek szabad volt „valamely Urasághoz szolgálatba . . . lépni", ha azonban a mesterjogot is meg akarta szerezni, akkor nemcsak a földesúrtól tartozott „bizonyságlevelet" hozni magaviseletéről, ha-

[18] Szabad György, *A tatai és gesztesi uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra.* Bp. 1957. 461–462.

[19] A mezővárosi iparosok – a többi jobbágyokhoz hasonlóan – többek között pénzjáradékot fizettek a földesúrnak. A Károlyi család 1756. évi urbáriuma szerint pl. a csongrádi uradalomhoz tartozó „Minden Czéhbeli Mester ember maga Mesterségétül Hazomnak bévett szokása szerént egy-egy Német forintot fog fizetni". (Tárkányi Szűcs Ernő, *Vásárhelyi Testamentumok.* Bp. 1961. 410.)

[20] OL CA 87.

[21] Uo. 175.

[22] Duray Kálmán, *A váci céhek.* Vác 1912. Váci könyvek 5. sz. 101. – Az uradalmakban dolgozó iparosokat a céhes mesterek máshol is kontároknak tekintették. (L. pl. Pozsár István, *A csongrádmegyei céhek története.* Csongrád 1912. 202.)

[23] Az 1813. évi céhügyi rendelkezés szerint az addigi artikulusok érvényüket vesztették, ezeket az új, egységes szövegű szabályzattal kellett felcserélni. Csupán azokat a céheket tekintették törvényesnek, amelyek az új szabadalmat kiváltották a kancelláriánál. – Az 1813. évi céhügyi rendeletre vonatkozóan l. Kassics.

nem attól a céhes mestertől kapott „Kundschaftot" (bizonyítványt) is be kellett mutatnia, akinél utoljára dolgozott.[24]

A mezővárosi és falusi céhes kézművesség az általunk vizsgált időszakban a földesúri hatalom ellenőrzése alatt állott. Az uradalmak többnyire önellátásra rendezkedtek be, s nemcsak a majorsági birtok termékeivel kereskedtek, hanem az uradalom szükségleteire iparcikkeket is állítottak elő. Más kelet-európai országokhoz hasonlóan a nagybirtokosok hazánkban is létesítettek manufaktúrákat, melyekben gyakran a jobbágyok robotmunkáját is igénybe vették.[25] Ezek a földesúri manufaktúrák a „második jobbágyság"-ra jellemző viszonyok között létesültek hazánkban. A földesurak ugyanakkor nemcsak az árutermelést igyekeztek ellenőrzésük alá vonni, hanem a feudális rendszer konzerválására is törekedtek, a „földesúri iparosok" pedig versenyt jelentettek a szabad királyi városoknak.

Különösen a molnárok „ráncbaszedésére" helyeztek nagy súlyt az uradalmak. A szekszárdi molnárcéh 1748. évi kiváltságlevele pl. előírta, hogy a molnároknak a földesúr megbízottjával, a vízmesterrel békében kell élniök. A molnárlegényeknek pedig nem mesterükkel, hanem a vízmesterrel kellett a szegődésnél szerződést kötniük.[26]

Somogy megyében a földesúr parancsára a céh köteles volt a hanyag molnárokat megbüntetni és ha az úr kívánta, helyettük más molnárt állítani. A földesúri hatalom a céhmonopóliumot is áttörte, s jobbára nem céhes kézműveseket, hanem kontárokat foglalkoztatott. A Somogy megyei molnárcéh 1824. évi privilégiuma szerint pl. a földesúrnak joga volt „himpellérek" (kontárokat) is alkalmazni, ezek legényeket is tarthattak, s a céh tartozott a himpellérek befogadni, hogyha jó munkájukat és becsületességüket a földesúr igazolta.[27]

A mezővárosi és falusi céhek kiváltságlevelüket a XVIII. század második feléig többnyire földesuraktól, világi és egyházi nagybirtokosoktól kapták. Mária Terézia 1761. évi céhrendelete után pedig csak a földesúr hozzájárulásával terjeszthették fel kérelmüket a központi kormányszervekhez. A hódmezővásárhelyi takácsok pl. – szám szerint 17-en – 1773-ban gróf Károlyi Antal bonorum directorához, később magához a földesúrhoz folyamodtak a céhszabályok megszerzése érdekében. Az uradalom támogatta is kérésüket, mivel

[24] I. m. 107.

[25] Vö. Pach Zsigmond Pál, *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon.* Bp. 1952. 138–139. és Mérei, *Iparfejlődés* . . . 113–122., 195–206., 313–333. stb.

[26] Hangel Flóra, *A szekszárdi céhek története.* Pécs 1940. 26–27.

[27] Valentényi Gáspár, *A somogymegyei céhek.* Szekszárd 1909. Művelődéstörténeti Értekezések 36. sz. 63., 133.

a folyamodók a „közös terhekből"[28] is kivették részüket, s takácsmunkájukkal a földesúrral szemben fennálló kötelezettségeiknek is eleget tettek.[29]

Az ország nyugati részén, Pozsony, Sopron, Moson, Komárom, Veszprém megyében a mezővárosi és falusi céhek élete úgyszólván teljesen *az Eszterházy család* hatalmas birtokaihoz kapcsolódott, a céhprivilégiumok legnagyobb részét 1761 előtt az Eszterházyak adományozták, illetőleg erősítették meg.[30] A Vas megyei céhszabadalmak nagyobb része a XVII–XVIII. században a *Nádasdyaktól*, illetőleg a *Batthyányaktól* származik.[31] Előfordult, hogy a királytól származó kiváltságlevelet utóbb a földesúr is megerősítette. A nagykárolyi szűcscéh 1717. évi III. Károlytól adományozott privilégiumát pl. 1721-ben gr. Károlyi Sándor is aláírta.[32]

Számos céhlevelet adott ki és erősített meg a kalocsai és esztergomi érsek, a veszprémi, győri és egri püspök, a jászói prépost stb. vagy pl. a nyúlszigeti „Szent Klára Apácza Szüzeknek Abbatistája".[33]

[28] Az 1836. évi VII. tc. a jobbágyoknak szabad választást enged, hogy pl. a „fonásbeli szolgálatot" továbbra is teljesítsék vagy ehelyett az úrbéri kenderföldektől a kilencedet természetben fizessék. Az 1840. évi VII. tc. szerint csak az olyan földek után kötelező a fonásbeli szolgálat, illetőleg annak megváltása, melyek az „úrbéri tabellában mint ollyanok kijelelve vagynak, vagy az eddigi szokás szerint azon fonásbeli szolgálattal voltak terhelve".

[29] OL AM Comit. Csongr. No. 4., 5., 6.

[30] A Sopron megyei Répceszemere mezőváros szabó- (1712) és csizmadiacéhe pl. (1714) az Eszterházy uradalomhoz tartozott. (OL CA 87. és 93.) – A fraknói uradalomhoz kapcsolódó Csorna mezőváros szabócéhének 1679-ben kelt kiváltságlevelét s a vargacéh 1714. évi privilégiumát az Eszterházyak többször megerősítették. (OL CA 63., 90.) – A locsmándi molnárok 1702. évi privilégiuma Eszterházy Páltól származik. (EK XL/8.) – A nyéki csizmadiák (1697), a kádárok (1648) privilégiumát szintén az Eszterházyak adományozták. (Fol. Lat. 2940.) – A pápai borbélycéh szabadalmát 1741-ben gr. Eszterházy Ferenc mint a „pápai érdemes borbélycéh ... örökös főczéhmestere" erősítette meg (OL AM 1.) (Reizner János, *A gróf Eszterházy család pápai levéltárában őrzött czéhlevelek.* Történelmi Tár 1849. 634.) stb.

[31] A sárvári vargák Pápától 1611-ben kölcsönzött privilégiumát pl. gr. Nádasdy Ferenc erősítette meg 1645-ben. (Fol. Lat. 2940.) – A *körmendi* fazekasok kiváltságát 1669-ben gr. Batthyány Ádám adományozta. (OL CA 58.)

[32] EK XLV/23.

[33] A veszprémi püspöktől kapták szabadalmukat pl. a városlődi (Veszprém megye) takácsok 1755-ben (OL DC). – A karádi (Somogy megye) szabók, valamint takácsok kiváltságlevelét 1748-ban Padányi Bíró Márton veszprémi püspök erősítette meg. (Uo.)

– A váci céhek korábbi szabadalomleveleit 1761-ben és 1762-ben gr. Eszterházy Károly váci püspök írta alá s egészítette ki a katolikus vallás szertartásainak megtartását előíró artikulusokkal. (EK XXVI/23., és LX/26.) – A váci kádárok 1696.

Bár az 1730-as évektől kezdve a központi hatalom mindinkább kiterjesztette ellenőrzését a magyarországi céhek fölé is, majd 1761-ben Mária Terézia elrendelte, hogy az összes korábbi, földesuraktól, egyháziaktól és a városi hatóságoktól adományozott céhleveleket be kell szedni, s azokat az egységes szövegű új szabályzattal kell kicserélni, még a XVIII. század második feléből, sőt a XIX. század elejéről is több olyan céhkiváltságot ismerünk, melyek nem az uralkodótól, hanem a földesuraktól származnak.[34]

Az 1761. évi céhügyi rendelet értelmében tehát a mezővárosi és falusi kézművesek csak a földesúr beleegyezésével kérhettek céhprivilégiumot, s a vármegyék csak a földesurak véleményezésével együtt terjeszthették fel a helytartótanácshoz a mesterek céhalakítási kérelmét. Amikor pl. Csongrád megye 1767-ben kiváltságot kért a hódmezővásárhelyi szűcsök számára, és felterjesztette a helytartótanácshoz az artikulusok tervezetét (projectumát), a helytartótanács – mint minden esetben – ekkor is megkövetelte, hogy a mesterek folyamodványához mellékeljék a földesúr hozzájárulását is.[35]

A városlődi (Veszprém megyei) kézművesek is csak akkor merészkedtek felterjeszteni céhalakítási kérelmüket és az ahhoz mellékelt artikulus-tervezetet, amikor a földesúr azt felülvizsgálta. Erről a következőket írják 1771-ben a megyének: „Az Mesteremberekk-(nek) kiadandó ui artikulussok véget, eö Fölsége által kiadatott kegyelmes röndöléseihez mi is tartozó jobbagyi kötelességbül térdet hajtó engedelmességgel viseltettvén, az adnectált czéhbeli röndtartó szükséges czikkeleinket, mellyek már méltóságos Uraságunk által is revideáltattak, az Tekéntetes Nemes Vármegyének a véget mél alá-

---

évi Pesttől nyert privilégiumát 1762-ben gr. Eszterházy Károly, 1764-ben pedig Migazzi Kristóf püspök erősítette meg. (EK LXV/12.)

– A somlyóvásárhelyi (Veszprém m.) pintéreknek (kádároknak) „Szűz Sz. Clara Pozsonyi, Óbudai, Nyúl szigeti és Vásárhelyi Conventjének gondviselője és Plenipotentiariussa" 1715-ben adott céhlevelet, amelyet „Mater Cecilia Paulovics Abbatista" is aláírt. (OL AM Comit. Veszpr. No. 1.) – „Mater Constantia Revay", a nevezett apácák főnöknője „Vásárhelyi Jószágunkban és Torna Vizén lévő Molnár Mestereknek" adományozott 1729-ben kiváltságlevelet. (Uo.) – Ugyancsak ő adott privilégiumot 1732-ben a somlyóvásárhelyi szabóknak is (OL DC) stb.

[34] Lásd pl. a vöröskői uradalomhoz tartozó Szuha mezőváros kovács-, kerékgyártó-, illetőleg korsós- (Articuli Privilegiatae Cehae Testaceae vel Amphorariae in Oppido Szuha), valamint vargacéhének 1801. évi privilégiumlevelét, melyet a nevezett iparosok földesuruktól, gróf Pálffy Jánostól nyertek. (Az említett kiváltságok is 19 §-ból állanak, mint az 1761. évi rendelet után kibocsátott királyi privilégiumok, de szövegük nem azonos az utóbbiakéval.) A 2. § szerint a céhes mesterek magukat gr. Pálffy János és az ő törvényes örököseinek védelmébe és pártfogásába ajánlják. (EK XXVI/50., XXIX/32., XIX/63.)

[35] OL AM Comit. Csongr. No. 3.

zatossággal presentalljuk, hogy azokat koronás királynénknak föl köldvén, maga hathatós közbe vetésre altal egyszersmind azokk-(nak) mentül elöb liendo meg nyerésséért kegyessen véghez vinni méltoztassék, melly ebbeli gratiáért maradunk az tekéntetes Vármegyének Alázatos Szegény Szolgái: Városlüdi Szabó Mesteremberek Közönségessen."[36]

De nemcsak az 1761. évi, hanem az 1805. évi rendelet és az 1813. évi céhszabályzat is megkövetelte a földesurak hozzájárulását a céhkiváltságért folyamodó mesterek kérelméhez. A gyönki (Tolna megye) kézművesek 1815. évi folyamodványát s az ahhoz mellékelt artikulus-tervezetet pl. – mint azt Tolna megye jelenti a helytartótanácsnak – egyenesen „az illető Ur Székén dolgozták" ki.[37]

A falusi és kisvárosi mestereknek tehát mindenekelőtt földesuruk beleegyezését kellett biztosítaniok a céhalakításhoz, majd a vármegyén keresztül a helytartótanácshoz kellett felterjeszteniök kérésüket. – Felmerül azonban a kérdés, miért akartak a mesterek céhszervezetet alakítani és miért vállalták a céhalakítással járó nagy (mint a továbbiakban látni fogjuk, sokszor anyagi erőiket is felülmúló) áldozatokat?

Céhprivilégiumot főképp azért igyekeztek a falusi és mezővárosi iparűzők szerezni, hogy *megszabaduljanak* a *„kontár"* – névtől és az ezzel járó hátrányoktól, s hogy jogot biztosítsanak maguknak legények (segédek) fogadására. A legények vándorlási idejébe ugyanis csak a céhes mestereknél töltött időt számították be, s a céhen kívüli mesternél szolgált legényeket a céhbeliek kontárnak tekintették – a legények ezért sem szegődtek szívesen ilyenekhez. A dunapataji csizmadiáknak pl. már korábban is volt kiváltságlevele, de 1777-ben újabb privilégiumot kértek, mivel – mint írják – a körülöttük levő, „kivált Tolna Vármegyebéli Mező Városokba új privilégiummal bíró Mesterek által megszűnés nélkül mocskoltatnak".[38]

A szentesi kovácsok és bognárok céhalakítási kérelmét a városi tanács elsősorban azért támogatta, mert – mint 1793-ban írják – szabadalom híján „alkalmatos Legényeket" a mesterek nem kaphatnak. A folyamodók szintén arra hivatkoznak, hogy „a vándorló legények e tájt elkerülvén, egyedül ollyan mesteremberekнél munkába bé állanak, kik czéhbeli articulusokkal a Felsőség uttja által megvigasztaltattak. Innen ered az – írják –, hogy a Mesterségek, következ-

[36] Uo. Comit. Veszpr. No. 42.
[37] OL Dep. Civ. 1815/6/149.
[38] OL AM Comit. Pest. No. 33.

zés szerént a virágzásra vezető Industria e tájon óhajtott gyökeret nem verhetett."[39]

Hasonló érvekkel igyekeznek megindokolni céhalakításra irányuló kérelmüket a Csanád megyei mesteremberek is, akik a céhkiváltság megszerzésével tulajdonképpen *monopóliumot* akarnak maguknak biztosítani a céhen kívül rekedt iparosokkal szemben. A makói, földeáki, nagylaki, palotai és apátfalvi szabó- és szűrszabómesterek 1814-ben a következőket írják a vármegyéhez: „mi Makai lakosok sem legént, sem pedig inasokat nem tarthatunk, ha tsak a Szomszéd városokbeli Tzéhek ezen állapotunkban nem segítenek rajtunk . . ." – A kérelmezők ugyanakkor igyekeznek jó előre kirekeszteni a megszerzendő privilégiumból azokat a „tanulatlan" kontárokat, akik éppen a céhkiváltság hiánya miatt szaporodtak el – szerintük – a városban és környékén.[40] A makói, földeáki és apátfalvi csizmadiák, német és cserzővargák pedig arra hivatkoznak, hogy a privilégium elnyerésének eredményeként a mesterek nemcsak a legények fogadására nyernek jogot, hanem a legényeknek majd *kevesebb bért* fizethetnek, és így áruikat is olcsóbban adhatják.[41]

A kontársorból akartak kiemelkedni az önálló céhszervezet felállításával a „keresztúri, pétzeli, a Rákos és Egres Vizeken lévő Molnárok" is 1808-ban.[42] Hasonló kérelemmel fordultak a nádorhoz a péceli, rákoscsabai, ecseri, monori és gombai takácsok. Ezek a falusi mesterek is *monopóliumra* igyekeztek szert tenni. A folyamodók – céhlevél híján – tulajdonképpen még kontárok, mégis azt kérik a nádortól, hogy a céhen kívülieket szigorúan tiltsák el mindenütt az iparűzéstől.[43]

[39] OL Dep. Civ. 1809/5/9. – Csongrád megye először 1793-ban, majd 1808-ban újból felterjesztette a mesterek kérelmét, de azok csak 1818-ban nyerték el a kiváltságot. (III. R. Csongrád megye 21. sz.) Azért kértek céhszabadalmat többek között a kiskőrösi (Pest megye), a szigetvári (Somogy megye) vagy pl. a pécsváradi mesterek is (Baranya megye), mert mint kontárok nem tarthattak legényt. (Uo. 1816/6/93., 1827/6/140., 1810/5/26., 1813/6/34.)

[40] Uo. 1815/6/18.

[41] Korábban „szabadságába . . . (volt) kinek kinek tetszése szerént többet ígérni, mellynél fogva a cseléd bére meg nevekedvén, a mester ember munkája is drágán kénteleníttetik készíttetni, melly által a Publicum terheltetik". (Uo.)

[42] Báró Podmaniczky Sándor 1809. febr. 8-i levelében bizonyítja, hogy a kérelmezők a „Rákoskeresztúri Helységekben Molnár gazdák lévén", reájuk mint *jobbágyaira* semmi panasza sincs, molnár munkájukkal meg van elégedve. Hasonlóképpen „jó magaviseletük és jó szolgálatukat" tanúsítja Orbán Károly, „Méltóságos b. Prónay Sándor Ur Eö Nagsága Kasznárja", ezenkívül Podmaniczky László özvegye, Radvánszky Karolina és „Báró Orczy Józseffnek megmaradott özvegye, Árva Gr. Berényi Borbála". (Uo. 1808/5/2. és 1810/5/2).

[43] „. . .méltóztasson el tiltani fuserságot . . . Sehol ne legyen szabad Kontárul, és Generális Artikulus nélkül, mesterséget folytattni". A kontárkodás eltiltá-

Hogy a céhkiváltság megszerzésének tulajdonképpeni célja a kontároknak az iparűzés lehetőségeitől való megfosztása, ezt persze nem minden esetben árulják el olyan naiv módon a kisvárosi és falusi mesteremberek, mint a Pest környéki takácsok vagy a Csanád megyei kézművesek. A céhkiváltság azonban minden esetben a monopólium biztosítására irányul – nemcsak a szabad királyi városokban, hanem a mezővárosi és falusi céheknél is.

Az előbbi – és más – példák alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a céhek megalakulása a kisebb mezővárosokban és falvakban *sem jelent* már *fejlődést a XVIII. század második felétől kezdve.* A mezővárosi és falusi kézművesek az általunk vizsgált területen jobbára csak a XVIII–XIX. század fordulóján érkeznek el a céhes szerveződés fokára, amikor a céhrendszer már egészében elavult és mindenütt – így a céhekkel korábban nem rendelkező településeken is – gátja a további haladásnak. A céhek elzárkózása a XVIII. század második feléig lényegében még megfelelt a termelőerők fejlettségi fokának,[44] a tőkés verseny jelentkezésével, illetőleg a termelőerők és termelési viszonyok közötti összhang megszűnésével viszont a mezővárosi és falusi céhekben is túlnyomóvá lesznek a társadalmi munkamegosztás fejlődését akadályozó tényezők. Az újonnan megalakuló mezővárosi és falusi céhek kézművesei is – a *szabad királyi városok céhes mestereihez* hasonlóan – mind jobban elzárják a mesterjog megszerzésének lehetőségét a barkácsoló parasztiparosok és kontárok előtt. Noha a céhüzemi kisárutermelés általában (bár nem minden esetben) minőségileg magasabb színvonalat jelentett, mint a paraszti háziipar, a *céhmonopólium* az iparnak éppen azt a mennyiségi növekedését akadályozta – többek között a fokozódó zselléresedéssel párhuzamosan jelentkező kontárelem kizárásával –, amely idővel a kézművesség minőségi fejlődését eredményezhette volna. A céhes mesterek ugyanakkor az iparűzés kizárólagos jogát családi hitbizománnyá változtatják; magas felvételi díjakkal, a vándorlás meg-

sából – teszik hozzá naiv ravaszsággal – nemcsak nekik, hanem elsősorban az uralkodónak volna haszna: „Az Pedigh Fölséges Királunknak is jó hasznára lenne, Mert Artikulus Váltságért Szép Pénzt fel venne. Mert tsak itt Pest Vármegyében kellene valami 6 artikulus Váltsák, ha egyszer el Tiltódna Kontárság, és úgy szinte Többi Vármegyében is." (Uo. 1808/5/2.) – Pest megye 1806-ban küldte fel a helytartótanácshoz a folyamodást s javasolta, hogy – „a hasonló esetekben ennek előtte gyakorlott mód szerint" – a pesti vagy a budai céhhez kapcsolják őket. – A nevezett takácsok privilégiuma azonban – hasonlóan a rákoskeresztúri és péceli molnárokéhoz – nem található a magyar kancellária által adományozott céhkiváltságok között. Lehetséges, hogy mint filiális mesterek tartoztak a pesti vagy budai céhhez.

[44] Vö. Mérei Gyula, *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századunk 1948. 1–4. sz. 74–75.

hosszabbításával, a remeklés megnehezítésével stb. akadályozzák legényeik mesterré válását, fejletlen technikával és drágán termelnek, sem mennyiségi, sem minőségi vonatkozásban nem képesek kielégíteni a lakosság iparcikkszükségletét.

A mezővárosi és falusi céhek kialakulásának azonban – még ebben az időben is – voltak *bizonyos* pozitív következményei, így a kisvárosi és falusi iparűzőknek a kontársorból való kiemelkedése, a legények és inasok szegődtetésének biztosítása, a mesterek önállósulása, illetőleg *filiális kapcsolataik* megszakítása. A vármegyék – céhellenes állásfoglalásuk[45] ellenére is – főként az előbbi okok miatt támogatják a céhalakulást.

Az iparűzőkben oly szegény Szabolcs megye pl. azért pártfogolja a nyíregyházi kézművesek céhalakítási törekvését, hogy „a Mesterségek nagyobb virágzásban fogadtassanak".[46] Bács megye 1808-ban azért támogatja a zentai kovácsok és kerékgyártók céhalakítási kérelmét, mivel ezek távolabb fekvő sz. kir. városok céheinek *filiálisai,* kiknek sok költséget okoz az anyacéhhez való gyakori utazgatás. Pedig a zentai mesterek nemcsak a város, hanem a környék, így Csantavér, Bajsa és Topolya, sőt még túl a Tiszán néhány Torontál megyei község szükségletét is *olcsón* el tudnák látni – a szolgabíró jelentése szerint –, mivel „a Tiszán otsóbban jutván a szükséges fához, ótsobban adhatják csinálmányaikat". Kár, hogy a nevezett mestereknek nincs céhük és így nem fogadhatnak legényeket, de a céh felállítása után „a Mester Emberek is szaporodván, a Munkájok job és otsóbb lenne".[47]

Az előbbi mezővárosokhoz és falvakhoz hasonlóan Törökszentmiklóson is csak az 1810-es évek közepén került sor céhalakításra. A helybeli mesterek is arra hivatkoztak az uradalom jószágigazgatójához írott folyamodásukban, hogy privilégium hiányában nem kap-

[45] A megyéknek a céhkérdésben a központi kormányszervekkel folytatott harcával munkánk II. Részében (152–177.) foglalkozunk részletesebben.

[46] OL Dep. Civ. 1816/6/31., l. még 1810/5/5.

[47] Uo. 1808/5/49. – l. még a sok példa közül *Bács* és *Torontál megye* hasonló tartalmú felterjesztését a kulai, illetőleg a párdányi kézművesek céhalakítási kérelmével kapcsolatban. (Uo. 1807/5/o., 1837/5/55.)

Vas megye is azért támogatja a megyei szappanosok céhalakítási törekvését, mert azok korábban Sopronhoz tartoztak, de a „Helynek messzesége miatt, a czéhez esztendőnként meg kívántató költséges felutazásokkal több napokat Mesterségek hátra maradásával, mellyel a Publicum terheltetik, tölteni kénteleníttetnek". (Uo. 1813/6/25. – A nemesmagasi, vönöcki, szentmártoni, gencsi, högyészi és szergényi takácsokra vonatkozóan l. még uo. 1808/5/67/. – A kiscelli, dömölki, sári és simonyi mesterek kérelmével kapcsolatban uo. 1837/5/2./ stb. – A békési, csabai, gyulai stb. mesterek céhalakítási kérelmét – az uradalmi tisztek hasonló okból támogatják, s a „Földes Uraságok is megesmérik". (Uo. 1808/5/o.)

hatnak legényeket, bár mindnyájan tanult mesterek, és elegendő számmal is vannak. A jószágigazgató támogatta is törekvésüket, *amennyiben az nem sérti a földesúri jogokat:* „Megkívánom – írja –, hogy . . . Privilégiumokba iktatandó Regulájokat nékem előre bé mutassák, hogy a Földes Uraság Jussait, úgy egyébb mind külső, mind belső környülállásukat tekéntetbe vévén, azokhoz képest azon Regulákat alkalmaztathassam, és a mennyiben vagy sérelmesek lennének, vagy a szükség kívánná, megváltoztathassam."[48]

Nem támogatták viszont a földesurak – és a megyei hatóságok – a céhalakulást olyan esetben, amikor az sértette a földesúri jogokat. Amikor pl. a somorjai kovácsok céhszervezetet akartak létesíteni, és a helybeli, valamint a környéken levő céhen kívüli kovácsokat a mesterség űzésétől el akarták tiltani, a főszolgabíró „megmagyarázta" nekik, hogy „az eő Czéhbeli Privilégiumjok által senkit a Földes Urak, vagy más nemes birtokosok . . . közül is attul el tiltani nem lehetne, hogy eök a magok számára . . . akár mellyik kovácsot, ha bár nem czéhbelit is . . . fel nem állíthassák." A megye pedig arról értesítette a helytartótanácsot, hogy a kovácsok „lemondtak" kérelmükről, mert amúgy is „igen költségtelenek volnának".[49]

A kisebb mezővárosok és falvak céhei a XVIII. század második feléig általában olyan sz. kir. városok és mezővárosok céheitől kapták „párban" (másolatban) szabadalmukat, melyeket a török pusztítás megkímélt. A zágrábi, varasdi, eszéki, kőszegi, szombathelyi, körmendi, rohonci, soproni, pozsonyi, nagyszombati, kassai „anyacéhek", majd a *török kiűzése után* a pesti, budai, váci stb. céhek artikulusai azonban nemcsak mintául szolgáltak a később megalakuló mezővárosi és falusi céhek számára, hanem az anyacéh s az ennek kiváltságlevelét kölcsönvevő új céh, *„filiális céh"* között később sem szakadtak meg a kapcsolatok.

A dunántúli mezővárosok és falvak takácscéhei pl. többnyire a pozsonyi takácscéh 1712. évi privilégiuma alapján kezdték el működésüket. Mindazok a céhek, amelyek elnyerték a pozsonyi szabályzatot, ennek 21. artikulusa szerint tartoztak „ugyanazon fő czéhükben magokat incorporálni", a szabályokat mi tőlünk, úgy mint fő czéhtül kivenni, mellyre tartozunk mink is őket manuteneálni és mindenben protegálni."[50]

[48] Uo. 1815/6/239. l. még uo. 1816/6/62.

[49] Uo. 1825/6/25. – A földesúri jogokra való hivatkozással hasonlóképpen akadályozta meg Pozsony megye a somorjai juhászok, Moson megye pedig a helybeli juhászok céhalakítási kérelmének teljesítését. (Uo. 1826/6/28., 1835/5/18.)

[50] OL CA 84.

Noha az 1729. évi 10. tc.[51] is szigorúan tilalmazta az anyacéhek és a leánycéhek között kialakuló fölé- és alárendeltségi viszonyt, ez csak az 1761. évi Mária Terézia-féle céhügyi rendelet után *kezdett* megszűnni, amikor csupán a kancelláriától nyert céhkiváltságokat ismerték el törvényesnek.

Ha az anyacéhek és a leánycéhek közötti korábbi kapcsolatok lassan meg is szűntek, a céheknek az 1813. évi rendelet XXVIII. cikkelye szerint továbbra is jogukban állott a környékbeli mestereket *egyenként,* féltaksával felvenni.[52] Így azoknak a mezővárosoknak és falvaknak kézművesei, melyekben céhek nem voltak, mint „vidéki" mesterek kapcsolódtak valamelyik közeli mezőváros (vagy sz. kir. város) céhéhez. A *kiskunlacházai* mesterek pl. még mielőtt 1823-ban saját privilégiumot szereztek volna, a ráckevei, kunszentmiklósi, szabadszállási céhekhez tartoztak, s mindazokban a jogokban részesültek, melyeket az anyacéh tagjai is élveztek. Az anyacéh, valamint a helybeli elöljáróság a „vidéki" mestereket is megvédelmezte az idegen iparosokkal és kontárokkal szemben.[53]

A kisteleki és horgosi, valamint a „bánátusi" (Torontál megyei) takácsok pl. a szegedi takácscéh filiális mesterei voltak.[54] A mezővárosok közül legtöbb vidéki mestere a váci céheknek volt, melyekhez mintegy 121 (!) helység kézművesei tartoztak vidéki mesterekként.[55]

A mezővárosi és falusi kézművesek – mint láttuk – csak a földesúr beleegyezésének elnyerése után folyamodhattak céhkiváltságért. Ezenkívül meg kellett szervezniök a *község elöljáróságának,* illetőleg a *mezőváros tanácsának* hozzájárulását is. A ráckevei szabók pl. 1793-ban céhkiváltságuk megújításának benyújtásakor „testimoniálist" kértek arról, hogy a városnak nincs ez ellen kifogása.[56] A kis-

[51] „A kézműves társulatok vagy köznéven czéhek részéről igen súlyos kihágások tapasztalhatók abban, hogy azok kiváltságaik közlése útján a fiókcéheket is magukhoz csatolni, sőt hatalmukat kiterjeszteni, sőt a közönség sérelmére különféle szabályokat alkotni . . . merészelnek." Az ilyen „visszaéléseket" törvény szerint a helytartótanácsnak akár a céhkiváltság megvonásával is joga volt megtorolni.

[52] Kassics 115.

[53] PmL Lac. Protocollum Politicum 68. könyv. 39. pag. 1821. nov. 7. politikai sessióból.

[54] A szegedi takácscéhben 1826-ban 104 mester, 9 özvegy mesterasszony, ezenkívül 8 kisteleki, 11 horgosi és 12 „bánáti" takács volt. 1832-től azonban már nincsenek külső mesterek a szegedi céhben. (Szeg. ÁL Takács céh jegyzőkönyve.) – A vidéki takácsok ekkor valamilyen más céhhez kapcsolódhattak vagy kiléptek a céhből, a horgosi takácsok pedig 1837-ben más helybeli mesterekkel együtt önálló céhet alakítottak. – A horgosi céh alakítására vonatkozóan l. III. R. Csongrád m. 19. sz.

[55] Duray i. m. 16–17.

[56] PmL Rkevi jk. 1793–94./93.

kunlacházai mesterek 1822-ben, céhalakítási kérelmük benyújtásakor azt kérték, hogy a „Nemes Tanács adjon arról attestátumot a Helység szokott pecsétje alatt, hogy ők egyesült akarattal együtt kívánnyák – tehettségek lévén – a Felséges Articulusokat kiváltani".[57]

A földesúr és a helybeli tanács véleményével ellátott kérelmet és a mellékelt artikulus-tervezetet (projectumot), melyet Mária Terézia 1761-es rendeletétől az egységes céhszabályzatnak megfelelően, sokszor azzal szó szerint megegyezően készítettek el, előbb a vármegyéhez kellett benyújtani. Ezt a megyének is véleményeznie kellett, s a helytartótanács minden esetben megkövetelte annak közlését, hogy a folyamodóknak elegendő-e a száma; önálló céh felállítását ugyanis legalább hat iparosnak[58] kellett kérelmeznie. A megyének ezenkívül arról is tudósítania kellett a helytartótanácsot, hogy milyen a mesterek vagyoni helyzete és nem utolsósorban arról, hogy a „kiváltságlevélért járandó taksát erőltetés nélkül lefizethetik-e".[59]

Miután a megye minderről – a kiküldött szolgabíró útján – megfelelő tájékozódást szerzett, a mesterek kérelmét saját véleményével, illetőleg ajánlásával ellátva felterjesztette a helytartótanácshoz. A helytartótanács ugyancsak véleményezte a folyamodványt, s az artikulus-tervezetet összehasonlítva az egységes céhszabályzattal, az egyes cikkelyeket annak alapján kijavította, kiegészítette vagy törölt belőlük, végül a projektumhoz fűzött észrevételeket (reflexiones) megerősítés céljából a kancelláriához továbbította.

Mária Terézia 1761. évi céhügyi rendelete után – mint említettük – azok a kiváltságlevelek, melyek nem a kancelláriától származtak, érvényüket vesztették. A mesterek pedig csak úgy juthattak privilégiumhoz, ha a magyar kancellária „Taksáló és Kiadó Hivatalában" kifizették az érte járó udvari taksát.

A kérelmezőket vagyoni állapotuknak, anyagi teherbíró képességüknek megfelelően három osztályba sorolták, az első osztályba tartozóknak az 1813. évi céhügyi rendelkezés szerint[60] 200 pengő forint, a második osztályban lévőknek 150, végül a harmadik osztályba tartozóknak 100 pengő forint taksát kellett fizetniök.[61]

[57] PmL Lac. jk. 64./k. 567. – A mesterek 1823-ban kapták meg a privilégiumot. (III. R. Jász és a két Kun kerület 37. sz.)

[58] L. pl. OL Dep. Civ. 1808/5/o.

[59] A sok példa közül l. a helytartótanácsnak Temes megyéhez 1834. aug. 12-én intézett leiratát. (Uo. 1836/5/55.)

[60] Kassics 322–323.

[61] A nagyváradi, váradolaszi, váradvelencei és váradváraljai tímárcéhnek pl. 1828-ban, „első karbeli kamerális taksát" kellett fizetni. (OL Dep. Civ. 1826 /6/133.) – „2. rendű kamerális taksát" fizettek pl. a nagykanizsai pékmesterek 1831-ben, s a tótkomlósi (Békés m.) kovácsok és kerékgyártók 1832-ben stb. (Uo. 1831/6/10. és

Ezenkívül még fizetni kellett a privilégiumnak a „királyi könyvbe való iktatásáért", a nyomtatott céhbeli cikkelyek kiadásáért, továbbá a pergamenért, tokért, pecsétért, zsinórokért, szalagokért, bársonyért, a bekötésért stb. – Végül az írnoknak is kellett valamit adni, ez azonban nem volt megszabva, hanem a „Folyamodók kívánságokra és önnkényére volt hagyva".[62] Persze az írnoknak fizetendő díj is gyakran jelentékenyebb összegre rúgott. A dunapataji varga- és takácsmesterek pl. az artikulusok leírásáért 48 forintot fizettek – a „nyugtató levél" tanúsága szerint – 1817-ben „Notarialis taksa fejében".[63] A legdrágább kiváltságlevél „ára" végül is 251 forint (ill. 255 forint 48 kr.) volt – az írnoknak fizetendő díjon kívül – a legolcsóbbé pedig 145 ft. 24 kr.

A *valóságban* azonban nem ennyibe, hanem lényegesen nagyobb összegbe került egy-egy céhlevél megszerzése! Hiszen kérvényt kellett íratni a földesúrhoz vagy a földesúr tisztjéhez s a vármegyéhez – tehát fizetni kellett az írnoknak. Meg kellett fizetni az illetékes tisztviselők jóindulatát. Meg kellett bízni egy ilyenféle ügyek intézésében jártas személyt, aki a helytartótanácsnál Budán, esetleg a kancelláriánál Bécsben buzgólkodott – nyilván nem ellenszolgáltatás nélkül – a szabadalomra váró kisvárosi és falusi mesteremberek érdekében. S ha valami közbejött, mindent újra kellett kezdeni.

A bajai gombkötők pl. 1763-ban azt írták a megyéhez küldött felterjesztésükben, hogy a budai gombkötőktől váltott „Filiális Privilégiumnak Articulusai az N. Vármegye Publicatiojával edgyütt közel 500 forintokba tellett".[64]

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a margitai (Bihar m.) kalaposmesterek csak akkor szánták el magukat a céhlevél megszerzésére, amikor 569 frt. 45 kr. volt a „cassajukban",[65] pedig a 3. osztályú

1832/6/125.) – 3. osztályú taksát („tertiae classis cameralis") fizettek pl. a Komárom megyei Gesztes takácsmesterei (uo. 1831/6/67.), a gesztesi „Takács czéh nyilvános szegénységének tekintetéből" utóbb a féltaksát el is engedték. (Uo. 1837/5/73.). Azoknak a mestereknek viszont, akiknek már volt céhkiváltságuk, a privilégium megújításáért nem kellett külön udvari taksát fizetniök, mint pl. a Győr megyei Asvány, Medve, Ottevénysziget, Szentpál, Nagybajcs, Szap községek molnármestereinek. (Uo. 1848/5/21.)

[62] Kassics 322–323.

[63] OL Dep. Civ. 1836/5/52.

[64] OL AM Comit. Bacs. No. 4.

[65] OL Dep. Civ. 1828/5/31. A szolgabíró jelentése szerint a kérelmezők száma 17 volt, köztük 7 *nemesember* (!), házuk és jó bortermő szőlőik vannak. – A mesterek arra hivatkoznak kérelmükben, hogy eddig a földesúr beleegyezésével folytatták mesterségüket, illetőleg a kassai és a nagyváradi céhekhez tartoztak filiálisokként. Nagyvárad azonban száraz időben 6 mérföldnyire van tőlük, „rendes

taksa – csupán – másfélszáz forintjukba került volna. A nyergesújfalui (Esztergom m.) molnárok, szám szerint 14-en 1836-ban 700 (!) forintot gyűjtöttek össze a privilégiumlevél kiváltására.[66]

A helytörténeti irodalomban is gyakran találkozunk olyan példákkal, melyek azt bizonyítják, hogy egy-egy céhlevél kiváltása nemegyszer 6–800 forintba, néha ennél is többe került.[67] Nagy terhet jelentett a kiváltási költségen kívül az ilyen ügyekben járatos ágensek „jutalmazása" is. A mezőtúri kovács- és lakatoscéh pl. 1817-ben újíttatta meg korábbi szabadalmát, s csupán a közbenjárónak, Medgyaszai István bécsi kereskedőnek 445 forintot fizetett „fáradtságaiért". A mezőtúri fazekas- és korsósmesterektől 730 forintot – a szűcsöktől, szabóktól és szűrszabóktól pedig 722 forintot sikerült utazási költségek címén ugyanennek a közbenjárónak 1817-ben, ill. 1818-ban kicsikarnia.[68] S ha az illető ágens kevésbé „becsületesen" járt el, még az előbbinél is nagyobb összegeket emésztett fel a céhlevél megszerzése. A mezőtúri ács-, molnár- és kőművescéh pl. 1818-ban kérte a privilégiumot, de csak 1822-ben kapta meg, mivel az intézésével megbízott személy elsikkasztotta a neki adott pénzt. A nevezett mesterek összesen 1979 (!) forintot költöttek a céhszabadalomra, s ráadásul még 12 éven keresztül pereskedtek a sikkasztóval.[69] A matolcsi (Szatmár m.) „guba-takács"-céh 1826-ban arról panaszkodott, hogy már 20 esztendeje beszedték régi céhlevelüket, mégis egész taksát követelnek tőlük, s az ágens ezenkívül még 70 forintot is.[70]

Ha pedig a mesterek nem akarták, vagy nem tudták az ágens közbenjárását megfizetni, akkor maguknak kellett Budára vagy Bécsbe utazgatniok. Tolna megye pl. 1815-ben a helytartótanácstól azt kérte, hogy a gyönki mesteremberek régóta várt szabadalomlevelét egyenesen a megyéhez küldjék a felsőbb hatóságok, „ne hogy ezen szegény adózóink annyi földre kényteleníttessenek terhes költségekkel utazni". A megye ugyanakkor annak engedélyezését is javasolta, hogy a kérelmezők a privilégiumért járó összeget ne a kancelláriánál, hanem a „Szexardi fiók Cassa nyugatója mellett" fizethessék ki. A helytartótanács azonban azt válaszolta, hogy a mestereknek közvetle-

posta uton 4 stationyira". Télen és tavasszal viszont nem járható az út Várad felé az árvizek miatt.

[66] Uo. 1837/5/27.

[67] L. pl. Áchim János, *B. Csaba Ipari szervezeteinek története. Czéhek, Ipartársulatok.* B. Csaba 1896. 32., 70. és 78. vagy Duray i. m. 34.

[68] Vörös István, *A mezőtúri céhek élete.* Szentgotthárd 1911. 3–4.

[69] I. m. 7.

[70] OL Dep. Civ. 1827/6/5. – 1829-ben végül is kiváltották a privilégiumot.

nül kell a „legfelsőbb hely"-hez fordulniok, vagy pedig „valamely Bétsi udvari Agens segítségével élljenek".[71]

Így azután azok az iparosok, akiknek anyagi erői elégtelenek voltak, nem is gondolhattak a céhprivilégium megszerzésére, hanem mint háziiparosok, céhes helyeken pedig mint *kontárok*[72] folytatták mesterségüket – kitéve annak a veszélynek, hogy a privilégizált mesterek a helybeli tanács segítségével pénzbüntetésekkel sújtják őket, elkobozzák áruikat, és megakadályozzák, hogy készítményeiket házalás útján vagy a hetipiacokon eladják. Ha pedig már nem tudták vagy nem akarták tovább viselni a kontársorsot, nemegyszer anyagi erőiket felülmúló áldozatot kellett hozniuk a céhkiváltság megszerzése érdekében. A tüskevári (Veszprém m.) mesterek pl. az 1760-as évek végén szánták el magukat a privilégium megszerzésére, de a helytartótanács véleménye szerint a helybeli takács-, csizmadia-, varga-, szabó-, ács-, kovács-, lakatos-, kádár-, fazekasmesterek csak akkor kaphatnak szabadalmat, ha két céhet állítanak fel és így két kiváltságlevelet váltanak. A tüskevári mesterek azonban – mint azt Veszprém megyéhez küldött levelükben írták – erre már nem tudtak vállalkozni.

„Egy chére kegyelmessen kiadandó Privilégiumnak megnyerése véget szántunk és közönségessen öszve tettünk Szász-ötven forémtokat. Mind hogy pedigh által láttyuk, hogy ennyi pénzért két Diplomát nem nyerhetünk, elégtelenségünket tovább is szemeink előtt hordozván . . . kénteleníttetünk magunkat inkább Az szomszéd Devecseri, vagy Vásárhelyi (Somlyóvásárhely) Chéhekhez kapcsolnunk". Kölcsönt nem akarnak kérni, nehogy ezáltal – mint írják – „magunkat s successorinkat terhes adósságban keverjük". Bár a kérelmezők 21-en voltak, de nem remélhették, hogy számuk a szomszédos falvak iparosainak csatlakozásával gyarapodni fog, mert nagyobb és fejlettebb iparú mezővárosok közé voltak beékelve. Elegendő pénzt pedig azért sem tudtak szerezni, mert „jobbára Lakok és Zsellérek lévén, elégtelenségünket két Privilégiumnak kiváltására meg vallanunk kelletik".[73]

A tüskevári mesterek 1772-ben mégis hozzájutottak az annyira óhajtott privilégiumhoz. Mennyivel nagyobb volt azonban azoknak a

[71] Uo. 1815/6/330. – Szabolcs megye 1838-ban szintén támogatta a püspökladányi mesterek kérelmét, s javasolta, hogy az érte járó taksát a debreceni sóhivatalnál fizethessék be. (Uo. 1833/6/26.) – A helytartótanácsnál működő ágensek („jobbágyügyvivők" – „agens pauperum") működésére vonatkozóan l. Ember Győző, *A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*. Bp. 1940. 113. és 141.

[72] A kontárkérdéssel munkánk II. Részében (137–152.) foglalkozunk részletesebben.

[73] OL AM Comit. Veszpr. No. 33 és OL Art. Caeh. II/621

száma, akik mint zsellérek a mezőgazdaságból nem tudtak megélni, az iparba való bekapcsolódásukat viszont a céhes mesterek elzárkózásán kívül még a céhkiváltság megszerzésének anyagi nehézségei is akadályozták. A magosparti (Bars m.) lakosok pl. föld hiányában ipari munkával igyekeztek magukat fenntartani, és 1828-ban fazekascéh felállításáért folyamodtak. A főszolgabíró jelentése szerint „Minden Házi gazda egyszersmind fazikakat is tsinál, mert különben el nem élhetnének ezen igen nyomorult emberek, akiknek teljességgel semmi vagyonjok, semmi földjök sintsen, kivévén ennyéhányat, akik egy kis irtványföldet bírnak".[74]

A magosparti zsellérek tehát fazekasmesterségre adták magukat, és ha anyagi erővel bírják, céhkiváltságot is szereztek volna. Mivel azonban a helységben nem volt céh, a helytartótanács rendelkezése szerint – szabadalomlevél nélkül is űzhettek ipart. Az 1805. és 1813. évi céhügyi szabályzat szerint azonban céhes helyeken nem működhettek céhen kívüli iparosok. Néhány nincstelen horgosi (Csongrád megye) kézműves pl. 1837-ben, amikor a módosabb helybeli mesteremberek céhkiváltságot szereztek, jogos aggodalommal fordult a megyéhez, hogyan tudják ők ezután továbbfolytatni mesterségüket: „elégtelenek lévén arra – írják –, hogy a kegyes privilégium váltságáért reánk eső mennyiséget meg térítsük, mely végett mi netalán mesterségünktől eltiltattván végső ínségre juttni kénytelenítessünk". A helytartótanács leíratában ugyan arról tudósítja a megyét, hogy az illető iparosok „tulajdon kezeikre" foglalkozhatnak továbbra is mesterségükkel, de ha ezenkívül „csak a kiváltságos Czéheket illető jussokkal és szabadságokkal is élni kívánnának, azoknak más egyébb nincs hátra, minthogy magokat a Czéhbeli kiváltság levélért már folyamodott Mester Társaikhoz kaptsolják".[75]

Igaz, hogy *elvben* – az 1805. és 1813. évi céhszabályzat értelmében – azok a céhbe nem lépett kézművesek, akik igazolni tudták, hogy korábban is ipari tevékenységet folytattak, a céhprivilégium kiadása után is végezhették munkájukat segédek nélkül az illető helységben. De a *valóságban* a privilegizált mesterek az ilyen „kontár"-okat sem tűrték meg egyetlen céhes településen sem, sőt éppen a királytól nyert „kegyes céhkiváltság erejénél fogva" – követelték mindenütt a kontárok eltiltását.

A céhkiváltság megszerzésének anyagi nehézségeit ismerve, nem csodálkozhatunk azon, hogy sokszor több évig, nem ritkán több évtizedig is eltartott, amíg a kérelmezők a privilégium birtokába jutot-

[74] OL Dep. Civ. 1828/6/247.
[75] Uo. 1837/2/4.

tak. Bizonyára nemcsak bürokratikus akadályok miatt húzódott több mint egy évtizedig a mokrini (Torontál m.) csizmadiák és egyéb kézművesek kérelmének ügye, kik már 1834-ben folyamodtak privilégiumért, s a helytartótanács a következő évben értesítette is a megyét, hogy a nevezettek kiválthatják a kancelláriánál az elnyert szabadalmat, a mesterek azonban az előírt taksát csak 1846-ban fizették ki.[76]

Igen nagy volt azoknak a mezővárosi és falusi kézműveseknek a száma is, akik korábban privilégiumért folyamodtak, de később szegénységük miatt mégis le kellett mondaniok a céhalakításról. A Jászkun kerület pl. 1841-ben arról értesítette a helytartótanácsot, hogy a szabadszállási mesterek a céhkiváltsággal „együtt járó fizetéseknek letételére való magok elégtelenségét nyilvánítván", elálltak kérésüktől. A kiskunszentmiklósi ács-, kőműves- és egyéb mesterek 1842-ben „előre nem látott akadályok miatt" léptek vissza.[77]

Hasonló példákkal találkozunk az ország csaknem egész területén. A szinyérváraljai mesterek kérelmét Szatmár megye az iparoshiány ellenére sem támogatta, mivel a „folyamodók sem számukra, sem tehetségekre nézve a város és vidék szükségét kellőleg fedezhető állapotban nincsenek".[78] Sopron megye 1846-ban arról értesítette a helytartótanácsot, hogy a szarvkői, vimpáci, szárazvámi, lajtapordányi és újfalui vargák nem tudják kifizetni az előírt udvari taksát, és lemondanak kérelmükről.[79] A zaderlaki (Temes m.) molnárok kérelmét a megye sem pártfogolta vagyontalanságuk és „állandó helyet nélkülöző állapotjok miatt", s a mesterek 1846-ban le is mondtak a céhkiváltság megszerzéséről.[80]

A szabadalom megszerzésével járó nagy anyagi áldozatokkal magyarázhatjuk tehát azoknak a kézműveseknek feltűnően magas számát is, akik csak a céhkiváltság kérelmezéséig jutottak el. Jelentős volt ezenkívül azoknak a mestereknek a száma, akiknek kérésére a központi kormányszékek – elvben – megadták ugyan a privilégiumot, s arról a vármegyék útján az érdekelt iparosokat is értesítették, de azok mégsem váltották ki a szabadalomlevelet.[81]

[76] Uo. 1834/6/145., 1835/5/106. és 1845/5/17. – Vö. még 1832/6/131.
[77] Uo. 1841/5/97., 1842/5/30.
[78] Uo. 1843/5/52.
[79] Uo. 1846/5/96.
[80] Uo. 1845/5/31., 1846/5/101. Nem nyerték el a kiváltságot – többek között – a pápai és veszprémi fésűs-, esztergályosmesterek, vagy pl. a zsámbéki (Pest m.) szabók sem, csekély számuk és szegénységük miatt. (Uo. 1848/5/7. és 1848/5/11.)
[81] Az általunk vizsgált 45+2 vármegyében kb. 1000 mezővárosi és falusi céhet találtunk, ezenkívül mintegy kb. 200 volt a céhalakítási kísérletek, ill. az elnyert, de ki nem váltott szabadalmak száma 1815 és 1847 között. – Ezek között tüntettük fel

A magas udvari illetékek és egyéb költségek, nem is szólva az inasokat és legényeket sújtó nagy felvételi díjakról, mestertaksákról, költséges és el nem adható remekmunkákról s a kontárok működését tilalmazó 1805. és 1813. évi céhszabályzatról, épp a mezővárosi és falusi lakosság legszegényebb rétegének, a mezőgazdaságból mind kevésbé megélni tudó zselléreknek az iparűzését nehezítették meg Magyarországon akkor, amikor Ausztriában és az örökös tartományokban a központi kormányszervek a XVIII. század derekától kezdve mind szélesebbre nyitották az utat a céhen kívüli „szabad" iparosok előtt.[82]

A CÉHES SZERVEZŐDÉS SAJÁTOS VONÁSAI TÁJEGYSÉGENKÉNT

A céhesedés üteme az általunk vizsgált országrészeken jelentős eltéréseket mutat a XVIII–XIX. században. Az egyes tájegységek fejlődésében mutatkozó különbségek mindenekelőtt a török hódítással (majd a XVIII. sz. második felétől a *külföldi* és a hazai tőkésipar hatásával) magyarázhatók. A Dunántúlnak és az Alföld peremvidékének török pusztítást nem szenvedett területein a viszonylag fejlett XVIII. századi céhélet a XVI–XVII. századinak volt a továbbfolytatása. Az Alföldön viszont a török uralom idején csak néhány parasztvárosban voltak céhek, a Délvidéken pedig csupán a hódoltság megszűnése után indult meg a céhes fejlődés.

A céhes szerveződés legkésőbb a *Délvidéken* kezdődött. Torontál és Temes megyében a XVIII. században *nem találunk egyetlen mezővárosi és falusi céhet sem.* Arad megyében pedig csak a kamarai tulajdonban levő Arad városában voltak céhek a XVIII. században.[83]

A XIX. században viszont annál rohamosabb volt a fejlődés ezen a területen. *Arad megyében* pl. – az 1834-ben szabad kir. városi

azokat a „céheket" is, melyek nem újították meg korábbi kiváltságukat, hanem régi privilégiumok alapján működtek – „illegálisan". (OL Lib. Caeh., OL Kamarai Lt. Privilegia Caehalia., OL Dep. Civ. 5., ill. 6. kútfő.)

[82] Részletesebben l. munkánk II. Részében (185. s köv.).

[83] 1. szűcsök (Budától) 1702. (OL DC) – 2. kovácsok (Budától) 1718. (uo.) – 3. kerékgyártók (Budától) 1718. (uo.) – 4. mészárosok (Szegedtől) 1721. (uo.) – 5. csizmadiák (Pesttől) 1724. (uo.) – 6. szabók (Pesttől) 1725. (uo.) – 7. vargák (Pesttől) 1730. (uo.) – 8. rác kereskedők (mercatores Rasciani) (III. Károlytól) 1735. (uo.) – 9. szabók és pokróc csinálók (stragularii) 1765. (OL CA 129). – 10. kőművesek és kőfaragók 1768. (uo. 132.) – L. még (OL Art. Caeh. II/228.) – 11. ácsok 1768. (uo. II/234.) – 12. gombkötők 1769. (uo. II/293.) 13. molnárok 1770. (uo. II/616.) – 14. németvargák 1770. (uo. II/616.) – 15. kádárok 1770. (OL CA 140.) – L. még (OL Art. Caeh. II/617.) – s 16. kovácsok és bognárok 1781. (OL CA 149.) A 8–16. számmal jelölt céhek az uralkodótól kapták kiváltságaikat. – (A felsorolt céhek nagyobb része Szádeczky jegyzékében /II. k. 243–244./ nem található.)

rangra emelt Aradon kívül, melynek a budai céhhez tartozó kénysepők testülete nélkül 26 (!) céhe volt, 11 mezővárosi és falusi céhet találunk.[84]

A *Temes megyei* mezővárosokban és falvakban 1815 és 1847 között 29 céh alakult, ebből csupán az egyik kamarai birtokon fekvő mezővárosra, Versecre 14 céh jutott. *Torontál megyében* az 1815 és 1845 között alakult céhek száma 40 volt. A megye székhelyén, a kamarai tulajdonban levő Nagybecskereken pl. 12, Nagyszentmiklóson 6, Hatzfelden (Zsombolya) 6, a kamarához tartozó Nagykikindán pedig 5 céh létesült.[85]

Figyelemre méltó az *óriáscéhek* kialakulása is a Délvidéken. Egyik-másik népesebb mezővárosban nemritkán 20–30, sőt annál is több mesterség képviselői közös céhszervezetet hoztak létre, mivel egyik mesterség sem volt önmagában annyira erős, hogy önálló céhet alkosson. A munkamegosztásnak a céhes szerveződés kezdeti fokán meglevő kevésbé differenciált formáját néhol a céhek közötti munkamegosztásnak egy magasabb formája váltja fel; a fejlettebb és több mestert foglalkoztató iparágak több helyen önálló céhszervezetet alkotnak. A Temes megyei Vingán (Theresiopolis) 47 különféle szakma alakított céhet. Az egyik lippai (Temes m.) céhben 36 iparág képviselői egyesültek. Az 1824-ben alakult komlósi (Torontál m.) céhbe 31 különféle iparág tartozott, a céhből 1827-ben a helybeli csizmadiák kiváltak és saját privilégiumot szereztek. A lórándi (Torontál m.) céhben 24, a módosi (Torontál m.) céhben 30, a törökbecsei (Újbecse Torontál m.) céhben 23 szakma egyesült.[86]

Egyik-másik mezővárosban ugyanakkor a leggyakrabban előforduló csizmadia-, szűcs-, szűrszabó-, kovács-, bognár-, molnár-, takács stb. mesterségen kívül „ritkább", csupán a nagyobb városokra jellemző, a céhek közötti munkamegosztásnak fejlettebb fokára utaló mesterségeket is találunk.[87]

A XIX. században rohamosan kibontakozó délvidéki céhes fejlő-

[84] Arad megyét azonos történeti fejlődése miatt tárgyaljuk ebben az összefüggésben. L. III. R. Arad megye.

[85] Uo. Temes és Torontál megye.

[86] Uo. Temes megye 29., 7. sz., Torontál megye 8., 9., 10., 11., 39. sz.

[87] A Temes megyei Csakován pl., melynek pedig 1848 körül alig 4000 lakosa volt (Fényes, *Geogr.* I. k. 196.) ötvösök, üvegesek, bádogosok, puskaművesek stb. is működnek. Dettán órást (III. R. Temes megye 4. sz.), Gyarmatán esztergályost (uo. 5. sz.), Hidegkúton könyvkötőt (uo. 6. sz.), Versecen papsüvegkészítőt, reszelővágót (uo. 11., 22. sz.), Vingán rézművest (uo. 29. sz.), Franyován kénysepőrt (uo. Torontál megye 2. sz.), Hatzfelden szegkovácsot és kesztyűst (uo. 5., 6., sz.) Nagykikindán karabélykészítőt (uo. 29. sz.), Nagyszentmiklóson fehérsütőt (uo. 35. sz.), Törökbecsén hajótömőket (navium obstructor) (uo. 39. sz.) találunk.

dést legjobban *Bács–Bodrog megye* példájával illusztrálhatjuk, Torontál és Temes megyétől eltérően itt már a XVIII. században is alakult céh néhány mezővárosban, így Apatinban, Baján, Kanizsán és Zentán.

A kamarai tulajdonban levő *Apatinban* 1770-ben 10 céh kapott Mária Teréziától szabadalmat.[88] *Baján* 16 céh működött a XVIII. században.[89] *Kanizsán* (Ókanizsa) a szűcsök, szabók, csizmadiák, takácsok, kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, kötélgyártók és üvegesek 1777-ben, *Zentán* pedig a szabók és szűcsök 1776-ban kaptak magyar nyelvű kiváltságlevelet.[90]

A XIX. században a Bács megyei céhes települések száma a korábbi négyről (a három sz. kir. várost nem számítva) ugrásszerűen 52-re emelkedett. Itt működött a legtöbb mezővárosi és falusi céh Magyarországon. Annak ellenére, hogy Bács megye népessége nem érte el Pest megyéét,[91] a mezővárosi és falusi céhek száma a Pest megyei 98-cal szemben 109 volt. A két megyében kb. azonos a kézművesek számaránya, Pest megyében minden 36., Bács megyében minden 37. lakosra jutott egy iparűző.

A Bács megyei mezővárosi és falusi céhek fejlődését a megye területén levő három sz. kir. város – viszonylag fejlett – céhes ipara sem hátráltatta.[92] Pedig a három sz. kir. város céheinek száma együttvéve 54 volt, ebből Újvidékre 21, Zomborra 19, Szabadkára pedig

[88] Az apatini céhek felsorolását nem tartjuk szükségesnek, mivel azokat az Egyetemi Könyvtárban található céhlevelek alapján Szádeczky is közli. (II. k. 243.)

[89] 1. csizmadiák 1696. (megerősítette Széchenyi Pál kalocsai érsek 1700-ban) (OL AM Comit. Bacs. – és OL DC l. még ennek 1759. évi másolatát), 1./a. csizmadiák 1765. (OL Art Caeh. I/183.) – 1./b. csizmadiák 1766. évi másolat (OL AM) – 2. kereskedők 1700 (uo.) – 3. szabók 1700. (uo.) – 4. szűcsök 1700 (uo.) – 4./a. szűcsök 1765, (OL Art. Caeh. I/243. – l. még OL AM) – 5. kötélverők 1701. (Budától) (uo.) – 6. görögkeleti szabók, kalaposok, szűrszabók, paplanosok 1720. (uo.) – 7. kovácsok és bognárok (Pesttől) 1721. (uo.) – 8. cipészek 1723. (uo.) – 9. bőrgyártók 1723. (Varasdtól) (uo.) – 10. gombkötők 1724. (Budától) (uo.) – 11. pintérek 1730. (uo.) – 12. vargák 1759. (Pesttől) (OL DC) – 13. takácsok 1761. (OL AM) – 14. szabók és szűrszabók 1765. (uo. – l. még OL Art. Caeh. I/187.) – 15. mészárosok 1777. (OL AM 8.) 16. kádárok, kerékgyártók és kovácsok 1779. (EK LXV/27.) – Az 1761 után alakult céhek az uralkodótól kapták szabadalmukat. (A felsorolt céhek egy-kettő kivételével Szádeczkynél nem találhatók. II. k. 245.)

[90] OL AM 8. és 6. – Ezek a céhek sem találhatók Szádeczkynél.

[91] Az 1828. évi összeírás alkalmával Bács megyében 118 891 adófizetőt, Pest megyében pedig 125 037-et írtak össze. (T. K., [Tagányi Károly] *Az 1828-iki összeírás végleges eredményei.* MGTSZ 1896. 110–117.); 1846-ban pedig Pest megyében 590 900 lakos és 16 258 kézműves volt, Bács-Bodrogban pedig 493 186 lakos és 13 100 kézműves. (Fényes, *1847.* I. k. 19. s köv. és 47. s köv.)

[92] Nagyjából hasonló volt a helyzet – Pest kivételével – a többi sz. kir. város körzetében is.

14 jutott. Ugyanakkor a közeli Szegeden 21, Temesváron pedig 26 céh működött.[93]

A mezővárosi és falusi céhes kézművesipar Bács megyében a mezőgazdaság fejlődésével, a népesség növekedésével s a lakosság növekvő iparcikkszükségletével párhuzamosan mindinkább megerősödött. Bizonyára nemcsak Pacsér községre, hanem több más mezővárosra és falura is jellemző a megyének az a jelentése, mely szerint a sok építkezés „ujj módott nyújtott a keresményre", s ennek következtében rohamosan gyarapodott a községben az iparosok száma.[94]

A mezővárosi céheken kívül feltűnően nagy számban működtek *falusi* céhek is – többnyire *kamarai birtokon.*[95]

A kamarai tulajdonban levő mezővárosok különösen fejlett iparral rendelkeztek. Így pl. Apatin, ahol 12 céh, Bezdán, ahol 5 céh, Kula, ahol 4 céh alakult. Hódság kamarai mezőváros 2 céhében 37 különféle szakma kézművesei egyesültek. *A munkamegosztás fejlettségére* utalnak az olyan mesterségek, mint pl. a kesztyűs, seborvos és fürdős, hajós (Apatin), könyvkötő (Petrovác község) ötvös és boglárkészítő (auri faber, aurichalcarius – Futak), órás (Hódság), festő (Kollut), rétessütő (placentarum mellitarum pistor, Ópalánka) stb.[96]

Számos Bács megyei mezővárosban és faluban találunk a céhes mesterek között szappanfőzőt, bábsütőt (mézeskalácsost), péket, kötélgyártót, szita- és rostakészítőt, fésüst stb., ami azt jelzi, hogy e mesterségek mindinkább kiválnak a háziiparból és „szakszerűen" végzett iparágakká lesznek. Sok Bács megyei mezővárosban és faluban működött harisnyaszövő (tibialium textor seu confector), ami a ruházkodás fejlettebb színvonalát is bizonyítja.

[93] OL Kamarai Lt Privilegia caehalia. – l. még. III. R. (219., 226., 251.) – A sz. kir. városok iparos népessége viszont elég alacsony: Újvidéken 8468 adófizetőt, ill. 515 kézművest, Szabadkán 13 911 adófizetőt, ill. 777 kézművest, Zomborban 10 660 adófizetőt, ill. 492 kézművest találunk 1828-ban (Tagányi i. m.).

[94] OL Dep. Civ. 1829/6/69.

[95] A *kamarai* tulajdonban lévő Cservenka községben pl. melynek lakossága mintegy 2500 főt tett ki (Fényes, *Geogr.* I. k. 217.) 3 céh (III. R. Bács-Bodrog megye 44., 45., 46. sz.), a három és félezer lakosú Doroszlón (Fényes, *Geogr.* I. k. 278.) 2 céh alakult (III. R. Bács-Bodrog megye 48., 49. sz.) – Csonoplya kamarai község céhébe 24, a parabutyi céhbe 18, a rácmiliticsi céhbe 21, a sziváci céhbe 24 különféle mesterség képviselői tömörültek. (Uo. 47., 90., 94., 97. sz.) A kamarai tulajdonban lévő Bresztovác, Feketehegy, Filippova, Gákova, Hegyes, Kapuszina, Keresztur, Kollut, Monostorszeg, Palánka, Priglevica-Szentiván, Szeghegy, Torzsa, Újverbász szintén céhes falvak voltak. – De *földesúri* tulajdonban lévő községekben, így pl. Bajmokon, Mélykúton, Nemesmiliticsen. Omorovicán, Petrovácon, Petrovoszellon, Vaskúton, valamint a Szabadka birtokában lévő Csantavéren is találunk céheket. (Uo.)

[96] Uo.

Bács megyében, illetőleg a többi délvidéki vármegyében nemcsak a céhes szerveződés volt igen gyors és erőteljes, hanem az iparűzőknek az összlakossághoz való aránya is elég kedvező. Míg az országos átlagban 1846-ban 51 lakosra egyetlen kézműves jutott, addig Arad megyében 59, Temesben 55, Torontálban 50, Bács megyében pedig – mint előbb is említettük – 37 lakosra jutott egy iparűző.[97]

A délvidékinél sokkal egyenletesebb, de kevésbé erőteljes volt a céhes fejlődés az Alföldön. *Csongrád megyében* pl. már a XVIII. században megindult a céhesedés folyamata, s ahhoz képest a XIX. században nem tapasztalható lényeges fejlődés. *Hódmezővásárhelyen* pl. 7 céh működött a XVIII. században.[98] A XIX. században számuk 11-re emelkedett, de csak a molnárok és ácsok céhe – melyből később az ácsok kiváltak és külön testületet alakítottak –, majd pedig az 1840-es években létrehozott kalapos-, valamint gerencsércéh tekinthető új szervezetnek.[99]

Csongrád mezővárosban 3 céhet találunk a XVIII. században.[100] *Szentesen* szintén 3 céh alakult ekkor,[101] a XIX. században pedig 6 céh működött.[102] A három mezővároson kívül csupán két Csongrád

[97] Fényes, *1847*. I. k. 19. s köv., 47. s köv., 71. – Arad megyében 239 984 lakos és 4045 iparos, – Temes megyében 320 475 lakos és 5820 kézműves, – Torontálban 349 836 lakos és 6983 iparűző volt 1846-ban.

[98] 1. Csizmadiák céhe 1714-ben; – artikulusait a nagykőrösiektől nyerte, azok pedig a budai csizmadiák 1695. évi kiváltságát vették át. (OL AM Comit. Csongr. No. 1. – 1. még OL DC) – 1/a. csizmadiák újabb kiváltságlevele Mária Teréziától 1777-ben (OL AM No. 8.) 2. a szabók 1714-ben a budai és „Hóstáti" szabók 1695. évi artikulusait vették át (uo. No. 1.) – 2/a. az előbbi kiváltságot 1732-ben megújították. (Szádeczky II. k. 265. – a Nemzeti Múzeumban őrzött s később megsemmisült privilégium.) – 3. tímárok 1733. (OL DC) – 4. szűcsök 1768. (OL Art. Caeh. II/ 253. – 1. még OL AM) – 5. takácsok 1773. (uo. No. 4.) – 6. magyar szabók, szűrszabók és paplanosok 1776. (uo. No. 7.) és 7. asztalosok, lakatosok, kerékgyártók és kovácsok 1777. (uo. No. 9.) (A 4–7. számmal jelzettek Mária Teréziától.)

[99] III. R. Csongrád megye 12., 15., 17., 18. sz.

[100] 1. takácsok 1776. (OL AM Comit. Csongr. No. 5.) – 2. csizmadiák 1776. (uo. No. 5) – 3. szabók és szűcsök 1776-ban (uo. No. 6.) (Mindhárom Mária Teréziától.) A XIX. században *3 új céh alakult:* asztalosok, lakatosok, kádárok testülete. (III. R. Csongrád megye 1. sz.), molnárok és ácsok (uo. 2. sz.), kovácsok és kerékgyártók (uo. 3. sz.), a *szűcsök* pedig kiváltak a szabócéhből (uo. 6. sz.).

[101] 1. csizmadiák 1743. (Szádeczky II. k. 308.) – 1/a. a csizmadiacéh újabb privilégiuma 1778. (OL AM Comit. Csongr. szám nélkül). 2. takácsok 1767. (uo. – 1. még OL Art. Caeh. I/926.) – 2/a. megújítva 1782-ben (Szádeczky II. k. 308.) – 3. vékonyszabók és szűcsök 1777 (OL AM No. 9.) – (Az 1761. év után kiadott kiváltságlevelek az uralkodótól.)

[102] A kovácsok és kerékgyártók, az ácsok és molnárok, a vargák, az asztalosok és lakatosok alakítottak új céhet az 1810-es években, a szabók és szűcsök viszont nem újították meg korábbi szabadalmukat. (III. R. Csongrád megye 22., 23., 24. sz.)

megyei *faluban,* Horgoson és Mindszenten alakultak céhszervezetek a XIX. század folyamán.[103]

Csongrád megyében – más alföldi megyékhez hasonlóan – csupán a mindennapi szükségleteket kielégítő iparágakat találhatjuk meg. Így főként a kiterjedt állattenyésztés nyersanyagát feldolgozó csizmadia-, varga-, tímár- és szűcsmesterséget, a parasztság ruházatát előállító szűrszabó- és takácsipart, ezenkívül a helyi nyersanyagot feldolgozó fazekasságot, az építkezéssel, berendezéssel kapcsolatban az ács-, asztalos, és lakatosipart (figyelemre méltó, hogy céhes kőművesek a Csongrád megyei mezővárosokban és falvakban nem voltak) s nem utolsósorban a gabonatermeléssel kapcsolatos molnármesterséget, valamint a földműveléshez szükséges eszközök javítását, esetleg előállítását szolgáló kovács- és kerékgyártóipart. Egyéb iparcikkeket a lakosság[104] csak a sz. kir. városok céhes kézműveseinél, a boltosoknál vagy házaló kereskedőknél, illetőleg az országos vásárokra érkező „külföldi" mestereknél szerezhetett be.

Nagyjából-egészéből ugyanezt a képet nyerjük az Alföld más vidékeinek, így pl. a *Hajdú kerület* mezővárosi és falusi iparának vizsgálata alapján is. Itt az előbbieken kívül megtaláljuk még a kőművesmesterséget, a festő- és üvegesipart.[105]

Csupán néhány iparosodottabb mezővárosnak, így pl. az Alföld peremvidékén *Egernek* (a budai céhhez tartozó kéményseprők nélkül 13 céh), *Gyöngyösnek* (a kéményseprők nélkül 14 céh), *Miskolcnak* (14 céh), ezenkívül *Szolnoknak* (kéményseprők nélkül 11 céh), *Gyulának* (17 céh) a céhes ipara volt differenciáltabb a Csongrád megyei céhes kézművességnél.[106]

Sajátos vonásokat mutat a *Jászkun kerület* „szabad" mezővárosainak és falvainak céhes fejlődése, ahol az 1848 előtti évtizedekben 63, tehát viszonylag nagyszámú céh működött. (Csupán Bács és Pest megyében volt több mezővárosi és falusi céh az országban.) A 63 céh a következőképpen oszlott meg: a Jászságban 23, a Kiskunságban 22, a Nagykunságban pedig 18 céh alakult. S nemcsak a népesebb mezővárosokban, hanem az ugyancsak népes falvakban is, így Alsószentgyörgyön, Jászfényszarun, Jákóhalmán és Jászmihálytelken, Jászkiséren (később vásárjogot nyert), Jászladányban, Fülöpszálláson, Kiskundorozsmán, Kiskunlacházán (később vásárjogot

[103] Uo. 19., 20. sz.

[104] A lakosságon itt a jobbágyságot és a nemesség szegényebb rétegeit kell értenünk, hiszen a nemesség gazdagabb rétegei általában nem a mezővárosi és falusi mestereknél szerezték be a szükséges cikkeket.

[105] III. R. Hajdú kerület 3., 8. sz.

[106] III. R. Heves, Borsod, Szolnok, Békés megye.

nyert), Kiskunmajsán, Szabadszálláson (később vásárjogot nyert) is alakultak céhszervezetek.

A kerület céhes fejlődésének a XVIII. században is megvoltak már az előzményei. *Jászberényben* pl. ekkor 5 *céh* működött,[107] a XIX. században pedig 7.

Kiskunfélegyházán 3 *céh* alakult a XVIII. században, ill. a századforduló idején.[108] Ezenkívül még *Kiskunhalason* és *Kunszentmártonban* találunk céhszervezetet a XVIII. században.[109]

Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a Jászkunság nem csak az Alföld, hanem az egész ország egyik *legkevésbé iparosodott* területe 1848 előtt. Amikor országos átlagban 51 lakosra jutott egy iparűző, akkor a Jászkun kerületben csupán minden 92. lakos foglalkozott iparral.[110]

A jászkunsági mezővárosok és falvak céhes ipara tehát még kevésbé tudta kielégíteni a lakosság iparcikkszükségletét, mint az Alföld más vidékeinek kézművessége. A Csongrád megyében található mesterségeken kívül csupán egy-két olyan kevésbé „gyakori" szakmával találkozunk, mint pl. üvegessel, sarkantyúkészítővel, kötélverővel, kádárral.[111] A céhek közötti munkamegosztás fejlődése is igen lassú volt a Jászkun kerületben. A XIX. század első évtizedeiben is nagyjából ugyanazok az iparágak fordulnak elő, mint pl. az 1780-as években.[112]

A nagyobb *Pest megyei* mezővárosokban a XVIII. századra tehetjük a céhes fejlődés „virágkorát", a XIX. században viszont megállt a céhesedés folyamata, sőt néhány – Pesthez közel fekvő – mezővárosban,[113] így főleg Vácott és Szentendrén, ezenkívül a valami-

[107] 1. a vargák 1695-ben a komáromi, ill. esztergomi artikulusok alapján (OL CA 71.) – 2. a szabók és szűcsök 1737-ben nyertek szabadalmat (Uo. 116.) – 3. a vargák és tímárok 1764-ben (OL Art. Caeh. I/32.) – 4. a takácsok 1774-ben (Uo. I/10.) – 5. a szabók, szűrszabók és szűcsök 1768-ban. (Uo. II/79.) – (III. R. Jász és két Kun kerület 9–15. sz.)

[108] A takácsok 1764-ben (OL Art. Caeh. 1/95.) – 2. a szabók, szűcsök, szíjgyártók 1766-ban (Uo. I/609.) – 3. a kovácsok, lakatosok, asztalosok és bognárok egyházán. (III. R. Jász és két Kun kerület 27–32. sz.)
1804-ben (OL CA 160.) – Az 1848 előtti évtizedekben pedig *6 céh* működött Fél-

[109] OL DC és OL Art. Caeh. I/372.

[110] Fényes, *1847*. I. k. 50. s. köv., 70. s. köv.

[111] Jászberényben, Jászfényszarun, Kiskunhalason és Karcagon. (III. R. Jász és két Kun ker. 14., 16., 36., 46., 49. sz.)

[112] A kerület 1780. évi árszabása a következő 21 mesterséget tünteti fel: csizmadia, magyar vékony szabó, német szabó, szűrszabó, szűcs, takács, kovács, kerékgyártó, magyar varga, szíjgyártó, lakatos, gombkötő, német varga, tímár, kötélgyártó, süveges, kalapos, pintér, molnár. (PmL Lac. Prot. [Curr.] 1780. 73.)

[113] Óbuda kivételével.

vel távolabb levő Cegléden, Nagykőrösön és Kecskeméten nagy mértékű *visszafejlődés is mutatkozik – a pesti ipar versenyének hatására.* Csupán a kisebb Pest megyei mezővárosokban és falvakban tapasztalható – az Alföld más vidékeihez hasonlóan – némi fejlődés a XIX. század első évtizedeiben.[114]

Az alföldi vármegyék között igen nagy különbségek mutatkoznak az iparűzők számarányát illetően is. A Jászkun kerületben – mint említettük – csak 92 lakosra jutott egy kézműves. Hasonlóképpen a kevésbé iparosodott vidékek közé tartozik a Hajdú kerület, ahol 79, Békés megye, ahol 76 lakosra jutott egy iparűző. Csongrád és Pest megyében viszont sokkal kedvezőbb volt az arány, itt ti. 36 lakosra jutott egy mesterember.[115]

Még feltűnőbb volt a mezővárosi céhek számának csökkenése a *Dunántúl*nak a török által megkímélt, Ausztriával határos nyugati területein. *Moson megye* pl. 1807-ben azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy korábban 44 céh működött Magyaróvár, Nezsider, Rajka, Lébényszentmiklós, Boldogasszony, Köpcsény és Steinbruck mezővárosban. A magyar kancellária által megerősített Moson megyei céhkiváltságok száma 1815 és 1847 között viszont csak 9 volt. Az előbbi mezővárosok közül csupán Magyaróváron és Rajkán újították meg a régi céhkiváltságokat, Boldogasszonyon, Köpcsényben, Nezsideren pedig csak céhalakítási törekvésekkel találkozunk. A mezővárosi céhek számának rohamos csökkenésén nem változtat az a tény sem, hogy néhány településen, így Moson mezővárosban, Oroszvárott, Szentjánoson, Zarándfalván stb. csak a XIX. század első évtizedeiben alakultak meg a céhek.[116]

Mivel magyarázhatjuk a Moson megyei céhek számának ezt a feltűnő csökkenését? A megye fentebbi felterjesztésében arról is tájékoztatta a helytartótanácsot, hogy a céhek „hajdani Privilégiumjaik-

[114] Nagyabonyban, Dunavecsén és Szalkszentmártonban pl. emelkedik a céhek száma. Egyes kisebb mezővárosokban viszont, mint pl. Albertin, Aszódon, Gödöllőn, Hajóson, Izsákon, Kishartán, Kiskőrösön, Nagykátán, Solton, Soroksáron (eltekintve az 1744. évi céhalakítási kísérlettől OL AM Comit. Pest. No. 30.) csak a XIX. sz. első évtizedeiben indult meg a céhesedés. Hasonlóképpen Budafokon, Dunaharasztin, Dunaegyházán, Monoron, Újhartyánban és más falvakban is csak a XIX. században alakultak meg az első céhek. – A Pest megyei céhes iparra vonatkozó bizonyító anyagot jelen tanulmányunkból elhagytuk. – Az említett kandidátusi értekezésen kívül erre vonatkozóan l. *A Pest megyei céhes ipar. 1686–1872.* c. dolgozatunkat. *(Pest megye múltjából* c. kötetben, Pest megyei Tanács Bp. 1965.)

[115] Fényes, *1847.* I. k. 19. s köv., 47. s köv., 70. s köv. A Jászkun kerületben 1846-ban 195 233 lakos és 2114 kézműves volt, – a Hajdú kerületben 66 521 lakos és 823 kézműves –, Békésben 155 056 lakos és 1312 kézműves, Csongrádban 137 883 lakos és 3823 kézműves, – Pest megyében 590 900 lakos és 16 258 kézműves.

[116] III. R. Moson megye

hoz ragaszkodván . . . vonyogatták magokat" új szabadalmat váltani.[117] Ha a megye jelentése teljes mértékben fedi is a valóságot, s ha az 1805. évi rendelet által kiváltságlevelük megújítására kötelezett kisvárosi mesterek valóban nem akartak – vagy inkább nem tudtak – új privilégiumot váltani, a céhek számának rohamos csökkenését nyilván egyéb okokkal, így elsősorban *az osztrák tőkésipar* mind erősebbé váló nyomásával lehet magyaráznunk. Annál is inkább, mivel nemcsak Moson megyében, hanem az egész nyugati határszélen rohamosan hanyatlik a céhes ipar a XIX. században.

A céhszervezet bomlása *Sopron megyében* is tapasztalható az 1848 előtti évtizedekben. Pl. Bükön, Csáván, Csepregen, Feketevárosban (Purbach), Fertőszentmiklóson, Kaboldon, Locsmándon, Nyéken, Pinkamindszenten (később Vas megyéhez tartozik), Lajtaszentmiklóson, Szarvkőn (Hornstein), Széleskúton (Breitenbrunn), ahol korábban működtek céhek, a XIX. században nem kérték a mesterek régi szabadalmuk megújítását. De nemcsak az előbbi településeken, hanem Sopron város korábban oly jelentős céhes kézműiparában, valamint a megye területén fekvő többi sz. kir. városban, mint Kismartonban és Ruszton is feltűnő hanyatlás mutatkozik a XIX. században.[118]

Viszont *a falvakban* – ellentétben a sz. kir. városokkal és több mezővárossal – *éppen a céhes szerveződés erősödése tapasztalható.* Néhány község iparosai csak a XIX. században érkeztek el a céhes szerveződés fokára. Több falu mesterei közösen váltottak egy szabadalmat. A vadosfai, mihályi és répceszemerei mezővárosi kerékgyártók, kovácsok és asztalosok pl. 14 falu, mégpedig Kisfalud, Tótkeresztúr, Potyond, Jóbaháza, Réti, Árpás, Szilsárkány, Németi, Szentandrás, Edve, Vásárosfalu, Beled, Lakat és Csér kézműveseivel együtt alakítottak céhet 1827-ben.[119]

A céhszervezet bomlása azokban a *Vas megyei* mezővárosokban is megfigyelhető, melyeknek kézművesei a XVIII. században számos helység mestereinek kölcsönözték artikulusaikat. Így pl. Körmen-

[117] OL Dep. Civ. 1807/5/o.

[118] A Sopron megyei céhekkel kapcsolatban az OL és EK anyagán kívül főként Csatkai Endre, *Adalékok a sopronmegyei céhtörténethez* c. tanulmányát használtuk. *(Történetírás.* Bp. 1937. 438–444. és 637–650.) – Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szerző (a Szádeczky-féle céhlajstromra támaszkodva) külön privilégiumokként tünteti fel mindazokat a kiváltságokat, amelyeket több kisebb község mesterei nem külön-külön, hanem együttesen kaptak.

[119] III. R. Sopron megye 18. sz. – L. még OL Dep. Civ. 1828/6/10. – Szádeczky szerint ezek önálló céhszervezetet hoztak létre. (II. k. 244. s köv.)

den,[120] Lékán, Németújváron, Rohoncon, Szalonakon (Schlaining), ahol korábban sok és fejlett céhet találunk, nem alakultak újjá a céhszervezetek az 1848 előtti évtizedekben. Az előbbi mezővárosokon kívül Kőszeg sz. kir. város céhes ipara is hanyatlásnak indult a XIX. század elején. A kőszegi posztószövőket pl. a külföldi tőkével alapított helybeli posztógyár tette tönkre és süllyesztette bérmunkás sorba.[121]

Még feltűnőbb, hogy *Szombathelyen,*[122] mely korábban nemcsak a megye, hanem az egész vidék egyik legfejlettebb céhes mezővárosa volt, *egyetlen szabadalmat sem* váltottak ki a céhes mesterek a XIX. században. Valószínű, hogy itt, ahol a város 1848 előtti lassú fejlődésének ellenére viszonylag jelentős volt az iparosok száma,[123] *régi céhszabályaik alapján* működtek a kézművesek, a céhrendszer eltörlését szorgalmazó vármegye[124] engedélyével. Hogy ilyen „illegális" céhek valóban voltak a városban, azt pl. a szombathelyi molnárcéhtől különválni akaró sárvári molnárok 1816. évi – vagy a szombathelyi „céh"-ből kiválni szándékozó kiscelli és magyargencsi takácsok 1834. évi kérelme is bizonyítja.[125] De nemcsak Szombathelyen, hanem pl. Németújváron is találunk olyan „céheket", melyek nem újították meg régi szabályaikat, amint azt a németújvári „céhek"-től különválni akaró füzesi (nyilván gyepüfüzesi), ill. lapincsvölgyi vargák kérelme is igazolja.[126] S ha fel is tételezzük, hogy az előbbi mezővárosokon kívül másutt is működtek „céhek" régi kiváltságaik megújítása nélkül, nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a fentebb említett mezővárosokon kívül még több helyen, így Egerváron, Dobrán, Felsőlendván, Kisbéren, Kisfaludon, Mo-

[120] Körmenden pl. a XVII–XVIII. sz.-ban 13 céh (a gombkötők; gerencsérek; bognárok; fazekasok; csizmadiák; mészárosok; lakatosok, kovácsok, szíjgyártók és késgyártók; asztalosok; német vargák; magyar vargák; kovácsok és lakatosok; szűcsök; takácsok céhe) működött. (OL – az előbbiekben többször idézett források.)

[121] Ungár László, *A hazai céhrendszer bomlásáról.* Századok 1938. Pótfüzet 169.

[122] *Szombathelyen* a XIX. sz. előtt 10 céhről (szabók; csizmadiák; lakatosok; gombkötők; szűcsök; asztalosok; takácsok; vargák; molnárok; kovácsok) van tudomásunk. (OL – az előbbiekben többször idézett források.)

[123] Pálfy Ilona számítása szerint a város 480 adófizető családfője közül 256 foglalkozott iparral 1828-ban. Ugyanő mutat rá, hogy 18 olyan családfő van a városban, *aki céhben van,* de nem dolgozik. (H. Pálfy Ilona dr., *Szombathely város adózó lakossága 1828-ban Operént és Szentmárton községekkel együtt.* Magyar Statisztikai Szemle 1937. 469. s köv.)

[124] *Vas megye* céhellenes állásfoglalására nézve. l. 171. s köv.

[125] OL Dep. Civ. 1816/6/188. és 1835/5/28.

[126] Uo. 1845/5/72. és 1846/5/98.

nyorókeréken, Nagyölbőn, Pinkafőn, Vépen sem alakultak újjá a céhszervezetek a XIX. században.[127]

Érdekes viszont, hogy sok kisebb falu, így Baba, Belsővát, Felsőlő, Gyepüfüzes, Gérce, Högyész, Káld, Kocs, Magyargencs, Mihályfa, Nemesmagasi, Nemesdömölk, Ostffiasszonyfa, Simonyi, Sitke, Körtvélyes, Lapincsvölgy, Királyfalva, Dobrafalva, Poppendorf, Radafalva, Hidegkút, Lak, Vönöck, Németkeresztúr, Hettye, Kissomlyó, Nagy- és Kisköcsk, Pápóc, Szentmiklósfalva csak a XIX. század elején lépett a céhes szerveződés útjára. Ezeknek a községeknek kézművesei is – mint pl. Sopron megyében – többnyire a szomszédos falvakkal (ill. az ugyanazon uradalomhoz tartozó többi településsel) együtt váltottak közös[128] céhszabadalmat.[129]

Vas megyéhez hasonlóan *Zalában* is tapasztalható a mezővárosi céhek számának csökkenése a XIX. sz. elején. Így pl. Alsólendván, Böröndön, Légrádon, Sümegen, Tapolcán, Turnischén, ezenkívül Boldogfán, Zalaszentlászlón, Csáktornyán stb. sem alakultak újjá a régi céhek az 1805. évi rendelet után.[130]

Moson, Sopron, Vas és Zala megye vizsgálata alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a XVIII. századhoz viszonyítva nagymértékben *csökkent a mezővárosi céhek száma a Dunántúlnak az osztrák határhoz közeli területein.* Viszont, ha találunk is olyan falvakat, melyeknek kézművesei nem újították meg korábbi szabadalmukat, a *községek többségében inkább a céhes szerveződés erősödése tapasztalható.* Sok faluban a mesterek csak a XIX. században szereztek privilégiumot, többnyire a szomszédos települések mestereivel együtt alakítva közös céhszervezetet.

[127] A kisbéri takácsok pl. 1725-ben kapták a budai szabadalmat. (OL DC) A kisfaludi takácsok a pozsonyi artikulusokat kapták 1741-ben (uo.), a nagyölbői takácsok III. Károlytól kaptak privilégiumot 1725-ben (uo.), a vépi csizmadiák 1779-ben nyertek szabadalmat (uo.) stb.

[128] Szádeczky ezeket is külön céhekként tüntette fel (II. k. 245. és köv.)

[129] III. R. Vas megye 4., 5., 6., 9. stb. sz.

[130] Pl. *Csáktornyán* 4 céh (szabó; csizmadia; varga; kovács, lakatos, ács, bognár, asztalos, szíjgyártó, szűcs nyereggyártó, üveges, esztergályos), *Légrádon* 3 céh (szűcsök, kovácsok, lakatosok, szíjgyártók, asztalosok, késgyártók és kerékgyártók; csizmadiák; szabók, szűrszabók és gombkötők), *Sümegen* 1 céh (a takácsok testülete) létezéséről tanúskodnak forrásaink. – Meg kell jegyezni, hogy a sümegi molnárok nem alakítottak semmiféle céhet 1824-ben, mint azt Szádeczky állítja (II. k. 305.). Nem a sümegi, hanem a Somogy megyei molnárok (molitores Comitatus Simighiensis) kaptak szabadalmat ebben az évben. (III. R. Somogy m. 1. sz.) *Tapolcán* a csizmadiák; a takácsok; a szabók; *Boldogfán* a takácsok; Turnischén a magyar vargák nyertek privilégiumot a XIX. sz. előtt. – *Nagykanizsán* és *Zalaegerszegen* sem tapasztalhatunk fejlődést a korábbi időszakhoz viszonyítva, Keszthelyen pedig inkább hanyatlás mutatkozik. (OL – többször idézett források.)

Az az ellentétes irányú fejlődés, amely a Dunántúl nyugati részén a *mezővárosi céhek bomlása* és a *falusi céhszervezet erősödése* között a XIX. század első évtizedeiben mutatkozik, nemcsak a mezővárosi és falusi céhek fejlődésében tapasztalható „fáziskülönbséggel" magyarázható. Okát nemcsak abban kell keresnünk, hogy a falusi kézművesek általában csak a XIX. század elején, a mezővárosi mestereknél tehát kb. egy évszázaddal később léptek a céhes szerveződés útjára, s ha „elkésve" is, de lényegében ugyanazt az utat járták be – a feudális viszonyok mélyreható válságának korában, amelyet a mezővárosi mesterek tettek meg a feudalizmus korábbi szakaszában. A mezővárosi céhek bomlása elsősorban azzal magyarázható, hogy a differenciáltabb mezővárosi (s persze sz. kir. városi) kézművesség sokkal inkább megérezte az osztrák tőkés ipar hatását. A falu népe viszont sokkal kisebb mértékben vásárolt olyan iparcikkeket, amelyeket az osztrák tőkés ipar állított elő, a falusi lakosság iparcikkszükségleteinek jelentékeny részét továbbra is a háziipar elégítette ki. Céhszervezetet pedig olyan falusi iparűzők alakítottak, akik a helybeli lakosság ruházkodással kapcsolatos igényeinek kielégítésén kívül (csizmadia-, varga-, takácsmesterség), főként a földműveléshez szükséges egyszerűbb eszközök készítésére specializálódtak (kerékgyártó-, kovács-, asztalosipar stb.).[131]

A mezővárosi céhes ipar hanyatlásának eredményeként tehát a viszonylag „nagyobb", több falura is kiterjedő körzeteknek, melyeket korábban egy-egy mezőváros céhes kézművessége látott el iparcikkekkel, kisebb, esetleg csak egy-két falut magukban foglaló körzetekre való felbomlása *is* tapasztalható. A falusi céhes iparnak ez a „virágzása" azonban rövid ideig, alig néhány évtizedig tartott, s bomlása a külföldi (és részben a hazai) tőkés ipar *fokozódó hatásának* következtében csakhamar bekövetkezett.

A Dunántúl nyugati területeihez hasonlóan – bár kisebb mértékben – Somogy és Tolna megyében is tapasztalható a mezővárosi céhek számának csökkenése. Baranya megyében viszont a nagyobb mezővárosokban nem változott, a kisebb mezővárosokban és falvakban pedig növekedett a céhek száma a XIX. század elején. A Fejér és Győr megyei mezővárosok és falvak nagyobb részében pedig csak az 1848 előtti évtizedekben vette kezdetét a céhesedés, s a kisebb

[131] L. pl. 10 Vas megyei község csizmadiamestereinek 1817. évi privilégiumát (III. R. Vas megye 5. sz.), 8 Vas megyei község vargamestereinek 1847. évi kiváltságlevelét (uo. 9. sz.), 10 Vas megyei helység takácsainak 1829. évi szabadalmát (uo. 4. sz.) vagy a vadosfai, mihályi, répceszemerei, kerékgyártókkal, kovácsokkal és asztalosokkal közös céhszervezetet alakító 14 Sopron megyei helység – fentebb is említett – 1827. évi privilégiumát (III. R. Sopron megye 18. sz.) stb.

mezővárosokon kívül különösen a falvakban tapasztalható a céhes szerveződés erősödése.[132]

A dunántúli mezővárosok és falvak céhesedését vizsgálva végül *Veszprém megyével*, vagyis olyan területtel kívánunk foglalkozni, amely a Dunántúl nyugati (tehát a török pusztítástól megkímélt) és keleti (tehát a török hódítás alá esett) területének határán foglalt helyet. A Dunántúl nyugati és keleti része között átmenetet jelent Veszprém megye abból a szempontból is, hogy területét a végvárak többé-kevésbé megvédték ugyan a török hódításától, egyik-másik vidéke azonban többször is gazdát cserélt, s a mintegy másfél évszázadig tartó végvári harcok hatása érezhető volt a megye egész területén.

Több kisebb faluban (így Balatonfőkajáron és Csajágon, Berenden, Polányon, Nagytevelen, Koppányon, Tósokon és Takácsiban, valamint Szentgálon, Cseszneken, Ajkán, Csékúton, Pádrágon) tovább élnek a XVIII. században alakult céhek. Néhányban (Balhásón, Dégen és Lajoskomáromban, Csernyén, valamint Lázin, Péterden, Bársonyoson és Varsányban) csak az 1848 előtti évtizedekben indult meg a céhesedés.

A mezővárosokban ezzel szemben feltűnően csökken a céhek száma: *Devecseren* a XVII. század második felétől a XVIII. század végéig 6 céh működött, a XIX. században viszont csak 3 céh kérte régi szabadalmának megújítását.[133]

Somlyóvásárhelyen a XVIII. században 5 céhet találunk, de a XIX. század elején csupán a takácsok céhe alakult újjá. *Nagyvázsonyban*, ahol a XVII. század második felétől a XVIII. század végéig 8 céh szerveződött, a XIX. században egyetlen céh sem jött létre.[134]

A *palotai* mesterek, akiknek korábban 11 céhük volt, szintén nem nyertek új szabadalmat a XIX. században. Figyelemre méltó, hogy a korábban oly jelentős palotai csapóipar is lehanyatlott.

Fel kell tételeznünk, hogy több szakma kézművesei – annak ellenére, hogy nem újították meg korábbi szabadalmukat – a XIX. században is céhes szervezetben dolgoztak. A XVIII. században ala-

[132] A nevezett megyékre vonatkozó terjedelmes bizonyító anyagot jelen tanulmányunkból elhagytuk. Ezúttal is az OL és az EK többször idézett forrásaira támaszkodtunk.

[133] A céhek számának csökkenése ellenére sem volt jelentéktelen az iparűzők száma (az 1828. évi összeíráskor 992 adófizetőt, ill. 129 kézművest találtak), a mesterek közül azonban csak kevesen (26) dolgoztak egész éven át. (OL Conscript. Regn. 1828)

[134] Bár 1828-ban 86 iparos volt a helységben (az adófizetők száma pedig 642), csak ketten folytatták egész évben mesterségüket, s a mestereknek már csak azért sem lehetett pénzük a céhkiváltság megújításához. (Uo.)

kult takácscéh továbbélését igazolja pl. a csernyei takácsok kérelme, akik 1845-ben a palotai „anyacéh"-ből való kiválásuk engedélyezéséért folyamodtak. – Ugyanakkor a palotai asztalosok, ezenkívül az ácsok és kőművesek, kiknek korábban nem volt céhük, az 1810-es években kérték, de nem nyerték el a kiváltságot.[135]

Városlődön a XVIII. században 3 céh volt, a XIX. században egyet sem találunk.[136]

Nem alakultak újjá a céhek Tüskeváron, Tapolcafőn, Szentkirályszabadján, Vörösberényben, Kiskovácsiban, Szentistvánban, Vaszaron, Vöröstón, Barnagon, Peremartonban, Berhidán, Kovácsiban, Gyimóton, Ugodon, Bakonybélen, Salamonban, Halimbán sem.

Igen nagy mértékben csökkent a céhek száma *Veszprém* mezővárosban, ahol korábban 25 céh volt, a XIX. században viszont csak 5 céh váltotta ki szabadalmát.[137] A céhek számának ez a feltűnő csökkenése azonban – hasonlóan Váchoz, Szombathelyhez s a fentebb említett Veszprém megyei mezővárosokhoz – nem jelentette az iparűzők számának megfogyatkozását.

Az 1828-as összeírás szerint Veszprémben a családfők 39,6%-a foglalkozott iparral. Ezek a kézművesek azonban legnagyobbrészt segéd nélkül dolgoztak és csak néhány hónapon keresztül folytatták mesterségüket. Ugyanakkor a város lakói között telkes jobbágyot nem találunk, a lakosok kivétel nélkül zsellérek.[138]

Ha fel is tételezzük, hogy a veszprémi kézműveseknek is voltak – más városok iparosaihoz hasonlóan – olyan céhszervezetei, amelyek a régi privilégium alapján működtek, az iparűzők anyagi viszonyainak[139] ismeretében könnyen megérthetjük, hogy miért nem

[135] OL Dep. Civ. 1810/5/61., 1811/5/32., 1814/6/6., 1845/5/43., 1845/5/76. – Palotán is viszonylag elég tekintélyes volt az iparűzők száma. Az 1828. évi összeírás szerint 275-en (a megyei összegezés szerint 271-en) foglalkoztak iparral. (Az adófizetők száma ekkor 1758.) A kézműveseknek azonban csak kb. 1/3-a (89) folytatta egész éven keresztül mesterségét.

[136] A szabók, kiknek korábban is volt kiváltsága, csak 1847-ben nyerték el, de nem váltották ki az újabb szabadalmat. (Uo. 1846/5/60. és 1847/5/31.) – A mezőváros 25 kézművese közül egész éven keresztül csak 1 (!) mester dolgozott. (OL Conscript. Regn. 1828.)

[137] 1825-ben és 1848-ban a fazekasok, s 1848-ban a sütők is elnyerték a kiváltságot, de nem váltották ki a céhlevelet. A szűrszabók 1847-ben, a kötélgyártók, szitás- és kefekötőmesterek pedig 1846-ban és 1847-ben kérték, de nem kapták meg a privilégiumot. (OL Dep. Civ. 1848/5/20., 1848/5/12., 1847/5/23., 1847/5/95., 1846/5/86., 1846/5/7.)

[138] H. Pálfy Ilona dr., *Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben.* Magyar Statisztikai Szemle 1936.

[139] Az 1726-ban alakult csutorás- (lignolagenarius – OL AM Comit. Veszpr. No. 1.) céh 28 mestere közül pl. 26 csak 1/4 éven, 2 pedig csak féléven keresztül dolgozott. (H. Pálfy Ilona dr., *Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben.* Magyar

szerezték meg a helybeli mesterek az oly nagy áldozatokat követelő újabb kiváltságokat.

Míg Veszprém megye többi mezővárosaiban jelentős mértékben csökkent a céhek száma, addig *Zircen,* ahol korábban 7, a XIX. században pedig 6 céh működött, nem mutatkozik lényeges változás.[140]

A megye legfejlettebb „ipari" városa *Pápa* is inkább *kivételnek* számít, itt sem változott a céhek száma; korábban is és a XIX. században is 20 céh működött. Pápa ekkor nemcsak a Dunántúl, hanem az egész ország egyik legiparosodottabb mezővárosa, s céheinek száma több mint sok sz. kir. városnak. Jelentékeny volt az iparos népesség, amely azonban – a város többi lakosaihoz hasonlóan – kivétel nélkül zsellérekből állott.[141]

A céhes fejlődésnek az alföldivel és a dunántúlival sok rokon vonását figyelhetjük meg a *felvidéki* mezővárosokban és falvakban. Jóllehet elsősorban az alföldi és a dunántúli céhesedés vizsgálatát tűztük ki célul, mégis úgy véljük, hogy a felvidéki céhalakulás *vázlatos érintése* plasztikusabbá teheti az eddig rajzolt képet.

A céhek kialakulása a Felvidék fejlettebb ipari és bányavárosaiban már a XV. században kezdetét vette, a XVI–XVIII. században pedig erőteljessé vált a céhes szerveződés. A fejlődés üteme azonban – a korábban vizsgált országrészekhez hasonlóan – itt sem egyenletes, s a céhek bomlásának tünetei is különböző időben jelentkeznek a Felvidék egyes területein.

A céhes fejlődést illetően 3 nagyobb tájegységet kell itt megkülönböztetnünk. Az iparilag legkevésbé fejlett *északkeleti terület* mezővárosaiban és falvaiban – bizonyos XVII–XVIII. századi előzmények után – főként a *XIX. század első évtizedeiben válik erőteljessé* a céhalakulás. Máramarosszigeten pl. korábban 5 mesterség képviselői rendelkeztek céhkiváltsággal, a XIX. század első évtizedeiben viszont 7 céh alakult, amely 15 iparágat egyesített. Huszton (ugyancsak Máramaros megye) korábban egy céh működött, a XIX. században pedig két céh alakult, amely 15 szakma mestereit fogta össze.[142]

Statisztikai Szemle 1936.) – A XIX. sz. előtti Veszprém megyei céhekre vonatkozó levéltári hivatkozásokat mellőznünk kellett. Forrásaink ezúttal is az OL anyaga, valamint az Egyetemi és a Széchényi Könyvtár céhlevelei voltak.

[140] Csupán az 1776-ban alakult asztalos-, üveges-, lakatos- és bádogoscéh nem kérte korábbi szabadalmának megújítását.

[141] OL Conscript. Regn. 1828. – Az iparosok száma 1838 körül kb. 1000. (Fényes, *Geogr.* III. k. 194.)

[142] Csupán a técsői csizmadiacéh nem kérte korábbi kiváltságának megújítását. – A XIX. század előtti igen terjedelmes bizonyító anyagra való hivatkozásról jelen esetben és a *következő példáknál is* le kellett mondanunk. Forrásaink az OL,

Még nagyobb mértékben növekedett a céhek száma Beregszászon és Munkácson, ahol a korábbi időből csupán 2, ill. 3 céhkiváltságot ismerünk, a XIX. században viszont mindkét város mesterei 7–7 céhszervezetet hoztak létre.[143]

Az északkeleti országrész egyik legiparosodottabb mezővárosában, Ungváron a XIX. században vált rohamossá a céhes fejlődés. A XVII. században nyert, majd a XVIII. század végén megújított „vegyes céh" szabadalmát az 1848 előtti évtizedekben 12 céhkiváltság követte, amely 22 mesterség képviselőit fogta össze.[144]

Ugocsa megyében az első céh megalakulására csak a XIX. században került sor; a tiszaújlaki iparosok 1816-ban váltott szabadalma 18 mesterség iparosaira terjedt ki.[145]

Noha Fejérgyarmaton és Nagykárolyban korábban is működtek céhek, a céhes szerveződés Szatmár megyében csak a XIX. században vált erőteljessé. A nagykárolyi iparosok pl. 15 (a budai kéményseprőcéhhez tartozó kéményseprőkkel együtt 16) céhkiváltságot váltottak ki. Csengeren, Mátészalkán, Matolcson 1–1, Felsőbánya kir. bányavárosban 6 céh alakult, Szinyérváralján pedig céhalakítási kísérlettel találkozunk.[146]

---

az EK és a Széchényi Könyvtár többször idézett céhiratai voltak. – Szádeczky lajstroma ugyancsak sok céh adatait tünteti fel, sokszor azonban nem elég megbízhatóan. Az 1597-ben alakult máramarosszigeti vargacéhet (OL DC); az 1685-ben létesült szabócéhet, amely Apaffy Mihály erdélyi fejedelemtől kapott szabadalmat (uo.), valamint az 1701-ben a csizmadia céhnek adott privilégiumot pl. tévesen a Zala megyei Sziget községnek(!) tulajdonítja. (II. k. 311.) – A XIX. századi céhekre vonatkozóan l. III. R. Máramaros megye.)

[143] Az 1848 előtti évtizedekben Beregszászon és Munkácson 4–4 önálló céh jött létre (III. R. Bereg megye 1–4. és 8–11. sz.); a két mezőváros varga-, valamint kalaposmesterei közösen alakítottak 2 céhet (uo. 6., 7. sz.); a 7. céhkiváltságot pedig a zsófiafalvi és palánkai mesterekkel együtt ugyancsak közösen váltották ki. (u. 5. sz.). – A munkácsi kéményseprők a budai céhhez tartoztak (III. R. B.), Vári mezőváros pedig csak a XIX. században lépett a céhes települések sorába.

[144] III. R. Ung megye 1–12. sz.

[145] III. R. Ugocsa megye 1. sz. – A helybeli iparosok 1814-ben benyújtott céhalakítási kérelméhez mellékelt kimutatás szerint 53 mester kívánt közös céhet alakítani. Közülük 1 asztalos, 4 kötélverő, 1 kerékgyártó, 3 kovács és 1 suszter a nagykárolyi céh filiálisa, – 2 lakatos, 3 szabó, 2 kovács a beregszászi céhekhez, – 1 szabó és 1 fésűs a szatmárnémeti céhekhez, 1 mészáros *Sátoraljaújhelyhez*, 1 ablakos pedig a budai céhhez tartozott. (OL Dep. Civ. 1814/6/58.) – Az Ung és Ugocsa megyei céhes szerveződésre utalnak bizonyos céhalakítási törekvések is; az ungvári uradalom mesterei pl. 1809-ben, a nagyszőllősi iparosok pedig 1836-ban fordultak a helytartótanácshoz kérelmükkel (uo. 1809/5/23., 1836/5/71.).

Ugocsa, továbbá Szatmár és Szabolcs megyét csupán az összehasonlítás kedvéért tárgyaljuk ebben az összefüggésben.

[146] III. R. Szatmár megye.

Szabolcs megyében csak a XIX. században indult meg a céhes fejlődés. Nyíregyházán 12 céh alakult, ezenkívül Nagykállón, Nyírbátorban, Püspökladányban, Szentmihályon, Tiszadobon és környékén jöttek létre céhek, a mándoki iparosok pedig céhalakítási kérelemmel fordultak a felsőbb hatóságokhoz.[147]

Érdekes viszont, hogy Zemplén megyében, ahol a helybeli földbirtokosoktól, pl. a Thurzóktól, Zichyektől, a Homonnay-Drugethektől, Lorántffy Zsuzsánnától, a Rákócziaktól stb. annyi céhkiváltság származott a XVII. és XVIII. században, a XIX. században csupán céhalakítási kérelmekkel találkozunk. Valószínű, hogy egyes településeken itt is korábbi szabadalomlevelük megújítása nélkül működtek a céhek az 1848 előtti évtizedekben, amint azt a tiszaújlaki mesterek fentebb említett 1814. évi kérelme is bizonyítja.[148]

A Felvidék *középső vármegyéiben* a XIX. században kevésbé tapasztalható a céhes szerveződés előtörése vagy új céhek alakulása; a mezővárosok nagyobb részében inkább a céhrendszer bomlásának tünetei figyelhetők meg. Az Abaúj megyei Jászón, Szikszón pl. nem újították meg kiváltságukat a korábban működött céhek, s csupán Szántón került sor újak alakulására.[149]

A Zólyom megyei Radványban a korábbi 5 céh közül csupán a kalaposok kérték szabadalmuk megújítását. Viszont Tótpelsőc és Szászi mezőváros, valamint Németpelsőc 13 különféle mesterséget űző iparosai csak a XIX. században nyertek először céhszabadalmat.[150]

Liptó megyében a XIX. században a céhes fejlődésnek bizonyos erősödését tapasztalhatjuk. Korábban csupán Németlipcsén és Liptószentmiklóson voltak céhek, a XIX. században viszont a nyugati járásban, ill. a keleti, északi és déli járásokban működő molnárok és ácsok nyertek külön-külön kiváltságot, Németlipcsén és Rózsahegyen 2–2 céh alakult; ezenkívül a liptószentmiklósi, rózsahegyi, né-

[147] III. R. Szabolcs megye.

[148] L. a 145. jegyzetet. – A megyei levéltárban 45 céhlevelet őriznek, a legutolsó 1745-ből való. (Visegrádi János dr., *Zemplén megyei céhlevelek.* A kegyestanítórendiek vezetése alatt álló sátoraljaújhelyi R. Kath. Főgimn. értesítője az 1908–1909. tanévről.) – A XIX. századi céhalakítási kérelmekre vonatkozóan l. III. R. Zemplén megye.

[149] A többi céhes helységben, így Alsómecenzéf. Gönc és Szepsi mezővárosban nem mutatkozik lényegesebb változás. – A XIX. századi céhekre vonatkozóan l. III. R. Abaúj megye.

[150] A XIX. századi céhekre vonatkozóan l. III. R. Zólyom megye. – Megjegyzendő, hogy Szádeczky a radványi kalaposcéhet tévesen a Komárom megyei Dunaradványnak tulajdonítja, a Tótpelsőc, Szászi és Németpelsőc iparosai által *közösen* váltott privilégiumot pedig helységenként külön-külön tünteti fel.

metlipcsei, tarnóci, szelnicei és hibbei festők közösen kaptak privilégiumot.[151]

Hont megyében Báthon, Szebelében és Németin voltak a céhes fejlődésnek bizonyos előzményei, az említett településeken azonban a XIX. században nem vagy csak részben alakultak újjá a céhek, Ipolyság és Nagymaros viszont csak a XIX. században lépett a céhes fejlődés útjára. Ugyanakkor olyan céhek is szerveződtek, amelyek Bakabányán, Báthon és Ipolyságon kívül 21 község mészárosait, illetőleg 19 falu molnárait fogták össze egy testületben.[152]

Igen változatos képet mutat a Gömör megyei mezővárosok és falvak céhes fejlődése. Dobsinán, Jolsván, Rimaszombaton kisebb mértékű, Csetneken, Ratkón,[153] Rozsnyón feltűnő hanyatlást tapasztalunk a XIX. században. Viszont csak az 1848 előtti évtizedekben alakultak meg az első céhek Klenócon, Nyustyán, Nagyrőcén, Putnokon és Tiszolcon (az utóbbi mezővárosban különösen nagy a fejlődés).

A Szepes megyei mezővárosok közül csupán Stószon tapasztalható bizonyos hanyatlás. Merényben (Wagendrüssel) és Svedléren erősödött a céhes szerveződés. A 16 szepesi (mező)városban pedig csaknem megkétszereződött a céhkiváltságok száma, az 1848 előtti évtizedekben 28 szabadalomlevelet váltottak ki a kancelláriánál.[154]

A céhes fejlődés a XVI–XVIII. században a Felvidék *északnyugati* területén volt a legerőteljesebb – hasonlóan a Dunántúl nyugati részéhez. A mezővárosi és falusi kézművesek, ill. az egyes uradalmakban élő iparűzők a XVIII. század derekáig itt is főként földesuraiktól kapták kiváltságaikat vagy a sz. kir. városi céhek privilégiumainak másolatát használták. Szabadalomlevelüket gyakran maguk is kölcsönadták a céhes szerveződés útjára később lépő felvidéki mezővárosok, illetőleg a török hatalom alól felszabadult területek iparosainak. Ezen a területen is a XVII–XVIII. században érte el a céhes fejlődés a virágkorát, s a XIX. században – hason-

[151] III. R. Liptó megye. 1–8. sz. – a közösen nyert kiváltságot Szádeczky itt is önálló szabadalomként tünteti fel.

[152] III. R. Hont megye. Szádeczkynél a közösen kapott kiváltságok itt is önálló céhekként szerepelnek.

[153] Érdekes, hogy Ratkón pl. csak céhalakítási kérelemmel találkozunk a XIX. században, annak ellenére, hogy számos (Fényes szerint 104) tímár és cserző varga működött, ezenkívül 150 „durva posztó- és gubacsináló; és sok más kézműves, kik kézműveiket messze földre elhordják". (Fényes, *Geogr.* III. k. 282.) Fel kell tételeznünk, hogy itt is illegális céhek működtek a XIX. században, egyes szakmák iparosai pedig áttörték a céhkereteket.

[154] A többi céhes helységben, így Gölnicen, Krompachon, Remetén, Szomolnokon nem tapasztalható lényegesebb változás. – A XIX. századi céhekre vonatkozóan l. III. R. Szepes megye 1–40. sz.

lóan a Dunántúl nyugati részéhez – itt is rohamossá vált a céhrendszer bomlása.

A Trencsén megyei Bán mezővárosban pl. a XVII. századból 5, a XIX. századból viszont csak 2 kiváltságlevelet ismerünk. Nem újítják meg szabadalmukat a bicsei, illavai, puchói, rajeci, varini és zsolnai, valamint a beckói mezővárosi céhek. A beckói uradalom falvaiban és Zay–Ugrócon viszont csak a XIX. században került sor céhalakításra.[155]

Még feltűnőbb a hanyatlás Pozsony megyében, ahol a korábbi céhkiváltságok közül megyei átlagban kb. csupán minden ötödiket újítják meg a XIX. században. Új céhes településnek csak Nagylévárd – ahol az anabaptisták utódai kitűnő cserépedényeket, késeket és egyéb vaseszközöket készítettek –, valamint Brenner, Diós, továbbá a szigetközi Kisbodak és Lipold tekinthető. Ha kisebb számban is, de megújították korábbi szabadalmukat a pozsonyváraljai, szerdahelyi, szeredi, szomolyáni céhes iparosok. A többi céhes településen azonban nem váltották ki a korábbi céhkiváltságokat, így a különböző csallóközi helységek mesterei; ezenkívül a császtai, cseklészi, *csütörtöki,* detrekői, dévényi, gajári, galántai (itt csak céhalakítási kérelemmel találkozunk), *malackai,* pudmerici, helmesi, visztuhi, *püspöki, somorjai, stomfai, szenci* és vöröskői céhekben tapasztalhatunk nagy visszafejlődést.[156]

Hasonló volt a helyzet Nyitra megyében is, ahol alig néhány mezővárosban alakultak újjá a korábbi céhek. Így Érsekújváron, ahol azonban valamelyest csökkent a céhek száma, ezenkívül Galgócon, Miaván, Nagytapolcsányban, Nyitra városban, Vágújhelyen, Verbóczon, ahol viszont sokkal erősebb hanyatlás mutatkozik. Csupán Brezova tekinthető új céhes településnek. A legtöbb helyen, így Bajnán, Bajmócon, Csejtén, Handlován, Holicson, a korlátkői uradalomban, Lubinán és Hrussón, Óturán, Németprónán, Privigyén, Sasváron (Sassin), Sellyén, Semptén, Újvároson, Szénásfalun (Szenicz), Szobotiszton, Tuzsinán, Ürményben és Vittenczen nem újították meg a korábbi céhprivilégiumokat.[157]

A céhrendszer bomlása azonban a Felvidék nyugati részén sem jelentette az iparűzők megfogyatkozását. Ellenkezőleg, a céhek számának feltűnő csökkenése – hasonlóan a Dunántúlhoz – éppen az iparilag leginkább fejlett nyugati területeken következett be. Így Nyitra megyében, ahol több iparos és kereskedő jellegű mezővárost

[155] A XIX. századi céhekre vonatkozóan l. III. R. Trencsén megye.

[156] Különösen nagy a visszafejlődés a szövegben kiemelt mezővárosokban. – A XIX. századi céhekre vonatkozóan l. III. R. Pozsony megye.

[157] A XIX. századi céhekre vonatkozóan l. III. R. Nyitra megye.

találunk, s ahol az iparűzők számaránya (44) kedvezőbb az országos átlagnál vagy Pozsony megyében, ahol a fentebb említett mezővárosokhoz hasonlóan az előző századokban oly sok és erős céhvel, illetőleg „anyacéh"-vel is rendelkező kir. városok, mint Modor, Bazin és Szentgyörgy mesterei, a XIX. században egyetlen céhkiváltságot sem újítottak meg. Pozsony 1848 előtt az ország egyik legiparosodottabb megyéje, ahol minden 36 lakosra jutott egy iparűző, s Trencsénben is jobb volt az iparűzők számaránya (49) az országosnál. A Felvidék nyugati részén a céhes iparnak a XIX. században erőteljessé váló bomlását – a Dunántúl nyugati területéhez hasonlóan – elsősorban az osztrák, morva és cseh örökös tartományok fejlettebb tőkés ipara, valamint az északnyugati és északi területeken létesülő hazai manufaktúrák és gyárak hatásával lehet magyarázni. Ugyanakkor az iparűzők jelentékeny része nem céhes kézműves, hanem háziiparos volt.

A Felvidék középső megyéiben szintén tapasztalható – ha nem is olyan mértékben, mint a nyugati területeken – a céhrendszer bomlása. Ez a terület a Felvidék egyik legiparosodottabb vidéke, az iparűzők számaránya Abaúj (minden 33 lakosra jutott egy iparűző), Gömör (26) és Szepes megyében (25) volt viszonylag igen magas.

Az északkeleti megyék viszont, ahol a céhrendszer „virágkora" csak a XIX. században következett el, nemcsak a Felvidék, hanem az egész ország iparilag legelmaradottabb területei közé tartoznak 1848 előtt. Az iparűzők számaránya ezen a területen lényegesen rosszabb az országos átlagnál, Máramarosban pl. csak 169, Ugocsában 135, Beregben 89, Ung megyében 88, Szabolcsban 78 lakosra jutott egy iparűző. Ez az arány csupán Szatmárban (57) közelíti meg az országos átlagot és Zemplénben (43) volt jobb annál.[158]

A mezővárosi céhesedésről festett kép nem volna teljes a *sz. kir. városi céhek* fejlődésének – legalábbis vázlatos – áttekintése nélkül. A sz. kir. városok céhes fejlődésének XVI–XVIII., illetőleg XIX. századi összehasonlító vizsgálata szemléletesen egészíti ki a mezővárosi céhesedés rajzát, és igazolja, hogy az ország egyes nagyobb tájegységein a céhek kialakulásának és bomlásának lényegében azonos törvényszerűségei érvényesültek.

A céhes fejlődést illetően a magyarországi sz. kir. városok (Horvátország és Erdély nélkül) 3 csoportba sorolhatók. Az első csoportba azok az alföldi és tiszántúli városok tartoznak, amelyekben

[158] Az iparűzők számarányát – a korábbiakhoz hasonlóan – most is a Fényes, *1847.* statisztikájában közölt (I. k. 19. s köv. és 47. és köv.) adatok alapján számítottuk.

a *céhes fejlődés* a XVIII. századi vagy korábbi előzmények után a *XIX. században is tovább tart.*

Igen erőteljes fejlődés tapasztalható az 1848 előtti évtizedekben – a mezővárosokhoz és falvakhoz hasonlóan – a *délvidéki* sz. kir. városokban. Szabadkán pl. 14, Zomborban 19, Újvidéken 21, Temesváron 26 céhkiváltságot váltottak ki a XIX. században, ezenkívül Aradon (mely 1834-ben nyert sz. kir. városi rangot) 26, Szegeden pedig 21 céh alakult. Az *északkeleti* országrészen – a Délvidéktől eltérően – a céhes fejlődés már a XVIII. század előtt kezdetét vette, s a XIX. században is folytatódott; Szatmárnémetiben 12, Debrecenben pedig, az országnak Pest és Buda után „legnagyobb ipari városában", ahol számos céhen kívüli iparágat is találunk, 16 szabadalmat újítottak meg 1848 előtt. Több új céh jött létre Pesten és Budán is (az előbbiben 47, az utóbbiban 19 céh alakult) *annak ellenére,* hogy viszonylag igen magas volt a céhen kívüli iparágak száma,[159] s a két város a kialakuló manufaktúra- és gyáripar legfontosabb központjainak tekinthető. A pesti és budai céhes mesterek között számos olyannal is találkozunk, aki nagyobb tőkeereje és a foglalkoztatott segédek viszonylag nagyobb száma révén műhelyét tőkés üzemmé alakította át, s a céhes kereteket széttörve ún. „császár királyi gyárszabadalmat" szerzett.[160] Ebbe a csoportba sorolhatjuk végül Komáromot és Kassát is, ahol ugyan

[159] A XIX. sz. eleji Debrecen ipari fejlődésére vonatkozóan l. Schwartner, *Statistik des Königreichs Ungern.* Ofen 1809–1811. I. k. 355–357.; az 1828-as összeírással kapcsolatban pedig Tagányi i. m. A Hetilap szerint Pesten és Budán a következő céh nélküli mesterségek találhatók: (Weiss Ferdináné, *Czéhkényszer és iparszabadság.* Hetilap 1847. nov. 26. 199. sz. 1513. s köv.) Pesten: „. . . . virágcsinálás, serfőzés, vegyszergyártás, vasöntés, ószer-művesség, harangöntés, arany-s ezüst sodronyítás, aranyverés, vésnökség, hajművesség, lárvakészítés, enyvfőzés, csillárkészítés, szobafestészet, márványozás, piperészet, gépészet, tésztaművesség, füzöny-szabóság, mécsgyártás, orgonászat, papírfestés, húrművesség, tükörművesség, csipkekészítés, keményítőgyártás, aczélművesség, harisnyatakácság, faóra-készítés, aranyozás, műszerészet, gyufagyártás stb. mind czéhtelen iparág. Budán . . .még egyéb iparüzletek is czéhtelenek, kútmestereknek, zongorászoknak, ráspolykovácsoknak, díszműveseknek, hangszerészeknek, sárgarézöntőknek, gombosoknak, kártyafestőknek, kosárfonóknak, késkovácsoknak, tűműveseknek, szegkovácsoknak, paszományosoknak, selyemfestőknek, szerkovácsoknak, czukrászoknak stb. nincsen czéhök".

Pest-Buda céhtörténetének vizsgálata külön tanulmányt igényel. A céhes fejlődés virágkora itt a XIX. században alakult több új céh ellenére – valószínűleg – inkább a XVIII. századra esik. Nagy István adatai szerint (*A manufaktúra ipar kialakulása Pest-Budán.* Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. k. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. 289.) Pesten 1770 körül 73; Budán pedig 1762-ben 51 céh működött.

[160] Mérei, *Iparfejlődés . . .* 85–91.; 190–192.; 303–307. – A céhes üzemből kinőtt tőkés ipari vállalkozásokra nézve l. munkánk 88. s. köv.

a céhes fejlődés csúcspontja az előző időszakra esett, de még a XIX. században is viszonylag tekintélyes számú céh működött; Komáromban 11, Kassán pedig 16 céhprivilégiumot újítottak meg az 1848 előtti évtizedekben. Kassán ugyanakkor a kapitalista ipari fejlődés kezdetei is mutatkoznak, és céhes kézművesből tőkéssé lett vállalkozóval is találkozunk.[161]

A sz. kir. városok második csoportját azok alkotják, amelyekben a XIX. századra a *céhes szerveződés stagnálása* vagy *lassú visszafejlődése* következett be. A céhrendszer bomlása több ebbe a kategóriába tartozó városban egybeesett a tőkés ipari fejlődés kezdeteivel. Pozsonyban, az ország egyik legfejletebb „gyárvárosában", ahol ugyancsak találunk céhes mesterből lett tőkés vállalkozót,[162] pl. csupán 7 kiváltságot újítottak meg 1848 előtt. Hasonló volt a helyzet Pécsett is, ahol ugyan a gyáriparnak csak a kezdetei mutatkoztak, s az előző időszakhoz képest valamelyest csökkent a XIX. században megújított céhkiváltságok (11) száma. A Dunántúl egyik legélénkebb kereskedő és ipari városában, Győrött szintén kevesebb céhkiváltságot (9) újítottak meg, mint az előző évszázadban. A céhrendszer bomlása figyelhető meg a bányászat és ipar egyik felvidéki központjában, Besztercebányán is, ahol csupán 4+1 céhkiváltságot váltottak ki a XIX. században, továbbá a vászonfehérítés és gyolcskereskedés központjában, Bártfán, ahol 5, a vászon- és posztóiparáról messze földön híres Eperjesen, ahol 3, valamint Szakolcán, ahol csak 2 céhkiváltságot újítottak meg. Az előbbieken kívül olyan sz. kir. városokban is csökkent a céhek száma, melyek jelentősége ipari és kereskedelmi szempontból a XIX. században lehanyatlott. Így pl. Breznóbányán és Újbányán, valamint Esztergomban – utóbbiban Szentgyörgy és Szenttamás mezővárossal együtt a korábbinál jóval kevesebb, csupán 6 céhkiváltságot újítottak meg.

A harmadik kategóriába azok a sz. kir. városok sorolhatók, amelyekben a XIX. században a *céhrendszer rohamos bomlása figyelhető meg.* A céhek számának feltűnő csökkenése mutatkozik pl. olyan viszonylag fejlett kézműiparral és kereskedelemmel, olykor tőkés ipari üzemekkel is rendelkező városokban, mint pl. a nagymúltú céhes iparra visszatekintő Sopron, ahol a XIX. században 1 vagy Székesfehérvár és Kőszeg, ahol ugyancsak 1, illetőleg 2 céhkiváltságot újítottak meg. Jelentősen csökkent a céhek száma olyan viszonylag fejlett ipari és bányavárosokban is, mint pl. Késmárk,

[161] Mérei, *Iparfejlődés* . . . 83–85.
[162] Mérei, *Iparfejlődés* . . . 308–309.

ahol 4, Nagybánya és a Sáros megyei Szeben, ahol 2–2, Selmec- és Bélabánya, valamint Körmöcbánya, ahol csupán 1–1 céhkiváltság (a hét „alsó-magyarországi" bányavárosban létesült festőcéhet nem számítva) származik a XIX. századból. Nem kevés azoknak a sz. kir. városoknak a száma sem, ahol a XIX. században egyáltalán nem került sor a korábbi céhszabadalmak megújítására. Így – mint fentebb is említettük – a nyugati határszélhez közel fekvő Pozsony megyei sz. kir. városokban, Modoron, Szentgyörgyön és Bazinban, továbbá a Sopron megyei Kismartonban és Ruszton, ezenkívül olyan ipari szempontból jelentékenyebb városokban, mint Lőcsén, Libetbányán (nem számítva az előbbi városra is kiterjedő budai kéményseprőcéhet és a hét „alsó-magyarországi" bányavárosban létesült festőcéhet) egyetlenegy céhszabadalmat sem váltottak ki 1848 előtt. Nem újítottak meg egyetlen céhkiváltságot Korponán sem.[163] Ebben a XIX. századra lehanyatlott sz. kir. városban feltehetően korábbi privilégiumukat használták a céhes iparosok.[164]

A KÖZSÉGI JOGHATÓSÁG

A mezővárosi és falusi kézművesek – mint az előbbiekben láttuk a XVIII. század második feléig többnyire világi és egyházi földesuraiktól nyerték céhszabadalmaikat. Az 1761. évi Mária Terézia-féle céhügyi rendelkezés után a központi hatalom mindinkább kiterjesztette ellenőrzését a magyarországi céhekre is. A földesurak által adományozott céhkiváltságok érvényüket vesztették, a mestereket pedig arra kötelezték, hogy korábbi szabadalmaikat a királyi kancellária által adományozott privilégiumokkal cseréljék fel.

Az 1761., valamint az 1805. és 1813. évi rendelet azonban nem szüntette meg a földesúri joghatóságot a kisvárosi és falusi mesterek fölött, az iparosok ezután is csak földesuruk beleegyezésének elnyerése után s a mezővárosi tanács ajánlásával együtt terjeszthették fel a vármegyéhez, azon keresztül pedig a helytartótanácshoz a céhalakításra irányuló kérelmüket. Az 1761. évi rendelet után kibocsátott egységes szövegű privilégiumok pl. külön intézkedést tartalmaznak arra nézve, hogy a nemesek előjogai a saját és háztar-

[163] 14 korponai céh eredeti kiváltságlevelét csak 1859-ben vonták vissza a helyi hatóságok. (Szádeczky II. k. 274.)

[164] A teljesség kedvéért meg kell említeni Zólyomot, Trencsént és Bakabányát, utóbbiakban pedig 1-1 szabadalmat újítottak meg a XIX. században. – A XIX. szá- ahol szintén erősen csökkent a megújított kiváltságlevelek száma; az elsőben 2, az zad előtti – több százra rúgó – sz. kir. városi céhszabadalomra való hivatkozásról ugyancsak le kellett mondanunk. A XIX. századi sz. kir. városi céhekre vonatkozóan l. munkánk III. Részét.

tásuk szükségleteinek háboríthatatlan kielégítésére a céhkiváltság ellenére tovább is érintetlenül maradnak.[165]

Az 1805. évi rendelkezés szerint olyan településeken, ahol céhek nem voltak, a kézművesek szintén csak a „Földesúr engedelmével" folytathatták mesterségüket „akár magánosan, akár pedig Legények segítségével".[166] Ugyancsak a földesúr beleegyezése volt szükséges a *jobbágyi* sorból származó inasok felvételénél is.[167]

A vándorlásra induló legénynek törvényes elöljárói, ill. „Földes Uraságának . . . engedelmét" kellett felmutatnia, s ezt az engedélyt nem volt szabad tőle megtagadni, hacsak „valami gonosz tettért vagy csínyért gyanúba nem ejtette volna magát, vagy adósságát még ki nem fizette".[168] A vándorlását befejező és a mesterjogért folyamodó legénynek, ha „jobbágy . . . volna, és nem Uraság földén akarna Czéhbe lépni, annak engedelmét is" meg kellett szereznie.[169]

Azoknak a kézműveseknek, akik nem illetőségi helyükön kívánták magukat a céhbe felvétetni a céh hozzájárulásán kívül mindenekelőtt a *lakhatási engedélyt* (incolatust) kellett elnyerniök a földesúrtól, ill. a község elöljáróságától. Az incolatus adományozása miatt nemegyszer támadt vita a mezővárosi tanács és a helybeli uradalom között.[170] A földesurak a legtöbb esetben szívesen látták az olyan iparűzők beköltözését, akikre különösen szükség volt az illető helységben. Így általában nem a mesterek letelepedése, hanem inkább elköltözése ellen emeltek kifogást. Az olyan kézműveseket viszont nem szívesen fogadták be, akik az uradalom engedélye nélkül vagy adósságaik hátrahagyásával távoztak korábbi lakóhelyükről.[171] Különösen az iparűzőkben szegény megyék – így pl. a Jászkun kerület is – igyekeztek előmozdítani az iparosok letelepedését, csupán azt követelve meg, hogy akiket „lakóul ezután bé vesznek a közönségek, tőllök vegyenek reversalist, hogy mesterségeket állandóan űzni tartozni kötelesek lesznek".[172]

A lakhatási jogért folyamodó iparosnak a legtöbb helyen próbaévet kellett letölteni valamelyik helybeli mesternél, el kellett nyernie a tanács és a helybeli céhes kézműves hozzájárulását, s ki

[165] L. pl. a csáktornyai vegyes céh 1765. évi kiváltságát. (OL Art. Caeh. I/367.)
[166] Kassics 36.
[167] Az 1813. évi rendelet 1. cikkelye. L. még „A Czéh Privilégiumokhoz nyomtatásban mellékeltetni szokott Czéhbeli Czikkelyeknek" 1. pontját. (Kassics 99. és 382.)
[168] Az 1813. évi rendelet 10. cikkelye. (Kassics 103.)
[169] Uo. 21. cikkely. (Kassics 111.)
[170] Pm Rkevi jk. 1793. okt. 31., 1794. nov 28. stb. L. még OL Dep. Civ. 1831/2/126.
[171] OL Dep. Civ. 1840/2/66., 1842/2/139.
[172] A Jászkun kerület végzése 1800-ban. PmL Lac. jk. Prot. (Curr.). 47./110.

kellett fizetnie a kiszabott letelepedési illetéket. S ha a helybeli elöljáróság – melyben ugyan a céhes mesterek közül is többen helyet foglaltak – esetleg könnyebben beleegyezett volna, a céhes kézművesek annál inkább elzárkóztak az idegenek befogadása elől, rendszerint arra hivatkozva, hogy nagy számuk miatt maguk sem tudnak megélni.

A mezővárosok általában nem szívesen fogadták be a nincstelenet, a zselléreket, és az iparűzők beköltözésének engedélyezését minden esetben ahhoz a feltételhez kötötték, hogy az illető lakóházat szerezzen a városban. Egy gárdonyi születésű legénynek pl., aki vándoréveit „Nagy Kőrösön és Ketskeméten fölösleg" letöltötte, csak akkor engedélyezi a ráckevei magisztrátus a letelepedést, ha „ ház vétel által magának néminemű igazat is szerzett".[173]

A mesteremberek a mezővárosnak egy bizonyos részében, az ugyanazon szakmát űző kézművesek pedig gyakran egy utcában telepedtek le. Ilyen esetben az illető utca vagy városrész a benne működő kézművesekről nyerte a nevét.[174]

A céhalakításra irányuló kérelmek elbírálásán s a kézművesek beköltözésének engedélyezésén kívül a mezővárosok tanácsának hatáskörébe tartozott a helybeli *céhek* működésének *ellenőrzése* is – természetesen a földesúr s a vármegye felügyelete mellett. A mezővárosok elöljárósága ugyanakkor szigorúan őrködött az egyes mesteremberek magánéletének tisztasága fölött is. Megtorolta a kicsapongást, a házasságtörést, a részegeskedést. A garázdálkodó, verekedő mesterembereket és a „feslett erkölcsü" legényeket botbüntetéssel sújtotta, olykor katonának küldte. Megbüntette azokat is, akik ünnepnapon valamilyen munkát végeztek, vagy a tilalmak ellenére tűzveszélyes helyen pipára gyújtottak.

Bár a legtöbb mezőváros magisztrátusában a helybeli céhes mesterek képviselői *is* helyet foglaltak, a mezővárosi tanács általában nem tűrte el a céhek beleszólását a város ügyeinek irányításába, mint ahogy pl. a ráckevei tanács is kimondotta, hogy „egy Czéh az egész várost nem regulázhattya".[175] A kiskunlacházai tanács ugyancsak szigorúan megtorolta a helybeli molnárok által „véghezvitt csalásokat" és „20 kemény páltzákkal", ill. 12 ezüstforint büntetéssel sújtva a „lisztlopókat", s elrendelte, hogy mindenkinek a városháza előtt lévő „mázsát" kell használnia.[176]

[173] PmL Rkevi jk. 62 (1833. jan.), l. még ui. (1827. jan. 26.) stb.

[174] Eperjessy Kálmán, *Várostörténet az utcanevekben*. Bp. 1937., Különlenyomat a Domanovszky Emlékkönyvből 12–14.

[175] Ti. a molnárcéh (PmL Rkevi jk. 1789. okt. 21.)

[176] PmL Lac. jk. 71/131. (1827. okt. 27.), 79/518 (1846. aug. 29.), 83/111 (1847. máj. 15.).

A mezővárosi tanács határozta meg, hogy kinek mikor és mennyi ideig kell *közmunkát* teljesítenie. A többi lakosokat terhelő közmunkák végzésének kötelezettsége a céhes kézművesekre is kiterjedt, ezek azonban arra törekedtek, hogy megszabaduljanak az efféle terhek alól, vagy foglalkozásukra tekintettel könnyítéseket vívjanak ki maguk számára. A kiskundorozsmai céhes takácsmesterek pl. 1828-ban azt kérték, hogy „a csapongó személyeknek és raboknak kísértésétől, mint hozzájuk nem illő foglalkozástól mentesíttessenek".[177] A kiskunfélegyházai molnárok és faragók 1819-ben azért folyamodtak, hogy „felesleg való 10 napi napszámjaikat, mellyeket esztendőnként a közönség részére tesznek", lejjebb szállítsák.[178] A jászberényi céhes mesterek 1815-ben azért emeltek panaszt, mert a város „ordinarius" bírája őket majdnem minden héten szénakötésre hajtotta, és azt kívánta, hogy még télidőben is hajnali 5 órakor jelenjenek meg. Aki fiával vagy vejével „edgy Kenyéren, s edgy háznál lakik", azokkal együtt jelentkezzen közszolgálatra, különben 1 forint büntetést fizet. Ha pedig a mesterek legényeiket, inasaikat vagy „más tselédgyeiket" küldik maguk helyett, azokat el nem fogadja.[179]

A jobbágy- és zsellérsorban levő céhes mestereknek természetesen nemcsak a Jászkun kerületben, hanem másutt is kellett „közmunkát" végezniök. A Hont megyéhez tartozó füzesgyarmati mesterek pl. 1815-ben céhkiváltságuk megújítására irányuló kérelmük felterjesztésekor arra hivatkoztak, hogy mindenféle adó, harmincad és vám fizetése alól eddig mentességet élveztek, ehelyett a „Végh Házakba, közönséges Utakon való Hidak, és más egyebeknek tsinállására . . . gratuito munkálkodni" tartoztak. Az utóbbi években is – mint írják – a „Komáromi Vár Építésén Számosabb napi számokat és hasznos munkákat faragással minden jutalom nélkül végeztünk". A folyamodók megemlítik, hogy a „szomszéd Nógrád vármegyébe is a Molnárok illy kötelességeknek és terheknek viseléséért . . . a közönséges adótul felszabadítva vannak".[180] A Somogy

[177] Uo. (Curr.) 69/313. – Mint bizonyára hozzájuk nem illő kötelezettség alól nyertek felmentést körmendi göröncsérek és „maradékaik" is – 100 tallér ellenében – az *„Akasztófának való verem"* ásásától. (OL CA/58.)

[178] PmL Lac. jk. (Curr.) 66/267. (1819. márc. 28.) – A Jászkun kerület 1818. évi végzése szerint minden vízimalom után 15 és minden szárazmalom után 7 napot kell „Faragó Munkával a Közönségnek ingyen szolgálni vagy szolgáltatni". (Uo. 66/119.)

[179] A kerület 1815. évi és 1830. évi határozatában engedélyt adott a „Mester embereknek . . . a személlyekre kivetett köz munkákat maga helyett állítandó alkalmas ember által teljesíttetni". (Uo. 62/55., 77/287.).

[180] OL Dep. Civ. 1815/6/334.

megyei molnárokat hasonlóképpen felmentették mindenféle adó, vám és harmincad fizetése alól abban az esetben, ha a végházakban „gratuitus labor"-t végeztek. A molnároknak ugyanakkor kisebb épületeket és hidakat is kellett készíteniök a vármegye utasítására.[181]

A helybeli tanács hatáskörébe tartozott a termelés és értékesítés ellenőrzése, ezenkívül a *hetipiacok* és országos *vásárok rendjének* megállapítása is. A hetipiacokon és vásárokban – a céhek előírásainak megfelelően – a jobb helyeket általában az idősebb mesterek foglalták el. A fiatalabb mesterek, akiknek csak a sorok végén jutott hely, ezért arra törekedtek, hogy a városi tanács segítségével a maguk javára változtassák meg a sorrendet. A fiatalabb nagyváradi csizmadiák pl. arra hivatkoztak, hogy a debreceni csizmadia céhben, ahol „700 mester emberek vagynak",[182] felváltva árulnak az öregebbek és ifjabbak a jobb, ill. rosszabb helyeken; ezért ők is hasonló vásárrendet kívánnak.[183] Néhány mezővárosban – a helytartótanács tilalmának ellenére – a céhes mesterek külön díjakat is szedtek a céh új tagjaitól a piac- és vásárhelyért. A hódmezővásárhelyi paplanosok és szűrszabók pl. „lókus váltás" címén több, mint 40 forintot, s a vidéki mesterektől még külön díjakat is követeltek.[184]

Az országos vásárokon mindig a helybeli mestereknek jutott a legjobb hely, majd a szomszéd városok, azután a megye területén levő távolabbi városok céhes mesterei, végül a más megyéből érkező kézművesek következtek. Akik rosszabb helyet kaptak, igyekeztek előnyösebbet szerezni. A budai csizmadiák pl. 1828-ban a helytartótanács támogatását kérték, mivel a Fejér megyei vásárokon, így pl. Bicskén, Válon, Martonvásáron már több mint száz esztendeje (!) elsőbbségi jogot élveztek, most azonban a *falusi csizmadiák,* kik „tsak Hatukon hozott, Butyraikban a vagy Batyukban az Vásárokra, egy néhány pár csizmákkal megjelenni szoktak, . . . eddig való nyugodalmas Rendtartásaiknak fel bontásaikat" okozzák.[185]

A mezővárosi céhes kézművesek jelentékeny része nem elsősorban a vásárokra, hanem inkább a helyi megrendelők számára, esetleg hetipiacra termelt. Csupán a *vagyonosabb* mesterek rendelkeztek nagyobb mennyiségű nyersanyaggal, egy vagy több segéddel, s csak

[181] Valenténi i. m. 123–124.

[182] 1807-ben 751 céhbeli cipész- és csizmadiamester, ezenkívül 301 csizmadia legény és 287 csizmadiainas volt Debrecenben. (Schwartner i. m. I. k. 355. és 357.)

[183] OL Dep. Civ. 1827/6/95.

[184] Szeremlei Samu, *Hódmezővásárhely története.* IV. k. Hódmezővásárhely 1907. 375.

[185] OL Dep. Civ. 1828/2/179., 180., 192. – A megye nem kívánt beavatkozni a mesterek vitájába, és javasolta a helytartótanácsnak, hogy „az illető uradalomhoz" utasítsák őket kérésükkel.

ezeknek volt annyi árujuk, hogy a vásárokra is vihettek belőle. Sőt a jómódú céhes mesterek között akadtak olyanok is, akik csaknem kizárólag „vásározásból" éltek.

Egy-egy mezőváros piaci körzete viszonylag elég szűk volt, a helybeli iparosok főként a *szomszéd* városok vásárait látogatták. A fejlettebb mezővárosok piaci körzete sem volt nagyobb 50–80 kilométernél. A hódmezővásárhelyi szűcsök vásári körzetébe pl. főként Szeged, Szabadka, Baja, Nagykikinda, Kecskemét, Cegléd, Szentes, Csongrád, Kunszentmárton, Csaba, Gyula, Békés, Szarvas, Arad és Pécska tartozott.[186]

Az élelmiszerek és iparcikkek *árának megszabása* (limitációja) az 1625. évi 40. tc. és az 1659. évi 71. tc. értelmében a vármegyék hatáskörébe tartozott. A megyék azonban gyakran a mezővárosok és községek elöljáróságát bízták meg azzal, hogy saját területükön ellenőrizzék a megyei árszabások megtartását, sőt olykor a helybeli magisztrátusra ruházták az árszabás elvégzését. A Jászkun kerület pl. 1818-ban, majd 1824-ben is utasította az egyes elöljáróságokat, hogy a céhekkel együtt állapítsák meg az árakat.[187]

A céhes mesterek azonban a legtöbb esetben nem tartották meg sem a megyei, sem a községi árszabásokat. A rossz termésre, esetleg a pénzromlásra vagy más nehézségekre hivatkozva igyekeztek „feljebb csigázni" áraikat. A makói takácsok pl. azért kérték az árszabás megváltoztatását, ill. az árak felemelését, mert „más szomszéd helyeken sokkal fellebb lévén határozva, szükséges legényeket nem kaphatnak".[188] A kiskunhalasi kovácsok és bognárok, valamint más községek mesterei pedig – a kerület véleménye szerint – „munkáikat . . . olly szenvedhetetlen árra vitték, hogy azt kivált a munkáltató népnek romlás nélkül ki állani éppen lehetetlen". A Jászkun kerület ezért utasítja az illetékes tisztviselőket, hogy az efféle „önkényes limitatiokat . . . kemény dorgálás mellett semmivé tegyék".[189] A céheknek éppen ez az árdrágító tevékenysége váltotta ki a céh egyedáruasággal szemben országszerte megnyilvánuló felháborodást, s idézte elő a hazai politikai irodalomnak, valamint a megyei gyűléseknek a céhrendszer mielőbbi eltörlésére irányuló törekvését.

[186] Kiss Lajos, *A Hódmezővásárhelyi szűcsmesterség és szűcs ornamentika.* Hódmezővásárhely é. n. 14. – Nyíregyháza vásári körzetére vonatkozóan l. uo., *A nyíregyházi szűcsmesterség és szűcs ornamentika.* Bp. 1929. 18. – Nagykőrösre vonatkozóan l. Horváth Z. i.m. 66–67. stb.

[187] PmL Lac. jk. (Curr.) 66/28., 69., 285. stb.

[188] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1815/362.

[189] PmL Lac. jk. (Curr.) 58/53. (1812. márc. 11.) – L. még – többek között – a kerület hasonló végzését a kiskunhalasi kovácsok és bognárok ellen. (Uo. 58/204.)

A céhek amellett, hogy nem tartották meg a hatósági árszabásokat, üldözték és büntetésekkel sújtották azokat a mestereket is, akik a limitáció által előírt áron dolgoztak, vagy annál olcsóbban kínálták portékáikat eladásra. Ezért – más megyékhez hasonlóan – a Jászkun kerület 1821. évi végzésében „szorossan és kemény büntetés alatt" kimondta, hogy a céhek „az oltsobban dolgozó Mester embereket semmi szín alatt büntetni ne merészelljék", és hogy ezentúl „szabadságában hagyatik minden mester embernek, hogy a Limitationál oltsobban dolgozhasson".[190]

A központi hatalom a XVIII. század második felétől kezdve a céhek működésének ellenőrzését az ún. *céhbiztosok* (commissariusok) feladatává tette. A mezővárosi és falusi céhek felügyelete ekkor a földesurak, ill. a megyék hatáskörébe tartozott.

Az 1805. évi céhügyi rendelet értelmében a falusi céhek felügyeleti hatóságai a járási szolgabírák voltak, ezek azonban maguk helyett kijelölhettek másokat is a céhek ellenőrzésére.[191] A Csanád megyei céhek ellenőrzése pl. az 1820-as évek elején a főszolgabíró feladata volt, a vármegye azonban 1823-ban olyan végzést hozott, hogy a céhek az uradalmaktól kérjenek céhbiztosokat.[192]

Az 1813. évi céhügyi rendelkezés már pontosabban meghatározta, hogy milyen hatóságok tartoznak a falusi céhekre felügyelni. Eszerint a szolgabírák és ezeknek megbízottjai, ill. a földesurak és ezeknek tisztjei voltak a falusi céhek biztosai.[193] Hogy azonban a földesúri és vármegyei hatóságok közötti esetleges összeütközéseket elkerüljék, az 1822. évi rendelkezés úgy intézkedett, hogy a komisszárius kinevezésére csak abban az esetben van joguk a földesuraknak, ha arra a vármegyétől külön engedélyt nyertek.[194]

Mivel a fentebb idézett rendeletek nem határozták meg pontosan, hogy mit kell érteni „a falusi céhek" (contubernia ruri) elnevezésen, s csupán a falusi (ezenkívül a sz. kir. városi) céhekről tettek említést, a mezővárosi céhekről pedig külön nem intézkedtek, ezért az

[190] Uo. 66/539. – A megyei és községi limitációkkal ebben az összefüggésben nem kívánunk részletesebben foglalkozni. Az árak elemzése, a mezőgazdasági és ipari árak viszonyának megállapítása vagy pl. megyei, sz. kir. városi és mezővárosi limitációk összehasonlítása stb. további kutatások feladata. – Csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a limitációk vizsgálata a gazdaságtörténeten kívül pl. a tárgyi néprajz, viselettörténet és más tudományágak művelői számára is igen gyümölcsöző lehet és értékes adatokat szolgáltathat.

[191] L. az 1805. évi rendelet 13. cikkelyét. (Kassics 34.)

[192] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1823/885.

[193] Az 1813. évi rendelet XLVI. cikkelye. (Kassics 94.)

[194] Az 1822. évi rendelet. (Kassics 216–217.) – L. még a helytartótanácsnak 1834. ápr. 22-i leiratát. (OL Dep. Civ. 1834/2/137.)

1848 előtti évtizedekben tisztázatlan maradt, hogy a mezővárosi tanácsnak van-e joga a céhbiztosok kijelölésére, vagy csak a szolgabírák által ráruházott hatáskörnek megfelelően küldhet ki maga is komisszáriusokat.

A Bihar megyei Belényes mezőváros szűcscéhe pl. 1836-ban panaszt emelt a helytartótanácsnál, hogy a püspöki uradolom megakadályozza a céhbiztosok választását. Mivel már 1823-ban panaszt tettek a helybeli csizmadiák hasonló okok miatt az uradalom ellen, a helytartótanács úgy intézkedett, hogy a belényesi céhek gyűlésein az uradalom által kiküldött biztoson kívül a városi tanács megbízottja is jelen lehet.[195]

A helytartótanács általában arra az álláspontra helyezkedett, hogy a mezővárosi elöljáróság csak a megyei hatóságok hozzájárulásával nevezhet ki céhbiztosokat. Amikor pl. Ungvár mezőváros takácsmesterei kérést intéztek a helytartótanácshoz, hogy a városi tanács tagjai közül rendeljenek ki számukra komisszáriust, a helytartótanács kérésüket a vármegyéhez utalta.[196]

A Jászkunságban – a kerület felhatalmazása alapján – a mezővárosi és községi elöljáróságok gyakorolták a céhbiztosok kinevezésének jogát.[197] De nemcsak a Jászkun kerületben, hanem másutt is általában a mezővárosi tanács jelölte ki a céhkomisszáriusokat a tanács tagjai közül a szolgabíró engedélyével, s a vármegyei törvényhatóság csupán mint ellenőrző és fellebbviteli fórum játszott szerepet. A mezővárosi és falusi céhek biztosai tehát a XIX. század elejétől kezdve – elvben – a szolgabírák, a gyakorlatban inkább a szolgabírák és a földesurak megbízottai, ill. a helybeli tanács által kirendelt tisztviselők voltak.

Miután a központi hatalom a XVIII. században a magyarországi céhek fölé is kiterjesztette ellenőrzését, arra törekedett, hogy ezek „autonómiáját" is megtörje, s a céheknél tapasztalt visszaéléseket megszüntesse.

Mária Terézia 1761. évi rendelete eltörölte a legények felszabadításánál, a mesterek beiktatásánál és a remek készítésénél követelt „fölöslegh taxák"-at, ezenkívül megtiltotta a „költséges és hasztalan" mesterlakomákat, a remek pénzen való megváltását és egyéb

[195] Uo. 1837/2/11.

[196] Uo. 1840/42.; 1841/2/180. és 181.; l. még Moháccsal kapcsolatban uo. 1842/2/148. stb.

[197] Kiskunlacházán pl. a tanácsülés döntötte el, hogy kit nevezzenek ki céhbiztosnak. PmL Lac. jk. 74/638. (1836. dec. 31.) L. még uo. 81/255. (1848. jún. 21.)

„rendetlenségeket", mint a pl. a „keresztelő pénz, látó pénz"[198] szedését.[199]

A céhek „önállóságának" csökkenésével párhuzamosan növekedett a céhbiztosok szerepe és feladata. Az 1805. évi céhügyi rendelkezés szerint csak a komisszárius jelenlétében volt szabad céhgyűlést tartani. Az 1813. évi rendelet értelmében más céhekkel való tárgyalás, levelezés a „fertályesztendei" és a rendkívüli céhgyűléseken vagy azokon kívül csupán a komisszárius tudtával és beleegyezésével történhetik. A céhnek ugyan joga van arra, hogy a negyedévenkénti rendkívüli gyűlésen megbüntesse azokat a céhtagokat, akik valamilyen hibát követtek el, de csak a céhbiztos jelenlétében, s a büntetés összege nem haladhatja meg a 2 forintot. Viszont nem szabad üldözni és megbüntetni azokat, akik a céh vezetősége helyett mindjárt a helybeli elöljárósághoz vagy a felsőbb kormányszervekhez fordultak sérelmeik orvoslása végett. Ha pedig valamelyik céhbeli mester olyan súlyosabb vétket követett el, aminek megítélése nem tartozik a céh hatáskörébe, akkor a céhnek és a céhbiztosnak a helybeli elöljárósághoz, ill. az úriszékhez és a vármegyei törvényhatóság elé kell terjesztenie az ügyet.[200]

Az 1805. és 1813. évi rendelkezés értelmében a céhbiztosnak a hatáskörébe tartozott a céh egész tevékenységének ellenőrzése. Így az inasok felvételénél (II. cikkely), kötelező tanulmányi idejük esetleges meghosszabbításánál vagy csökkentésénél (III. c.), az inasokkal való bánásmód elbírálásánál (V. c.), a legények felvételénél és elbocsátásánál (XIII. és XIV. c.), a legények megbüntetésénél (XX. c.) minden esetben kötelező volt a komisszárius véleményének meghallgatása.

A remekmunka elbírálására a biztosnak és a céhmesternek kellett kijelölnie a „vizsgáló" mestereket, hasonlóképpen a komisszárius kötelessége volt felügyelni arra, hogy a remeklő legényeket „minden hiábanvaló bolygatásoktul, vexáktul és üldöztetésektül" megkíméljék (XXII. és XXIV. c.). A céhbiztos tartozott ügyelni arra is, hogy az ifjabb mesterek „az öregebbektül . . . el ne nyomattassanak" (XXXII. c.). Az ifjabb mesterek gyakran tettek panaszt az idősebbek „önkénye" miatt, s ilyenkor a helytartótanács szükségesnek tartotta a közbelépést.[201]

[198] A céhes mesterek a helybeli vásárokra érkező mesterek áruit megvizsgálták, a „fáradságuk" fejében ún. látópénzt, ill. keresztelőpénzt szedtek tőlük.
[199] L. pl. Vas megyének Körmend bírájához küldött rendeletét. (OL CA/123.)
[200] Az 1813. évi rendelet XXX., XLI. XLII. cikkelye. (Kassics 118. és 124.)
[201] OL Dep. Civ. 1834/2/59.

A céh tisztviselőit, így a főcéhmestert és az alcéhmestert vagy céhmestert és „szolgamestert" a komisszárius elnökletével megtartott évenkénti gyűlésen kellett megválasztani a biztos által kijelölt három mester közül (XLVIII. c.). A céh tisztviselői közé tartozott ezenkívül az atyamester (parens famulorum), aki a legényekre ügyelt fel, a nótárius, aki a céh jegyzőkönyvét vezette, a (rendszerint két) „bejáró" vagy „igazlátó" vagy „műlátó" mester, aki ellenőrizte a kontárokat és a remeklő legényeket, a szolgálómester (többnyire a legifjabb mesterek közül), aki táblával hívta össze céhgyűlésre a mestereket, a lakománál bort töltögetett, és a lakoma után az „elázott" öregebb mestereket hazakísérte.[202]

A céh büntetéspénzekből és „confiscatiobul" származó jövedelmének kezelését, valamint felhasználását is a komisszáriusnak kellett ellenőriznie. A céhládához szolgáló kulcsok közül az egyiket szintén a biztosnak kellett magánál tartania (XLIX–LI. c.).

Végül a helybeli elöljáróság mellett a komisszárius feladata volt a céheknél szokásos visszaélések megszüntetésén fáradozni: így vigyáznia kellett arra, hogy pl. a céhköszöntések és az ezen a címen szedett taksák, valamint a „társpohár" megszűnjenek, hogy a mesterré lett legényt ne kényszerítsék házasságra, hogy azt a legényt is felvegyék a mesterek közé, aki valamelyik földesúrnál mint inas szolgált. A komisszáriusnak kellett megvédenie a „képzelt becstelenség"-gel (imaginariae inhonestatis) vádolt céhtagokat, így pl. a „törvénytelen" gyermekeket, azokat, akiknek szüleit valamiért perbefogták, olyan férfiakat, akiknek felesége házasságtörés gyanújába keveredett, ezenkívül azokat, akik kutyát vagy macskát ütöttek agyon, azt, aki valamilyen „döghöz" hozzányúlt, vagy azt megnyúzta, vagy netalán olyan céhbelit, aki hóhérral vagy kutyapecérrel állt szóba, utazott, ivott, vagy csupán követte annak halottasmenetét.

A MEZŐVÁROSI ÉS FALUSI KÉZMŰVESEK SZÁMSZERŰ MEGOSZLÁSA

A mezővárosi és falusi iparűzők szám szerinti megoszlására vonatkozóan a XIX. század előtti időből kevés támponttal rendelkezünk. A század második felében készült összeírások ugyanis csak országos viszonylatban, ill. a sz. kir. városokra vonatkozóan tudósítanak a kézművesek számának alakulásáról. Az 1777. évi összeírás szerint 13 934 céhbeli mester, 12 316 segéd, 4671 inas, összesen tehát 30 921

[202] A céh szervezetével és a céhbeli szokásokkal nem kívánunk részletesebben foglalkozni, mivel a századforduló idején keletkezett céhirodalom ezt igen részletesen tárgyalta, egyik-másik munka pedig lényegében *csak ezzel foglalkozott.*

mesterember működött a városokban.[203] Berzeviczy szerint ekkor csak minden 242. lakosra jutott egy kézműves Magyarországon.[204]

S ha az 1848 előtti évtizedekből már lényegesen több adattal is rendelkezünk a mezővárosi és falusi kézművesek számára vonatkozóan, figyelembe véve az összeírás esetleges ellentmondásait, igen nehéz megállapítanunk, hogy az illető településen milyen mértékben növekedett (esetleg csökkent) az iparos népesség a XVIII. századhoz viszonyítva. A Veszprém megyei Tüskeváron pl. az 1760-as évek végén 21 kézműves kérte a céhprivilégium kiadását.[205] Az 1828. évi összeírás szerint viszont csak négy mesterember működött Tüskeváron, s ezek közül két takács csak 1/4 éven keresztül dolgozott, egy kovács csak alkalomadtán (oblata occassione) és csupán egy olyan molnár volt, aki malmában két segédet foglalkoztatott.[206] Lehetséges, hogy ilyen nagymértékű volt a kézművesek számának csökkenése ebben a községben, amikor országszerte általában mindenütt növekedett az iparos népesség? – Vajon az 1828. évi összeírás alkalmával a kézművesek közé sorolták mindazokat a tüskevári lakosokat, akik a mezőgazdaság mellett mint kiegészítő foglalkozást, valamilyen mesterséget is űztek, akár csak az év egy bizonyos részében? Mindezekre a kérdésekre a helytörténeti kutatás adhatna pontos feleletet. Valószínűnek látszik, hogy ténylegesen csökkent – ha talán nem is ilyen mértékben – a tüskevári mestereмberek száma. Hiszen az 1772-ben létrehozott tüskevári céh fejlődését – mint fentebb is említettük – a környező mezővárosoknak, így Pápának, Devecsernek, Somlyóvásárhelynek és Sümegnek lényegesen fejlettebb céhes ipara kétségtelenül hátráltatta. Mint láttuk, a tüskevári mesterek céhalakítási kérelmük benyújtásakor maguk is arra hivatkoztak, hogy a szomszédos

[203] L. Skerlecznek az 1790. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság részére készített elaborátumát: OL – Regnicolaris Lt. Lad. KKK. fasc. 1. No. 4. (Descriptio Physico-Politicae situationis Regni Hungariae Relate ad commercium per excell. D. Nicolaum Skerlecz pro Deputatione Commerciali elaborata) – L. még Schwartner i. m. 201–202. (Schwartner felhívja a figyelmet arra, hogy az 1777. évi összeírás *csupán a városokban dolgozó kézművesek* számát tartalmazza.) Az 1777. évi conscriptión kívül az 1782. évi összeírás is csak a sz. kir. városok, valamint a bányavárosok adatait tünteti fel. (Thirring Gusztáv dr., *Városaink lakosságának kereseti viszonyai a 18. század második felében.* MGTSZ 1901. 129–162.)

[204] Berzeviczy Gergely, *Magyarország kereskedelméről és iparáról. (Közgazdaságunk a Széchenyi előtti korszakban.)* Kiadja Gaál Jenő, *Berzeviczy Gergely élete és művei.* Bp. 1905. 193.

[205] OL AM Comit. Veszpr. No. 33. – Köztük 2 bognárt, 1 pintért, 5 takácsot, 4 csizmadiát, 4 vargát, 1 kovácsot, 1 fazekast és 3 szabót találunk.

[206] OL Conscript. Regn. 1828. – Ugyanakkor 266 adófizetőt, ill. 57 telkes jobbágyot, 81 házas és 12 ház nélküli zsellért találunk. – Az összlakosság 1848 körül 821 volt. (Fényes, *Geogr.* IV. k. 226.)

falvak filiális mesterei az említett mezővárosok korábban megalakult céheihez kapcsolódtak. A tüskevári iparűzők pedig, akik jobbára „lakók és zsellérek" voltak, már az 1770-es években is igen nehezen tudták előteremteni a privilégium kiváltásához szükséges összegeket, s a XIX. században nem is újították meg kiváltságukat. A „mezőváros" 1848 körül tipikus mezőgazdasági jellegű település.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ha egyik-másik faluban és mezővárosban speciális helyi okok esetleg az iparosok számának csökkenését is eredményezték, a községek legnagyobb részében, így a mezőgazdasági jellegű településeken is, a földmívelő lakosság szaporodásával párhuzamosan s nagyjából *annak arányában* növekedett a *helyi szükségleteket ellátó iparos népesség* az általunk vizsgált időszakban.

Igen kevés azoknak a településeknek a száma, amelyekben – legalábbis a XVIII. század második felétől kezdve 1848-ig – nyomon kísérhetjük a népesség növekedését, s ezen belül az iparűző elem számszerű gyarapodását. Ebben a vonatkozásban is elsősorban a helytörténeti kutatásra váró feladatokra kell emlékeztetnünk.

E kevés község közé tartozik a Pesttől délre, kb. 40 km távolságra fekvő, a Duna balpartján elterülő *Kiskunlacháza,* amely nemcsak a XVIII. században, hanem az 1848-as forradalom előtt is tipikus mezőgazdasági jellegű település, s amely lélekszámát tekintve a nagyobb falvak, ill. a kisebb mezővárosok közé sorolható. (1839-ben – mint korábban említettük – mezővárosi rangra emelkedett.) A község közelében – kb. 5 km távolságra – csupán egyetlen iparosodottabb mezőváros, a Csepel-szigeten fekvő Ráckeve található.

Az 1770-es évek elején 20 olyan „kézműves" működött Kiskunlacházán, akik ipari munkájuk mellett jelentős mértékben foglalkoztak mezőgazdasággal is. Az 1772–73. évi összeírás szerint 281 családfőt találunk a községben, vagyis a lakosságnak 7,1%-a folytatott – a fenti értelemben – ipari tevékenységet. Az 1828-as összeírás szerint pedig 11,9% végzett ipari munkát. Az iparosok közül azonban alig 6–7 dolgozott egész éven keresztül. A többiek csak télen vagy csak olykor (dum et quando) folytatták mesterségüket, s 3–4 kivételével egynek sem volt segédje. 1828 és 1850 között nem változott lényegesen a kézművesek száma, a segédeké viszont növekedett, s valószínű, hogy azoknak a mestereknek a számaránya is nőtt, akik elsősorban iparral foglalkoztak. A mesterek és segédek együttes számának növekedése (s feltehetően az ipart mint főfoglalkozást űzők számának emelkedése) a két összeírás közt eltelt időben nagyjából megfelel a

népesség két évtizedes szaporodásának.[207] A helybeli kézművesek azonban sem korábban, sem a vizsgált időszak végén még a közvetlen környék iparcikkszükségleteinek kielégítésére sem voltak képesek. A lacházai iparűzők készítményeikkel legfeljebb a mezőváros lakosságának legalapvetőbb igényeit tudták kielégíteni.

Fel kell tételeznünk, hogy Kiskunlacházához hasonlóan a földművelő lakosság gyarapodásával párhuzamosan, s annak mértékében növekedett az iparűzők száma azokban a nagyobb falvakban, ill. kisebb mezővárosokban is, amelyekben ugyancsak a mezőgazdaság volt az alapvető foglalkozás. E települések kézművesei is mindvégig megtartották kapcsolatukat a mezőgazdasággal, ipari munkájuk mellett tehát földműveléssel is foglalkoztak.

Arra a kérdésre, hogy mekkora volt *ugyanebben az időben* más falvakban és mezővárosokban az iparűzők számaránya, s hogy az összeírásban szereplő kézművesek közül hányan voltak céhes mesterek, igen nehéz válaszolni. Az 1828. évi összeírás alkalmával ugyanis nem tüntették fel, hogy kik voltak céhtagok a bejegyzett kézművesek közül, s ugyanakkor az iparűzők jegyzékbevétele sem történt egységes szempontok alapján az egyes falvakban és mezővárosokban. Voltak olyan települések, ahol az összeíró biztosok minden olyan lakost kézművesnek tekintettek, aki akár csak néhány hónapon keresztül folytatta a mesterségét. Másutt viszont csak azokat tüntették fel iparűzőkként, akik állandóan (egész éven keresztül) foglalkoztak iparral. De akadnak olyan összeírások is, amelyek az állandóan dolgozó kézművesek mellett az időszakos iparűzőket is feltüntetik.

Jászberényben pl. az 1828-as összeírás szerint 128 állandóan működő iparost találunk, a megjegyzések (observationes) című rovat figyelembevétele alapján pedig 205 időszakos kézművest számlálhatunk össze. Az összeírt családfőknek eszerint 4,35%-a foglalkozott iparral egész éven keresztül, ha pedig az összes iparost (tehát az időszakosokat is) számításba vesszük, akkor a családfők 11,3%-a folytatott ipari tevékenységet.[208] A százalékos arány kiszámításánál most

[207] Az iparosok XVIII. századi számarányára vonatkozóan l. PmL Conscriptio domestica Lachaziensis anni militaris 1738–57., 1758–1772., a XIX. századi fejlődésre l. OL Conscript. Regn. 1828. évi, PmL Kiskunlacháza 1850. évi összeírását. (Minderről részletesebben a *Pest megye múltjából* c. kötetben közölt idézett tanulmányunkban.)

[208] Az egész évben dolgozó iparosok száma 128, az időszakosoké 205, az összes iparos száma tehát 333 volt. A város 1828-as összeírásában – többek között – 5923 adófizető, 43 honoratior, 1102 kun polgár, 935 zsellér, 119 ház nélküli zsellér, 282 szolga, 41 szolgáló, 6+1 kereskedő és 2853 ház szerepel, a *bejegyzések száma* pedig 2940. – Fényes adatai szerint a mezővárosnak 1848 körül 3131 háza, s 18 343 lakosa volt. A kézművesek száma 658 (?!), közülük 215 szűcs. (Fényes, *Geogr.* II. k. 151–152.)

is – mint a továbbiakban – nem a 18–60 év közötti adófizetők (5923), hanem a *családfők számához* (2940) viszonyítottuk a bejegyzett kézművesek számát, annál is inkább, mert az egyes rovatokban szereplő jobbágyok, zsellérek, ház nélküli zsellérek, kézművesek stb. maguk is családfők. A családfők számának kiszámításánál pedig a bejegyzések számát vettük alapul, mivel ez alig haladja meg a családfők tényleges számát. (A családfők, ill. a bejegyzések száma között csak olyan esetben mutatkozik eltérés, ha történetesen üres ház vagy pl. a község tulajdonában levő ház is található az összeírásban. Mivel a különbség igen csekély, 2-3 ezer bejegyzésnél átlagosan nem több mint 2-3 ezrelék, ezért nem is vettük figyelembe.) Hogy a fent említett iparosok közül hányan tartoztak a mezőváros 1817-ben alakult (ill. újjáalakult) 7 céhéhez, ill. a 7 céhbe tömörült 12 mesterséghez, nem tudjuk. Az azonban valószínű, hogy a céhes mesterek elsősorban a 128 állandóan dolgozó kézműves közül kerültek ki, s a kontárokat, háziiparosokat főként a 205 időszakos iparűző között kell keresnünk. A jászberényi kézművesek között – mint a legtöbb mezővárosban (és a sz. kir. városok nagy részében is) – legnagyobb számmal a csizmadiák szerepelnek. A csizmadiamesterek pl. külön céhházat is építettek maguknak, melyre – olvassuk a jegyzőkönyvben – nagy szükségük volt, a „Czéhbeliek 143-an lévén".[209]

Ha egy *adott időpontban,* így pl. *1828-ban* megvizsgáljuk az egyes mezővárosok iparos népességének százalékos arányát (s ha feltételezzük, hogy ez – mint pl. Kiskunlacházán – 1848-ig nem változott lényegesen), akkor megállapíthatjuk, hogy az Alföld tipikusan *mezőgazdasági jellegű településein az egész éven át dolgozó iparűzők számaránya általában 4–6% volt. Csongrád mezővárosban* pl. 1828-ban 1737 családfőt s 102 állandóan működő iparost találunk, a bejegyzett családfőknek tehát 5,86%-a foglalkozott kézművességgel egész éven keresztül, s az év egy részében működő mesterek száma itt is meghaladta az egész évben dolgozókét. Az 1828. évi összeírás 20 fajta mesterséget tüntet fel a mezővárosban.[210]

Kiskőrösön pl. (Pest m.) *ugyanebben az időben* 937 családfőt s 41 állandóan működő kézművest találunk, az iparűzők aránya tehát 4,37%.[211]

[209] PmL Lac. jk. (Curr.) 69., 488.

[210] A 102 iparos közül 81-nek nem volt segédje, 17 egy-egy segéddel, 4 pedig két-két segéddel dolgozott. Legnagyobb volt a molnárok száma (52), viszont csak egy varga, egy szíjgyártó, egy üveges, egy festő s egy fazekas működött. Viszonylag nagy a takácsok száma (8), a kovácsoké (9), a kalaposké (5), az ácsoké (9) stb. (OL Conscript. Regn. 1828.)

[211] Uo.

Hasonló volt az iparűzők számaránya a *Délvidék* mezőgazdasági jellegű településein is. (Jegyezzük meg azonban, hogy a következőkben említendő délvidéki falvak és mezővárosok összeírásában az egész évben dolgozó és időszakos kézművesek együtt szerepelnek.) *Mellence* községben pl. (Torontál m.) 1828-ban 44 iparost és 1000 családfőt írtak össze, az állandóan dolgozó és az időszakos iparűzők együttes számaránya tehát 4,4%.[212]

Az egész éven keresztül dolgozó iparűzők számaránya kb. annyi volt a Bács megyei *Kula* mezővárosban is, mint – a fentebb említett – kevésbé iparosodott alföldi mezővárosokban. Az 1828-as összeírás szerint itt 108 iparűző működött, a családfők száma 837, az összes (állandó és időszakos) kézművesek százalékos aránya 12,9%, az *egész éven át dolgozóké* pedig ennek kb. a *fele* lehetett, tehát 6% körül mozgott.[213] Kula tehát mezőgazdasági jellegű település volt. A szerb és magyar lakosok többnyire „vagyonos földművelők", a németek ellenben „mind mesteremberek, s köztök igen ügyes kötéljártók és kalaposok találtatnak".[214] Az iparűzők túlnyomó része céhbeli kézműves lehetett, a helybeli mesterek ugyanis – szám szerint 68-an – 1807-ben céhszabadalomért folyamodtak.[215] Míg a privilégiumért folyamodó kézművesek 17 szakma képviselői közül kerültek ki, az 1815-ben alakult két céhben 25 mesterség egyesült. 1819-ben hozták létre a helybeli görögkeleti kézművesek a maguk céhét, mely az előbbieken kívül 4 újabb (összesen 16) mesterséget foglalt magába. S végül 1841-ben a csizmadiák mint a legerősebb helyi iparág képviselői, önálló céhet alakítottak.[216]

Az összes (az egész éven át működő és az időszakos) kézművesek százalékos aránya a Bács megyei *Zenta* mezővárosban 12,6% volt, az egész éven át dolgozóké pedig ennek kb. a fele lehetett. Az 1828. évi összeírás szerint 27 iparág található a városban. Legnagyobb számmal itt is a csizmadiák (44), a molnárok (40), a takácsok (32),

[212] Uo. – A helybeli kézművesek 1846-tól kezdve ismételten kértek céhszabadalmat. (L. III. R. Torontál megye Mellence címszó alatt.) Az 1848-ban benyújtott kérelmük szerint 34 szűcs, 16 csizmadia, 3 szíjgyártó, 24 szabó, 13 kovács, 9 kerékgyártó, 4 asztalos, 2 pintér, 2 üveges, 3 szappanos, 3 varga, 3 kőműves, 1 kalapos, 1 kötélgyártó és 1 pék, vagyis 119 kézműves volt a községben. (OL FIK 1849.) Egyveleges (62.) – Tehát Mellencén is – más délvidéki falvakhoz és mezővárosokhoz hasonlóan – olyan „óriáscéh" alakítását tervezték a mesterek, melyben mintegy 15 iparág képviselői egyesültek volna.

[213] OL Conscript. Regn. 1828.

[214] Fényes, *Geogr.* II. k. 279.

[215] Mégpedig 15 csizmadia, 7 takács, 5 szűrszabó, 4 szűcs, 2 varga, 9 szabó, 7 kerékgyártó, 1 tímár, 1 szíjgyártó, 2 bocskorkészítő, 2 kötélgyártó, 3 kádár, 1 kalapos, 2 asztalos, 5 kovács, 1 lakatos és 1 üveges. (OL Dep. Civ. 1807/5/o.)

[216] III. R. Bács megye 67–70. sz.

a szűcsök (27), a kovácsok és lakatosok (16), ácsok (15), a szabók (15), kerékgyártók (4) stb. szerepelnek. Zentán 1815-ben 4 céh alakult, mely a 3 legnépesebb iparágat (takács, csizmadia, szűcs), valamint a kovács-, kerékgyártó-, köteles- és üvegesmesterséget fogta összse. Az 1823-ban létesült céh 6 mesterséget egyesített, s az 1824-ben alakított ács- és molnárcéh ugyancsak a legnépesebb céhek közé tartozott.[217]

Az egész éven keresztül dolgozó iparűzők számaránya a *viszonylag iparosodottabb* alföldi és dunántúli mezővárosokban elérte, vagy meghaladta a *10%-ot.* Ide sorolhatjuk pl. a cserépedényeiről messze földön ismeretes *Csákvárt* (Fejér m.), ahol az egész éven át dolgozó kézművesek aránya 12,1%, az összes iparűzőké (állandóan dolgozó és időszakos mesterek) pedig 20,4%.[218]

Viszonylag iparosodottabb mezőváros volt pl. *Makó* is, ahol a családfők száma 3490, az állandóan dolgozó iparűzőké 326 (9,3%). A makói ipar viszonylagos fejlettségét jelzi, hogy az iparűzők közöt 31 különféle szakma képviselői fordulnak elő. Mint más mezővárosokban, legnagyobb számmal itt is a csizmadiák (77), a takácsok (57 – ebből egyedül dolgozó 49), a molnárok (43) szerepelnek, a kovácsok száma 33, a kerékgyártóké 14, a tímároké 13.[219] – Legnagyobb számmal tehát az állattenyésztés termékeit feldolgozó iparosokat, s a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak művelőit találhatjuk meg. Figyelemre méltó Palugyay közlése is a helybeli kézműiparról, mely szerinte „csupán a köznép szükségeinek iparkodik eleget tenni. A míveltebb osztály nagy részt Szeged, Arad, Temesvár, vagy most már Pestről fedezi szükségletét."[220]

Makóhoz hasonló népességű mezőváros volt *Szentes,* ahol az állandóan dolgozó kézművesek száma 320, a bejegyzett családfőké 2878, az iparűzők aránya tehát 11,1%.[221] Az 1828. évi összeírás Szentesen 30 szakma képviselőit tünteti fel, legnagyobb számmal itt is a csiz-

[217] Uo. 105–110. sz. – Zentán 1828-ban 1858 családfőt és 235 iparűzőt találunk. Ez a szám magában foglalja az időszakos iparosokat is. (OL Conscript. Regn. 1828.)

[218] Csákváron 738 családfő és 151 iparűző volt, ezek közül 61 csak az év egy részében dolgozott. A 151 iparos közül 51 fazekasmester (közülük 49 működött egész éven keresztül). (Uo.)

[219] Egy másik kimutatás szerint 359 a kézművesek száma, a két összegezés annyiban tér el egymástól, hogy az egyikben 49 egyedül dolgozó takács helyett 48-at, ill. 43 molnár helyett 9-et találunk. (Uo.)

[220] Ifj. Palugyai Imre, *Békés–Csanád, Csongrád és Heves vármegyék leírása.* IV. k. Pest 1855. III. – A szerző ugyanitt a makói zöldség- és hagymatermelési jelentőségét is hangsúlyozottan kiemeli.

[221] A városban 320 kézműves (a megyei összesítés szerint 357), 7+17 kereskedő, 2117 ház volt. (OL Conscript. Regn. 1828.)

madiák (89), takácsok (44), kovácsok (32), kerékgyártók (19), szűcsök (17), tímárok (15), molnárok (13) szerepelnek. Az állattenyésztés termékeit dolgozták föl még a szíjgyártók (4), a szűrszabók (3), a kalaposok (6), valamint 1 bőrgyártó (coriarius), 1 fésűs, 1 mészáros stb.

Hasonló volt a kézművesek számaránya (9,2%) az ország legnépesebb mezővárosában, *Kecskeméten,* ahol az 1828. évi összeírás alkalmával 4374 családfőt és 404 kézművest számláltak össze.[222] A kézművesek 40 szakmát képviseltek.

A kevésbé fejlett mezővárosokban *14–20,* a viszonylag iparosodottabb mezővárosokban pedig mintegy *30–40* mesterségre bomlott a kézművesipar.

A legiparosodottabb mezővárosokban a kézművesek aránya elérte, sőt olykor meg is haladta a *20%-ot. Pápán* pl., ahol – mint láttuk – a céhek száma igen nagy (19) volt, az iparűzők számaránya 22,5%-ot tett ki.[223]

A posztóiparáról és boráról híres *Gyöngyösön* szintén sok (14) céhet találunk, s Pápához hasonlóan az 1828. évi összeírás szerint a város lakói itt is kivétel nélkül zsellérek, az iparűzők számaránya pedig viszonylag igen magas (22,1%).[224]

Az Alföld északi peremvidékének Gyöngyös és Eger mellett legiparosodottabb mezővárosában, *Miskolcon* kb. 20% az iparűzők számaránya,[225] s Pápához valamint Gyöngyöshöz hasonlóan itt sem

[222] H. Pálfy Ilona, *Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben.* Magyar Statisztikai Szemle 1935. – A megyei összeírás szerint (OL Conscript. Regn. 1828.) 401 kézműves, 18+3 kereskedő, 3230 ház található a városban. Fényes szerint 1848 körül 44 110 lakos volt Kecskeméten. (Fényes, *Geogr.* II. k. 191.)

[223] Az 1828. évi összeírás szerint 481 egész éven át dolgozó kézműves működött, a bejegyzett családfők száma 2271. Ugyanakkor 3762 adófizető, 73 honorácior, *o jobbágy,* 992 zsellér, 1274 ház nélküli zsellér, 79+4 kereskedő és 938 és ½ ház volt a városban. – A számlálóbiztosok maguk is rámutatnak a város iparos-kereskedő jellegére: „... major numerus Mercatorum, amplior numerus opificum ... vigor commercii, copia Officialium Dominium praeexistant ... Populus oppidi hujus tam manuali quam jugali opero modum merendi habet ..."

[224] Gyöngyösön 1828-ban 2429 családfőt és 538 iparűzőt (ill. 2979 adófizetőt, 2006 zsellért, 511 ház nélküli zsellért, 78+1 kereskedőt, 1917 házat) találunk. (OL Conscript. Regn. 1828.)

[225] Az előbbi mezővárosokhoz hasonlóan igen nagy volt az iparűzők aránya pl. Szombathelyen is, ahol – a számlálóbiztosok jelentése szerint – a város lakóinak a kézművességen és a kereskedelmen kívül nincs „más különös élelemkeresés módjok" (H. Pálfy Ilona dr., *Szombathely város adózó lakossága 1828-ban Operént és Szentmárton községekkel együtt.* Magyar Statisztikai Szemle 1937.) – Veszprém városában az 1828. évi összeírás szerint nem volt egyetlen telkes jobbágy sem, s – mint említettük – a családfők 39,6 %-a foglalkozott iparral. (L. H. Pálfy Ilona dr., *Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben.* Magyar Statisztikai Szemle 1936.) Az előbbi arányszámot azonban *nem vethetjük össze* a miskolci, gyöngyösi és pá-

volt egyetlen telkes jobbágy sem 1828-ban. Az iparűzők, ill. a zsellérek magas arányszáma közötti összefüggés az említett három mezővárosban nyilvánvaló. Az előbbiek lakosai mint nincstelen zsellérek a mezőgazdaságból egyre kevésbé tudtak megélni, s többek között ezért is volt nagyobb szerepe a kézművességnek és egyéb foglalkozási ágaknak. A miskolci, gyöngyösi, pápai lakosok tehát mint céhes kézművesek és *kontárok* igyekeztek a maguk számára életlehetőséget biztosítani, ezenkívül főleg szőlőművelésből (pl. Gyöngyösön és Miskolcon), esetleg alkalmi munkából, napszámból éltek.

Más mezővárosokhoz hasonlóan Miskolcon is a csizmadiák száma volt a legmagasabb (102), akik viszonylag elég sok (40) legényt is foglalkoztattak. A tímárok száma 24, a vargáké 10, a szűrszabóké 14 volt. Az 1828-as összeírás *46* különféle *szakma* mestereit tünteti fel. Az iparűzők száma ebben – az egyik céh véleménye szerint[226] – „növekvő és virágzó" városban csaknem annyi volt, mint a sz. kir. városokban.

A legfejletteb mezővárosokat (mint pl. Miskolcot, Gyöngyöst, Pápát stb.) valóban *nem választotta el éles határ* az átlagos fejlettségű sz. kir. városoktól, hiszen a céhek száma általában az utóbbiakban sem volt több, a kézművesek arányszáma (25–26%) is alig volt valamivel magasabb, mint azokban. Székesfehérvárott pl. 1828-ban 678 iparűzőt és 2714 családfőt találunk, a bejegyzett családfőknek tehát 24,9%-a foglalkozott iparral, egész éven keresztül viszont csak 474 kézműves dolgozott, vagyis a családfők 17,4%-a.[227]

---

pai iparűzőkével, mivel a veszprémi kézművesek túlnyomó hányada csak az év egy bizonyos részében folytatta mesterségét. Az iparűzők száma Veszprémben 578, egész éven keresztül pedig csak 55-en dolgoztak. (OL Conscript. Regn. 1828. Comit. Veszpr. Generália.) Pálfy számításai szerint az iparűzők száma 656.

[226] Az órások, lakatosok, puska- és aranyművesek 1836-ban céhkiváltságért való folyamodásuk alkalmával írták a következőket: „Crescente in oppido nostro huc ad usque quoque florente, Liberarum Regiarumque Civitatum catastro jam jam inserendo opificum numero". Nevezett iparosok büszkén hivatkoznak arra is, hogy könnyen ki tudják fizetni a céhprivilégiumért járó udvari illetéket. (OL Dep. Civ. 1836/5/38.) A szabadalmat még ebben az évben elnyerték. (III. R. Borsod megye 12. sz.) Miskolcon 1828-ban 1665 családfőt és 332 kézművest (ezenkívül 2850 adófizetőt, 19 honoráciort, 0 jobbágyot, 1247 zsellért, 376 ház nélküli zsellért, 34 szolgát, 109 szolgálót, 25+6 kereskedőt, 1304 házat) írtak össze. (OL Conscript. Regn. 1828.) A céhek száma – Gyöngyöshöz és Pápához hasonlóan – itt is nagy (14) volt.

[227] H. Pálfy Ilona dr., *Székesfehérvár sz. kir. város 1828-ban.* Magyar Statisztikai Szemle 1938. – Palugyay szerint az 1850-es évek elején Fehérvárt „a kézműipar a népességnek mintegy harmadára terjed ki". (Ifj. Palugyai Imre, *Magyarország történeti földirati és állami legújabb leírása.* Pest 1852–55. II. k. 159.) *Győrött* pl. 2292 családfő, ill. 605 kézműves volt 1828-ban, vagyis a családfők 26,3 %-a foglalkozott iparral. (H. Pálfy Ilona dr., *Győr sz. kir. város az 1828. évi összeírás megvilágításában.* Magyar Statisztikai Szemle 1934.) Vö. ezzel Pécs 1828. évi összeírá-

A földművelő jellegű és csekély iparral rendelkező mezővárosokban 1828 körül tehát minden huszadik, a viszonylag iparosodottabb mezővárosokban kb. minden tizedik, a legfejlettebb mezővárosokban kb. minden ötödik, s az olyan átlagos fejlettségű sz. kir. városokban pedig, mint pl. Székesfehérvár, Győr, Pécs, Sopron, Szeged stb. kb. minden harmadik-negyedik családfő foglalkozott kézművességgel. A földművelő jellegű mezővárosokban 14–20, a viszonylag iparosodottabb mezővárosokban 30–40, a legfejlettebb mezővárosokban pedig mintegy 40–50 iparág képviselőit találhatjuk meg. A fentebb említett sz. kir. városok ipara ennél valamivel differenciáltabb, itt a kézműves szakmák száma 60 körül mozgott. A legfejlettebb sz. kir. városokban viszont már a 100-at is meghaladta az iparágak száma.[228]

Az iparűzők számaránya s a kézműiparon belüli munkamegosztás a magyarországi mezővárosokban (s a sz. kir. városok egy részében) a XIX. század elején sem volt magasabb, mint a XV–XVI. század fordulóján.[229] A városi ipar fejlődésének már a XV. század második felében tapasztalható megtorpanása,[230] majd a török hódoltság másfél évszázada; a függetlenség elvesztésével súlyosbított sajátos kelet-európai fejlődés; a kereskedelmi tőke felhalmozásának külső- és belső korlátai; az ipar feudális céhszervezete, a városi polgárság gazdasági és politikai erőtlensége és egyéb (történettudományunk által kellőképpen még nem elemzett) tényezők voltak azok, amelyek a magyarországi városok fejlődését egészen a XIX. század derekáig meghatározták. A mezővárosi és falusi ipar fejlődését elsősorban a külföldi, s azonkívül a kibontakozó hazai tőkés ipar és a sz. kir. városok kézművességének versenye korlátozta.

---

sát, itt 4952 *adófizetőt* (Győrött pl. 5443 adófizető és 605 kézműves, Székesfehérvárott 6676 adófizető és 678 iparűző volt) s 580 *kézművest* találunk. Sopronban 6019 adófizető és 620 kézműves, Szegeden 9826 adófizető és 1090 kézműves volt 1828-ban. Az utóbbi városokban tehát az iparűzők százalékos aránya kb. annyi lehetett, mint Fehérvárott, ill. Győrött. (Az 1828. évi összeírás adataira vonatkozóan l. Tagányi i. m.)

[228] Magda Pál szerint – az 1810-es évek végén – „Pesten, Budán, Pozsonyban száznál több mesterségek űzettetnek, sőt már Debreczenbe is ... több cziffra mesterségek becsúsznak ..." (i. m. 85.) – Horváth Mihály szerint *Pesten* 1836-ban 143 különféle iparágat írtak össze. (Horváth Mihály, *Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt.* Budán 1840. 320.)

[229] Szűcs Jenő szerint a XV. sz. második felében „a paraszti kézművesek" a mezővárosok lakosságának mintegy 20 %-át alkották, a sz. kir. városokban pedig a népességnek kb. 20–30 %-a folytatott „főfoglalkozásszerűen" ipari tevékenységet. Ugyanakkor a mezővárosi ipar kb. 10–15, a sz. kir. városok kézművessége pedig kb. 40–50 mesterségre bomlott. (Szűcs Jenő, *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon.* Bp. 1955. 99–101.)

[230] I. m. 124–126. köv.

A falusi és mezővárosi mesterembereknek általában kicsiny volt a száma a hazai sz. kir. városokban dolgozó kézművesekhez – különösen pedig az osztrák tartományokban és más kelet-európai országokban működő *szakképzett*[231] iparosokhoz viszonyítva. A csekély számú falusi és mezővárosi kézműves lakosság iparcikkszükségleteit sem mennyiségi sem minőségi vonatkozásban nem tudta kielégíteni, ezenfelül igen drágán kínálta eladásra termékeit. Mint munkánk II. Részében részletesen fogjuk elemezni, elsősorban az iparosok hiányával magyarázhatjuk, hogy a nemesi vármegyék csaknem kivétel nélkül követelték a hazai ipar fejlődését gátló céhrendszer eltörlését, s a céhbeli mesterekkel szemben mindenütt a céhen kívüli iparűzőket támogatták, megtagadva a céhügyi rendeletek végrehajtását s a központi kormányszervek erre vonatkozó szigorú utasításait.

A reformkori magyar társadalomnak tehát egyik igen égető problémája volt a *kézműiparosok hiánya,* nem véletlen, hogy pl. a korabeli statisztikusok is részletesen foglalkoznak ezzel a kérdéssel. S ha a XVIII. század második felétől kezdve valamivel gyorsabban is növekedett – országos átlagban – az iparosok száma, mint az összlakosságé, 1828-ban is csak 94 553 kézműves volt Magyarországon.[232] Erdélyi János adatai szerint az 1830-as évek végén „kézműves, mesterembert úgy beszámítva mint becsületes kontárt, Magyarországon van 117 156, a katonai végvidéken 8413", s mivel a „gyárakban" 18 790 ember dolgozik, „az összes műiparosztály 144 359 főből állna". „Milly csekély aránya ez – teszi hozzá szerzőnk – az iparűzőknek a nyers termesztőkhöz, onnan megtetszik: hogy midőn nálunk 78 lélekre esik egy műves, akkor Lombardiában 8, Alsó-Ausztriában 15 lélekre jön egy, s csupán Galitzia közelít hozzánk, mert az éppen 80 lakos közt tud egy kézművest mutatni."[233]

Míg 1777-ben minden 242. lakosra jutott egy kézműves (a falvakban dolgozó iparosokat nem számítva), addig az 1830-as évek

[231] Mérei Gyula hívja fel a figyelmet arra, hogy a tőkés iparfejlődés alapfeltételei (kereskedelmi tőke felhalmozása s bizonyos mértékű belső vásárlóerő létrejötte) Magyarországon is megvoltak 1790 és 1825 között, a tőkést fejlődést azonban az ország függő helyzete korlátozta. Az ipari fejlődés „harmadik feltétele, a kellő *számú* . . ., de nem kellő *minőségű* munkaerő szintén rendelkezésre állt". S bár az „eredeti tőkefelhalmozás eredményeként növekedő tömegben kínálkozott megvételre a földjüktől elválasztott parasztok szakképzetlen munkaereje", „szakmunkásokban" annál nagyobb volt a hiány, ezeket külföldről kellett behívni. (Mérei, *Iparfejlődés* 48., 54–55. – A szakmunkáshiánnyal kapcsolatban l. még uo. 153–154. stb.)

[232] Tagányi i. m.

[233] Angliában ugyanakkor a népességnek több mint fele, s Nagybritanniában közel a fele tartozik „a műiparosztályhoz". „Szegény hazánkban minden egy műiparosra 8 földmíves esik." (Erdélyi János, *Nemzeti iparunk.* Pest 1843. 50., 85.)

végén a („gyárakban" dolgozókkal együtt) minden 78, 1846-ban pedig minden 51 lakosra jutott egy kézműves. Az iparűzők száma Horvátországgal és a határőrvidékkel együtt (Erdély nélkül) 1846-ban 232 753. „Látni való – írja Fényes –, hogy nálunk csak 51. lakosra jön egy kézműves. . ." A „gyárdolgosokkal" (23 400 fő), inasokkal és legényekkel (78 000 fő) együtt az „egész műiparos népesség 334 153 egyénből áll, az az minden 35-ik lakos csak iparűző".[234]

Több vármegyében azonban az országos átlagnál kisebb volt az iparűzők számaránya. Így – mint korábban is említettük – a Jászkun kerületben csak 92, a Hajdú kerületben 79, Szabolcs megyében 78, Somogyban 76, Békésben 72 lakosra jutott egy kézműves.[235]

A mezővárosi és falusi céhek mesteremberei osztályhelyzetüket tekintve jobbágyok (pontosabban telkes jobbágyok, házas, ill. ház nélküli zsellérek) voltak. A mezővárosi és falusi céhekben (persze a sz. kir. városokban is)[236] azonban nemcsak jobbágy, hanem *nemesi származású* kézműveseket is találunk – egyik-másik céhben nem is jelentéktelen számban. A gyöngyösi szürkeposztócéh mesterei közül pl. 19 csapó minden bizonnyal nemesi származású.[237] Miskolcon feltűnően nagy volt azoknak a kézműveseknek a száma, akiknek a felesége nemesi származású.[238] A miskolci „sarkantyús-, talpas-, zabolás-, puskaműves- és órás-" céh 28 tagja közül 14 volt nemesi származású, a mesterek közül többen a nemesi felkelésben is részt vettek.[239] Több nemest találunk pl. az ungvári kézművesek között is, 6 csizmadia közül 2, 6 varga közül 1, 6 szűcs közül 1, 3 síjgyártó közül 3 volt va-

[234] Fényes, *1847*. I. k. 71. – Másutt (i. m. 50.) 233 325 kézművest számít. A két számadat közti csekély különbség (571) onnan származik, hogy a határőrvidéken dolgozó iparosok számát a 71. lapon 14 314-ben, az 50. lapon pedig 14 885-ben jelöli meg.

[235] A számarányokat Fényes, *1847*. I. k. alapján számítottuk.

[236] Az iparűzőkhöz hasonlóan igen csekély volt a „városi" lakosság arányszáma is. Az 1840-es években kb. minden 9-ik ember lakott városban Magyarországon. (Fényes, *1847*. I. k. 40.) (A városok lakossága 1 259 484, az ország lakossága 12 033 399. – I. m.) – A „városok hiányát" „némileg az igen népes szabad és mezővárosok, s ill. iparos községek pótolják." Kecskemét pl. 40 419, Hódmezővásárhely 32 392, Miskolc 30 148, Békéscsaba 24 033, Szentes 22 325, Nagyvárad 19 386, Eger 18 675 lakost számlált. (40.)

[237] OL Dep. Civ. 1829/2/100.

[238] OL Conscript. Regn. 1828.

[239] OL Dep. Civ. 1837/5/83. – A céh tagjai elég vagyonosak is voltak, ezt többek közt az is mutatja, hogy a legények és inasok száma meghaladta a mesterekét. A 28 céhbeli mester 30 legényt, ill. 19 inast tartott. A mesterek közül csupán 6-nak nem volt legénye és inasa, viszont 1 olyan mester is akadt, aki 3 legényt alkalmazott, 4 mesternek 2–2 legénye, 2 mesternek pedig 2–2 inasa volt. Az özvegy mesterasszonyok közül az egyik 3 legényt, a többi pedig 2–2 legényt tartott.

lószínűleg nemesi származású.[240] A margitai (Bihar m.) 17 kalapos mester közül, akik 1837-ben kértek céhszabadalmat, 7 nemes volt.[241] Veszprémben (ahol az 1828-as összeírás szerint – mint láttuk – 578 volt a kézművesek száma) az 1827. évi nemesi összeírás 46 nemesi származású iparűzőt tüntet fel.[242]

A nemesi származású mesteremberekre éppen úgy vonatkoztak a céhszabályok, mint a többi kézművesre, s a céh elöljárói éppen úgy hatalmaskodtak fölöttük. Nemes Szél István veszprémi csapómester pl. 1839-ben azért emelt panaszt, mert „némely céhbeli elöljáró" önkénye miatt „kitöröltetett" a céhből.[243]

A zárt szám kialakítására törekvő céhes mesterek[244] éppen annyi vagy talán még több akadályt gördítettek a nemesi sorból származó mesterjelöltek, mint a jobbágy rendű kézművesek elé. Nemes Dely János fiát a gyöngyösi csizmadiacéh bizonyára nemcsak református vallása és „rossz magaviselete" miatt nem akarta felvenni, hanem talán nemesi származása miatt sem.[245]

A nemesi származású kézművesek általában nem voltak vagyonosabbak, mint a többi céhes mesterember. Előfordult az is, hogy szegény nemesek azért folyamodtak céhprivilégiumért, mert nem tudtak földjükből megélni. A *nemesmiliticsi* (Bács m.) kézművesek céhalakítási kérelmét pl. 1808-ban azért támogatta a vármegye, mert a folyamodók, akik jobbára nemesi származásúak, csak mesterségükből tudják magukat fenntartani. A megye jelentése szerint a falu lakosságának száma 2500, ezek nagyobb részt nemesek, az iparűzőké pedig 50,[246] akik többnyire szintén nemesi származásúak, s – mint a jelentésben olvashatjuk – „földjeikből el nem élhetvén, mesterségekre adták magokat, mivel a Föld naponként szűkebb volna". „... számtalan Nemes Ifiak találkoznak itten, kik földeikből el nem élhetvén, ne hogy adózó paraszti földekre kimenni kénteleníttessenek, örömest mesterségekre adják magokat, és így az országnak hasznos Tagjaikká lenni kívánnak, mely folyamatosabban a Szegény Nemességnél meg nem történhet, ha nem ha a Helységben czéhbeli privilégium leend."[247]

[240] Uo. 1808/5/o.
[241] Uo. 1838/5/31.
[242] H. Pálfy Ilona dr., *Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben.* Magyar Statisztikai Szemle 1936.
[243] OL Dep. Civ. 1840/2/95.
[244] Uo. 1825/2/64., 1830/2/260.
[245] Uo. 1831/2/93.
[246] Az 1828. évi összeírás megyei összesítése szerint viszont csak 13 iparűző volt a helységben, az adóköteles személyek száma pedig 103
[247] Uo. 1808/5/50. – l. még uo. 1815/6/51.

Az előbbi példát természetesen nem lehet általánosítani.[248] Noha csaknem minden mezővárosban akadt néhány olyan kézműves, aki szegény nemesi sorból származott, az, hogy egy község vagy mezőváros céhes iparosai jobbára olyan kisnemesek legyenek, akik nem tudtak földjükből megélni, s ezért mesterségre adták magukat, bizonyára kivételes jelenség, jóllehet Nemesmiliticsen kívül *más nemesi községekben* is működtek jelentékenyebb számmal nemesi származású mesteremberek.

Ha a mezővárosi és falusi mesterek között – feltehetően – nagyobb számban voltak is nemesi származású iparosok, mint arra a korabeli politikai irodalomból következtethetünk, ezeknek a „hétszilvafás" kézműveseknek a száma eltörpül a szegény nemesség deklasszálódó tömegei mellett. S ha akadtak is olyan szegény nemesek – nem is jelentéktelen számban –, akik a nemesmiliticsiekhez hasonlóan – nehogy adóköteles jobbágyi földekre kényszerüljenek, inkább valamilyen mesterségre adták magukat, a korabeli politikai íróknak bizonyára igazuk van abban, hogy a nemesek általában (főként persze azok, akik némi vagyonnal is rendelkeztek) lenézték és megvetették az ipari pályát. Pedig a vagyontalan kisnemesség számára nem utolsósorban épp a kézműipar biztosíthatott volna megfelelő megélhetést, mint arra Szokolay István, a magyarországi céhproblémák kiváló ismerője az 1840-es években felhívta a figyelmet. Véleménye szerint a „mind anyagban, mind szellemben ... felette gyenge (iparos) középosztályban" a bocskoros nemeseknek is helyet kellene foglalniok.[249]

De nemcsak a nemesek becsülték le az ipari pályát, hanem még a meggazdagodott kézművesek sem akarják fiaikat saját mesterségük továbbfolytatására nevelni – jegyzi meg keserűen Szentpétery József, aki maga is nemesi származású iparos.[250]

[248] Még feltűnőbb, hogy éppen a földben viszonylag igen gazdag és termékeny Bács megyében találkozunk ilyen példával. Nemesmilitics határa az 1848-as polgári forradalom idején mintegy 15 és félezer holdra tehető, a lakosság száma pedig a céhalakítási kérelem után eltelt négy évtized alatt mintegy ezer lélekkel szaporodott. A föld azonban teljes egészében majorsági birtok volt, s így a nincstelen jobbágyokon kívül a szegény kisnemesek sem tudták magukat a földművelésből fenntartani. Fényes szerint a falu lakossága 3500 lélek, határa 15 274 hold – 1200 négyszögöllel számítva, s az „mind majorsági birtok". (Fényes, *Geogr.* III. k. 90.)

[249] Szokolay István, *Czéhek és Iparszabadság.* Pesten 1846. 109. – l. még uo. 33.

[250] Szentpétery József, *Észrevétele egy Pesti Mesterembernek a Czéhek eltörlését javalló vélekedések körül* ... Tudományos Gyűjtemény 1832. VII. (júliusi) füzet 66. – Az ipari pálya lebecsülésére vonatkozóan l. még *többek között* – Hetilap 1846. ápr. 17., 31. sz. 540.; Erdélyi i. m. 151. Ezenkívül az Iparegyesületnek az országgyűléshez intézett emlékiratát (Gelléri Mór, *50 év a magyar ipar történetéből 1842–1892.* Bp. 1892. 297–298.); Klauzál G. felszólalását az 1844. júl. 12-i kerü-

A korabeli irodalom szerint nemcsak a nemesség becsülte le az ipari pályát, hanem a *magyar* lakosság sem szívesen foglalkozott kézművességgel. Csaplovitson kívül pl. Schwartner is megállapítja, hogy a hazai iparosok többnyire az idegen ajkú lakosok közül kerülnek ki. Szerinte a céhes mesterek jobbára németek; a szegény sorsú szlovákok földműveléssel, fuvarossággal és iparral foglalkoznak, a magyarok pedig – amennyiben iparra adják magukat – legfeljebb csizmadia-, szabó- és gombkötőmesterséget űznek.[251]

Arra a kérdésre, hogy a mezővárosi és falusi mesterek a XVIII. században, ill. a polgári forradalmat megelőző évtizedekben *milyen nemzetiségűek* voltak, igen nehéz pontos választ adni. A korabeli statisztikák ugyanis a XVIII. század második felétől 1848-ig csupán a kézművesek számának lassú és fokozatos növekedéséről számolnak be, az iparűzők nemzetiségéről azonban nem adnak tájékoztatást, legfeljebb az összeírásokban szereplő mesterek *nevéből* vonhatnánk le következtetést.[252]

Az általunk ismert adatok szerint a kézművesek nemzetiségi megoszlása nagyjából megfelel az illető település átlagos nemzetiségi viszonyainak. Azokban a mezővárosokban, amelyeknek lakossága már a XVIII. század második felében is túlnyomórészt magyar volt, a céhes kézművesek is főként a magyarok közül kerültek ki. A hódmezővásárhelyi takácsok vagy a csongrádi iparűzők pl., akik az 1770-es években intéztek céhalakítási kérelmet a felsőbb hatóságokhoz, mellékelték az illető mesterségekhez tartozók névsorát, s a felsorolt *nevek* alapján megállapíthatjuk, hogy ezeknek a mezővárosoknak az iparosai már ekkor is főként magyarok voltak.[253]

A vegyes nemzetiségű településeken a kézművesek nemzetiségi megoszlása nagyjából az illető helység nemzetiségi viszonyait tükrözte. Azokban a helységekben pedig, amelyekben a magyar lakosság

leti ülésén. (Kovács Ferenc, *Az 1843–44. évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója.* Bp. 1894. V. k. 122.)

[251] Schwartner i. m. I. k. 241.

[252] A mezővárosi és falusi iparosok között gyakran találunk Borbély, Csapó, Kovács, Lakatos stb. vezetéknevű kézművest. Az ilyen nevek viselőinek valamelyik őse bizonyára az általa gyakorolt mesterség után nyerte nevét. A XVIII–XIX. században azonban *a családnév már nem szükségszerűen utal* az illető kézműves foglalkozására. Előfordul pl. az, hogy kovácsmestert történetesen Takácsnak vagy szűcsmestert Mészárosnak hívnak.

[253] OL AM. Comit. Csongr. No. 4., 5. – Hasonlóképpen pl. a makói mesterek (uo. Comit. Csanád) vagy a kecskeméti, nagykőrösi, ceglédi kézművesek (uo. Comit. Pest. No. 27.,; uo. Lad. sub. D. fasc. 25. No. 1–2., 31.) stb.

számaránya a XVIII. század közepétől 1848-ig némi emelkedést mutat, a magyar nemzetiségű iparűzők száma is növekedett.[254]

Jóllehet a magyarlakta mezővárosok kézműveseinek nagyobb része magyar származású volt, a nagyobb szakértelmet és több gyakorlatot kívánó „finomabb" mesterségek művelői, mint pl. az órások, lakatosok, puskaművesek, kőművesek stb. itt is többnyire a nem magyarok közül kerültek ki.

Az országos összeírásokon kívül az egyes helységek adójegyzékei, különösen pedig az egyes céhek iratai, jegyzőkönyvei szolgáltathatnak támpontot a kézművesek nemzetiségi megoszlásának vizsgálatához. Az egyes céheknek adományozott *kiváltságlevelek nyelvéből* viszont nem tudunk megbízható következtetést levonni. Munkánk III. Részében közölt céhjegyzékben minden egyes céhkiváltságnál feltüntettük a szabadalomlevél nyelvét is. Az itt található privilégiumok szövege *túlnyomórészt magyar* nyelvű már az 1810–20-as években is nemcsak a magyar, hanem a más nemzetiségű területeken is. A német nyelvű kiváltságlevelek száma már lényegesen kevesebb, s latin nyelvű céhszabadalmat alig néhányat ismerünk.

Néhány mezővárosban ugyanazon szakma mestereinek több céhe is volt, s a mesterek többnyire nemzetiségük szerint tartoztak az egyik vagy a másik céhhez. Gyulán pl. a magyar tímárok (cerdones hungarici) 1829-ben kaptak magyar nyelvű, a németek pedig 1837-ben német nyelvű kiváltságlevelet. Az utóbbi privilégiumot azonban a kancellária hamarosan magyar nyelvű kiváltságlevéllel cserélte fel – Békés megye követelésére. Az egri „Anya Tímárok" céhe 1818-ban alakult, ehhez a céhhez inkább magyarok tartoztak, s magyar nyelvű kiváltságlevelet kaptak. A helybeli német tímárok (vulgo Rotgerber) pedig ugyanebben az évben német nyelvű privilégiumot nyertek.[255] Jegyezzük meg azonban, hogy az ilyen elnevezések, mint pl. magyar szabó, német szabó, magyar varga, német varga stb. sokszor nem a

[254] *Tatán* pl. 1780-ban 186 csapómester közül 50 (26,8 %) volt magyar, 1822-ben viszont 225 csapó közül már 74 (32,8 %) mondható magyarnak (Kring i. m. 417.). – *Kecskeméten,* ahol a város lakossága már a XVIII. sz.-ban is túlnyomórészt magyar volt, az 1828. évi összeírás alkalmával 404 kézműves közül 340 magyar, 22 német, 33 szláv és egyéb nemzetiségű 9. (H. Pálfy Ilona dr., *Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben.* Magyar Statisztikai Szemle 1935.) – Az iparűzők közel 60%-a magyar nemzetiségű *Veszprémben* az 1828. évben. (H. Pálfy Ilona dr., *Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben.* Magyar Statisztikai Szemle 1936.) – *Szombathelyen* viszont csak 39 % a magyar nemzetiségű iparosok számaránya. (H. Pálfy Ilona dr., *Szombathely város adózó lakossága 1828-ban Operént és Szentmárton községekkel együtt.* Magyar Statisztikai Szemle 1937.) – *Székesfehérvárott* az iparűzők 43,3 %-a volt magyar az 1828. évi összeírás alkalmával. (H. Pálfy Ilona dr., *Székesfehérvár sz. kir. város 1828-ban.* Magyar Statisztikai Szemle 1938.)

[255] III. R. Békés megye 26., 30., 31. sz. – Heves megye 6., 8. sz.

mesterek nemzetiségére, hanem a német vagy magyar „módira", a német vagy magyar ízlésnek megfelelően varrt ruhára vagy lábbelire utalnak.

Olyan városokban, ahol a magyar és más nemzetiségű mestereknek történetesen több céhük is volt, s azokban a céhekben, melyeknek tagjai vegyes nemzetiségűek voltak, a konkurrencia ellen vívott küzdelem gyakran a nemzetiségi ellentétek formájában, olykor felekezeti villongások leple alatt is jelentkezett.

Az 1830-as évektől kezdve csaknem kizárólag, 1844-től pedig kizárólag magyar nyelvűek a kancellária által adományozott céhlevelek. Abból tehát, hogy valamelyik céhkiváltság szövege nem magyar nemzetiségű területen magyar nyelvű volt, legfeljebb csak az illető vármegyei törvényhatóság nemzeti érzelmeire és a magyar nyelv ügyében kifejtett buzgólkodására következtethetünk. Ha viszont a szóban forgó kiváltságlevél szövege nem magyar nyelvű, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy az illető céh tagjai nem voltak magyar nemzetiségűek.

Magyar nyelvű céhprivilégiumot kaptak többek között a békéscsabai kézművesek is az 1810-es években, akik azonban nagyobbrészt szlovákok voltak. A helybeli kovácsok, kerékgyártók és lakatosok pl. az 1818-ban nyert magyar nyelvű kiváltságlevelet a maguk használatára szlovák nyelvre fordították le. A csabai szűcsök, akik szintén magyar nyelvű szabadalmat kaptak, a vándorkönyveket szlovák nyelven állították ki és a céh jegyzőkönyveit 1852-ig szlovák nyelven vezették. A helybeli szabók, szűrszabók és gombkötők pedig, akik pénztárkönyvüket magyar és szlovák nyelven, a céh jegyzőkönyvét pedig 1842-ig szlovák nyelven vezették, az 1830-ban nyert kiváltságlevél magyar és szlovák nyelvű másolatát adták ki a céh tagjainak tanulmányozás céljából.[256]

A magyar államnyelvért folytatott küzdelem során a vármegyék jelentékeny része felemelte szavát a magyar nyelven szerkesztett céhszabadalmak érdekében is. Nógrád megye pl. 1831-ben „a honni nyelvnek a Mester emberek között való elterjesztésére nézve ezentúl minden czéhbeli kiváltságoknak csak egyedül magyar nyelven leendő kiadatását" kéri a helytartótanácstól. Azt is javasolják, hogy a céh- és atyamesterek csak azok lehessenek, akik magyarul tudnak.[257]

Esztergom megye többek között azért is támogatta 1836-ban a nyergesújfalui molnárok céhalakítási törekvését, mert „honi nyelven

[256] Ácsim i. m. 43., 46., 48–49., 83., 84. és 88. – A csabai kiváltságlevelekre vonatkozóan l. III. R. Békés megye 7–12. sz.

[257] OL Dep. Civ. 1831/2/183.

írt" privilégiumot kértek. A szolgabíró mellékelt jelentéséből azt is megtudjuk, hogy a 14 kérelmező eddig a süttői molnárokkal volt egy céhben. De a „süttői német nyelvben beszéllő molnárokkal, kikhez csatoltatni eddig utasítva voltak, nem értekezhetvén, honni magyar nyelven készíttendő királyi kiváltságos Levélért esdekelnek".[258]

Az idegen nyelvű (többnyire német) privilégiumok kihirdetését több vármegye megtagadta. Békés megye pl. a gyulai német tímároknak adott 1837. évi német nyelvű szabadalomlevél helyett – mint fentebb is említettük – magyar nyelvű kiváltságlevelet kért a helytartótanácstól: „... emez idegen ajkú nyelven szerkesztett kiváltságlevélnek ilykénti elfogadásával nem tsak Nemzetségünk megvetése és elnyomatására ön magunk lépést tenni, hanem törvényes kötelességünk által is magunkat korlátoztatva látjuk."[259] Bihar megye a nagyváradi szabóknak adott német nyelvű kiváltságlevelet érvénytelennek, s ugyanakkor sérelmesnek is tekintette.[260]

A KÉZMŰVESEK ANYAGI VISZONYAI

Az országos összeírások, a megyei és helytartótanácsi jelentések, a városi és községi adójegyzékek, az adásvételi szerződések, végrendeletek és egyéb források tanúsága szerint a falusi és mezővárosi céhes kézművesek a XIX. század elején nem alkottak egységes réteget, hanem vagyoni szempontból három csoportra oszlottak. A céhen belüli rétegeződés az értéktörvény hatására indult meg, s azt a napóleoni háborúk idejében elősegítette a háborús konjunktúra is.[261] A csekély számú módosabb kézművesen kívül, akik több legényt foglalkoztattak, rendszerint szőlővel, olykor szántóföldde l és több háziállattal is rendelkeztek, a mesterek jelentékeny hányadának csupán lakóháza, műhelye, esetleg kisebb szőlője és néhány háziállata volt, mesterségét pedig segédek nélkül (legfeljebb egy segéddel) folytatta. A céhes mesterek legszegényebb rétegét azok a kézművesek alkották, akik műhelyükön és a mesterségükhöz szükséges szerszámokon (esetleg lakóházon) kívül egyéb vagyonnal nem rendelkeztek. Ezeknek a szegény sorsú kézműveseknek a száma általában elérte, néhány helyen felül is múlta a középső réteghez tartozó, átlagos vagyonnal bíró mesterekét. A legszegényebb mesterek közé sorolhatjuk továbbá azo-

[258] Uo. 1837/5/27. – Nevezett molnárok még ebben az évben megkapták a magyar nyelvű kiváltságot. III. R. Esztergom megye 3. sz.

[259] OL Dep. Civ. 1838/5/67. – Mint említettük, a helytartótanács a privilégiumot kicserélte magyar nyelvűre.

[260] Uo. 1838/5/66. – A privilégiumra vonatkozóan l. III. R. Bihar megye 21. sz.

[261] Mérei, *Iparfejlődés* ... 44., 79.

kat a – rendszerint zsellérsorból származó – kontáriparosokat is, akik a mezőgazdaságból nem tudtak megélni és ezért ipari munkára adták magukat, de szegénységük következtében, s nem utolsósorban a privilegizált mesterek elzárkózása miatt nem lehettek a céh tagjai.

A céhprivilégiumért fizetendő magas udvari illetékek, ezenkívül a céhes mestereknek a konkurrenciától való félelme – mint korábban láttuk – megnehezítette, gyakran pedig megakadályozta a szegény parasztok közül kikerülő falusi és mezővárosi kézművesek céhalakítását. *Aszódra* – Pest megye jelentése szerint – a szomszéd községekből azok a mesterek járnak munkát keresni, akik „szegénységök miá a Czéhek által megvétetni szokott mesterré bevételért járó nagy díjakat lefizetni nem képesek".[262] Amikor a szigetközi filiális csizmadiamesterek önálló céh felállítására tettek kísérletet, a győrszigeti csizmadiacéh erélyesen tiltakozott ez ellen a főszolgabírónál, mivel a kérelmezők „olly szegény állapotban, s úgy szólván nyomorúságban vagynak – mint írják –, hogy a Czéhünkhöz fizetni szokott kántorpénzt is alig-alig tudják fizetni". Hogy pénzt szerezzenek, „alattomban" inasokat és legényeket szabadítanak fel, pedig maguk sem „remekelt" mesterek.[263]

Szegénységük miatt nem sikerült az önálló céhszervezet megteremtése a guttai és szemői (Komárom m.) molnároknak sem, akik főként a komáromi molnárok „által tett nyomorgattatások" miatt kívántak az anyacéhtől 1827-ben különválni. A nevezett mesterek kérelmét sem az esztergomi érsekség guttai uradalma, sem a helybeli elöljáróság nem támogatta. A guttai tanács jelentése szerint a kérelmezők többnyire tanulatlan mesterek. Ráadásul olyan szegények, hogy adójukat sem tudják megfizetni, adótartozásaik összege pedig már túlhaladja összes vagyonuk értékét.[264] Kérelmüket a helytartótanács sem teljesítette, mint ahogy nem nyertek céhkiváltságot pl. az ácsi (Komárom m.) szabók sem, akik szegénységük miatt később el is állottak kérésüktől.[265]

[262] OL Dep. Civ. 1846/2/5.

[263] A főszolgabíró 1838. évi jelentése szerint a folyamodók egy kivételével mind házas zsellérek, vagyonuk együttvéve 3400 váltóforintot tesz ki, s nyáron inkább mezei munkával, nem pedig mesterségükkel keresik kenyerüket. A helytartótanács így nem is teljesítette kérésüket. (Uo. 1838/5/42.)

[264] Uo. 1828/6/99.

[265] Az alszolgabíró 1824. évi jelentése szerint a folyamodók száma 7, ezek közül négynek „csekély házi eszközeiken" kívül háza és kevés (1–3 kapás) szőlője volt, egy kérelmezőnek csak háza, egy másiknak csupán egy kapás szőlője, végül a hetediknek semmije sem volt. A falusi elöljáróság tanúsága szerint a kérelmezők csupán az év egy részében folytatták mesterségüket, nyáron pedig mezei munkával keresték kenyerüket. (Uo. 1825/6/106.)

Azoknak a kézműveseknek, akik ki tudták váltani a privilégiumot, valamivel jobb volt a vagyoni helyzetük. Ennek ellenére a privilegizált mesterek között is feltűnően nagy számban találunk nincstelen zselléreket. A foktői (Pest m.) molnárok pl. éppen szegénységükre való hivatkozással kérik az első „classisbeli" (200 conv. forintos taksát) harmadik osztályúra (vagyis 100 forintosra) leszállítani. Az alszolgabíró 1828. évi jelentésében kifejti, hogy a folyamodó 18 molnár kivétel nélkül zsellér, akiknek a község 16 malma közül csak 1 3/4 malom van tulajdonában. A kérelmezők – 3 kivételével – a falu módosabb malmosgazdáinak a szolgálatában állanak.[266]

A mezővárosi céhes mesterek anyagi viszonyainak és egyben vagyoni differenciálódásának is jellemző példáját szolgáltatja a dunapataji takácscéh 1828. évi vagyoni összeírása. A mesterek száma 41, tehát viszonylag elég tekintélyes. Nagy részük zsellér, 9-nek (21,9%) háza sincs. Szőlője csupán 14-nek (34,1%) van. A mesterek szőlőbirtoka összesen 51 1/2 kapa, a szőlőtulajdonosok nagyobb része azonban csak 2–3 kapával rendelkezik, csupán egynek van 8 1/2, egy másiknak 2 1/2 és egy harmadiknak 5 1/2 kapa szőlője. Marhája 21 mesternek (50,2%) van, nagy részük azonban csak 1–2 igásállattal rendelkezik. Csupán egy mesternek van 7, s egy másiknak 4 marhája. Lova viszont csak 3 mesternek van, összesen 6 darab. Szántóföldde l a helybeli takácsok nem rendelkeztek, a mezőváros kaszálójából viszont – a többi lakoshoz hasonlóan – „vagyonaikhoz képest szoktak . . . részeltetni".

A vagyoni összeírásból tehát kitűnik, hogy a dunapataji takácsok nemcsak mesterségükből, hanem mezőgazdaságból is éltek. A mesterek nagyobb része zsellér, szántóföldje egyiküknek sincs és mintegy 65%-uk szőlővel sem rendelkezik. Az egészen nincsteleneknek, a ház nélküli mestereknek a száma elég tekintélyes (több mint 20%). A vagyonosabbaknak a száma viszont – akik azonban nem különösebben gazdagok – kicsiny, hiszen csak háromnak van az átlagosnál nagyobb szőlője, kettőnek van 4, ill. 7 marhája, és csupán egy olyan takács akad, akinek a házán és műhelyén kívül még 1/3 malma, 3 marhája, 2 lova, 5 1/2 kapás szőlője és 18 1/2 vékás kertje van.[267]

Hogyan rétegeződött egy nagyobb mezőváros iparos céhe? *Gyöngyös* – mint láttuk – a XIX. század elején egyike a legfejlettebb és

[266] A mellékelt összeírás szerint a 3 malomtulajdonos közül az elsőnek egy, a másodiknak 1/2 és a harmadiknak 1/4 malma van, mindhárman házas zsellérek. A 18 folyamodó közül (akik mind zsellérek) 15-nek van, 3-nak pedig nincs háza. – A falu többi malma 30 „gazda" birtokában van. (Uo. 1828/6/219.)

[267] Az utóbbi mester az átlagosnál nagyobb 3 szőlőbirtokos közt is szerepel. (Uo. 1836/5/52.)

legiparosodottabb mezővárosainknak. A következőkben a helybeli szűrposztóscéh vagyoni összeírását kívánjuk elemezni. A gyöngyösi szűrposztósmesterek nemcsak a helybeli szükségletre termeltek, termékeik minőségéről többek között a pesti szűrszabómesterek is elismerően nyilatkoztak.[268] A gyöngyösi csapócéh (gausaporum confector rectius fullonarius) tagjainak száma egy 1832. évi kimutatás szerint 83 volt.[269]

A kimutatás szerint a mesterek közül 32-nek (38,5%) nem volt semmi vagyona. Háza és kallója 34-nek (40,9%), utóbbiak közül még szőlője is 12-nek (14,4%) volt. A többi mesternek, vagyis 17-nek (20,5%) csak háza vagy csak kallója, esetleg „kalló jussa" volt. Szántóförddel egyik mester sem rendelkezett, és – mint korábban említettük – az 1828-as összeírás szerint a városban nem volt egyetlen telkes jobbágy sem.[270]

A falusi és mezővárosi céhekben – az előbbi s nyilván általánosítható példák szerint – az iparűzőknek 2 szélső rétege, a kézműveseknek mintegy 20–30%-át (nemritkán nagyobb hányadát is) kitevő *nincstelenek* és a csekély számú módosabb mesterekből álló *gazdagok* között foglaltak helyet azok az iparosok, akiknek házuk, műhelyük, esetleg néhány kapából (vagy útból) álló szőlejük és 1–2 háziállatuk volt. Ebbe a középső csoportba tartozott a falusi és kisvárosi mesterek jelentékeny hányada, átlagosan 40–50 (néha nagyobb) százaléka.

Milyen értéket képviseltek a mesterek tulajdonában levő lakóházak, szőlők, műhelyek és szerszámok – erre a kérdésre igyekszünk a következőkben válaszolni. A műhelyeknek és a szerszámoknak az értéke természetesen az „üzem" nagyságától függött, mivel azonban a kézművesek legnagyobb része segédek nélkül „a maga kezére" dolgozott, olyan műhelyeket és annyi kéziszerszámot kell alapul vennünk, amit a mester maga használt (annál is inkább, mert a legényeknek, így a vándorlegényeknek is – mint a következőkben látni fogjuk – ebben a korban még *saját* szerszámaik voltak).

Kovács Nagy János makói lakos pl. 1774-ben egy házról, a Kálvá-

[268] Uo. 1829/2/100.

[269] Uo. 1833/2/91. – Egy másik, keltezés nélküli, valószínűleg 1827-ben készült kimutatás 263 csapómester nevét tartalmazza. Valószínűnek látszik, hogy az utóbbi névsor a céh alakulásától, 1780-tól kezdve az összes céhbe állott mester nevét feltünteti. A csapócéh tagjainak száma az 1830-as évek elején tényleg 80 körül lehetett. Az 1828-as összeírás ugyanis 96 csapót (fulo, fulonarius), 9 posztókészítőt (pannifex) és 1 posztónyírőt (pannitonsor) nevez meg, akik közül többen nyilván nem tartoztak a céhhez.

[270] Uo. 1833/2/91.

ria „hegyen" levő 65 útból[271] álló szőlőről, valamint kovácsmesterségéhez szükséges *szerszámairól*, „mellyeket már bizonyos vásárhelyi kovácslegények *48* rénes forintokban meg alkudtak", tett végrendeletet.[272]

Fischer Antal makói bognár 1797-ben tett végrendeletében lakóházáról, melyet egy szűcsmestertől 320 forinton vásárolt, vasaskocsihoz való két lószerszámról, ill. a mesterségéhez szükséges fa- és vasszerszámokról intézkedett: „Az méhelybéli szerszám, hogy ha halálom történne, az feleségem olyas emberhez találna férjhez menni, az kinek szükséges volna azon szerszámok . . . mindenkor magához válthatja *20* forintokban."[273]

Jó Ferenc makói szűcsmester vagyona egy lakóház, 55 út szőlő és a szűcsmesterséghez való eszközök, „maga szerzeménye" egy festett láda, két nyoszolya, egy falra való téka. Adóssága viszont 113 forint 30 krajcár – „új pénzben" –, amiért mesterségéhez „kívántató bárányбőröket" vásárolt.[274]

Veszelovszky Mihály makói takácsmester az előbbieknél már valamivel módosabb, lakóházán kívül 43 út szőlője, két szövőszéke, 33 bokor szerszáma, két fogasa, hat pár feszítője, egy csévelője és 11 kas méhe volt.[275]

Öreg Kristó István takácsmester már a vagyonosabb kézművesek közé tartozott, aki lakóházáról, 56 út szentlőrinci és 38 út kortyogói szőlőről végrendelkezett. A házat és a kortyogói szőlőt a *vándorlásból hozott 125 ezüstforinton vette.* Apjától, ill. apósától maradt rá 106 út szőlő, valamint a Szuszogóban harmadrész lánc föld. „Vagynak ezenkívül 3 szövőszékeim – olvassuk a végrendeletben – és 1 darab kenderföldem, mint magam szerzeménye."[276]

Az idősebb kézművesek többnyire felhagytak mesterségükkel, s csupán szőlőjükből éltek. Öreg Gyüge Mihály pl. 1823-ban csupán

[271] Egy út (vagy utca, sor) szőlő 50 tőkét foglalt magába, 1 kapás szőlőn 94 négyzetöl nagyságú területet értettek Vásárhelyen. (Tárkányi i. m. 233.)

[272] Makói Lt. – Ami a *szőlő értékét* illeti, egy özvegyasszony, akinek négy fia közül az egyik „a Bánátban 7–8 év ulta a kovácsmesterséget gyakorolja", 32 út szőlőt 32 forintért adott el. (Uo. Test. I. fasc. III. sz. 1796. febr. 17.)

[273] Uo. Test. VIII. 35. sz.

[274] Uo. Test. VIII. – Készpénzt ritkán találunk a mesterek hagyatékában, adósságot annál gyakrabban. Nagyobb összegről csupán gazdag parasztok vagy kereskedők végrendelkeztek. Egy makói görög kereskedő hagyatékában pl. 1773-ban 4054 forintot találunk. (Extractus Testamenti per Nicolaum Máthé graecum Mercatorem Makoiensem Conditi die 26 Julii 1773.)

[275] Uo. Test. VIII. 395. sz. 1826. márc. 14.

[276] Uo. Test. VIII. 378. sz. 1824. okt. 15.

201 út szőlőről végrendelkezett, mert a mesterségéhez (?) tartozó összes szerszámokat még 14 évvel ezelőtt átadta fiának.[277]

A módosabb kisvárosi kézműves jellegzetes típusa volt Schmidt András *ráckevei* ácsmester, akiről a következő bejegyzést találjuk a tanácsülési jegyzőkönyvben: „Pestről Áts mesternek városunkba jött, s itten házat, godányi szőlőt, betsei Szigetet, előbb a Tassi, később a Csepeli révben malmot, kocsit, lovat, Teheneket, s szép házi bútorokat szerzett, s szép jószággal bír légyen."[278]

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kisvárosi mestereknek, így pl. a kovácsoknak, a bognároknak, a szűcsöknek, a takácsoknak és a többieknek szerszámai nem képviseltek jelentékeny értéket, vételáruk – a XVIII. század második felében, ill. a XIX. század első évtizedeiben – 20–70 forint között váltakozott. A kovácsoknak, bognároknak egyszerű kéziszerszámai voltak, a szűcsmester nem rendelkezett nagy mennyiségű feldolgozásra váró nyersanyaggal, a takácsmesterek legfeljebb 2-3 szövőszéken dolgoztak. Az előbbi mesterségekhez szükséges szerszámoknál, ill. műhelyeknél sokkal nagyobb értéket képviseltek a vízi-, ill. szárazmalmok.[279] A mesterek lakóházának értéke[280] általában 3–400 forint körül mozgott, a szőlő értéke pedig „utanként" 1 forintos árat és az átlagos 50–60 utat számítva, nem haladta meg az 50–60 forintot.

Azoknak a mezővárosi és falusi kézműveseknek a száma, akik nagyobb szőlővel, ezenkívül kocsival, lóval, nagyobb számú háziállattal, esetleg malmokkal rendelkeztek, a mezővárosi tanácstól nagyobb megrendeléseket kaptak, olykor a tanács tagjaivá is váltak, csekély volt. A vagyonosabb kézművesek, akik – mint korábban is említettük – a meggazdagodás forrását elsősorban a mezőgazdaságban látták, arra törekedtek, hogy minél több szőlőt, háziállatot, esetleg szántóföldet szerezzenek, s idősebb korukban felhagytak mesterségükkel, műhelyük fiukra vagy vejükre szállt, s maguk – a módosabb gazdákhoz hasonlóan – „vagyonukból", azaz földjükből éltek.

[277] Uo. Test. 1823. okt. 15. (361. sz.)

[278] PmL Rkevi jk. 1847. márc. 19.

[279] Egy fél szárazmalmot pl. Makón 161 forintra becsültek 1788-ban. (Makói Lt. Test. 49. sz.) Olykor magasabb árakat is találunk: a ráckevei céh jóváhagyásával pl. 1823-ban egy fél malmot 720 forintért vettek meg. (PmL Rkevi jk. 1823. márc. 13.) – Egy másik malom értékét 1200 forintra becsülték. (Uo. 1824. máj. 11.)

[280] A lakóházak értéke természetesen a ház nagyságától és minőségétől függött. Egy makói lakos pl. 1783-ban 23 (!) forintért vásárolt házat. (Makói Lt. Test. 1783. dec. 26.) – Egy Tökölről Ráckevére költözött szíjjártó viszont 2350 forintért vett Ráckevén házat. Igaz, hogy módosabb ember is volt, aki kocsival, lóval is rendelkezett, s a mesterségéhez szükséges „műszerek"-re 254 forintot vett fel kölcsön. (PmL Rkevi jk. 1823. ápr. 18.)

Csupán néhány iparosodottabb mezőváros kézművescéhében találunk olyan mestereket – ezeknek a száma azonban elenyészően csekély –, akik nagyobb pénztőkével rendelkeztek, több (olykor 5–10 vagy ennél is több) legényt foglalkoztattak, s akik kísérletet tettek arra, hogy a szegényebb kézművesekre is kiterjesszék befolyásukat. Ilyen mesterek ellen kért védelmet 1814-ben az *egri* „magyar tímár" céh Heves megyétől. Mint a panaszttevők írják – „a mi elnyomattatásunkra törekedő . . . két Rotgerber mesterek . . . *mindnyájunk felett meggazdagodván s hozzánk képest nevezetesebb értékkel birván,* legényeiket tetszések szerint mindenkor, s sokkal nagyobb bérrel fizetik, mint mi, melynél fogva a legények a nyereség kívánásából inkább hozzájok, mint hozzánk vagy máshoz állanak". – A két vagyonos tímármesternek az a célja – a panaszosok szerint – hogy a legényeket „magokhoz hódítván Bennünket pusztán haggyanak, s mesterségünk nem folytathatása által *végső ínségre juttassanak . . .*" (kiemelés tőlem: E. G.). A „magyar tímárok" azért is kérik a megye segítségét, mert a két gazdag tímármester a város két tímárcéhének, vagyis a „Lederer" (magyar tímár) és a „Rotgerber" (német tímárcéh) egyesítését kívánja, s attól félnek, hogy az új céhben – mint írják – „minnyájunk kirekesztésével fogják űzni mesterségeket".

De nemcsak a magyar tímárok, hanem – a két gazdag mester kivételével – a német tímárok sem óhajtották a két céh egyesítését. Hogy a többi Rotgerber miért nem kívánta az egyesülést, nem tudjuk bizonyosan. Lehet, hogy valamiféle nemzetiségi ellentétek *is* voltak a magyar és a német tímárok között. Erre következtethetünk pl. a magyar tímárok azon megjegyzéséből, hogy „szokásainkra való nézve igen nagyon különbözünk a Rotgerberektől", s ha a magyar és német tímárok meg is tudnának egymással egyezni, legényeik között örökös villongás van, mivel a Lederer legények „Felséges Koronás Fejedelmünk Birtokaiból" származnak, a Rotgerber legények pedig „mindenünnen más országokbul". A városi hatóság „az eddig támadni szokott egyenetlenségek eltávoztatása" érdekében a két céh egyesülését javasolta. Valószínűnek látszik azonban, hogy a tanács nem a nemzetiségi ellentétek megszüntetését, hanem a két gazdagabb mester érdekeit tartotta szem előtt, amikor a *szegényebb* magyar és német tímárokkal szemben amazok törekvéseit támogatta.[281]

[281] Az úriszék 1814-ben a két céh egyesülése mellett döntött. A megye által kiküldött deputáció azonban nem értett egyet az úriszék határozatával, s javasolta, hogy a magyar és német tímárok továbbra is külön céhet alkossanak. A megye 1816-ban két privilégiumot is kért, a nevezett tímárok részére. (OL Dep. Civ. 1815/6/340., 1816/6/31. – L. még uo. 1816/6/91., és 1817/6/378.) – A mesterek végül

A szegényebb egri tímárok tehát nem olyan vagyonosabb mesterek ellen védekeztek, akik náluk több szőlővel, földdel, háziállattal stb. rendelkeztek, hanem olyan mesterek ellen küzdöttek, akik hozzájuk képest „nevezetesebb értékkel" bírtak, s akik *ezért* tudtak náluk magasabb bért fizetni és több legényt foglalkoztatni. A szegényebb mesterek tehát nemcsak a vagyoni differenciálódás ellen, hanem elsősorban a kapitalista fejlődés ellen harcoltak, azt akarták megakadályozni, hogy a gazdagabb mesterekből olyan vállalkozók legyenek, akik az ő legényeiket is magukhoz csalogatják, őket pedig koldusbotra juttatják.

A céhrendszer bomlását s a kapitalista fejlődés kibontakozását azonban a polgári forradalmat megelőző évtizedekben a céhes kézművesek már nem tudták semmiképpen sem megakadályozni. Egyre inkább növekedett azoknak a mestereknek a száma, akik áttörték a céhrendszer korlátait és céhes kézművesekből tőkés vállalkozókká, manufaktúra tulajdonosokká váltak.[282] Mindazok a céhes mesterek, akik a szükséges tőkeerőt és az állandóan foglalkoztatott „munkások" elegendő számát igazolni tudták, ezenkívül legalább 3 éven keresztül vezettek üzleti könyvet, elnyerhették az ún. „császári királyi gyárszabadalmat".[283] Ezek a vállalkozók műhelyükben több (olykor 15–20, néha még több) személyt, köztük céhen kívüli „munkásokat", de ugyanakkor céhbeli legényeket, inasokat és tönkrement céhes mestereket is foglalkoztattak.[284]

Némelyik műhelytulajdonos, mint pl. Kis Károly a pesti tabakoscéh főmestere, nem lépett ki a céhből, sőt a kiváltság elnyerése után is megtartotta céhbeli tisztségét, de üzeme „már meghaladta a céhes méreteket és tőkés kooperatív formát kezdett ölteni".[285]

---

is 1818-ban két kiváltságlevelet kaptak (III. R. Heves m. 6., 8 sz.: cerdo vulgo Anya Tímárok aut Lederer – magyar nyelven, – cerdo vulgo „Rothgärber" – német nyelven).

[282] Mérei, *Iparfejlődés* ... 85–93. és 189–195., 301–309. – A „Landesfabrikspriviligium"-mal s a „befugte Fabrik"-kal kapcsolatos engedélyekről: uo. 17.

[283] Ezt a kérdést az 1840-es évekre vonatkozóan magunk is érintettük: *A céhrendszer bomlása Magyarországon 1840–1848* c., 1948-ban írt bölcsészdoktori értekezésünkben. (Kézirat 47–49.)

[284] Az 1813. évi céhszabályzat XX. cikkelye is lehetőséget biztosít arra, hogy céhbeli mesterember a felső kormányszékek és a helybeli elöljáróság engedélyével „Fabrikát" állíthasson, ill. mesterségét „nagyobb költségeknek reá fordításával ... vagy talán Rakhelyeknek (Depositoriumoknak) felállításával is" gyakorolja. Az ilyen vállalkozónak joga van „privilegiált Fabrikájába" legényeket „más helyekrül is kihívni". A legények csak a vállalkozótól és a helybeli elöljáróságtól (tehát a céhtől nem) függenek. (Kassics 110.)

[285] Mérei, *Iparfejlődés* ... 301., 309. (Utóbbi példát l. említett értekezésünkben is.) – Kis Károly műhelyében 21-en dolgoztak, a Pest városi tanács által kiküldött

A Mérei által bemutatott nagyszámú példa azt bizonyítja, hogy céhes mesterekből lett tőkés vállalkozókat *csaknem kizárólag* a nagyobb sz. kor. városokban, főként Pesten, ezenkívül Budán, Pozsonyban, Kassán stb. találunk, de *1–2* iparosodottabb mezővárosban, így pl. Rozsnyón, Aradon (1834-től sz. kir. város), a Tatatóváros működő céhes mester is elnyerte az 1830-as évek végén a „gyárszabadalmat".[286]

Az ipar kapitalista fejlődését biztosították a többnyire tőkés vállalkozók által bérelt *dologházak* is, amelyeknek az volt a célja, hogy az eredeti tőkefelhalmozás során nincstelenné vált, koldulásra és csavargásra kényszerült embereket féken tartsák, s munkaerejüket ingyen vagy a lehető legolcsóbban az ipari tőke rendelkezésére bocsássák.[287]

A kassai (1796–98) és az Arad megyei (1820) dologház[288] megszervezése után az 1830–40-es években több helyen is, így pl. Komáromban,[289] Pozsonyban, Pesten, Miskolcon, Csongrád megyében, Egerben stb.[290] létesítettek dologházakat. Az 1840-es években *Jászberényben* is alakult „rabdolgoztató intézet", melyben nagyobb menynyiségű szűrposztót és pokrócot készítettek. Mivel a szegényebb vidéki szűrszabómesterek nem rendelkeztek annyi pénzzel, hogy elegendő posztót vásároljanak, ezért a Jászkun kerület Kiss József „intézeti csapómester" javaslatára 1842-ben olyan határozatot hozott, hogy az esztergomi, váci, nagykőrösi, kecskeméti és ceglédi mesterek a céh jótállása mellett *hitelben* is vásárolhatnak.[291]

Egyes helyeken, így pl. a tatai csapócéhben igen erős volt a differenciálódás folyamata is. Az 1820-as években kb. 200 csapómester dolgozott Tatán, akik a századforduló idejében 13 ezer vég, vagyis 52 ezer szűrhöz elegendő posztót készítettek évenként. A tatai posztógyártás tehát messze túlnőtt a háziipar keretein és szélesebb körzet szükségleteit kielégítő iparággá vált.[292] A vagyonosabb mestereknek állandóan volt a raktáron nyersanyaguk, a szegényebbek viszont

bizottság 4 mestert, 10 legényt és 3 inast talált munkában. (OL Dep. Commerc. 1845./18/92.)

[286] Mérei, *Iparfejlődés* . . . 191.

[287] I. m. 49–53., 268–270.; Pach i .m. 206–210.

[288] Mérei, *Iparfejlődés* . . . 51–52.

[289] Szabad György, *Egy mezővárosi céhmester tündöklése és bukása a reformkorban.* Klny. Annales Univ. Scient. Bp. De Rolando Eötvös. Nom. Sect. Hist. I. 1957. 245–246.

[290] Mérei, *Iparfejlődés* . . . 269–270.

[291] PmL Lac. jk. (Curr.) 78/207.

[292] Kring Miklós, *A tatai csapómesterek. Helytörténeti adatok a magyar posztó-szövő ipar múltjából.* Domanovszky Emlékkönyv 1937. 396., 410.

hitelben voltak kénytelenek gyapjút vásárolni, s köztük voltak olyanok is, akik még a kallatási díjat sem tudták megfizetni. A gazdagabb mesterek a szegényebb csapók nyers posztóját felvásárolták és a maguk neve alatt vitték a kallóba, annak ellenére, hogy ezt a céhszabályok tilalmazták.[293]

Feltételezhető, hogy a XIX. század első évtizedeiben nemcsak a tatai csapócéh kereteit kezdte szétfeszíteni a kibontakozó kapitalizmus, hanem más mezővárosok kézműves céheiben is akadtak olyan mesterek, akik a szegényebbek félkész vagy kész termékeit *felvásárolták*. S míg a legények nélkül dolgozó szegényebb mesterek a vagyonosabbaktól függő viszonyba kerültek, addig a több legényt alkalmazó gazdag mesterek mindinkább kibővítették „üzemüket". Az általunk ismert adatok azonban azt bizonyítják, hogy ez a folyamat a mezővárosi céhekben lényegesen lassúbb – és ritkább – volt, mint a sz. kir. városok céheiben, s ugyanakkor igen csekély volt azoknak a falusi és kisvárosi mestereknek a száma, akik legényeket foglalkoztattak.

Viszont a mezővárosokban is voltak olyan mesterek, akik *több legényt* alkalmaztak. Míg pl. a veszprémi kézművesek[294] túlnyomó része legény nélkül dolgozott, addig a helybeli ácsok között két olyan mester is akadt, aki 10–10 legényt tartott, a kőművesek közül pedig egy mester 25, egy másik 16, egy harmadik pedig 10 segédet foglalkoztatott.[295]

Az 1828. évi összeírás adatai azt bizonyítják, hogy a legtöbb mezővárosban az egyedül dolgozó szegényebb mesterek száma jóval felülmúlta a segédeket is alkalmazó kézművesekét. Veszprém megyében pl. (Pápa kivételével, ahol 490 iparűző közül 213 dolgozott egyedül és 277 foglalkoztatott legényeket), mindenütt több volt a segédek nélkül dolgozó mesterek száma.[296]

Hasonló volt a helyzet az Alföldön is. Csongrád megyében pl. 1828-ban – a megyei összesítés szerint – 973 volt az egész évben működő mesterek száma, a legényeké pedig csak 226.[297]

[293] I. m. 418–419.

[294] H. Pálfy Ilona dr., *Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben.* Magyar Statisztikai Szemle 1936. – Veszprém 578 iparűzője közül 369 dolgozott egyedül, 209 pedig segédekkel. (OL Conscript. Regn. 1828. Comit. Veszpr. Gener.)

[295] Gyöngyösön ugyancsak volt egy olyan kőművesmester, aki 12 segéddel, s egy másik kőműves, aki 20 legénnyel dolgozott. (Conscript. Regn. 1828.) Pápán szintén találunk egy 12 segédet alkalmazó kőművesmestert. (Uo.) Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az említett mezővárosok ács és kőművesei munkájuk időszaki jellege miatt csak az év egy bizonyos részében foglalkoztathatták legényeiket.

[296] Uo. Comit. Veszpr. Gener.

[297] Hódmezővásárhelyen 409 mesterre csupán 101 legény, Csongrád mezővárosban 112 mesterre 25 legény, Szentesen pedig 320 mesterre 93 legény jutott. Az utób-

Az iparosodottabb mezővárosokban valamivel kedvezőbb volt a mesterek és legények aránya, annak ellenére, hogy a mesterek száma általában itt is meghaladta a legényekét. Miskolcon pl. 332 mesterre csupán 139 legény jutott, segédek nélkül 225 mester dolgozott, 90 mesternek volt egy-egy, 11-nek volt két-két, 1 mesternek három, 4 mesternek négy-négy és 1 mesternek nyolc legénye.[298]

Legtöbb mezővárosban tehát (néhány iparosodottabb mezővárost kivéve), valamint a falvakban az egyedül dolgozó kézművesek száma messze felülmúlta a segédeket is foglalkoztató iparűzőkét, mint ahogy a mesterek száma is általában sokkal nagyobb volt a legényekénél.[299] A segédekkel dolgozó mesterek között pedig legnagyobb számban olyanokat találunk, akik csak egy legényt alkalmaztak. A két-három legényt foglalkoztató kézművesek száma elenyészően csekély. Ennél több segédet alkalmazó mestert pedig alig találunk, s ezek is inkább olyan szakmák képviselői (kőműves, ács stb.), akik munkájuk időszaki jellege miatt nem dolgoztak egész éven keresztül.

Az egyedül dolgozó, az egy legényt foglalkoztató s a két-három vagy több segédet alkalmazó kézműveseknek ez az aránya a mesterek *vagyoni differenciálódását* is kifejezi. A segítség nélkül dolgozó iparűzők között kell ti. keresnünk azokat a szegény mestereket, akik csak műhellyel és saját szerszámokkal (esetleg lakóházzal) rendelkeztek. Az egyedül dolgozó, ill. az egy legényt alkalmazó mesterek közé tartoznak azok az átlagos vagyonú kézművesek, akiknek műhelyükön és szerszámaikon kívül lakóházuk, esetleg kis szőlejük s egy-két háziállatuk volt. A mezővárosi céhes mesterek csekély számú felső rétegét pedig a két-három vagy több segédet foglalkoztató kézművesek alkotják.

A megyei törvényhatóságok is elsősorban a foglalkoztatott legények számát vették alapul a kézművesek vagyoni helyzetének felmé-

---

bi mezővárosban 231 mester dolgozott egyedül, 84-nek volt 1–1, 4 mesternek (mégpedig 1 takácsnak, 1 kötélgyártónak, 1 építésznek [architector] és 1 mészárosnak) 2–2 legénye. – A Csongrád megyei falvakban dolgozó mestereknek általában nem voltak segédei, csupán Kisteleken találunk 4 legényt, ill. 24 mestert, Csánypusztán 2 legényt, ill. 9 mestert és Mártélyon 1 legényt, ill. 2 mestert. (Uo. Comit. Csongr. Gener. – l. még Szentes 1828. évi összeírását.)

[298] 4 segéde volt pl. 1 lakatosnak, 1 ácsnak és 2 kőművesnek, és 8 segéde 1 ácsnak. (Uo. Miskolc.)

[299] A mesterek száma az átlagosan fejlett sz. kir. városokban többnyire nagyobb volt a legényekénél, néhol pedig kb. megegyezett azzal. Székesfehérvárott pl. 1828-ban 678 mester és 531 segéd dolgozott. Győrött viszont 612 volt a segédek száma és 605 a mestereké, legények nélkül 273, legényekkel 333 mester dolgozott. (H. Pálfy Ilona dr., *Székesfehérvár sz. kir. város 1828-ban.* Magyar Statisztikai Szemle 1938.; Uő., *Győr sz. kir. város az 1828. évi összeírás megvilágításában.* Magyar Statisztikai Szemle 1934.)

résénél, az adójegyzékek összeállításánál, ill. az országos összeírások alkalmával. Pest megye 1830. márc. 16-i közgyűlésének az összeírás céljából kiküldött deputáció javaslatával kapcsolatos határozata szerint pl. a kézművesek közül csupán azokat lehet az „első classisba" sorolni, akik öt-hat vagy több legénnyel dolgoznak állandóan, és áruikat országos vásárokra „hordják". Ilyen iparűzők azonban – a deputáció szerint – a két sz. kir. város (Pest és Buda) kivételével nincsenek a megyében.[300] A második classisba azokat a mestereket kell sorolni, akik állandóan három legénnyel dolgoznak. A harmadik classisba pedig azokat kell felvenni, akik egy-két legényt alkalmaznak, ezenkívül azokat is, akik egyedül és nem állandóan dolgoznak, ezeket – a deputáció javaslata szerint – „mint Inquilinusokat vagy Subinquilinusokat lehetne tekinteni".[301]

A vagyonos és „számosabb legényeket" tartó mesteremberekneк a betelepítését – más megyékhez hasonlóan – igen fontosnak tartja a Jászkun kerület is, melynek 1816. évi végzése szerint a községek elöljáróságának kell a kézműveseket összeírni és vagyonuk alapján osztályba sorolni.[302] A kerület egy korábbi végzése utasításul adja a „conscriptoroknak", hogy „a mesteremberekneк classificatiojukban azoknak jövedelmekre jó lélekkel vigyázzanak, különös Reflexiot érdemlenek a Jászberényi festő- és kőmíves mester, mint legtöbb jövedelmű mesterek . . ." Az összeírók figyelmét ugyanakkor felhivják arra is, hogy a legények rovatába feltétlenül írják be, hogy „közönségesen" hány legényt szoktak tartani.[303]

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a feudalizmus mélyreható válságának idején kimélyültek a mezővárosi és falusi céhes mesterek között (a már korábban is meglévő) vagyoni különbségek. A vagyoni differenciálódás következtében a mezővárosi és falusi céheken belül élesen elválik egymástól a több legényt foglalkoztató jómódú mesterek csekély számú csoportja és az egyedül dolgozó vagyontalan kézművesek viszonylag nagyszámú – és folytonosan növekvő – rétege, s a kettő között helyezkedik el az átlagos vagyonnal rendelkező, rendszerint egyedül dolgozó (esetleg egy legényt alkalmazó) meste-

[300] OL Conscript. Regn. 1828. Comit. Pest. Gener. – Meg kell jegyeznünk, hogy a megyei összesítésben – nyilván más szempontú besorolás alapján – Kecskeméten és Nagykőrösön pl. egy-egy első, ill. egy-egy másodosztályú iparűzőt tüntettek fel.

[301] A deputáció javaslata szerint a kereskedők és boltosok közül az első osztályba azokat kell sorolni, akiknek legalább kétezer forint a tiszta hasznuk. – Ilyenek azonban – szerintük – csak a két királyi városban vannak. – A második osztályba azokat kell sorolni, akiknek ezer forint, – végül a harmadik osztályba azokat, akiknek 500, ill. 200–500 forint a tiszta hasznuk. A kisebb jövedelműek pedig inquilinusoknak vagy subinquilinusoknak tekintendők.

[302] PmL Lac. jk. (Curr.) 63/145.

[303] Uo. 45/93.

rek csoportja. A mezővárosi és falusi céhekben – mint láttuk – túlnyomó számban voltak olyan kézművesek, akik csak az év egy részében folytatták mesterségüket, s csak a közvetlen helyi szükségletek kielégítésére termeltek egyedül vagy legfeljebb egy segéddel, s akik ipari munkájuk mellett mezőgazdasággal is foglalkoztak.

S míg igen csekély volt azoknak a mezővárosi céhes mestereknek a száma, akik négy vagy több segédet foglalkoztattak állandóan, még ritkábban találkozunk olyan kisvárosi kézművessel, aki céhes mesterből vállalkozóvá, manufaktúra tulajdonossá lett, s aki műhelyében a legényeken kívül elszegényedett céhes mestereket, esetleg céhen kívüli „munkásokat" alkalmazott. Egyik-másik mezővárosi céhben ugyan tapasztalhattuk, hogy a szegényebb mesterek csak hitelben tudtak nyersanyagot vásárolni, a gazdagabbak pedig felvásárolták a szegényebbek félkész termékeit. A mezővárosi céhes ipar a tőke hiánya miatt azonban általában nem válhatott sem a tőkés kooperáció sem a manufaktúra alapjává, annál kevésbé, mivel a mezővárosi kézművesség még annyira sem tudott megbirkózni a külföldi (főleg osztrák) gyáripar erős – s a hazai tőkés ipar meginduló – versenyével, mint a sz. kir. városok céhes ipara.

A mezővárosi céhes mesterek általában – már csak vagyoni viszonyaiknál fogva sem – váltak városuk vezetőivé. Az alföldi parasztvárosok – pl. Nagykőrös – vezetőrétege korábban a nagyobb föld- és állatvagyonnal rendelkező, marhakereskedelemmel és kalmárkodással is foglalkozó „cívis-polgárság", a XIX. században jobbára a nemesség volt. A céhes kézművesek általában a város társadalmának középső rétegét alkották, vagyis a *jómódú* „cívis-polgárság", ill. a „kis- és törpebirtokos gazdák"-ból, valamint a vagyontalan vagy „néhány marhás és kis szőlőbirtokú mezei munkásság"-ból álló *szegény réteg között* foglaltak helyet.[304]

CÉHES MESTEREK ÉS LEGÉNYEK

A korábbi „patriarchális" kapcsolatok a mester és a legények között – Mérei Gyula megállapítása szerint – a XIX. század elején a magyarországi céheknél mindinkább háttérbe szorultak, s a „kapitalizmus betörése egymással szemben álló érdekű csoportokra osztotta a mestereket és legényeket, megindult a legények szabad bérmunkássá fejlődése".[305]

[304] Vö. Majlát i. m. 160., 211. s köv.

[305] Mérei Gyula, *Munkásmozgalmak 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. 12., 20., 21., 23. – L. még uő., *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz. 60–100.

Bár a mezővárosi és falusi céhek – mint az előbbi fejezetben láttuk – nem válhattak a tőkés iparfejlődés alapjává, a mester és legény közötti kapcsolat a mezővárosi és falusi céhekben *is* a munkaadó és munkavállaló viszonyát kezdte magára ölteni. Mivel a mesternek mint kizsákmányolónak, s a legénynek mint kizsákmányoltnak a viszonyát Mérei Gyula fentebb idézett műveiben alapvetően tisztázta, ezzel a rendkívül fontos és szerteágazó problémával nem foglalkozunk részletesebben, csupán azt kívánjuk megmutatni, hogy a fentebbi megállapítás lényegében a mezővárosi és falusi céhekre is érvényes.

A céhbeli mester természetesen korábban is kizsákmányolta a legény munkaerejét, s elsajátította a túlmunka által termelt értékeket, de a mester és legény viszonya hosszú ideig nem elsősorban a kizsákmányoló és a kizsákmányolt, hanem a tanító és tanuló kapcsolata volt.[306] A segéd a „béren kívül gyakran még másféle térítést kapott: a céhbeli tanonc és legény nem annyira a kosztért és a bérért dolgozott, mint inkább mesterré kiképeztetéséért".[307]

A legények munkaideje a XVIII. században is rendkívül hosszú, gyakran 16–18 (!) óra volt. „Az böcsületes gyulai Csizmadia Mesterségen levő Társaságbeli Iffjuság" 1759. évi artikulusai pl. előírták, hogy a legénynek hajnali 3 órakor kell felkelnie, és este 9 óráig kell az „Urának mívelni". A „böcsületes" mesterlegény minden nap 2 pár csizmát tartozott elkészíteni, ezért fizetése hetenként 32 pénz volt. A foltozás díja a mesteré, de ha munkaidő – vagyis este 9 óra – után az „Ura foltjából" készít javítást, akkor a munkadíj $^1/_3$-a a legényt illeti. Ha „magának akar foldozni", a legénynek nem volt szabad „a gazda fonalából, sem viaszából, sem más egyéb műhelybeli matériájából" használni, hanem csak a magáéból.[308]

A XVIII. századi (és korábbi) céhszabályzatok a legények kötelességeire vonatkozóan is számos előírást tartalmaztak, gyakran pedig a mesterek privilégiuma mellé csatolták a legények külön artikulusait is. A kecskeméti borbélyoknak a győri borbélyoktól kölcsönzött 1723. évi kiváltságlevele – sok más mezőváros kiváltságlevelével hasonlóan – szigorúan megtiltotta a legénynek, hogy a mester tudta nélkül vállaljon valamilyen munkát.[309]

[306] Mérei, *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz. 60–61.
[307] Engels, *Anti-Dühring.* – Marx–Engels, *Művei.* 20. k. Kossuth 1963. 265.
[308] Szeg. ÁL Céhekre vonatkozó szabadalomlevelek és iratok. 2 sz.
[309] „Minden borbély legény, ha valami Sebesse esik, az Urának hirével tégye és az ura híre nélkül meg ne szegődgyék . . . ha pedig az Ura otthon nem vólna, Szabad légyen a Legénynek a Sebessel megalkudni . . . titkon pedig a Legény ne kötözzön 7 forint bírság alatt". (4. §.) „Egy Borbély Legény se adhasson Ura híre nélkül íret, ha pedig adna el is, annak az ára az Ura vagy Asszonya kezébe adas-

A céhes mesterek fő törekvése már korábban[310] (a XIX. század előtt) is a konkurrencia kizárására, ill. a monopólium kialakítására irányult, s a zárt számú testületek létrehozásával, a felvételi díjak felemelésével s egyéb visszaélésekkel igyekeztek a mesterek megakadályozni az idegenek és kontárok céhbe jutását.

Míg azonban a kapitalizmus betörése előtt elsősorban a belső piac hiánya következtében törekedtek a céhes mesterek az elzárkózásra, addig a XVIII. század második felétől kezdve a külföldi tőkés ipar versenye miatt igyekeztek minden erejükkel letörni – legalábbis – a céhen belüli versenyt, megakadályozni a kontárok céhbe jutását, s a legények mesterré levését. A tőkés ipar növekvő versenyétől szorongatott mezővárosi céhes mesterek a századforduló idejétől kezdve mindinkább arra törekszenek, hogy legényeik munkaerejét kizsákmányolják, s béreiket leszorítsák.[311]

Olyan példával is találkozunk, hogy az eddig szokásos átalánybér helyett a *darabbér* bevezetésére tettek kísérletet a mezővárosi mesterek. Kakas József tolnai csizmadia ilyen irányú javaslatát pl. Tolna megye a helytartótanácshoz is felterjesztette, a helytartótanács pedig 1811-ben megvitatás céljából tudósította arról a nagyobb sz. kir. városok, így Pest, Buda, Székesfehérvár, Pozsony, Sopron, Győr és Kassa csizmadiacéheit.[312] A nevezett csizmadiamester többek között azt javasolta, hogy az artikulusokból országszerte töröljék azt az előírást, hogy minden legény két pár csizmát varrjon naponta, s „azután magának szabadon dolgozhasson", és ehelyett iktassák be, hogy ezentúl „pár szerént varjon . . ., a hány párt jól el készít, érdeme szerént annyiért fizessen néki a gazda, proportio szerént". Az eddigi szokásnak ugyanis – a nevezett csizmadia szerint – a mesterre nézve az volt a káros következménye, hogy a legény igyekezett gyorsan megvarrni a gazda csizmáit és sokszor már délre elkészült. Arra törekedett, hogy „az gazdáét mentül előbb félre vethesse, és a maga munkájához foghasson".

Az említett sz. kir. városok csizmadiamestereinek észrevételei közül különösen figyelemre méltó a *pozsonyiaké,* akik azonban nem ér-

sék, ha pedig oda nem adná, ötven pénz büntetése . . . (5. §.) . . . egy legény se adhasson Ura híre nélkül purgatiot . . . (14. §.) (OL AM Comit. Pest. 1. No. 6.)

[310] Az 1729. évi 10. tc. szerint pl. a céhek „a díjakat a közibük való felvétel alkalmával módfelett felemelni s ezzel a kézművesek szaporodását gátolni, s bizonyos határozott számra szorítani, a nemzetbelieket be nem fogadni, s ily módon önkényesen visszaélni merészelnek". – L. még az 1715. évi 79. tc.-t és az 1723. évi 74. tc.-t.

[311] Vö. Mérei, *Magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz. 78–80. – l. még Mérei, *Iparfejlődés . . .* 143., 154., 210–215., 338–349.

[312] OL Dep. Civ. 1811/5/11.

tettek egyet a tolnai csizmadia javaslatával. Válaszukban többek között arra mutattak rá, hogy a mesterlegény célja *eddig* nem elsősorban a pénzszerzés, hanem a mesterség elsajátítása volt: „... nem is kívánt – írják – még az okos Legény Legénységében gazdagodni, hanem inkább arra törekedett, hogy Mesterségét helyessen meg tanulhassa." Attól félnek, hogy ha a javasolt előírást bevezetnék, a mestereknek kevesebb haszna lenne a legények munkájából: „ha rájok bízatnék a dolog, többször annyit sem tudnának Uroknak kikeresni, a mit meg emésztenének". (!) Ugyanakkor attól is tartanak, hogy a darabbér bevezetésével csak akkor dolgoznának a legények, amikor pénzre van szükségük, s az első adandó alkalommal ott hagyják mesterüket, s mint arra több példa is volt, *kéregetve* és *koldulva* járnak majd az országban.[313]

A pozsonyi csizmadiák fentebb idézett véleményéből is kitűnik, hogy a céhes mesterek számára nagy gondot okozott a *szükséges munkaerő* biztosítása.[314] A sz. kir. városi mestereknél azonban a mezővárosi és falusi kézművesek nehezebb helyzetben voltak, mert a vándorlegények szívesebben vállaltak munkát a nagyobb városokban. A mezővárosi és falusi céhes mesterek éppen ezért arra törekedtek, hogy a hozzájuk szegődött legényeket *legalább egy esztendeig* maguknál tartsák. Az 1813. évi céhszabályzat 13. cikkelye vi szont csak a féléves szegődést tette kötelezővé.[315] A céhes mesterek – s különösen a falusi és mezővárosi kézművesek – ezért arra törekedtek, hogy megváltoztassák ezt az intézkedést. A nagylaki (Csanád m.) csizmadiák pl. 1833-ban panaszolták, hogy a legények féléves szerződése miatt őket „tetemes károsodás" éri, ezért a vármegye közbenjárását kérték, hogy állítsák vissza az éves szegődést.[316] Az óbudai csizmadiacéh hasonlóképpen kérte 1832-ben, hogy állítsák vissza a „hajdani azon szokást", hogy a legények csak egyszer

[313] Az udvari rendeletek ismételten foglalkoznak a kolduló, kéregető mesterlegényekkel: az 1792. szept. 16-i rendelet pl. előírja, hogy azoknak a mesterlegényeknek, akik „házról-házra koldulnak, és lopásokra is vetemednek" „az illető Czéhek által segedelem nyújtasson" (Kassics). – L. még az 1824. okt. 26-i rendeletet (uo. 224.). A vándorlegényekről szóló rendszabás 5. §-a ugyancsak tilalmazza a koldulást, valamint, „az ide s tova való tzélirántalan kóborlás"-t. (Uo. 252.)

[314] A munkaerőhiányra vonatkozóan l. Ungár i. m. 167–191. A munkaerőhiányra és a munkaerő biztosítására vonatkozóan l. Mérei, *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz. 75–76.; Uő., *Munkásmozgalmak. 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. 20–21.; Uő., *Iparfejlődés* ... 48., 54–55., 153–154. stb.

[315] Kassics 106.

[316] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1833/712. – A vármegye nem adott helyt a mesterek kérésének, s azt válaszolta, hogy a helytartótanács rendeletének érvényt kell szerezni.

egy esztendőben, mégpedig csak karácsonykor változtathassák műhelyüket. Azt is szóvá tették, hogy legényeik tavasszal otthagyják őket és mezei munkát vállalnak. A mesterek szerint ez nemcsak azért káros, mert a legények nyáron elfelejtik, amit télen tanultak, hanem azért is, mert a falvakban csizmát varrnak, s így a kontárkodó legények nekik sok kárt okoznak. Az óbudai mesterek visszasírják a régi szép időket, amikor a „legénység" egész évben a mestereknél „munkában lévén . . . a Mestereknek haszon keresetére volt, a Czéhbeli kegyelmes Rendszabások alatt tartatott az Isteni Félelemben, a Szent Religioban Vasárnap, és ünnep Napokon kemény Fenyíték alatt gyakoroltatott".[317]

A mezővárosi és falusi céhes mesterek szerte az országban elsősorban azért kívánták az éves szegődtetés visszaállítását, mert nem rendelkeztek elegendő munkaerővel. A kecskeméti csizmadiák pl. arról panaszkodtak, hogy a szomszéd városok céhbeli mesterei legényeiket egyéves szegődésre kényszerítik, s így a „legnagyobb munka idején dolgozó segédeknek hiányában . . . rendeltetésüknek nem felelhetnek meg". A helytartótanács ezért 1845-ben körlevelet bocsátott ki, melyben felhívta *az összes* törvényhatóság figyelmét az 1813. évi szabályzat 13. §-ának megtartására.[318]

Nagy gondot okozott a legények hiánya többek között a füzesgyarmati (Hont m.) molnároknak is, akik 1815-ben azon keseregtek, hogy „jó erkölcsű, jámbor, és Mesterségünkhöz alkalmas legényeink katonának állíttattak", s csak az „erkölcstelenek, a hiványak" közül válogathatnak. Még kevésbé tud legényhez jutni az elhalt mester özvegye, aki a szükséges segítség híján „Jószágával, és gyermekével együtt pusztulásra kitétetik, ha pedig árendás malmot bír, abbul, mivel véle a legényszűke végett nem bírhat, a Malom tulajdonossa által végképpen . . . kirekesztetik".[319]

Mivel a mezővárosi és falusi mesterek általában nem tudtak hozzájutni a szükséges munkaerőhöz, ezért több helyen elengedték a legényeknek a céhszabályzatok által előírt kötelezettségeket, s vándorlás, esetleg remeklés nélkül is fogadtak fel segédeket. A helytartótanács ezért 1827-ben több megyétől, így Veszprémtől, Komáromtól, Fejértől és Hevestől jelentést kért, hogy a területükön levő csapócéhek mért nem tartják meg a céhszabályzatot. A Heves megyei főszolgabíró pl. 1827-ben azt válaszolta, hogy a gyöngyösi szűrposztósok Pápáról, Tatáról, Esztergomból, Székesfehérvárról, Palotáról, ahol a

[317] OL Dep. Civ. 1834/2/226.
[318] Uo. 1845/2/186. Normale. – (Ezt az aktát idézi Mérei, *A magyar céhrendszer 1848 előtt*. Századok 1948. 1–4. sz. 76.)
[319] OL Dep. Civ. 1815/6/334.

szűrposztósmesterek még nem változtatták ki az új artikulusukat, nem kapnak legényeket, s ezért a segédek „fogyatkozása miatt minnyájan, de leginkább az öreg s tehetetlen mester emberek és özvegy mesterembernék mesterségeket el hagyni, szegénységre jutni kéntelenítetnek". A többi megye jelentéséből is kitűnik, hogy a csapócéhek sehol sem tartották meg a céhszabályzatot, s igyekeztek *különféle könynyítésekkel* magukhoz csalogatni s maguknál tartani a legényeket.[320]

Az udvari rendeletek már korábban, így pl. 1761-ben, majd az 1766. okt. 13-i intimátumban is szigorúan kötelezővé tették, hogy a három évi vándorlást kitöltött legényeket a céhek *csak a remekmunka elkészítése után* fogadják be a mesterek közé, s a remek pénzen való megváltását semmiképpen se engedélyezzék. A Jászkun kerület ennek megfelelően 1800-ban felhívta az illetékes községi hatóságok figyelmét, hogy azokat az iparűzőket, akik a remeket nem készítették el, mint legényeket kötelezzék a mesterség továbbfolytatására.[321]

A felsőbb rendelkezések ellenére azonban gyakran előfordult, hogy a legényeket pénzért felmentették a vándorlás és a remeklés alól. Győr megye pl. 1835-ben jelentette a helytartótanácsnak, hogy megindította az eljárást a téti takácsok ellen, mert náluk is előfordult ilyen szabálytalanság.[322]

Nemegyszer megtörtént az is, hogy a céhes mesterek *bizonyítvány* (Kundschaft) nélkül fogadták be a vándorlegényeket – a helytartótanács ismételt tilalma ellenére.[323] Egy ráckevei molnármestert pl. ezért a városi tanács pénzbüntetéssel sújtott, az általa befogadott legényt pedig csavargásért s azért, mert „a céhmestert megpiszkolta", „hunczfut akasztófáravalónak kiáltván", 12 pálcaütéssel sújtotta.[324]

A kovácsmesterek, csakhogy legényhez jussanak, gyakran eltekin-

[320] Uo. 1829/2/100.
[321] PmL Lac. jk. (Curr.) 47/203.
[322] OL Dep. Civ. 1836/2/3.
[323] Az 1813. évi céhszabályzat XII. cikkelye is előírja, hogy a vándorlegényeknek a munkábaálláskor be kell mutatnia Kundschaftját. – A legény felvételekor a bizonyítványt a céhládába tették s ott őrizték, amíg tovább nem vándorolt. A munkából való kilépéskor a céh bizonyítványt adott arról, hogy a legény mennyi ideig dolgozott s hogyan viselkedett. (Uo. 105–106.)
[324] PmL Rkevi jk. 1822. okt. 4. – A helytartótanács 1802. június 15-i rendelete értelmében a mesterétől eltávozó legényt „Bizonyság Levél"-lel kell felruházni, az olyan legényeket, kik titokban „elillantottak" mesterüktől és ezért nincs bizonyítványuk, nem szabad felfogadni. (Kassics 28–29.) Ezt az intézkedést – Pest városának, ill. az ottani kőművescéhnek a kérésére 1807-ben megújították (uo. 40–41.).

tettek a felsőbb szervek által követelt *„barom orvosi vizsgától"*[325] is, s enélkül vettek fel segédeket.

Annak okát tehát, hogy a mezővárosi és falusi céhes kézművesek gyakran fogadtak be bizonyítvány nélküli szökött legényeket, s olyanokat, akik nem remekeltek vagy nem töltötték le a kötelező vándoréveket, abban kell keresnünk, hogy a szükséges munkaerő hiánya miatt a mesterek mindenáron igyekeztek magukhoz csalogatni a segédeket. A tőkés ipartól – s részben a nagyobb városok fejlettebb kézműiparának versenyétől – fenyegetett kisvárosi és falusi céhes mesterek azonban csupán kizsákmányolható munkaerőhöz akartak jutni, s nem azért csalogatták magukhoz a legényeket, hogy majd azok is kellemetlen versenytársaikká váljanak. Éppen ellenkezőleg, arra törekedtek, hogy minden lehetséges eszközzel, így a céhszabályokba foglalt előírások törvénytelen megszigorításával is – *megakadályozzák a legények mesterré levését.* Az 1813. évi céhszabályzat X. cikkelye szerint a legények általában 3 évig voltak kötelesek vándorolni. Gyakran előfordult azonban, hogy a legények 5–6 évig, sőt hosszabb ideig is vándoroltak. Igen sok céh megkövetelte, hogy a legények a 3 évi vándorlás után még egy évet, ún. *„mesteresztendőt"* töltsenek le.[326]

A vándorlás meghosszabbításán kívül a *költséges,* sokszor pedig alig elvégezhető *remekmunka* kiszabásával is igyekeztek a mezővárosi és falusi mesterek megakadályozni a legények céhbe jutását. Egy veszprémi lakatoslegény pl. 1824-ben azt panaszolta, hogy a helybeli lakatoscéh „olly remek el készítésével zaklat és hurtczol, mellyet meg készítteni majd tsak nem lehetetlen, és tehetség nélkül szűkölködő embernek győzhetetlen költséges, s Idő vesztegető fáradságos". A

[325] Az 1799. szept. 25-i rendelet felhívja a törvényhatóságokat, hogy azokat a kovácsokat, kiknek kedvük van „a baromorvosi Tudomány"-okhoz, utasítsák a „Pesthi Királyi Egyetembéli Baromorvoslás Tudománya rendes Tanítójához, Tólnay Sándorhoz". A tanfolyam ideje a téli hónapokra esett, amikor kevesebb volt a kovácsmunka. (Kassics 22.) Az 1801. febr. 10-i rendelet szerint viszont a sz. kir. városokban és mezővárosokban 6 éven belül minden kovácsmesternek meg kellett szerezni a bizonyítványt a baromorvoslásból. Minden városból, ill. járásból egy mestert kellett a tanfolyamra küldeni, s az illető költségeinek fedezésére napi 30 krajcárt folyósítani a „közönséges Pénztárból". (Uo. 25–26.) – A rendeletnek azonban nem volt foganatja. A helytartótanács ezért 1812-ben újból nyomatékosan felhívta a törvényhatóságok figyelmét, hogy a kovácsokat küldjék el – az egyetemre. (Uo. 62–63.) – A rendeletet 1826-ban is megújították. (Uo. 231.)

[326] Pl. Kiskundorozsmán (PmL Lac. jk. [Curr.] 66/350.); Dunaföldváron (OL Dep. Civ. 1825/2/96.), Nagykikindán (uo. 1841/2/73.), Versecen (uo. 1846/2/41.) stb. A mesteresztendőt a mezőtúri céheknél csak 60–65 Ft lefizetése ellenében engedték el. (Vörös i. m. 38–40.)

pápai mesterek véleménye szerint a kiszabott remeket maguk a veszprémi mesterek, sőt mások sem tudnák megcsinálni.[327]

Hogy csak egy-két példát említsünk, egy makói kovácslegény 1818-ban a vármegye segítségét kérte, hogy a remekmunkára fordított *200 forintját* visszakaphassa a céhládából, vagy pedig a megye utasítsa a céhet, hogy vizsgálja meg „azon drága remeken már eddig tett munkáját", hiszen abból is kitűnik, hogy érti-e a mesterségét.[328] Egy kiskunfélegyházai kovácslegény 1828-ban arról panaszkodott, hogy a céh „olyan vásári szabású Stájer kocsit", mely Félegyházán szokatlan és amellett igen költséges, szabott ki remekül. Miután ezt elkészítette, a kecskeméti kovácsok „hiba nélkül valónak" találták, de a helybeli mesterek nem akarták elfogadni, és „egyedül irigységből" más remek készítésére vagy 40 forintnak a céhládába való fizetésére kötelezték.[329] A céhes mesterek gyakran nem is engedélyezték a remek elkészítését a mesterségre pályázó legényeknek. Amikor pl. egy kiskunfélegyházai születésű kovácslegény 5 évi vándorlás után[330] „született földjére" visszaérkezett, a céh megtagadta a remekmunka kijelölését, mert az illető nagyon szegény és nem tud „írást sem", emellett a lóorvosláshoz sem ért.

A nagyváradi cipészek azzal utasítottak el egy legényt, hogy „az olvasásban, írásban és számolásban elégséges tudománya nintsen". Bihar megye viszont „megmagyarázta" a céhnek, hogy az írás-olvasás, ill. a *rajzolni tudás*[331] kötelezettsége nem vonatkozik minden szakmára a helytartótanács 1821. évi végzése szerint.

[327] OL Dep. Civ. 1825/2/216.

[328] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1818/780.

[329] PmL Lac. jk. (Curr.) 69/508.

[330] OL Dep. Civ. 1825/2/121. – A legény Kundschaft-levele szerint többek között Vácott, Szegeden, Nagyváradon, Pakson, Mária Theresiopolison (Szabadkán), Szolnokon, Gyöngyösön, Jászberényben, Endrődön, Kiskunhalason, Székesfehérvárott, Kalocsán stb. töltötte le vándoréveit

[331] Uo. 1828/2/86. – Mária Terézia, ill. II. József korában állítottak fel először „rajzolóoskolákat" a nagyobb városokban azzal a céllal, hogy a mesterlegények vasár- és ünnepnapokon legalább egy éven keresztül megismerkedjenek a rajzolás elemeivel. Az 1777. évi Ratio Educationis I. R. III. f. 50. §-a úgy intézkedik, hogy azokban a városokban, ahol nagyobb számú az iparosifjúság, a népiskolák mellé rajztanfolyamot is kell szervezni. A tanfolyam vezetésére rajzolómestert (praeceptor graphidis) neveztek ki, mellé olyan tanítókat állítottak, akiket a német örökös tartományokban levő rajziskolákban szoktak alkalmazni. Mivel a korábbi intézkedéseknek nem volt foganatja, az 1795. évi szept. 25-i rendelet értelmében bizonyos szakmák tanulói számára kötelezővé tették a rajziskola elvégzését. Azt az inast, aki nem végezte el a tanfolyamot, nem volt szabad felszabadítani, s ugyanakkor a vándorlegényektől is megkövetelték a rajziskola látogatását a kőmíves, kőfaragó, padlókészítő, asztalos, kerékgyártó, ács, lakatos, ötvös, gombkötő, sárgarézműves, harangöntő, bádogos, rézműves (vagy kolompár), aranyműves, paszszománkészítő, gömbkötő, takács, nyereggyártó, szíjgyártó, műszerszámkészítő és

A céhes mesterek a falun és a kisebb városokban remekelt mestereket *újabb remek* készítésére igyekeztek szorítani.[332]

Az 1813. évi céhügyi rendelet XI. és XXII. cikkelye indokolt esetben, így a legény betegsége miatt, elaggott szüleinek gyámolítása céljából, szüleinek halálakor stb. lehetőséget nyújtott a vándorlás és remeklés alóli felmentésre, melyet azonban *csak a helytartótanács* adhatott, miután a céh és a megyei törvényhatóság véleményét meghallgatta. Hasonlóképpen a baromorvoslás megtanulásának kötelezettsége alól is adott felmentést a helytartótanács.[333] A céhek általában minden esetben ragaszkodtak a remekléshez, nemegyszer előfordult azonban, hogy a helytartótanács a céhek tiltakozása ellenére is megadta a felmentést.

A céhes mesterek nemcsak a vándorlás meghosszabbításával és a remeklés megnehezítésével akadályozták a legények mesterré válását, hanem különböző *pénzbüntetésekkel* is. Olyan visszaéléssel, mint amiről két kiskunhalasi takácslegény panaszkodott, hogy ti. a helybeli takácscéh „gyakor ízben, s helytelenül szabni szokott büntetéseket" ró ki, s ezzel a céh tagjaira „kereseményeiket túl haladó terheket" mér, más helyen is gyakran találkozunk. A halasi mesterek „fizetési elégtelenségök miatt" a legényeket a munkától is eltiltották, ruháikat és vándorkönyvüket pedig lefoglalták.[334]

A céhek gyakran *szerszámaikat is elkobozták* a fizetésképtelen legényektől. Bács megye pl. 1830-ban a helytartótanácshoz terjesztette fel egy szenttamási lakatoslegény kérelmét, aki lefoglalt „müh szereinek" visszaadásáért folyamodott.[335] 1844-ben több óbudai asztaloslegény kérte a céh által elvett „mesterségi eszközeinek" visszaadását.[336] Az 1848. évi Klauzál-féle céhszabály-módosító rendelet kibocsátása után több céh, így pl. az óbudai csizmadiák is megtagadták a rendelet végrehajtását, s a legényektől elkobozták vándorkönyvüket, ruhájukat és szerszámaikat.[337]

---

fazekas szakmában. (Kassics 9–14.) – Ezt az intézkedést az 1821. júl. 10-i rendelettel megújították (uo. 191.). A felsorolt szakmák között – amelyeknél kötelező volt a rajzolni tudás – valóban nem szerepel a vargamesterség.

[332] Pl. a pankotai (Arad megye) kalaposok (OL Dep. Civ. 1827/2/179.) – a dunaföldvári kovácscéh (uo. 1840/2/169.) stb. Hasonló intézkedésekkel ostromolták a felsőbb hatóságokat a sz. kir. városi céhek is. (Szeg. ÁL Céhiratok 81. 93. sz.)

[333] 1837-ben pl. Hóman Bálint bátaszéki (Tolna megye) kovács felvételét, ki az előírt tanfolyamot nem végezte el, olyan feltétellel engedélyezték, hogy baromorvoslással nem szabad foglalkoznia. (OL Dep. Civ. 1837/2/77.)

[334] Uo. 1843/2/64.

[335] Uo. 1830/2/282.

[336] Uo. 1844/2/193.

[337] OL FIK 1848. Ipari Osztály/1/280.

Az általunk ismert adatok azt bizonyítják, hogy az 1848-as forradalom előtt a legények többsége még *saját szerszámokkal* rendelkezett. A XVIII. század második felében a tatai csapócéhben pl. csak olyan legényt vettek fel, akinek szerszámai is voltak. A tatai csapócéh 1777. évi határozata szerint a jelentkező legénnyel kapcsolatban „legelsőben is Czéh mesternek arra lesz gondja, hogy tudja meg voltaképen . . . vagyon-e olyatén legénynek szövőszéken kívül mesterséghez mindennémű szükséges szerszámja, és ahoz matériája vagy sem? ha nem lészen, azon esetre el téltassék a czéhben való béállástól. Hogyha pediglen mindazon szerszámot előre már megszerezte magának . . . a taxának letételével is, remeknek meg tsináltatásával be vétetődgyék".[338]

A legények vándorlási idejük alatt arra törekedtek, hogy a saját műhely berendezéséhez szükséges pénzt és eszközöket megszerezzék. Egy mezőberényi asztaloslegény pl. 6 évet töltött „idegen műhelyekben", s ez alatt az idő alatt házat, „műhelyt és minden mesterségéhez szükséges szerszámokat is szerzett".[339]

Figyelemre méltó, hogy az 1848-as pesti *legénymozgalom* egyik követelése éppen az volt, hogy a szerszámok tartásától mentsék fel a legényeket, s azokat ezentúl a mesterek bocsássák rendelkezésükre. A „budapesti ács ifjúság" 1848. ápr. 25-én többek között a következőket kívánta: „az eddig divatban levő költséges, sőt vándorlás alkalmával terhes és alkalmatlan kéziszerszámok tartásától mentessünk fel, ezeket a mesterek tartozván tartani, s a segédségnek munkaidő alatt kiszolgáltatni . . ."[340]

A céhes mesterek a *felszabadítási díjak* felemelésével is mindinkább elzárták a szegényebb sorsú legények előtt a mesterség felé vezető utat. Az 1813. évi céhszabályzat VI. cikkelye szerint „tanítóibér"-ként legfeljebb 20 forintot kérhet a mester inasától. Az inasévek letöltése után (amely általában 3 esztendő, a pékeknél, ácsok-

[338] *A tatai czéhekről.* Tatatóvárosi Híradó 1888. 31. sz.

[339] OL Dep. Civ. 1830/2/250. – Egy 1847-ben meghalt váci csizmadialegénynek szerény vagyontárgyai között, melyet a céh a temetési költségek fedezésére eladott, ott találjuk pl. a szerszámokat is. A legény egész „vagyona" 23 forint 56 krajcárt tett ki. Ebből szerszámos „fiókra" 1 forint 34 kr., szerszámokra 2 forint 26 kr. esett, az összeg többi része pedig a legény ruháiból (sapka, „fekete rok", „kék spencli", „selemkendő", tarisznya stb.) folyt be. (Duray i. m. 64–65.)

[340] Mérei, *Munkásmozgalmak. 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. 53. sz. 120. Az 1848-as pesti legénymozgalom tárgyalása kívül esik tanulmányunk keretein. Erre vonatkozóan l. Ungár i. m. A kérdés első marxista feldolgozása Mérei Gyula forráspublikációjában (ill. annak bevezetésében) található: *Munkásmozgalmak. 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. L. még Nemes Dezső, *Munkásság az 1848–49-es forradalomban. (Forradalom és Szabadságharc 1848–49.)* Bp. 1948. 269–314.

nál, kötélgyártóknál, bábsütőknél, fazekasoknál 2, a szűcsöknél, aranyműveseknél, kőfaragóknál, tabakoknál és órásoknál pedig 4 év volt) a felszabaduló tanulótól legfeljebb 1 forint 30 krajcárt kérhettek felszabadítási taksaként. A mesterjogért járó díj legfeljebb 25 forint lehetett, s ugyanakkor – a korábbi céhszabályokhoz hasonlóan – az 1813. évi rendelet is tilalmazta a mesterség elnyerésekor szokásos „lakomát", „mesterebédek" vagy „uzsonnák" tartását.

A céhes mesterek azonban nemcsak a költséges, nemegyszer 8–10 (vagy annál is több) fogásból és vég nélküli italozásból álló lakomát követelték meg az új mesterektől az 1848 előtti évtizedekben is, hanem a mesterjogért fizetendő taksa felemelésére is kísérletet tettek. Gyakran előfordult, hogy – a vármegye és a helytartótanács tilalma ellenére – a 25 forintos taksát *„pengő pénzben"*, ezüstben követelték.[341]

A mestertaksán kívül a céhek – a helytartótanács tilalma ellenére – gyakran egyéb díjakat is szedtek. A mesterjog megszerzése így nemegyszer jelentős költségbe, néha 100 forintnál is többe került.

Azok a mesterjelöltek azután, akik nem tudták kifizetni a céhek által követelt felemelt mestertaksát vagy nem tudták vállalni a mesterlakoma költségeit, s a céhbelépéssel járó egyéb kiadásokat, nem nyerték el a mesterjogot. Hasonlóképpen kívül rekedtek a céhen, s kontárkodásra kényszerültek azok a legények is,[342] akik nem töltötték le a kötelező vándoréveken kívül a mesteresztendőt, s nem tudták elkészíteni a költséges remekmunkát. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy országszerte olyan nagy volt a kontárkodó legények száma, akik – mint a nagykárolyi „gubamíves" mesterek panaszolják 1813-ban – „alig töltvén ki a legénységben egy, vagy másfél esztendőt, már a magok kezekre dolgozni elkezdenek".[343]

A legények jelentős része tehát a századforduló utáni időben nem válhatott mesterré a mezővárosi és falusi céhekben. A mester és legény között kialakuló új viszonynak azonban nemcsak az volt a jellemző vonása, hogy a mesterek igyekeztek minél jobban kizsákmá-

[341] Pl. a kiskőrösi vargák, takácsok és szűcsök, a nagykőrösi ács-, molnár- és kőművescéh. (OL Dep. Civ. 1827/2/237., 1827/2/265.); vagy a ceglédi takácsok (uo. 1836/2/59.); a ráckevei szűcsök és csizmadiák (uo. 1841/2/46. és 1847/2/132.); a kunszentmártoni és kisújszállási mesterek stb. (uo. 1829/2/131., 1830/2/242., 1843/2/65.).

[342] A kontárkodó legényekre vonatkozóan l. Mérei cikkét *(A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz. 77.)

[343] OL Dep. Civ. 1813/6/30. „Maguk kezére" dolgoztak azok a legények is, akiknek a mesterek nem tudtak elegendő munkát adni, így pl. a gyulai ács- és kőműveslegények, akiknek száma mintegy százra rúgott. – Kontárkodó legényekkel Gyöngyösön, Baján és másutt is találkozunk. (L. II. Rész 144., 150., 164.)

nyolni segédeiket, s ugyanakkor mindinkább elzárták előlük a mesterség felé vezető utat, hanem az is, hogy a legények felismerve kizsákmányolt helyzetüket, közös erővel, ún. *„összveszövetkezéssel"*[344] igyekeztek javítani sorsukon.

A céhlegények már a századforduló idején is létrehoztak ilyen „összveszövetkezéseket". Így pl. a pesti „tzipő csináló Legények, akik gazdájokra megbosszankodnak, más helyeken dolgozó legényeknek az egész pajtásság nevében Leveleket küldözgetnek, hogy Pestre dolgozni ne jőjjenek". Az ilyen levelek küldözését a helytartótanács „keményen eltiltani" parancsolja – amint arról a Jászkun kerület a maga kebelébe tartozó elöljáróságokat 1802-ben értesíti.[345]

Az 1802. évi helytartótanácsi rendeleten kívül az 1813. évi céhszabályzat olyan fontosnak tartja a legénytársaságok megszüntetését, hogy több pontban is foglalkozik vele. A XXX. cikkely még a *halálbüntetést* is kilátásba helyezi a *legények zendülésének esetére.*[346]

A kizsákmányolásuk ellen tiltakozó legények megfékezésére a testi fenyítéken, áristomon és egyéb büntetéseken kívül még más „idilli" eszközöket is felhasználtak a céhes mesterek arra, hogy legényeiket „belekorbácsolják abba a fegyelembe",[347] amit a kialakuló új rend megkövetelt. A renitenskedő legényeket a céhes mesterek – a helybeli elöljáróság segítségével – gyakran *katonai szolgálatra* kényszerítették. Egy ráckevei csizmadialegény pl., aki „az öreg mestereembereket betstelen szavakkal, káromkodásokkal szürke monyosnak" nevezte – s más reprodukálhatatlan kifejezésekkel „megpiszkolta", továbbá „Tolvajnak, Imposztornak" titulálta, s ráadásul még a „Törvény előtt ezen tsunya Terminusokat két ízben is repetálta . . . mondván, hogy a Tzéh hamis gyülekezetet tartana", először „csak" 12 pálcaütéssel sújtották. A legény azonban – olvassuk Ráckeve 1800. évi tanácsülési jegyzőkönyvében – „nem hogy könyörgött volna, hanem inkább a B. Tanácsot akarván vexálni, akaratos természettel élvén, a Kis Bírák és Bakterek kezitől magát kirántván elillantott, amidőn pedig a Nagy Lármára a Népség összve futott volna, megragadtatott, vasra veretett és a Pesti Kaszarnaba Városunk helett katonának fel küldettni rendeltetett".[348]

Hiába könyörgött egy „el öregedett" makói kötélverő mester is, hogy egyetlen fiát ki már három éve katonáskodik, bocsássák szaba-

[344] Mérei, *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz. 78–79.

[345] PmL Lac. jk. (Curr.) 49/109. – A kerület a fentiekben az 1802. aug. 31-én kelt helytartótanácsi rendeletről tudósítja a községeket. (Kassics 50.)

[346] I. m. 117. – A legénytársaságok azonban nem szűntek meg; az 1821. júl. 10-i rendelet ismételten tilalmazza az „összvetestvérkezések"-et. (Uo. 192.)

[347] Marx, *A tőke.* I. k. Kossuth 1961. 678., 682.

[348] PmL Rkevi jk. 1800. febr. 8.

don, a vármegye elutasította a kérését, mivel az illető legény „el követett gonosz tetyeiért ezen Megye Törvény Széke által örökös katonának lévén ítélve".[349]

A mezővárosi céhek gyakran vállalták, hogy saját költségükön katonát fognak felszerelni és kiállítani.[350] Katonának persze azokat a legényeket küldték el, akik ellen valami súlyosabb kifogás merült fel.

S ha akadtak olyan szerencsés legények, akik a rendkívül hosszú katonai szolgálat alatt nem pusztultak el, s ha sebesülten is, de visszatérhettek szülőföldjükre, ezek sem válhattak egykönnyen céhes mesterekké. Egy kiszolgált katona pl., aki 13 év után kapta meg az obsitot és „9 sebekkel megterheltetett" s mint „invalidus a katonaságtól elbocsájtatott", Kunszentmiklóson telepedett le, megházasodott és kovácsmesterségbe fogott. Majd 1826-ban megegyezett a céhes mesterekkel, hogy 12 forint, vagyis féltaksa lefizetése után beléphet a céhbe. A mesterek azonban visszaléptek az egyezségtől, s egész taksát, ezenkívül remeket követeltek tőle, ráadásul még szerszámait is elkobozták, és le is csukatták.[351]

Talán még a legényeknél is nehezebb volt a sorsa a céhbeli *inasoknak,* akiknek a felszabadulása elé ugyancsak akadályokat gördítettek a mesterek, s akiket a falusi és mezővárosi céhekben gyakran ház körüli és paraszti munkára fogtak be, ahelyett, hogy megtanították volna őket a mesterség ismeretére.[352] Találóan jellemzi a Hetilap egyik cikkírója az inasok helyzetét, akiket inkább csak *cselédsorban*

[349] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1815/256.

[350] Pl. a dévaványai és egri mesterek (OL Dep. Civ. 1831/2/65. és 1815/6/340.) – „Katonafogás" alkalmával a mezőtúri céhek 1–1 katonát tartoztak kiállítani, s a kiszemelt legények elfogásában a céh segítséget nyújtott a helybeli elöljáróságnak. A rakoncátlanabb legényeket azonban nemcsak erőszakkal, hanem „szép szóval", itatással, muzsikaszóval, nemegyszer 30–40 forint készpénz lefizetésével bírták rá a katonai szolgálatra. (Vörös i. m. 75.) – A céheknek a katonaállítással kapcsolatos kötelezettségeit az 1813. évi céhszabályzat 34. cikkelye szabályozta. (Kassics 293.)

[351] A palatinális főkapitány azonban pártját fogta az illetőnek, a helybeli református prédikátor pedig igazolta, hogy 1813-ban olyan királyi rendeletet hirdetett ki a templomban, hogy akik 20 esztendei (!) szolgálat után lépnek ki a katonaságtól, a személyes adók és közterhek alól mentesek, s ha tanultak valamilyen mesterséget, minden költség nélkül fel lehet venni őket a céhbe. (OL Dep. Civ. 1831/2/224.) Lehetséges, hogy a napóleoni háborúk idejében volt ilyen rendelkezés, a helytartótanács az 1830–40-es években azonban a kiszolgált katonáktól is megkövetelte a vándorévek letöltését, s a mestertaksa kifizetését, legfeljebb „könnyebb remeket" szabatott ki részükre. (L. pl. OL Dep. Civ. 1840/2/10., 1844/2/1. stb.)

[352] Uo. 1830/2/9. – Egy kunszentmiklósi lakos pl. 1836-ban panaszt tett az egyik helybeli lakatos ellen a „nálla inaskodó fiának paraszti munkára alkalmaztatása miatt", s kérte a „tanítás fejében kizsarolt pénznek vissza fizetését". (PmL Lac. jk. [Curr.] 75/151., 1836. jan. 28.)

tartottak, s akikkel a mesteren és a mester feleségén kívül gyakran még a legények is igen durván bántak.[353]

A mester és a legény, ill. a mester és az inas közötti „patriarchális" kapcsolatok tehát felbomlottak, és Csanády Ferencnek, az 1848-as Föld-, Ipar- és Kereskedelmi minisztérium titkárának – akinek jelentős szerepe volt az 1848. jún. 9-i céhszabály-módosító rendelet megszövegezésében – igaza volt abban, hogy a „családi viszonyból legtöbbször gazdai hatalom és cselédi alárendeltség nőtte ki magát, s a cselédség valója fölött a családiság már költői takaró maradt".[354] Csanády szerint elérkezett az idő arra (1848 tavaszán), hogy ne csak a földesúr és a jobbágy, hanem a mester és a legény közötti korlátokat is ledöntsék.[355]

Az 1848-as polgári forradalom idején azonban nem került sor a feudális céhkorlátok felszámolására, s a kizsákmányolt céhbeli inasok sem szabadulhattak fel a mesterek „önkénye" alól. A pesti céhlegények mozgalmának eredményeként kibocsátott céhszabály-módosító rendelet viszont a céhes mesterek számos visszaélését eltörölte, s a céhlegények követeléseinek *egy részét* teljesítette. A legények pl. akár a céhes kézműveseknél, akár a „gyárakban" szabadon vállalhattak munkát. (10. §.) Biztosították a szabad egyezkedést is a munkaadó és a munkavállaló között. (12. §.) A munkaidőt a legényeknél 11 órában, a 14 évnél fiatalabbaknál pedig 9 órában maximálták. (22. 3. §.)[356]

[353] Hetilap 1846. 629.

[354] Csanády Ferencnek a pesti céhlegény mozgalommal kapcsolatban, 1848. május 29-én írott jelentéséből. OL FIK 1848. Ipari Osztály 1/120. – Csanády jelentésének teljes szövegét l. Mérei, *Munkásmozgalmak. 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. 123. sz. 163–193.; l. még uő., *Iparfejlődés* ... 374–377.

[355] OL FIK Ipari Osztály 1/457. A jelentés teljes szövegét l. Mérei, *Munkásmozgalmak 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. 48. sz. 110–115.

[356] Magyar Közlöny 1848. jún. 11.

II. RÉSZ. A CÉHMONOPÓLIUM

A külföldi és a hazai irodalom részletesen foglalkozik a céheknek a konkurrencia kizárására irányuló törekvéseivel. A céhes iparosok harcot folytattak a falusi háziiparosok versenye ellen; távol akarták tartani az idegen, a „külföldi" iparosokat a szűk helyi piacoktól, s minden lehetséges eszközzel harcoltak a kontárokkal szemben. *Legfőbb* törekvésük pedig arra irányult, hogy megakadályozzák a kereskedelmi tőkének az iparba való behatolását.

A nagyobb városok céheihez hasonlóan a mezővárosi és falusi céheknek is egyik legjellemzőbb tulajdonsága a monopólium kialakítására irányuló törekvés. A céhek közötti munkamegosztásnak viszonylagosan fejlettebb fokán – Magyarországon a tárgyalt korszakban már a mezővárosi céheknél is – egy bizonyos iparág művelésével csupán az arra a szakmára specializált mesterek foglalkozhattak. Az egyes rokonszakmákat a céhszabályok szigorúan elhatárolták egymástól. Az ácsok, molnárok és faragók pl. nem végezhettek asztalosmunkát, a kovácsok lakatosmunkát, vagy amint az Eszterházy birtokhoz tartozó répceszemerei csizmadiák 1714. évi kiváltságlevele intézkedik, a vargák nem avatkozhattak a csizmadiamesterségbe.[1]

A céhek nemcsak a külső verseny ellen védekeztek, hanem a *céhen belüli versenyt* is igyekeztek elfojtani. A mesterek közötti vagyoni differenciálódás megakadályozása céljából a mezővárosi és falusi céhekben is kivétel nélkül mindenütt meghatározták a foglalkoztatható legények és inasok számát.[2] Ezzel „tervszerűen" megakadályozták a „céhmester tőkéssé változását".[3]

[1] OL CA/93. l. még – többek között – a „szikszai nemes szűcs céh" 1639. évi privilégiumának vagy a nagykőrösi szűcsök 1659. évi szabályzatának hasonló intézkedéseit (uo. 38., 47.). A XIX. századi céhszabályok is tilalmazták, hogy pl. a molnárok kőműves-, ács- és faragómunkát végezzenek, vagy pl. a csapók szűröket készítsenek. (OL Dep. Civ. 1831/2/258., 1840/2/107., 1840/2/110., 1840/2/101., 1833/2/340.)

[2] A körmendi csizmadiák privilégiuma szerint pl. egy mester legfeljebb 2 legényt és 3 inast tarthatott. (OL CA 48.) A szenci és cseklészi fazekasok úgy intézkednek, hogy „ne legyen szabad két legényt tartani addig, míg a többi Mestereknek is ... egy nem lészen". (Uo. 118.) A másik mester legényét „elcsalogató" kézmű-

A hazai irodalomból ismeretesek azok a megkötések is, amelyek a *nyersanyag* beszerzésével és elosztásával voltak kapcsolatosak. A mesterek általában közösen vásárolták a szükséges cikkeket. A jászberényi szabók és szűcsök pl. kimondották, hogy valamelyik mester „Bárány Bőrökre előre Mészárosoknak Pénzt adna is, azt a többi mester Társainak hírül adgya, és ha a Bőrök árrába a több Mesterek is concurrálni akarnak, bízvást concurrálhatnak".[4] Hasonló megszorításokat tartalmaznak *az 1761-es szabályozás után* kiadott egységes szövegű céhlevelek is.[5]

Új szerszámokat sem volt szabad a céh tudta nélkül beszerezni. A „műszereket" a céhmester házához kellett vinni, elsősorban az vásárolhatta meg, akinek hiányzott az illető szerszáma.[6]

A több jövedelmet biztosító *nagyobb megrendeléseket* fel kellett osztani a céh tagjai között.[7]

A céhszabályok szigorúan tiltják a másik mester vevőinek „elcsalogatását", egymás munkájának „becsmérlését, ócsárlását".[8]

Az *árak* és *minőség megszabásával* kapcsolatos megkötések csaknem minden mezővárosi és falusi céhnél megtalálhatók.[9]

---

veseket szigorú büntetésekkel sújtották. A kecskeméti szíjgyártók pl. 1 arany fizetésére kötelezték az ilyen mestereket, ha pedig más inasát csábították magukhoz, mind a mestert, mind az inast kirekesztették a céhből. (Uo. 100.) A vándorlegényeknek legtöbb helyen az atyamesternél kellett jelentkezniök, aki a mesterek életkorának, ill. a remeklés sorrendjének figyelembevételével osztotta el a legényeket először az idősebb s a fiatalabb mesterek között. A répceszemerei szabók 1712-i vagy pl. a jászberényi szabók és szűcsök 1737. évi kiváltságlevele szerint viszont az idegen legényt csak a céhmester „kommendálhatta". (Uo. 87., 100., 116.)

[3] Marx, *A tőke*. I. k. Bp. 1961. 336.

[4] OL CA 116.

[5] A jászberényi vargák és tímárok 1764. évi privilégiuma pl. a következőképpen intézkedik: „szabad ne légyen ... Mészárszékbeli bőröket megárulni, vagy megvenni a közönséges Társaság híre s engedelme nélkül". (OL Art. Caeh. I/32.)

[6] OL CA 94. – A szeredi (Pozsony m.) szíjgyártóknak az 1578. évi nagyszombati kiváltságlevél alapján készült 1715. évi privilégiuma.

[7] Még a borbélyok (seborvosok) is megkövetelték némely esetben (pl. hadjáratok, ütközetek idején), hogy a mesterek együttesen vállalják fel a munkát (ti. a sebesültek kötözését): „tsak egy mester ne Köthesse sebeket, hanem közönségessen és jutalmát is közönségessen vegyük, mind addiglan miglen kótyavetyére nem hánynyák. Az kívül, ha mikor egy vagy két sebes esnék, azoknak kötése edgyiktül is meglehet". (OL AM Comit. Pest. 1. No. 6. – A kecskeméti borbélyoknak a győri borbélyoktól 1723-ban kölcsönzött artikulusaiból.)

[8] „... senki közülök másnak munkáját ne gyalázza, a vevőket egy mástul ne idegenítse, mester Legényt és más egyéb Cselédgyét sem maga, sem mástul el ne híja." (A szentesi szabók és szűcsök 1767. évi szabályzatából – Uo. Comit. Csongr.)

[9] A szeredi szíjgyártók céhmesterének pl. minden hónapban egyszer meg kellett vizsgálnia a mesterek műhelyét, „és ha valakinél találna ollyas munkát, melly a Czéhnek szokásához nem volna tsinálva, akkor az ollatin Mester a több Mesterek ítélete szerint büntettessen." (OL CA 94.)

A vizsgált időszakban a sz. kir. városok céhes iparosaihoz hasonlóan a mezővárosi kézművesek is „családi hitbizományt" igyekeztek a céheken belül kialakítani. A mesterek fiainak előnyöket biztosítottak a céhbe lépéskor, legtöbbször elengedték a felvételi díj felét, csökkentették a vándorlási idejüket, könnyebb és olcsóbb remekmunkát róttak ki rájuk. Hasonló kedvezményeket élveztek a mesterek leányát vagy özvegyét feleségül vevő legények is. De ha a mester özvegye „netalán" paraszthoz ment feleségül, akkor elvesztette a mesterséghez való jogát.[10] A „feleséges legényeket" általában nem jó szemmel nézték, azoknak munkát nem szívesen adtak a céhes mesterek. A helyi törvényhatóságok ezért gyakran megfenyegették a céheket, s kilátásba helyezték, hogy „szabadság engedtetik nékiek tanult mesterségeket folytatni s munkálkodni . . . önkezükre".[11] Gyakoriak az olyanféle *„erkölcsi"* megkötések is, hogy csak „törvényes ágybul" származó inasok kerülhetnek a céhbe, a mesterek közé pedig azok, akik már házas emberek.[12]

A *zárt szám* bevezetésére irányuló törekvés – bár nem ritka a XVII. és XVIII. században sem – főleg a XIX. század első évtizedeitől kezdve figyelhető meg a mezővárosi céheknél. *A külföldi* – és a hazai *tőkés ipar,* valamint a nagyobb városok céhes iparosainak versenye ellen védekező céhes mesterek mind nehezebbé teszik a mesterjog elnyerését. A remeklés megnehezítésével, a vándorlás meghosszabításával, a felvételi díjak emelésével és különféle büntetések kiszabásával mindinkább elzárják a mesterré levés lehetőségét a legények előtt. A felvételi kérelmet elutasító mesterek legtöbb esetben azzal érvelnek, hogy „sokaságuk miatt" maguk sem tudnak megélni. Így zárkózik el pl. a *szolnoki* szűcscéh egy *nemesi származású* mesterjelölt befogadásától, aki pedig arra is hajlandó, hogy egy szűcsmester özvegyét feleségül vegye és két árvájának gyámja legyen.[13] A tőkés fejlődéstől fenyegetett kisvárosi céhes mestereknek a zárt szám kialakítására irányuló törekvését tükrözi a *kecskeméti* gombkötők és egy vándorlását kitöltött legény vitája is. A helybeli mesterek visszautasították a felvételi kérelmet, mert – mint írják – „. . . annyira megváltozván itt nallunk is az öltözett modja, hogy csak kívánságból is egy magyar mentét többé nem láthatunk".[14]

[10] L. pl. a jászberényi szabók és szűcsök idézett privilégiumát.

[11] PmL Lac. jk. (Curr.) 1765/66/6.

[12] OL CA 87. – A XIX. sz. elején kibocsátott udvari rendeletek viszont már tilalmazzák *a törvénytelen gyermekeknek* a mesterségből való kirekesztését. (Pl. az 1802. évi rendelet; Kassics 29.)

[13] OL Dep. Civ. 1825/2/264., 1830/2/260.

[14] Uo. 1825/2/36.

A városi magisztrátus jegyzőkönyvének tanúsága szerint a mesterek főképp azért nem akarják befogadni az illetőt, mert a boltos kereskedők és a házaló zsidók versenye miatt nem tudnak megélni, és kénytelenek mezőgazdasági munkába fogni.[15]

A mezővárosi és falusi céhek monopoltörekvéseinek *általánosságban* való tárgyalását nem tartjuk feladatunknak. Azokat a kérdéseket viszont, amelyeket a helytörténeti irodalom csak kevésbé vagy egyáltalán nem érintett, így *a vallási elzárkózás* problémáját, *a céheknek a zsidó kereskedők és kézművesek ellen folytatott harcát, főként* pedig *a kontárkérdést* a továbbiakban részletesebben kívánjuk vizsgálni.

A VALLÁSI ELZÁRKÓZÁS

A XVII. és különösen a XVIII. századi céhszabályokban számos vallási előírást találunk. A *pozsonyi* takácsok „anyacéhének" 1712. évi kiváltságlevele pl., amelyet sok mezővárosi és falusi céh váltott ki „párban", kötelességévé teszi „minden becsületes takács czéhbeli mesternek", hogy „házi cselédgyével együtt Vasárnapon és ünnepnapon a szent missin és praedication jelen legyen".[16]

A XVII. és XVIII. századi céhszabályok a *nem katolikusokat* is kötelezik a katolikus egyház szertartásain való részvételre. A céhszabályok megsértéséért kirótt büntetések jelentős részét is egyházi célokra fordították.[17]

Mária Terézia 1761-ben kiadott rendelete – mint említettük – a vármegyéket a régi céhprivilégiumok beszedésére kötelezte. A rendelet célja a korábbi, főként nem a királyi udvartól nyert céhkiváltságok egységesítése s a céheknél tapasztalt visszaélések megszüntetése volt.

A királyi kancellária által 1761 után kiadott új, azonos szövegű (többnyire 18 artikulusból álló) kiváltságlevelek kivétel nélkül megkövetelték a katolikusoktól és nem katolikusoktól egyaránt a kato-

[15] A gombkötőlegény viszont arra mutat rá panaszában, hogy a mesterek azért „táplálják magokat más kétkézi munkával", mert „szölleiket inkább, mint Mesterségeiket mívelni szeretik".

[16] Ezenkívül előírja, hogy mind a mesterek, mind a „Mesterlegények, Tanuló Inasok minden esztendőben Úrnapon és annak Octavajaigh régvel szokás szerinth Istennek dücséretire gyülekezzenek" a „czéhbeli Zászló alatt... Ismeg minden Kántorban a Szent Missén jelen legyen, és mindenik a régi keresztényi szokás szerént Offertoriumra mennyen". (OL CA/84.)

[17] A kecskeméti szíjgyártók artikulusai pl. előírják, hogy annak a mesternek, aki olyan legényt fogadott fel, aki „vétett a czéh ellen", az egész céhet meg kell követnie, és egy forintért „a Boldogságos Szűz Mária oltárára viaszkot kell vennie". (Uo. 100.)

likus ünnepek megtartását.[18] Az úrnapi körmeneteken való részvételt még a vidéki (filiális) mesterektől is megkívánták.[19]

A vallásos érzelmek a XVIII. századi kézművesek egész életét áthatották. Vallási buzgalomban és türelmetlenségben katolikusok és protestánsok nem sokban különböztek egymástól. Híveik szívós küzdelmet vívtak egymás ellen hitbeli kérdésekben – és gazdasági téren egyaránt.

A török hatalom alól felszabadult területeken a mezőgazdaságnak és iparnak mezővárosi és falusi viszonylatban még csak kezdődő különválása szűk helyi piacot eredményezett; a földművelő jobbágyság iparcikkszükséglete még jelentéktelen volt. A XVIII. század derekán alakuló mezővárosi és falusi céhek görcsös félelme a konkurrenciától, törekvése a bezárkózásra, monopólium kialakítására főként a helyi piac jelentéktelen méreteivel magyarázható. *Leninnek* a paraszti iparról írt sorai szemléletesen világítanak rá a XVIII. századi magyarországi céhek jellemző vonásaira is: „Ha szemügyre vesszük a parasztokat mint kézműveseket vagy kisiparosokat... Érdekeik nem lépik túl a szomszédos falvak szűk körzetének határait. A helyi piac kis méretei folytán nem kerülnek érintkezésbe más vidékek iparosaival; úgy félnek a »konkurrenciától«, mint a tűztől, mert az könyörtelenül szétrombolja azoknak a kis kézműveseknek és iparosoknak a patriarchális paradicsomát"...[20]

A XVII–XVIII. századi céhszabályok nemcsak vallási előírásokat tartalmaznak, hanem a protestánsok és egyéb felekezetek hívei számára *szigorú megkötéseket* is. A céhprivilégiumok protestánsellenes jellege már a XVII. század derekától, az ellenreformáció megerősödésétől kezdve megfigyelhető. Pázmány Péter esztergomi érsek mint Rozsnyó földesura, a protestáns városban is fenntartotta magának a céhszabályok felülvizsgálatának jogát.[21]

A *répceszemerei* szabócéh Eszterházy Páltól 1712-ben nyert kiváltságlevele kimondja, hogy csak katolikusokat szabad a céhbe befogadni.[22] A váci szabók 1699. évi (I. Lipóttól nyert) privilégiumá-

[18] A *jászberényi* tímároknak 1764-ben Mária Teréziától nyert privilégiuma előírja pl. hogy Szent Bertalannak, a céh választott patrónusának napján és a „Négy Kántorokon"... " misét kell szolgáltatni. (OL Art. Caeh. I/32.)

[19] L. pl. a sármelléki és a szabadbattyáni takácsok 1767. évi kiváltságlevelét. (Uo. I/58.)

[20] Lenin, *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban.* – Lenin, *Összes művei.* 3. k. Kossuth 1964. 354.

[21] Szádeczky Lajos dr., *A czéhek történetéről Magyarországon.* Bp. 1889. Értekezések a történettudományok köréből. XIV. k. 23.

[22] OL CA 87. Még a csallóközi juhászok 1717., ill. 1725. évi céhszabályzata is megkövetelte, hogy céhes mester csak katolikus lehessen. (MGTSZ 1897. 255.)

nak gr. Eszterházy Károly váci püspöktől származó 1761. évi toldaléka szerint – mely a katolikus szertartások megtartásának előírásával megszigorította a korábbi szabályzatot – protestáns vallású inast nem volt szabad alkalmazni. Lutheránus vagy kálvinista vallású vándorlegényt legfeljebb 2–3 évig volt szabad tartani, de az alatt az idő alatt „a Mester, kinél lesz, tartozzék minden iparkodással és szorgalmatossággal azon legény megtérésén iparkodni és tisztelendő Plébánus Uramnak is hírt adni, hogy megtérésében munkálkodhassék, melly 2 vagy 3 esztendő alatt, ha meg nem akarna térni, szabad ne legyen a Városban azon Legényt megtartani".[23]

A katolikus valláson lévő földesurakon kívül a protestáns mesterekkel szemben *az államhatalom* is a katolikusoknak fogta pártját. 1731-ben elrendelték, hogy a katolikus ünnepek megtartása a nem katolikusokra nézve is kötelező. 1745-ben csupán azt a „könnyítést" engedélyezték a nem katolikus mestereknek, hogy amennyiben a körmeneten nem vennének részt, szerfölött magas büntetésekkel nem sújthatók.[24]

A Habsburg államhatalom természetesen nemcsak Magyarországon nyomta el a nem katolikus mestereket, hanem az örökös tartományokban is, ahol a nem katolikusok polgárjogot sem szerezhettek, a céheknek sem lehettek tagjai hosszú ideig. A látszólagos hasonlatosság ellenére Magyarországot e tekintetben is hátrányos megkülönböztetés sújtotta. Magyarországon ti. még az 1761. évi céhügyi rendelkezés is fenntartotta, sőt megszigorította a katolikus ünnepek megtartásával kapcsolatos kötelezettségeket, s ez alól a protestáns mesterek semmiféle könnyítést nem nyerhettek, Ausztriában viszont már VI. (III.) Károly 1725. évi pátense (Schutzdecret) is engedélyezte a protestáns kézműveseknek mesterségük gyakorlását egy bizonyos pénzösszeg (Schutzgeld) lefizetése után. Ez az intézkedés az 1848 előtti évtizedekben is biztosította az iparűzés lehetőségét mindazoknak, kik vallási vagy egyéb okok miatt nem nyerhették el a mesterjogot.[25] Az előbbieken kívül vallásszabadságot élveztek azok –

[23] Csaplovics János, *Mesteremberek, Czéhbeli Régiségeik.* Tudományos Gyűjtemény 1823. VI. k. 65. – A céhlevél 18. artikulusa a következőképpen intézkedik: „Minden esztendőben Áldozó Csütörteken az első Ádvent Vasárnapkor az egész Czéh az Eretnekségeknek Országunkból való kiirtatásáért énekes Misét szolgáltatni, és annak szolgáltatásáért Váczi Plébános Uramnak 1 forintot adni köteles".

[24] Kassics, *Ench.* 3. – A helytartótanács 1747-ben elrendelte, hogy a római katolikus ünnepeket a görögkeletieknek is meg kell tartaniok, 1752-ben pedig, hogy műhelyeiket ünnepnapokon nem szabad kinyitniuk. (Uo. 132., 222.)

[25] Karl Pribram, *Geschichte der Österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860.* I. k. Leipzig 1907. 19., l. még Reschauer, *Geschichte des Kampfes der Handwerkerzünfte und der Kaufmannsgremien mit der österreichischen Bureaukratie*

a rendszerint külföldi eredetű és többnyire protestáns vallású – „gyárnokok" (sőt ezek legényei és inasai) is, akik a XVIII. sz. elejétől a császári udvartól nyert kiváltságok (privilegia privativa) birtokában a céhektől függetlenül már kapitalista módon folytatták működésüket.[26]

A magyarországi céhes mestereknek a verseny korlátozására irányuló törekvése a *XVII–XVIII.* században többféle formában mutatkozott meg; a konkurrencia elleni küzdelemnek *legjellegzetesebb formája* mégis a *nem katolikus iparűzők kizárására irányuló törekvés.* A céhmonopólium biztosításáért folytatott küzdelem így ebben az időben főként a *katolikus vallás erőszakos terjesztésének* köntösében jelentkezett. Mint ahogy a katolikus reakció megerősödésének útját a XVII. századtól kezdve „előzött tanítók és lelkészek", s „mindenekelőtt elkergetett és kisajátított" parasztok jelezték,[27] a protestáns kézműveseknek a céhből való kizárására és kenyerüktől való megfosztására is gyakran szolgáltatott „ideológiai jogcímet" az ellenreformáció.

Azokban a céhekben, amelyekben katolikus és protestáns mesterek vegyesen voltak, a katolikus mesterek gyakran tettek kísérletet a protestánsok kizárására. *A veszprémi protestáns csizmadiák* pl., szám szerint 40-en, 1746-ban panasszal fordultak a helytartótanácshoz 6 katolikus mestertársuk ellen, akik az ő tudtuk és beleegyezésük nélkül új artikulusokat állítottak össze, és azokat a vármegye elé terjesztették jóváhagyás végett. Ezek a céhszabályok – mint mondják – hitükkel és meggyőződésükkel ellentétes szertartásokon való részvételre kötelezik őket.[28]

A veszprémi csizmadiák új artikulusai a korábbi (még 1699-ben nyert) kiváltságlevéllel szemben valóban több új pontot tartalmaznak, és a katolikus mesterek új követeléseit fejezik ki. Így pl. a „Boldogságos Szűz Mária" tisztelete mellett az úrnapi körmeneten és a „4 kántori szentmisén" való részvétel kötelezettségét. Az 5. artikulus kifejezetten a protestáns mesterek kizárására vonatkozik.[29]

---

vom Ende des 17. Jahrhunderts bis zum Jahre 1860. Wien 1882. 10., l. még Eva Priester, *Kurze Geschichte Österreichs.* I–II. k. Wien 1949. 173.

[26] Pribram i. m. 13–18.; Reschauer i. m. 5.

[27] Pach Zsigmond Pál, *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon.* Bp. 1952. 48–52.

[28] OL AM Comit. Veszpr. No. 3.

[29] „Valamint egyébb Városokban úgymint Fehér varot, Papan és több fető városokba is az igaz Római Catholica Hiten kívül lévők az Nem(es) Czéhekbül ki rekesztetnek, úgy ezen Püspöki Veszprem Városába levő böcsülletes Csizmadia Czéhbe is tsupán tsak Papisták fogattassanak bé. Ezen rend tartást fen tartván az Inasok béfogadása iránt is." – A kancelláriának a helytartótanácshoz 1748. február

Nemcsak a püspöki hatalom alatt lévő Veszprém városában, ha nem *az Eszterházy dominiumhoz* tartozó *Pápán* is a felsőbbség védelmét élvezték a katolikus mesterek a protestánsokkal szemben. A katolikus „süvegjártók" pl. 1774-ben elutasították „Nagy György nevű süveg jártó Mester Legény kálvinista és Nemes személy" felvételi kérelmét. Döntésüket az úriszékhez írt beadványukban azzal indokolták, hogy amikor kiváltságaikat nyerték, még 14 „külső" (Pápa-környéki) és 6 „belső" mester volt közöttük. Most azonban nem tudnak megélni mesterségükből. A 6 belső mester közül csak ketten maradtak – írják –, „kik még élhetünk és Mesterségünket folytattyuk, Adozok Portiozok vagyunk . . ., de ha még többen leszünk, teljességgel Mi is el szegénkedünk, és semmivé leszünk". Felhozzák azt is, hogy a helybeli szabócéhnek is sok gondott okoznak az ottlévő kálvinisták, úgy hogy a „Mgos Uraságnak nyukta sints miattok", mert „minden Czéhbeli dolgokban szüntelen botránkozásokat tesznek, és a Pápistákat csufnak tartják". Beadványuk befejező sorai világosan kifejezik a *konkurrenciától való félelmüket:* „Ezt ha az Mgos Uraság béveszi, Nemes Ember lévén Portiot nem fizet, gyarapodni fog, oltsobban adhattya jószágát mint mink, eö feölségének mit fog használni, ha mind el romlunk, és két koldusbul háromlészen . . ."

Az uradalom el is fogadta a katolikus mesterek érveit, és nem adta meg az incolátust, hivatkozva gróf Eszterházy Ferencnek még 1732-ben hozott intézkedésére, mely szerint az uradalmi tiszteknek a letelepedni akarókat tüzetesen meg kell vizsgálni, vajon „valamely Törvényes ok benne nem találtatik-e, mely miat meg nem maradhatnak".[30]

Vajon csak a veszprémi püspökséghez és az óriási Eszterházy uradalomhoz tartozó mezővárosok katolikus mesterei hatalmaskod-

29-én intézett leíratából megtudjuk, hogy a veszpremi püspök – természetesen – a katolikus mestereknek fogta pártját.

Hasonló törekvéseket fejez ki *a veszprémi csapócéh* szabályzata is. A nem katolikus mesterek egyelőre még megmaradhatnak a céhben, gyermekeiket azonban már nem fogadják be. Protestáns legényeket pedig egyáltalán nem tarthatnak. A céhszabályzat keltét nem ismerjük, 1752-ben azonban már megvolt a csapócéh – ebben az évben ti. 4 forint büntetést róttak ki a katolikus ünnepek meg nem tartásáért. (Uo. No. 5.) – L. még a veszprémi szűcsöknek és bognároknak a nem katolikusok kizárására irányuló törekvéseit. (Uo. Lad. sub. D. fasc. 21. és Lad. C. fasc. 33. No. 1–2.)

[30] Uo. Lad. B. fasc. 37. No. 2. – Vallási lepelbe rejtve jelentkezik a pápai csapócéhnek a tapolcafői kálvinista „Nemes Vecse Szekben levő Nemes helységben lakó" csapómesterek kizárására irányuló monopoltörekvése is. (Uo. Lad. C. fasc 33. No. 3.)

hattak protestáns mestertársaikkal szemben? *Az alföldi nagy kálvinista parasztvárosokban* pl. nem fordított volt a helyzet? Hiszen itt a céheken belül is legtöbbször a kálvinisták voltak többségben! A rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy a XVIII. században az alföldi mezővárosokban is nagyjából-egészéből a veszprémi és pápai céhekhez hasonló viszonyok uralkodtak a katolikusok és a protestánsok között.

A kecskeméti református csizmadiák pl. – szám szerint 44-en – földesuruk, gróf Koháry András támogatását kérték 11 katolikus mestertársukkal szemben, mert azok új artikulusokat akartak váltani, hogy őket vallásukkal ellentétes szertartásokra kötelezzék, sőt a felállítandó oltár költségeinek a viselését is rájuk akarták hárítani. – A két felekezet között a földesúr igyekezett igazságot tenni, kijelentve, hogy ha a legények felvételénél a reformátusok és katolikusok a jövőben nem tudnak megegyezni, akkor a földesúr tisztjei fognak dönteni. Elrendelte azt is, hogy a céhmestereket évenként felváltva kell választani a két „religióból". A két felekezet 1742-ben a kecskeméti tanács előtt abban egyezett meg egymással, hogy a céh jövedelme fele-fele arányban oszoljék meg közöttük.[31] Az ellentétek ezzel nem szűntek meg, 10 évvel később pl. a szolgabírónak kellett beavatkoznia. A reformátusok később kimutatást készítettek,[32] mellyel igazolni kívánták, hogy 1744-től, az artikulusok kiváltásának évétől lényegesen nagyobb összeggel járultak hozzá a közös kiadásokhoz, mint a katolikusok. A mintegy 30 esztendeig húzódó küzdelem azzal végződött, hogy a reformátusok három mesterebéd árát, 90 forintot fizettek a céhzászlóra, a helytartótanács pedig – egyetértésben Pest megye javaslatával – a katolikus szertartások megtartására kötelezte őket 1772. évi leiratában.

A ceglédi református és evangélikus mestereket *zálogolással* büntették a katolikus szertartások meg nem tartásáért. A szabókat és szűcsöket pl. felszólították, hogy lépjenek be a takácsok, ill. a csiz-

[31] A földesúrnak fizetendő adót viszont „esztendőnként való négy pár csizmát és kántoronként való négy ... polturák"-at ezentúl is fejenként fogják fizetni. (OL AM Comit. Pest. No. 27.)

[32] A kimutatásból az is kiderül, hogy a katolikus mesterek száma gyorsabban növekedett, mint a reformátusoké: 1760-ban pl. 46 református mester szemben már 27 katolikus volt. 1770-ben pedig 55 reformátussal szemben 36 katolikus mester.

Hasonló ellentétek voltak a *kecskeméti* kovácsok, szabók és takácsok között is. A katolikus istentiszteleten meg nem jelenő céhtagokat különböző büntetésekkel, használati tárgyaik, ruhadarabjaik, szerszámaik *elkobzásával* kényszerítették a hatósági személyek és a plébános a katolikus ünnepek megtartására. (Uo. Lad. sub D. fasc. 25. No. 1–2.) Az iratok közt megtaláljuk a zálogtárgyak jegyzékét, az érték feltüntetésével és azok nevét, akik kiváltották és akik nem váltották ki elkobzott javaikat.

madiák céhébe, vagy alakítsanak új céhet. A szűcsmesterek azonban – szám szerint tízen – és a három református szabómester 1777. évi felterjesztésükben kijelentették, hogy erre nem hajlandók, „mint hogy . . . az Új Articulusoknak első punktumjait el nem kerölhetnénk". A szabómesterek 1778-ban a szolgabíróhoz írt levelükben elpanaszolták, hogy nincs is pénzük kiváltságlevelet szerezni, és így nehéz szívvel kénytelenek lesznek mesterségüket abbahagyni.[33]

A konkurrencia letörésére igyekvő céhes kézművesek a csanádi püspök uradalmához tartozó *Makón* is megfosztották a kálvinista mestereket kenyerüktől. Néhány református vallású takácsmestert és takácslegényt veréssel, börtönnel igyekeztek hitükkel ellentétes szertartásokon való részvételre kényszeríteni, sőt mesterségük folytatását is megakadályozták.[34] A helytartótanácsnak a kancelláriához küldött 1777. évi felterjesztése szerint az alispán bilincsbe verette és megparancsolta, hogy kergessék ki őket a megyéből.[35]

A protestáns mesterek több helyen úgy védekeztek a katolikusok önkényével szemben, hogy *önálló céhet* igyekeztek alakítani, ill. a katolikusoktól különválni. Arra vonatkozóan nincsenek adataink, hogy a jobbára református mesterekből álló nagykőrösi csizmadiacéhen belül milyen természetű ellentétek voltak a protestáns és katolikus mesterek között. Fel kell azonban tételeznünk, hogy lehettek ilyenféle torzsalkodások, különben a református csizmadiák békében „megférték" volna egy céhben a katolikusokkal, és 1779-ben nem kértek volna a maguk számára külön privilégiumot.[36] A nagykőrösi csizmadiacéhnek ti. már volt kiváltságlevele, melyet 1662-ben az óbudai mesterektől váltott. A helytartótanács azonban 1779-ben elutasította a nagykőrösiek kérését arra hivatkozva, hogy a birodalomban sehol sincsenek protestáns céhek, s a katolikusok befogadására kötelezte őket.

[33] „. . . mi a mesterségről, ha különben nem lehet, lemondunk, a melly keservessen is esik minékünk, tsak mi tudjuk . . . hogy magunkat a Processio járásra kötelezzük, éppen nem tehetjük." Hasonló tartalmú a szűcsök levele is, akiknek szintén nincs „tehetségük" új privilégium kiváltására. (Uo. 31.)

[34] OL AM Comit. Csanád.

[35] A mestereket és legényeket előbb az úriszék elé állították. A kihallgatott katolikus takácsok tanúvallomása szerint, amikor az úrnapi körmenet a városházánál felállított oltár elé érkezett, Baloghy Sándor, református takácsmester pipára gyújtott. Baloghyt ezért és mivel Jézus nevének említésekor nem hajtott térdet, 30, egy másik református takácsmestert pedig 20 botütésre ítéltek, és a megye területéről kiutasították. A bűnösnek talált legényeket még az úriszéki tárgyalás előtt 25 botütéssel sújtották. Mások önként „lemondtak" mesterségükről, mert a takácscéhben már úgyis „feles számmal" (superflue) voltak. (Uo.)

[36] OL AM Comit. Pest. No. 36.

Protestáns céhek létezéséről a XVIII. század második felében valóban nincs tudomásunk. A szobotiszti, holicsi, sassini (Nyitra m.) *anabaptista* szlovák és német fazekasok, csiszárok, késgyártók, zsákkészítők, harisnyaszövők és festékgyártók pl., ill. a Szobotiszten és környékén dolgozó ugyancsak anabaptista vargák és posztógyártók csak az 1770-es években, a katolikus vallásra való *áttérésük után* nyertek az uralkodótól céhlevelet, amely természetesen a katolikus ünnepek megtartására kötelezte őket.[37]

Azok a protestáns mesterek pedig, akik külön céhszabadalmat kértek maguk számára, mint pl. a korábban említett tapolcafői csapók vagy a veszprémi evangélikus és kálvinista német kalaposok, az 1761. évi udvari rendelet szellemének megfelelő privilégiumot kaptak, s így a katolikusokat sem zárták ki maguk közül, s természetesen a katolikus ünnepeket is meg kellett tartaniok.[38]

Ha protestáns céhek nem is alakulhattak Mária Terézia országaiban, *görögkeleti céhekkel* azonban Magyarország területén is találkozunk. *A szentendrei* „görög nem egyesült hitű" szűcsök pl. 1778-ban nyertek német nyelvű artikulusokat.[39] Az ugyancsak görögkeleti vallású szentendrei csizmadiák 1779-ben kaptak kiváltságot. Ugyanebben az évben kértek szabadalomlevelet a helybeli görögkeleti szabók, szűrszabók és kádárok.[40]

[37] EK XXIX/20. Szobotiszt, Holics, Sassin ... figulorum, machaeropaeorum, cultrariorum, saccorum molariorum confectorum, textorum tibialium et tersorum colorum, omnium *Anabaptistarum conversorum* 1770 (németül). L. még OL Art. Caeh. II/614., EK LIX/46. Szobotist ac alibi incolarum et magistrorum sutorum et pannificum *Anabaptistarum conversorum* et aliorum 1771 – németül. L. még uo. II/617. – Tehát *nem „anabaptistákról"* van szó, amint az Egyetemi Könyvtár Szádeczky által készített katalógusában vagy 1913-ban megjelent munkájában olvashatjuk (II. k. 312.), hanem *„áttért* anabaptistákról".

[38] OL AM Comit. Veszpr. No. 10. – A veszprémi német kalaposok pl. 1762-ben benyújtott kérelmükre 1765-ben nyerték el kiváltságlevelüket.

[39] OL AM Comit. Pest. No. 32. – A vármegye jelentése szerint 23 görögkeleti szűcs élt Szentendrén és csak egy római katolikus, aki Morvaországból származott.

[40] Uo. No. 37. – A szentendrei szabók kérelme ellen azonban az érdekelt római katolikus mesterek felemelték szavukat, és panaszt nyújtottak be a helytartótanácshoz azok „visszaélései" miatt. Kérték, hogy egyenlő elbánásban (!) részesüljenek a görögkeletiekkel, s a céhszabadalmat maguknak követelték.

A *görögkeleti* mestereknek másutt is voltak *önálló céhei. A ráckevei* katolikus és görögkeleti szabók pl. 1708-ban kapták meg a budai szabók 1695. évi privilégiumát. (Uo. 1. No. 17.) A *szentendrei* görögkeleti kereskedők és kalmárok 1713-ban kaptak III. Károlytól kiváltságot. (Uo. No. 16.) A *szentendrei* görögkeleti szappanosok 1715-ben nyertek III. Károlytól szabadalomlevelet. (Uo. No. 18 1/2.) A *bajai* görögkeleti szabók, süvegesek, szűrszabók és tetőfedők 1720-ban kaptak latin nyelvű artikulusokat. (Articuli Contubernales Graeci Ritus ... Artis Sartoriae, Pileatoriae, Gausapeariae, Tegumentariae – OL AM Comit. Bacsiensis No. 1.) Az *óaradi* görög nem egyesült szabók 1765-ben kaptak kiváltságlevelet a helybeli pokróccsinálók-

Ha a katolikus mesterek mindent elkövettek a más felekezeten lévő kézművesek versenyének elfojtására, a görögkeleti és protestáns mesterek sem maradtak adósak nekik ott, ahol és amikor ezt megtehették. A protestáns mesterek óvakodtak attól, hogy katolikusokat engedjenek be maguk közé olyan településeken, ahol maguk számszerű többségben voltak. *A ceglédi* szűcsök 1727. évi szabadalomlevele pl. úgy intézkedett, hogy „senki ezen Czéhben a ki tsak nem Kálvinista ember, be nem vétessék".[41]

A protestáns mestereknek ez az elzárkózása azonban legfeljebb csak a XVIII. század második feléig (1761-ig) volt lehetséges, addig, amíg a központi hatalom a régi céhlevelek beszedésével és egységesítésével Magyarországon is ellenőrzése alá nem vonta a céheket. A XVIII. század második felétől 1805-ig – vagyis addig, amíg az 1761. évi céhszabályzat érvényben volt – tehát nem valószínű, hogy a katolikusok maradtak volna alul ebben a „vallási" küzdelemben, hiszen – II. József korától eltekintve – az államhatalom is és legtöbb helyen a földesúr és a vármegye is őket támogatta.

A nem katolikus mesterek előtt csak *II. József* felvilágosult intézkedései nyitották meg az „egyenjogúság" felé vezető utat. A protestánsok 1781. április 29-én terjesztették fel az uralkodóhoz sérelmeiket, melyek között a III. gravamen éppen az volt, hogy a protestánsokat – így a céhes kézműveseket is – vallásukkal ellentétes szertartásokon való részvételre kényszerítik.[42]

II. József alig egy hónappal ezután, 1781. május 22-én kiadott rendeletének 4. pontjában nemcsak azt tiltotta meg, hogy a protestánsokat a katolikus istentiszteleten való részvételre kötelezzék, vagy azok elmulasztásáért megbüntessék, hanem kimondotta, hogy a céhszabályok értelmében sem szabad a protestánsokat a katolikus szertartások látogatására kényszeríteni.[43]

Az 1781. október 24-én kiadott *türelmi rendelet* 5. pontja hasonlóképpen feloldotta a protestáns mestereket a katolikus ünnepekre vonatkozó céhszabályok megtartása alól.[44]

Habár a türelmi rendelet kibocsátása után is előfordult, hogy a

---

kal (stragularii) együtt (OL CA 129.); a vékonyszabók és paplanosok (tegetarii) 1817-ben nyertek privilégiumot (III. R. Arad m. 21–22. sz.) stb.

[41] Csaplovics i. m. 72. – A *miskolci* „magyar tímárok, vargák", valamint több más miskolci céh is csak protestánsokat vett fel tagjai sorába a XVIII. sz. második felében. (Szendrei János, *Miskolc város története.* Miskolc 1904. II. k. 565.) stb.

[42] Mályusz Elemér, *Iratok a Türelmi rendelet történetéhez.* Bp. 1940. 104–105.

[43] I. m. 173. és 175.

[44] Az 1781. nov. 8-án kiadott erdélyi türelmi rendeletnek 5. pontja az előbbihez hasonlóan intezkedik. (I. m. 271. és 287.)

protestáns mesterekre súlyos büntetéseket róttak[45] a katolikus szertartások elmulasztása miatt, az 1790-es évektől kezdve már nemcsak a felvilágosult uralkodó, hanem a *központi kormányszervek* is liberálisabb politikát folytattak a nem katolikus iparűzőkkel szemben. A helytartótanács pl. 1794-ben elrendelte, hogy a protestáns céhbeliek olyan bírságai, amelyek eddig a katolikus egyházat illették, ezután a megbírságolt mester illetékes lelkészének (ill. felekezetének) javára fordítandók.[46]

Az 1805. és 1813. évi céhszabályrendeletek is enyhítették az 1761. évi pátensnek a katolikusok érdekében hozott vallási megkötéseit. Az 1813. évi rendelet első pontja kimondja, hogy bármilyen törvényesen bevett felekezetű „Ifjút" fel lehet venni inasnak, s azt senki sem gátolhatja választott mesterségének tanulásában. Vallási előírásokkal főként a XXIX. cikkely foglalkozik, eszerint a filiális mestereknek is meg kell jelenniök a céh patrónusának napján és az úrnapi processió alkalmával a céh székhelyén, de elmaradhatnak abban az esetben, „ha távulabb laknának".[47] A céhprivilégiumokhoz nyomtatásban mellékelt artikulusok 29. pontja szerint a kántormiséken és az úrnapi körmeneten csak a katolikus mesterek és legények tartoznak részt venni; azok, „kik más törvényesen bévett, vagy megtürtt valláson vagynak", erre nem kötelesek. Ezt az utóbbi előírást azonban a cének sok helyen nem tartották meg, gyakran találkozunk ugyanis olyan panaszokkal ebben az időben is, melyek szerint a katolikus szertartásokon való résztvételre kényszerítették a protestánsokat.[48]

A XIX. század első évtizedeiből olyan adattal is rendelkezünk, melyek azt bizonyítják, hogy egyes városokban a nagyobb számú és a céhmonopóliumot maguknak korábban biztosító nem katolikus mesterek is tettek kísérletet a katolikusok céhből való kizárására. Így pl. az *aradi* magyar szücsök 1841-ben azt panaszolják, hogy a görög nem egyesült hitű mesterek nem akarják őket beengedni a céhbe, s ezért külön privilégiumot óhajtanak szerezni. A helytartótanács elutasította kérelmüket azzal az indokolással, hogy ugyanazon céh két külön szabadalmat nem kaphat, s különben is a „fennforgó panaszok csupán csak a nyelv és vallás különbségét tárgyalnák, hazánk törvényei szerint pedig a befogadott vallások között minden különbség megszűnt volna".[49]

[45] Szendrei i. m. II. k. 523–524.

[46] Valenténi Gáspár, *A somogymegyei céhek.* Szekszárd 1909. Művelődéstörténeti Értekezések 36. sz. 36.

[47] Kassics 35. és 116.

[48] Kassics 292.

[49] OL Dep. Civ. 1841/5/94.

A reformátusoktól külön akartak válni a *nagykárolyi* görög- és római katolikus csizmadiák is – szám szerint 72-en –, akiket a mintegy 200 (!) tagot számláló céhben a számbeli többségben lévő reformátusok minden elképzelhető módon üldöztek. A reformátusok – írják – „bennünket Catholikusokat tsekélyebbnek s alábbvalóbbnak tartván, mintegy összve vetett vállokkal mindenben ellenünk törekednek". Nem tölthetnek be – panaszolják – sem céhmesteri, sem atyamesteri, sem bejárómesteri hivatalt, és ha az úrnapi processiók és a kántormisék tartásához szükséges költségeket emlegetik, „Isten a megmondhatója, minő Hahotával, le nevettéssel, ki tsufolással, gunynyal . . . üzettetünk". A szabók, a vargák, a tímárok, az asztalosok céhe már külön is vált a vallási ellentétek miatt – írják –, mégpedig úgy, hogy a nevezett céheknek saját privilégiuma van ugyan, de a katolikusok és reformátusok saját elöljáróik vezetésével önállóan intézik ügyeiket. A különválást nekik is megengedné az uradalom által kinevezett céhkomisszárius, a reformátusok azonban ezt ellenzik, és a vármegye is azokat támogatja.[50]

A katolikus és protestáns mesterek között folyó harcnak fő célja a XIX. század első évtizedeiben azonban már nem elsősorban a monopólium biztosítása – a másik fél kizárásával. A vita inkább olyan kérdések körül folyik, hogy milyen arányban vegyék ki a részüket az egyes felekezetek a céh vezetéséből, részt kell-e vállalniok a protestánsoknak is a katolikus szertartások költségeiből, nekik is meg kell-e jelenniök a katolikus istentiszteleteken stb. A *makói* evangélikus vallású magyar csizmadiák pl. 1817-ben, az ugyancsak makói református szűcsök pedig 1823-ban kérték, hogy mentsék fel őket a kán-

[50] A vita azzal végződött, hogy a vármegye deputációt rendelt ki az ellentétek elsimítására. A deputáció 1829. évi jelentése szerint elöljáróválasztást tartottak, s a hivatalokat megosztották az egyes felekezetek között. (Uo. 1829/2/173) – Hasonló módon igyekezett megszüntetni a *kecskeméti* szűcscéhben a katolikus, református és evangélikus mesterek közötti viszálykodást az úriszék végzése és a városi tanács határozata. A helytartótanács ezzel azonban nem értett egyet és 1836. évi leiratában figyelmeztette Pest megyét, hogy az elöljáróság választásánál nem szabad különbséget tenni vallási szempontból. (Uo. 1836/2/6.)

Az egyes tisztségeknek felekezetek közti évről évre történő felosztása nemcsak a céhbeli elöljárók választásánál, hanem az egyes *mezővárosok magisztrátusának megújításánál* is gyakori volt. Ráckevén pl. az 1794. évi tisztújításnál „görög részről esett a Bíróság", a katolikusok ezért a perceptori hivatalt maguknak biztosították. (PmL Rkevi jk. 1794. nov. 6.) *Makón* három éven keresztül katolikus, 3 évig református és egy éven át „orosz" felekezetű volt a bíró. A többi tisztségviselőt, így a perceptort, töltésbírót, szekérmestert, városgazdát, nótáriust stb. arányosan választották az egyes felekezetekből. (Szirbik Miklós, *Makó Városának közönséges és az abban lévő Református ekklésiának különös leírása. 1835–36 eszt.* – Sajtó alá rendezte: Dr. Eperjessy Kálmán, Makó, 1926. 43.)

tormisék látogatása és a céhzászló beszerzésének költségei alól.[51] A helytartótanács 1821. évi leiratában azt válaszolta, hogy a céhzászló az összes felekezeté, s nemcsak vallási, hanem világi ünnepekre is szolgál, ezért a költségeket is meg kell osztani. Az evangélikusok viszont nem vehetnek ki pénzt a céhládából saját istentiszteletük céljaira. Ebbe azonban a protestáns mesterek nem nyugodtak bele, arra hivatkoztak, hogy a szomszédos Csongrád megyében már minden vallásfelekezet „egyenlő jogokat nyert". A helytartótanács 1833-ban végül is „a közigazság" tekintetéből megengedte, hogy a nem katolikus mesterek számarányuknak megfelelően a katolikusokhoz hasonlóan a céhládából fedezhessék saját istentiszteletük költségeit.[52]

Saját szertartásaik költségeinek fedezésére pedig nemcsak a makói protestáns kézművesek nyertek engedélyt a helytartótanácstól, hanem többek között a balassagyarmati evangélikus csizmadiák és Vas megye javaslatára 1827-ben a sárvári evangélikus szűcsök is.[53] A helytartótanácsnak az a véleménye, hogy „a Befogadott vallások között minden különbség megszűnt volna" – természetesen nem felelt meg a valóságnak.[54] Bár II. József korától kezdve – mint láttuk – a központi kormányszervek is liberálisabb egyházpolitikát folytattak, s a vármegyékben is, melyek korábban csaknem kivétel nélkül támogatták az udvar ellenreformációs törekvéseit, tapasztalható volt a felvilágosodás hatása, a Habsburg államhatalom továbbra is megtartotta katolikus jellegét. Az azonban kétségtelen, hogy a kézművesek között még továbbra is meglevő vallási ellentétek már kevésbé jellemzőek a XIX. századi mezővárosi és falusi céhekre, mint a korábbiakra. Nem mintha a vallási elfogultságot máról holnapra a vallási türelem váltotta volna fel – éppen a céhes iparosok között –, hanem *a monopólium biztosításáért folytatott küzdelem, levetve ideológiai köntösét, most már egyre leplezetlenebbül jelentkezett.* A kisvárosi és falusi céhes mestereknek a konkurrencia kizárására irányuló törekvése a kül- és belföldi manufaktúrák és gyárak megindulóval, s a nagyobb városok céheinek fokozódó versenye következtében a végsőkig kiéleződött a XIX. század első évtizedeiben. A kiváltságaikat görcsösen védelmező céhes kézművesek ekkor még szorosabbra zárják soraikat az „idegenek" előtt, igyekeznek megakadályozni a

[51] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1817/1676. és 1787. sz., 1823/921. sz.

[52] OL Dep. Civ. 1833/2/343. L. még Szirbik i. m. 38. – A protestáns mesterek ezzel sem elégedtek meg és továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy a zászló költségeinek fedezésétől is mentsék fel őket. De a helytartótanács 1847-ben ismételten elutasította kérelmüket. (OL Dep. Civ. 1846/2/204. és 1847/2/99.)

[53] Uo. 1829/2/186. és uo. 1827/2/78.

[54] L. 49. sz. jegyzetet.

legények mesterré válását, a zsidó kézművesek céhekbe jutását, s főként a mind nagyobb tömegben jelentkező kontáriparos működését.

A céh monopolisztikus jellegének kifejezője ekkor már nem elsősorban az „egyedül üdvözítő" katolikus vallás terjesztésének követelése, hiszen katolikus és protestáns mesterek többnyire egymással összefogva folytatják mind reménytelenebbé váló harcukat a kibontakozó tőkés fejlődéssel szemben.

A CÉHEK HARCA A KERESKEDŐK ÉS A CÉHEN KÍVÜLI KÉZMŰVESEK ELLEN

A vallási elzárkózás a céhmonopóliumnak csupán az egyik – főként a XVII. század második felére és a XVIII. századra jellemző – vonása. A nem katolikus valláson levők kizárásával – mint az előbbi fejezetben láttuk – a mesterek *a céhen belüli versenyt* kívánták korlátozni.

A céhes kézművesek azonban nemcsak – és nem is elsősorban – a céhen belüli verseny elfojtására törekedtek, hanem főként *a céhen kívüli* konkurrencia letörésén fáradoztak. Legfőbb törekvésük arra irányult, hogy a kereskedelmi tőkének az iparba való behatolását megakadályozzák: „A céh féltékenyen hárította el *a kereskedelmi tőke* minden beavatkozását, a tőke egyetlen szabad formáját, amelylyel szemben állt."[55]

A céhes mesterek városuk és körzetük szűk helyi piacától mindenekelőtt az „idegeneket", köztük elsősorban a kereskedő tőkéseket igyekeztek távoltartani.[56]

A XVIII. század második évtizedétől kezdve a török uralom alól felszabadult területeken levő városokban, pl. Baján, Kecskeméten, Szegeden, Pesten, Budán stb. sok idegen kereskedő telepedett le. Ezek többnyire török alattvalók voltak, ún. arnauták (arnótok); köztük főként görög, örmény, rác, ezenkívül bolgár és macedón kalmárok, kik több városban companiát alkottak. A passzarovici béke értelmében jelentős kiváltságokat élveztek, a magyar honos kereskedőkénél nagyobb választékkal rendelkeztek, rendszerint olcsóbb áron kínálták eladásra portékáikat, gyakran nemcsak törökországi, hanem az örökös tartományokban vásárolt árukkal is kereskedtek. A köz-

[55] Marx i. m. I. k. 336–337.

[56] A kereskedelmi tőkével *általában* jelen tanulmányban nem foglalkozhatunk. A problémát csak annyiban érintjük, amennyiben az a mezővárosi és falusi céhek működésével függ össze. A kereskedelmi tőkével kapcsolatos kérdésekre vonatkozóan l. Pach i. m. 64–65. A kereskedelmi tőkének 1790 és 1825 közötti felhalmozására vonatkozóan l. Mérei, *Iparfejlődés* ... 35–41.

ponti hatalom kezdettől fogva igyekezett korlátozni tevékenységüket; III. Károly pl. 1725-ben eltiltotta, hogy a vásárokon kívül kicsinyben árusítsanak.[57]

A céhes kézművesek (s a hazai kereskedők) a görög és rác kalmárokat, majd a XVIII. század közepe táján jelentkező batyuzó, házaló zsidó kereskedőket a városi tanács és a felsőbb hatóságok segítségével igyekeztek visszaszorítani. A viszonylag nagyobb tőkeerővel rendelkező görög kalmárok viszont a megyék és a földesurak pártfogását élvezték a legtöbb esetben, s a zsidó kereskedőknek is elsősorban a földbirtokosok nyújtottak védelmet.

A görög kalmárok tulajdonában levő kereskedelmi tőke azonban nem vált a magyarországi kapitalista fejlődés eszközévé, mivel a török alattvalók a század második feléig nem hazánkban, hanem Törökországban fektették be pénzüket; az 1774. évi királyi rendelet után pedig (amikor kötelezővé tették, hogy családjukkal együtt végleges Magyarországon telepedjenek le), kereskedelmi tevékenységük mindinkább lehanyatlott.[58]

A kereskedelmi tőke felhalmozásának a hazai nagybirtok kereskedelmi tevékenysége is útját állta, mivel a majorságokban termelt árut gyakran maguk a nagybirtokosok vitték piacra, s vámmentességük alapján maguk hozták be a külföldi árut saját szükségletükre. A kereskedelmi tőke fölhalmozását azonban elsősorban az osztrák burzsoázia versenye, s az ezt támogató osztrák vámpolitika akadályozta meg Magyarországon. Azok a hazai kereskedők pedig, akik, mindennek ellenére szert tettek némi tőkére, nem az iparba fektették, hanem inkább házvételre, birtokvásárlásra, s nem utolsósorban a nemesi levél megszerzésére fordították pénzüket.

Jóllehet a hazai kereskedelmi tőke a XVIII. században még csak kivételes esetben létesített ipari vállalkozást,[59] a céhes kézművesek igyekeztek „elhárítani" a tőke mindennemű „beavatkozását", s megakadályozni a kereskedelmi tőkének az iparba való behatolását.

A céhes kézművesek *első „országos kongresszusa"* is a *kereskedelmi tőke elleni harc* jegyében „ült össze". 1774. március 9-én a fehérvári, palotai, veszprémi, tapolcafői, pápai, tatai, szombathelyi, zalaegerszegi, győri, tapolcai és ozorai posztóműves (csapó) mesterek *Pápa* városában összegyűltek, és megállapodtak abban, hogy a keres-

[57] Takáts Sándor dr., *A török alattvalók kereskedése Magyarországon.* MGTSZ 1905. 233–240.; l. még Lederer Emma, *Iparunk és kereskedelmünk a merkantilizmus korában.* Bp. 1941. Magyar Művelődéstörténet IV. k. 238–240. A görög kereskedelmi tőke felhalmozásáról l. Pach i. m. 134–137.

[58] Pach i. m. 136–137.

[59] A kereskedelmi tőkének az iparba való benyomulására vonatkozóan l. Mérei, *Iparfejlődés* ... 56–77.

kedőkkel szemben egységesen fognak a jövőben fellépni. Kimondották, hogy a gyapjú beszerzésénél a céhbeliek egymást nem fogják felülliciálni, sőt inkább arra törekszenek, hogy minél jobban leszorítsák a kereskedőktől vásárolt gyapjú árát.[60]

A céhes kézműveseknek a kereskedelmi tőke elleni fellépésével a XVIII. század második felétől kezdve mind gyakrabban találkozunk. A *kecskeméti* szűcsök, szíjgyártók és cserzővargák pl. – szám szerint mintegy 70-en – 1777-ben a vármegye segítségét kérték a helybeli „görög compagnia" és a zsidó árendások ellen.[61] A mesterek a görög kereskedőket el akarták tiltatni azon cikkek (így „Róka és Bárány bőrök, szügy hámok, szíjjbul álló eszközök . . . és bocskorok") árulásától, melyek előállítására és értékesítésére kiváltságlevelük kiterjedt. A görög kereskedők a „Méltóságos Földes Uraság Törvény Székéhez" írott levelükben viszont arra hivatkoztak, hogy ők – holott csak néhányan vannak – sokkal több hasznot hajtanak „Ő Felségének" és a földesuraknak, mint a hetven panaszos, hiszen adójuk és a boltok árendája évenként 1551 forintot tesz ki, s a helybeli lakosok érdekeit sem veszélyeztetik, mivel sem földet, sem marhát nem szereznek.

A panaszosoknak azonban, akik jobbára mezőgazdasági munkával és állattartással foglalkozó céhes iparosok voltak, nemcsak az „idegen" kereskedelmi tőke behatolása ellen kellett küzdeniök. Az egyik céhes mester – mint az a görögök leveléből kiderül – maga is boltot bérelt, és a céhszabályok ellenére a faggyút és a bőröket a maga számára „árendálta" ki. Befolyását tehát a többi céhes kézműves fölé a rendelkezésére álló nyersanyag *felvásárlásával* igyekezett kiterjeszteni. Valószínű, hogy ebben az esetben elsősorban *a tőkés vállalkozásba* kezdő szűcsmesternek és a görög kereskedőknek érdekei ütköztek össze, a céh többi tagjai azonban fenyegetőbbnek érezték a görög kereskedők versenyét, s azok ellen inkább mestertársukat támogatták.

A kecskeméti mesterek azonban nemcsak a görögök, hanem a zsidók versenyétől is szerettek volna megszabadulni. Azt sérelmezték, hogy bőrök vásárlására csak a négy helybeli zsidó árendásnak van joga, és ezek a „meg szorult Embertül" olyan áron veszik a bőrt, ahogy éppen tetszik nekik, és dupla áron adják tovább a mestereknek. Emiatt tönkremennek és „tanult mesterségükről . . . lemondani

[60] Reizner János, *A gróf Eszterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek.* Történelmi Tár 1894. 90–91.

[61] Querelae magistrorum Pellionum, Cerdonum, et Lorariorum oppidi Kecskemethiensi . . . contra Judeos Arendatores et Graecos quaestores. OL AM Comit. Pest. Lad. sub. C. fasc. 48. No. 1.

kénteleníttetnek". A zsidók viszont arra hivatkoztak, hogy egyetlen esztendő alatt 254 kocsi gyapjút és bőrt vittek ki Kecskemétről és csupán a fuvarért 750 forintot fizettek a gazdáknak. De nemcsak a városnak, hanem a kincstárnak is sok haszna van belőlük, hiszen – mint írják – „mindezen gyapjú ... az ő Felsége Fábrikájába ment, harmintzadot fizettünk legalábbis 175 forintot". Ezenkívül a katonaság eltartásának a költségeihez is hozzájárulnak – akárcsak a helybeli lakosok: „Budán levő házunkban szintén úgy Katona quártélyoz, mint egyik jó Purgerében." A zsidó árendásoknak már 25 éve szerződésük volt a várossal, mely szerint elsősorban ők foglalkozhattak a bőrök adásvételével, az idegeneknek, „a külföldről ide szabadított sidóknak" pedig csak minden hónap első hetében, azonkívül a négy vásár előtti és utáni héten volt szabad bőrt vásárolniok. Az úriszék 1777-ben olyképpen döntött a kézműveseknek a görög és zsidó kereskedők ellen benyújtott panasza tárgyában, hogy a zsidó árendásoknak továbbra is megengedte működésüket. Az ítéletet azzal indokolták, hogy nincs annyi mester, hogy az összes bőrt meg tudnák vásárolni, és minél nagyobb a kereslet, annál magasabb lesz a bőrök ára. A görögöket viszont eltiltották a bőrkereskedéstől, mert működésük „ellentétben áll a céhszabályokkal", és sérti a mesterek érdekeit.

Az úriszék ellentmondásos ítéletét Pest vármegye is helybenhagyta. Annak magyarázatát, hogy a hatóság a zsidók által folytatott bőrkereskedést továbbra is engedélyezte, a görögökét pedig eltiltotta, valószínűleg abban kereshetjük, hogy az előbbieknek hosszabb idő óta volt szerződésük Kecskemét városával.

Előfordult azonban az is, hogy a zsidókkal szemben a görögöket részesítették előnyben. *Magyar-Gyulán* pl. a görögök élveztek a XVIII. század második felében monopóliumot, s kérésükre a zsidókat mindig eltiltották a kereskedéstől. Hasonló volt a helyzet a *Jászkun* kerületben is, ahol az 1766. évi districtuális végzés szerint bőrt elsősorban vargák vásárolhattak, ahol ilyenek nem voltak, ott görögök; zsidóknak azonban súlyos büntetés terhe alatt megtiltották a bőr eladását.[62]

A céhek azonban nemcsak a görög kalmárok és a házaló zsidó kereskedők, hanem *a zsidó kézművesek* ellen is elkeseredetten harcoltak. Ezek ugyanis – ipari tevékenységük mellett – gyakran *kereskedelemmel is* foglalkoztak, s olyan iparcikkeket is forgalomba hoztak, melyeket nem maguk állítottak elő, ezért a céhes mestereknél sokkal nagyobb haszonra tudtak szert tenni. A céhes kézművesek-

[62] PmL Lac. jk. 6/II.

nek a zsidó mesterek elleni panasza a XVIII. század második felében még csak szórványos, a századforduló után viszont annál gyakoribbá válik, különösen a lengyel határhoz közel fekvő, északi területeken.

Csongrád megye 1815-ben még azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy a vásárhelyi, csongrádi és a szentesi céhekben nincsenek zsidók.[63] A *máramarosszigeti* szabócéh a helytartótanácshoz intézett felterjesztésében viszont 1815-ben panaszt emelt a zsidó szabók ellen, akik nemcsak iparral, hanem *kereskedéssel is foglalkoznak*. Ezeket – mint írják – a céhszabályok értelmében be kellett a céhbe fogadniuk, és most már annyira megszaporodtak a többnyire Lengyelországból jött zsidókkal, hogy „mivelünk, kereszténnyekkel szinte egyenlő számmal vannak". A keresztény mesterek főképp azt sérelmezik, hogy nem tudnak az *olcsó árért* dolgozó zsidókkal versenyezni.[64]

A céhes kézművesek igyekeztek minden lehetséges eszközt felhasználni a zsidó iparosok részéről fenyegető konkurrenciával szemben. A *veszprémi* szabócéh pl., amikor már semmiképpen sem tudta megakadályozni az egyik zsidó mester működését, aki az uradalmi fiskalis véleménye szerint „a céhbeli mesterek előtt a maga mesterségében a legügyesebb" volt, először a cégtábla használatától akarta eltiltatni, majd azért üldözte, mert nem tartott keresztény legényeket.[65] A veszprémi szabócéh előbbi követelése már csak azért is méltánytalan volt, mert *az 1805. évi céhügyi rendelet* 9. pontja *a zsidó mesterek számára csak zsidó legények alkalmazását engedélyezte.*[66] Ezt az intézkedést *az 1813. évi* céhszabályzat is megerősítette.

Az óbudai szabócéh a remeklés segítségével igyekezett megnehezíteni a felvételét kérő hét zsidó szabónak a céhbe való jutását. A remeket (amely „egy kaput, frak és egy pantalon" elkészítéséből állott) a céhbiztos előtt a keresztény mesterek szabták ki, és a zsidóknak otthon kellett megvarrniok. Amikor azután az uradalmi tisztartó és a céhbiztos jelenlétében ezt elbírálták, csak három zsidó szabót találtak alkalmasnak a felvételre. A többiek ekkor „újabb remekért könyörögtek". Ezeket is felvették később nagy nehezen a

[63] OL Dep. Civ. 1815/6/304. és 1815/6/305–309.

[64] „. . . nem szégyenlik utczán, útfélen, sőt rendes a Házoknál is a munkát felszedni, és ezen drága időben a mi nyilvánságos megkárosodásunkat fele szeg árrán meg varni, mely miá Mi mint egyéb kereskedéshez nem tudók, és tsak a mesterség folytatását követők munka nélkül maradván." (Uo. 1815/6/208.)

[65] Uo. 1829/2/86.

[66] Kassics 37.

céhbe, de a helybeli plébános és a keresztény szabók kikötötték, hogy keresztény legényeket semmiképpen sem tarthatnak.[67]

A céhes mesterek nemcsak az iparűzést, hanem mindenekelőtt a zsidók letelepedését igyekeztek megakadályozni. Egy *máramarosszigeti* zsidó „vörösgyártót" (tímár) pl., aki mint „contractualista jobbágy" állítólag 300 forintért (!) meg is vásárolta a püspöki uradalomtól az incolatust, a keresztény tímárok követelésére erőszakkal távolították el a városból.[68]

A céhek és a városi magisztrátus kölcsönösen támogatták egymást a zsidók elleni harcban. *Ráckeve* tanácsa pl. azzal az indokolással utasította el egy szegény sorsú zsidónak letelepedési engedélyért való folyamodását, hogy „még kereszténvi zsellérekkel sem örömest" kívánja a város lakosai számát szaporítani.[69]

Különösen jellemző *a nagykanizsai* mészárosok és a hercegi uradalomtól a mészárszéket bérlő Rósenberg Farkas között folyó több évi pereskedés. A nagykanizsai magisztrátus főbírája és tanácsa 1824-ben jelentette, hogy négy mészárosmester panaszt nyújtott be, mert az uradalom még kontraktusuk lejárta előtt elvette tőlük az árendát, és azt zsidónak adta, „a ki sem tzéchbeli nem lévén, sem Mesterségét nem tanulván, tsak fuscherkodik".[70] A magisztrátus a mestereknek fogta pártját – hiszen itt is, mint a legtöbb mezővárosban a tanács tagjai között céhes kézműveseket is találunk, s a céhnek és a város vezetőségének az érdekei szorosan összefonódtak.

Batthyány Fülöp herceg nagykanizsai uradalmának fiskálisa az uradalom nevében visszautasította a városi tanács és a mészárosok panaszát. Jelentésében kifejtette, hogy a mészárosok nem is alkotnak céhet,[71] és alkalmatlankodásuk sérti az uradalom érdekeit. Az uradalom korábban is zsidónak adta ki a mészárszéket, s az háborítás nélkül tarthatott keresztény legényeket. Később a jelenlegi panaszosok nyerték el a bérletet, anélkül azonban, hogy egy garas árandát is fizettek volna. Sőt az uradalom volt kénytelen „szegénységöket azzal gyámolítani, hogy 10–15 ezer forintokat kamat nélkül nekik költsönözött". Ebből „eredett amazoknak örökös adós voltjuk, az Uradalom pénzének pedig a könnyen történhető Czida (csőd) miatt mindenkori veszedelemben forgása". Az uradalom csak akkor jutott

[67] OL Dep. Civ. 1829/2/133. – Másutt csak azzal a feltétellel voltak hajlandók zsidót befogadni, ha azok semmiféle inast és legényt nem tartanak. (Uo. 1829/2/133.)
[68] Uo. 1828/2/23.
[69] PmL Rkevi jk. 1833. febr.
[70] OL Dep. Civ. 1825/2/23.
[71] A mészárosoknak Nagykanizsán valóban nem volt céhük, a mesterek valószínűleg valamelyik vidéki – esetleg egyéb helybeli – céhhez tartozhattak.

az „ő Regáléjának valóságos beneficiumára", amikor Rósenberg Farkas vette haszonbérbe a székeket. Ez nem kívánt segélyt az uraságtól, az árendát is rendesen fizeti, sőt magára vállalta, és ki is fizette a keresztény mesterek adósságát. A panasztevő mészárosoknak viszont most, amikor az élő marha ára a hús árához képest alacsony, úgyhogy nyereséget remélhetnek, az uradalmat „nyughatatlanságokkal" ismét arra akarják kényszeríteni, hogy az árendát nekik adja. Ez azért is sérti az uradalom érdekeit, mert „a hús vágás regálé", s azt az uradalom annak adhatja, akinek akarja. A „földesúri fundusokon" nem lehetnek érvényesek a céhszabályok, legfeljebb csak „a nagy városokban, a hol kiki a regale beneficiumot gyakorolhattya". Mivel a fentebb idézett udvari rendelet „a Földes Urak jussaira nézve káros következtetéseket szülhet", az uradalom kéri a megyét hogy erre hívja fel a helytartótanács figyelmét. Ami pedig a keresztény legények tartását illeti, az uradalmi árendásnak jogában áll[72] – a fiskális véleménye szerint – a keresztény vagy zsidó segédeket egyaránt tartani, éppen úgy, mint „a bort ki mérő árendás is, ha zsidó volna is, keresztény kellnert" alkalmazhat.

Az uradalmi fiskálisnak részletesen ismertetett beadványa kitűnően jellemzi nemcsak a nagykanizsai domíniumnak, hanem *általában a földesúri hatalomnak* azt az álláspontját, hogy a céhszabályok nem érvényesek a földesúri birtokon, s a céhes iparosok privilégiumai sértik az uraság érdekeit. A földbirtokosnak éppen ezért jogában áll a regálékat bárkinek, így elsősorban a legtöbbet ígérőnek – tehát nem csak céhes kézműveseknek – haszonbérbe adni.

A nagykanizsai mészárosok törekvései ugyancsak általánosan jellemzőek. A mesterek – mint azt a kisgyűlésnek 1822. évi jelentésében olvashatjuk – a zsidót kontárnak nevezik. Annak ellenére, hogy be akar lépni (az érvényes szabályrendeletek értelmében az arra alkalmas zsidót be is kellett volna fogadniok), nem veszik fel a céh tagjainak a sorába.

Mi volt a *megye véleménye* a fenti ügyben? Vajon a városi tanács és a panasztevő mesterek álláspontját tették magukévá a vármegye urai a domíniummal és – a zsidó haszonbérlővel szemben? Zala megye 1824-ben a helytartótanácshoz írt felterjesztésében arra hivatkozott, hogy a város több ezer lakosának, s „az ott állandóul tanyázó nagyobb számú Császár Királyi katonaság"-nak, valamint „az igen gyakran keresztül utazó" csapatoknak ellátására nem elegendő a meglévő egy-két zsidó mészároslegény. Éppen ezért ne csak engedélyezzék a zsidó mészárosnak keresztény legények tartását – java-

[72] A földesuraknak az osztrák örökös tartományokban is joguk volt saját szükségletükre céhen kívüli iparűzőket alkalmazni. (Pribram i. m. I. k. 21.)

solják –, hanem egyenesen kötelezzék is erre, annál is inkább, mert a lakosok a „zsidó legények által vágott hústól idegenkednek". Zala megye ezen kívánságát még nem támasztja alá olyan liberális szellemű érveléssel, amely a „céhek káros monopóliumával" szemben a „szabad ipar" áldásait, vagy akár a zsidók emancipációjának szükségességét hangoztatná; – ilyen érvekkel csak az 1830-as és 1840-es évekből származó megyei beadványokban találkozhatunk.

A keresztény és zsidó mesterek vitájában – mint a továbbiakban látni fogjuk – nemcsak Zala megye és a Batthyány-uradalom foglalt el hasonló álláspontot, hanem *a megyék* és *a földesurak csaknem kivétel nélkül a zsidó kézműveseket támogatták a céhes iparosokkal szemben.* Szatmár megye pl. a helytartótanácshoz intézett felterjesztésében 1825-ben arra hivatkozik, hogy *a nagykárolyi zsidó szabók sokkal szebb és olcsóbb ruhákat varrnak,* mint a céh tagjai.[73] Ezért kérik a helytartótanácstól, hogy engedélyezzék továbbra is működésüket, vagy kötelezzék a céhet arra, hogy vándorlás és remeklés nélkül fogadja be őket. A helytartótanács helybenhagyta a megye felterjesztését, a céh azonban nem teljesítette a felső utasítást. A zsidók erre 1828-ban *külön kiváltságlevelet* kértek maguknak. Törekvésüket a megye is pártolta, és 1829-ben a helytartótanácshoz felterjesztette kérésüket.[74] A kérelmet a helytartótanács nem teljesítette, a céhet viszont a zsidók befogadására kötelezte. Mivel azonban a keresztények és zsidók továbbra sem „fértek meg" egy céhben, Szatmár megye 1844-ben újból javasolta a zsidók számára külön szabadalomlevél megadását.[75]

Külön céhkiváltságot kértek 1825-ben *az ungvári* zsidó mesterek is, akiket a céhes iparosok mint kontárokat üldöztek. 1827-ben és 1828-ban ismételten benyújtott kérelmüket a vármegye is támogatta. Ugyanakkor a helybeli kalaposcéh követelését, hogy a kontár kalaposokat tiltsák el az iparűzéstől, azzal utasította el, hogy a céh „monopóliumot" akar, „melly minden jol ell rendelt Polgári Társaságra" nézve rendkívül káros.[76] A helytartótanács azonban ezt a céhalakítási kérelmet sem teljesítette azon legfelsőbb rendelkezés értelmében, mely szerint zsidó mesterek addig nem alakíthatnak önálló céhet,

[73] A zsidó szabók ezért is gazdagodtak meg, s az adófizetés szempontjából az „1-ő és 2. Classisba helyheztetődni érdemeseknek találtattak". Ha a céh kérésére eltiltanák őket mesterségük folytatásától, „mind a Publicum megkárosíttatna, mind az adófizetés csonkulást szenvedne." (OL Dep. Civ. 1826/2/46.)

[74] Uo. 1832/6/79.

[75] Uo. 1844/5/47.

[76] Uo. 1825/6/54., 1827/6/24., 1828/6/48. stb.

amíg ezt a kérdést a törvényhozás nem rendezi.[77] Egy ungvári zsidó kézműves a helytartótanácshoz 1825-ben írt beadványában – tévesen – arra hivatkozott, hogy Budán, Nagykállón és Kisvárdán már működnek önálló zsidó céhek; ilyenek azonban sem itt, sem másutt *nem alakultak.*[78] A helytartótanács minden esetben igyekezett érvényt szerezni a fennálló céhszabályoknak és így némi védelmet biztosítani a céhesekkel szemben a zsidó mestereknek. A céheket pedig kötelezte a vándorlási időt letöltött és a remekmunkát sikeresen elvégzett zsidók befogadására.[79]

A zsidó kézművesek számára a megfelelő védelmet főként az önálló céhek, illetőleg a saját céhkiváltságok biztosíthatták volna. Ezért találkozunk – az említett nagykárolyin és ungvárin kívül – az ország legkülönbözőbb területein viszonylag nagyszámú *zsidó céhalakítási kísérlettel.* Ezek a törekvések azonban az 1830-as és 40-es években is eredmény nélkül maradtak.[80] Ha önálló céhek alakítására nem is került sor, több helyen viszont bizonyos önkormányzatot vívtak ki maguk számára a zsidó kereskedők és iparosok. *Makón* pl. nem tartoztak „a városi Bíróság" alá, „hanem magoknak van külön Bírájok és Tanátsok, s azontúl az Uraságtul, és Vármegyétől függenek".[81]

[77] Ung megye szolgabírája 1829. ápr. 20-ról keltezett jelentésében hivatkozik arra, a „múlt Esztendőben érkezett... királyi resolutióra, mellynél fogva a zsidó mesteremberek czéheket nem állíthatnak addig, míg Ő Felsége emez tárgyat az ország gyűlése elejibe nem terjeszti". (Uo. 1829/2/150.)

[78] Uo. 1829/2/148.

[79] Így pl. a *szentesi* szabócéhet (uo. 1836/2/41.); a *palánkai* (Bács m.) szappanosokat (uo. 1841/2/132); a *gyöngyösi* szabócéhet (uo. 1836/2/92.); a *munkácsi* szabó-, gombkötő- és szűcscéhet (uo. 1833/2/332.); az *óbudai* tabak- (tímár) céhet (uo. 1836/6/30. és 1836/2/86.) stb.

[80] Külön privilégiumot kértek többek között a *győrszigeti* zsidó szabók 1836-ban (uo. 1838/5/65. és 1839/2/155.), 36 *miskolci* zsidó mester 1841-ben kért kiváltságot. (Uo. 1841/5/58.) A *sátoraljaújhelyi* zsidó szabók 1823-ban, majd 1839-ben kértek privilégiumot. (Uo. 1833/5/70. és 1839/2/79.) Hasonlóképpen 15 *óbudai* zsidó szabó 1817-ben, akik kérésüket többször is megújították. (Uo. 1817/6/143. és 1825/6/159.) Ezenkívül az *óbudai* zsidó arany- és ezüstművesek 1825-ben. (Uo. 1825/6/225.) Ugyancsak 8 *bonyhádi* zsidó szabó, 6 szűcs és 2 varga 1841-ben, majd 1842-ben és 1845-ben. (Uo. 1841/5/33., 1842/5/29. és 1845/5/11.) A *keszthelyi* zsidó szabók 1841-ben, 1842-ben, majd 1844-ben ismételten folyamodtak kiváltságért (Uo. 1841/5/102., 1842/5/60. és 1844/5/48.) stb.

[81] A makói zsidó „kommunitás" már 1790 körül létrejött, s a város földesurának, a csanádi püspöknek felügyelete alatt maga intézhette saját ügyeit. A zsidó „község" és a városi tanács között felmerült vitás kérdésekben az úriszék döntött. (Eperjessy Kálmán, *Írások a régi Makóról.* Makó 1928. 23–30.) „Kommunitást" akartak alakítani – talán épp a makói mintájára – a *szegedi* zsidók is, akik 1823-ban a „zsidó" község nevében kérték a tanácstól az árusítás jogát a hetivásárokon a maguk számára. (Szeg. ÁL Rendezetlen kereskedelmi iratok.) „Sidó közönség"

A céhes kézművesek nemcsak a zsidó iparosok, hanem a *zsidó kereskedők* versenyének letörésére is törekedtek. Az 1830–1840-es években gyakran találkozunk a céhek részéről olyan panaszokkal, hogy a házaló zsidó kereskedők megsértik a kiváltságlevélben biztosított jogaikat, s a vármegyétől, valamint a helytartótanácstól az ilyenek működésének eltiltását követelték. Így pl. a *móri* (Fejér m.) szappanosok a helybeli gyertya- és szappanáruló zsidók, a *móri* és *csákvári* német vargák pedig a házaló zsidók ellen léptek fel. A helytartótanács az ilyen esetekben a fennálló céhügyi rendelkezések szellemében foglalt állást. A szappanosmesterek kérését elutasította pl. azért, mert Móron nem volt szappanoscéh, s ennélfogva nem lehetett a szappan árulását megszorítani. A céhbe tömörült vargák kérésének viszont helyt adott, s a zsidók árulási jogát az országos vásárokra korlátozta.[82]

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a céhek nemcsak a zsidó kereskedők ellen küzdöttek, hanem *általában a kereskedők ellen,* fő törekvésük éppen a kereskedelmi tőke mindenféle „beavatkozási" kísérletének megakadályozására irányult.

A kisiparosoknak a kereskedőktől való félelme annál nagyobb volt, minél inkább fenyegette őket az a veszély, hogy a velük folytatott versenyben alul maradnak. A *dunaföldvári* (Tolna m.) német vargamesterek pl. 1829-ben a helytartótanácsnál panaszt nyújtottak be a helybeli boltosok ellen, akik Pestről „hordják" a cipőket, tőlük azonban sohasem vásárolnak. A mesterek azt kérték, hogy a boltosokat legalább az olyan cipők árulásától tiltsák el, melyeket ők is varrnak, annál is inkább, mert ők nagyobb terhet viselnek, mint a kereskedők: taksát fizetnek a földesúrnak, és adót a vármegyének. A szolgabíró jelentéséből azonban kiderül, hogy a mestereknél nem kapható „fainabb czipellő", a „gorombább" pedig sokkal drágább, mint a boltosoknál. Pedig a vásárlóközönség elsősorban a földbirtokosok közül kerül ki – mint a jelentésben olvashatjuk: Földvár körül „nagy pusztás vidékein több Uraságok és előbb kelők személyek laknak", ezeknek finomabb cipőre volna szükségük, ilyet azonban „nem tudnak" a céhes mesterek.[83]

Hasonló okok miatt utasította el Torontál vármegye közgyűlése 1830-ban a *nagybecskereki* sarukészítőknek a helybeli kereskedők és a „Serviából kivándorolt úgy nevezett paputs készítők" ellen benyúj-

s annak külön tanácsháza volt többek között *Óbudán* is. (Fényes Elek, *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.* II. k. Pesten 1843. 353.)

[82] OL Dep. Civ. 1845/2/101., 1847/2/77. és 1847/2/201.

[83] Uo. 1830/2/1.

tott kérelmét. Torontál megye 1826-ban csak a finomabb lábbelik árulását engedte meg a kereskedőknek. Mivel azonban a mesterek a növekvő szükségletet nem tudták kielégíteni, és a közönséges cipőket *drágábban* adták a kereskedők által kínált finomabb kivitelűeknél, most engedélyezték, hogy a boltosok bármiféle cipőt árusíthassanak. A megye szerint ez a végzés már csak azért sem sértheti a mesterek érdekeit, mert ha jobbat és olcsóbbat fognak árulni, a közönség úgyis őket fogja felkeresni.[84]

Amint az előbbiekben láttuk, a monopóliumaikat féltő mesterek s a mezővárosok magisztrátusa szerte az országban követelte a zsidó kézművesek és a kereskedők működésének eltiltását. A helytartótanács a vitás kérdésekben a zsidók iparűzésére vonatkozó céhügyi rendelkezéseknek igyekezett érvényt szerezni, *az uradalmak* és *a vármegyék* pedig pártolták a zsidók önálló céhalakítási kísérleteit, s a keresztény és zsidó mesterek közötti vitában általában a zsidó mesterek mellett foglaltak állást.

Az uradalmak és a vármegyék tehát *egyaránt* ellenezték a céhmonopóliumot, s a zsidó kézműveseknek, akik gyakran kereskedéssel is foglalkoztak és különféle földesúri regálékat árendáltak, védelmet nyújtottak a céhes mesterekkel szemben. A nagybirtokosokat és a középbirtokos nemességet azonban *nem ugyanazok* az indítékok vezették a céhen kívüli ipar s „a szabad" kereskedelem pártolásában; az árutermelő középnemesség monopóliumellenes álláspontja sokkal *haladóbb* volt a nagybirtokosokénál.

A földesúri uradalmak – mint korábban is említettük – többnyire önellátásra rendezkedtek be, s nemcsak a majorsági birtok termékeivel kereskedtek, hanem az uradalom szükségleteire iparcikkeket is állítottak elő. A nagybirtokokon jobbágyi – cselédsorban levő „faragó

[84] Uo. 1830/2/68. – L. még a *nagybecskereki* kalapos céhnek azt a kérését, hogy a helybeli kereskedőket tiltsák el a „gyap-kalapok" árusításától, illetőleg az ugyancsak nagybecskereki szappanosoknak a kereskedők elleni felterjesztését. A megye az előbbi esetekben is a céhek ellen foglalt állást (uo. 1835/2. és 1843/2/147.). A megyék legnagyobb részének hasonló volt az álláspontja. A *csakovai* mestereknek a kereskedőkkel szemben benyújtott panasza tárgyában pl. Temes m. javasolta, hogy a „Fabrikákból" származó áruk, s amelyek a „Luxushoz tartoznak", semmiféle megszorítás alá ne kerüljenek. (Uo. 1829/2/221. és 1839/2/37.) A *kecskeméti* vargáknak a bőrkereskedőkkel szembeni keresetét azzal utasította el Pest m., hogy „a közönségre nézve hasznosabbnak ítélhetnénk, ha mentül több, és jobb qualitású készítményekkel provideálva lenne". (Uo. 1828/2/216.) A megye véleménye szerint az *ungvári* vargáknak a boltosok elleni panasza „önként megszűnik", ha „kézműveiket a boltbeliekkel mineműségükre hasonlóvá" teszik, s mint „első kéznél levőket olcsóbban is adják". (Uo. 1838/2/131.) Bihar m. a *nagyváradi* tímárokat „a vádlott kereskedőkkeli concurrentia kiállhatása végett jobb vagy legalább szintén olylyan jó ár némüknek készítésére" biztatta (uo. 1839/2/22.) stb.

béresek" és egyéb iparűzők mellett gyakran „tanult", de céhbe nem tartozó kézműveseket is találunk. Más kelet-európai országokhoz hasonlóan a nagybirtokosok hazánkban is létesítettek manufaktúrákat, melyekben gyakran az uradalom jobbágyainak robotmunkáját is igénybe vették, s az üzem állandó „munkásain" kívül a környező falvak „fonóasszonyainak" és más háziiparosainak munkaerejét is felhasználták.[85] Ezek a földesúri manufaktúrák tehát a „második jobbágyságra" jellemző viszonyok között létesültek, a századforduló idején létrejött üzemek nagy része főleg az uradalom másképpen nem értékesíthető nyersanyagának hasznosítása céljából alakult.[86]

A vármegyék, ill. az árutermelő középbirtokos nemesek azonban azért ellenezték a céhmonopóliumot, mert „modernebb", lényegében kapitalista ipart akartak. A középnemesek természetesen nem létesítettek birtokaikon manufaktúrát. Viszont arra törekedtek, hogy a mezőgazdaság fejlődését hátráltató feudális akadályokat – legalábbis részben – eltávolítsák, s a birtokaik korszerűsítéséhez szükséges tőkét biztosítsák. Az árutermelő középbirtokosok termékeiket megfelelő áron akarták értékesíteni, a szükséges iparcikkeket pedig *olcsó áron* igyekeztek megszerezni. A kevés céhes kézműves azonban gyenge minőségű árut állított elő, s azt – a verseny hiánya miatt – igen drágán kínálta eladásra. A céhen kívüli zsidó iparosoktól viszont olcsóbban és gyakran jobb minőségű árut lehetett vásárolni. Az iparcikkek árának csökkenését tehát csak a szakképzett iparosok számának növekedése, a konkurrencia erősödése, „a szabad versengés" idézhette volna elő. Mindennek *egyik* legfontosabb előfeltétele a céhkorlátok ledöntése volt. A középbirtokos nemesség tehát, amikor a céhen kívüli zsidó kézműveseknek (s ezenkívül a nagyszámú kontárnak) védelmet nyújtott – ösztönösen vagy tudatosan –, az ipar „szabadabb", kapitalista fejlődése előtt nyitotta meg az utat.

A megyéknek, ill. a középbirtokos nemességnek az 1830–40-es években kialakuló *egységes* állásfoglalását a zsidók iparűzésével kapcsolatban elsősorban arra az összefüggésre kell visszavezetnünk, amely a mezővárosi és falusi iparűzők csekély száma és a forgalomba kerülő iparcikkek viszonylag kis mennyisége és ugyanakkor viszonylagosan magas ára között állt fenn.

Amikor pl. a *nagykállói* vargacéh a zsidó kézművest nem akarta befogadni, nemcsak a főszolgabíró ismerte el annak jó munkáját, hanem a helybeli csizmadiák céhmestere és atyamestere is bizonyság-

[85] Pach i. m. 138–139. – A nagybirtokon létesült ipari vállalkozásokkal kapcsolatban l. Mérei Gyula részletes elemzését: Iparfejlődés ... 113–122., 195–206., 313–333.

[86] Mérei i. m. 122.

levelet adott arról, hogy a zsidó tímárra nekik is nagy szükségük van. A városban ugyanis *a zsidón kívül nem volt több tímár*, a vargák pedig „kivált nyárba nem igen dolgoznak" – mint írják –, s ezért nekik Debrecenbe és Nyíregyházára kell menniök bőrökért.[87]

Nem véletlen tehát, hogy a vármegyék főként azért foglalnak állást a csekély számú céhes iparos ellen, mert azok „monopóliumra törnek" és „felverik az árakat", *Bereg megye* közgyűlése pl. 1823-ban azzal utasította vissza a *munkácsi* kalaposcéhnek a városi tanács által is támogatott kérését, melyben a zsidóknak a kalapárusítástól való eltiltását követelték, hogy a kalapok „a közönséges szükségű dolgok sorában tartozván, ennek árulását megszorítani a közönségre nézve ártalmas lehetne". Ezért arra utasították a céhbeli kalapososokat, hogy a boltosoknál olcsóbban árusítsanak, s „így minden vevők hozzájok tartván, a boltok ellen való panasz önként meg fog szűnni". 1824. évi határozatukban pedig a kalapokkal való „szabad kereskedést" is megengedték. Bereg megye később sem volt hajlandó – a szabályrendeleteknek megfelelően – céhbe állásra kötelezni a zsidó kontárokat. A munkácsi céhek követelését 1838-ban azért utasították vissza, mivel azok követelése – amint azt a megye felterjesztésében olvashatjuk – „már meg állapított Elvünkkel, mely szerént *az Czéhek eltörlése* eránt a most legközelébb Ország Gyűlésén is nyilatkozánk, ellenkezne . . ."[88]

Bihar megye azért engedélyezte a zsidóknak a szappanfőzést és gyertyaárusítást, mivel a céhbeli mesterek rossz, a zsidók pedig jó gyertyát készítettek.[89] Bihar megyét a zsidók iparűzésével kapcsolatos állásfoglalásában – Bereghez hasonlóan – már *a liberális eszmék is* vezérelték. Egy zsidó seborvosnak pl. 1836-ban azért engedélyezték a keresztény legények tartását, mert mint írják: „nem lehet elfelejtkeznünk *a haladó kor* szelídebb kívánatjairól is, nem azon országgyűlésileg kifejezett óhajtásunkról, miképpen vallásbeli különbségek miatt senkit is a születéssel járó polgári jogok gyakorlásától ki tagadni nem kívánunk".[90] A helytartótanács ezt az intézkedést még helybenhagyta, de amikor a vármegye egy *nagyváradi* zsidó szabó

[87] OL Dep. Civ. 1825/2/239.

[88] Uo. 1825/2/19., 1839/2/1. (Kiemelés tőlem: E. G.) – *Nógrád megye* pl. egy balassagyarmati órásmesternek egy zsidó órás és aranyműves elleni panaszát azért utasította vissza, hogy ezáltal is „a közönségnek mindenkor káros monopóliumát eltávoztassák". (Uo. 1826/2/4.) *Arad megye* a helybeli vargáknak a cipőt áruló zsidók ellen irányuló kérelmét azért nem teljesítette, mert bármilyen megszorítás „monopóliumot" jelentene és megszűnne a mesterek közötti „vetélkedés jó művek készítésére". (Uo. 1833/2/245.)

[89] Uo. 1834/2/209.

[90] Uo. 1837/2/159.

ügyében megtagadta az 1813-as céhszabályzat végrehajtását, 1847-ben nyomatékosan felszólította a felsőbb rendelkezések tiszteletben tartására.

Míg korábban a fennálló céhszabályok, s elsősorban a helytartótanács intézkedései nyújtottak némi védelmet a zsidó mesterek számára, addig az 1840-es években a vármegyék nemcsak a zsidó mesterek és kereskedők működésének a lehetőségét kívánták biztosítani, hanem a fejlődést gátló céhrendszer lerombolása – s az iparszabadság – követelésével az egész kérdéskomplexum megoldását akarták siettetni. *Szatmár megye* pl. 1845-ben azért utasította el a *nagykárolyi* tímár- és vargacéhnek a zsidók elleni követelését, mert „az egész közönségre, melly a Nagykárolyi piatzról . . . látja el magát . . . káros hatással lenne, . . . s magával a kereskedésnek szabad szellemével is ellenkezne".[91]

Az ipar és kereskedés szabadságát követelő vármegyék – Biharhoz hasonlóan – több esetben is szembekerültek a helytartótanács intézkedéseivel és az 1813-as céhszabályzattal. *Ung vármegye* pl. az említett céhszabályzat 33. §-ával ellentétben 1846-ban megengedte a kontár zsidó iparosoknak a működését, s ezért a helytartótanács nyomatékosan utasította a szabályok megtartására.[92] *Borsod* megye törvényellenesnek bélyegezte a miskolci mézeskalácsosok kérelmét, melyben a helybeli kofákat és egy zsidót készítményeik árulásától akartak eltiltatni. A megye ugyanakkor megtagadta a céh kiváltságlevelének kihirdetését, és két feliratot is írt ebben az ügyben. Amikor a helybeli céhek nem akarták a zsidókat befogadni, a megye a céhrendszer eltörlése mellett foglalt állást.[93]

A zsidók iparűzése biztosításának kérdésében a legradikálisabb *Pest vármegyének* az álláspontja volt. Feltételezhető, hogy az a „megyei ellenállás", amely az 1840-es években a vármegyék legnagyobb részénél megmutatkozott a központi kormányszékeknek a zsidókkal kapcsolatos céhügyi rendelkezéseivel szemben, éppen Pest megye vezetésével – és annak példájára – bontakozott ki. Azt a végzést, amellyel az óbudai zsidó vargák készítményeinek a heti vásárokon való árusítását megengedték, az 1840. 29. tc.-re való hivatkozással indokolták meg.[94] Ezt „a hon előmenetelére üdvösnek vélt" törvényt

[91] Uo. 1846/2/77.

[92] Uo. 1846/2/245.

[93] Uo. 1828/2/125. és 1829/2/250. A céhes mesterek vonakodását – egyik, 1843. évi felterjesztésükben – a „közállomány érdekével, a törvény, az elő haladó kor és az utóbbi országgyűlési végzések szellemével ellenkezőnek. . ." bélyegezték. (Uo. 1845/5/81.)

[94] Az 1840. 29. tc. szerint a zsidók az 1791. 38. tc.-ben említett bányavárosokon kívül bárhol, így sz. kir. városokban is letelepedhetnek, gyárakat állíthatnak, ipar-

– olvassuk a jelentésben – hosszú és nehéz küzdelmek után sikerült csak az országgyűlésnek kivívnia, s azt mégis „elmellőzve, vagy balmagyarázva" találják. Pedig ennek a törvénynek figyelembe nem vétele egyet jelent „a céhek egyedáruskodása és zsarolása terének az egész . . . közönség sérelmére" történő kiterjesztésével. A helytartótanács azonban nem fogadta el a vármegye véleményét, s 1845-ben nyomatékosan figyelmeztette, hogy a céhek kérdésében fennálló királyi rendelettől „el állani nem lehet".[95]

1841-től 1848 tavaszáig, a forradalom kezdetéig tartott *Zala megye* vitája a helytartótanáccsal a nagykanizsai zsidó pékmesterek ügyében. A kanizsai sütőmesterek ragaszkodtak a városi tanács által megállapított hetes *zárt számhoz,* és a felvételükért folyamodó legényeket 1841-ben az üresedés megvárására utasították. A megye a céhnek ezt az eljárását „a természetes igazsággal ellenkezőnek", „az ipar, s mesterségek haladhatását akadályozónak . . . valóságos egyedáruságot kitűző"-nek minősítette. A céhes pékmesterek tiltakozása ellenére később két zsidó sütőnek engedélyt is adtak mesterségük gyakorlására. A helytartótanács 1847-ben megrótta a vármegyét „önkényes, felsőbb rendelésekkel összeütköző, a hatóságuk körét túlhaladó eljárásuk rosszallása mellett". A megye viszont 1847. november 15-én kelt felterjesztésében megismételte korábbi érveit, s bejelentette, hogy az országgyűlésen panaszt kíván tenni a helytartótanács döntése ellen, és javasolni fogja a céheknek „mint a *nemzeti ipar kifejlését gátló*" rendszernek eltörlését. Zala megye 1848. február 21-én a helytartótanácshoz írott beadványából megtudjuk, hogy az ügyet valóban az országgyűlés elé terjesztették. A helytartótanács 1848. április 10-én (!) viszont arról tájékoztatta a legfelsőbb helyet, hogy *Zala megye nem teljesítette a királyi rendeleteket,* és nem is kívánja teljesíteni mindaddig, amíg a céhek kérdését a törvényhozás nem rendezi.[96]

Alig egy negyedszázad alatt tehát – *a többi vármegyéhez* s *a középnemesség általános előrehaladásához hasonlóan* – Zala vármegye is hosszú utat tett meg: immár elvi harcot folytat a központi kormányszervekkel az ipar fejlődését gátló feudális akadályok leküzdése érdekében.

---

ral és kereskedelemmel szabadon foglalkozhatnak akár „maguk kezére", akár „vallásukbeli legények segítségével".

[95] Uo. 1845/2/170.

[96] Uo. 1842/2/53., 1847/2/203., 1848/2/2., 1848/2/57. – L. még Baranya megyének a siklósi zsidó szappanfőzők ügyében a helytartótanáccsal közel 10 évig folytatott vitáját. Uo. 1845/2/232., 1846/2/185., 1847/2/44.; a Baranya megyei zsidó kontárokkal kapcsolatban: uo. 1842/2/48., 1847/2/9., 1847/2/11. stb.

A céhmonopólium legáltalánosabb és legjellemzőbb vonása a céhen kívüli iparűzők, a kontárok elleni küzdelem. A XVII–XIX. századból[97] származó céhszabályokat vizsgálva nem találunk olyan kiváltságlevelet, amelynek egy vagy több pontja ne foglalkozna a kontárokkal. A céhes mesterek nemcsak elvileg tilalmazták a privilegizált ipar űzését, hanem súlyos pénzbüntetéssel, áruiknak és szerszámaiknak elkobzásával sújtották a céhen kívüli kézműveseket.

A *csáktornyai* „csizmadia"-mesterek 1628. évi privilégiuma pl. előírja, hogy falusi és vidéki csizmadiák csak akkor árulhatnak a városban, ha a céh ládájába 12 pénzt fizetnek és a céhbeli mesterek áruikat megfelelőnek találják.[98]

A *nagykőrösi* szűcsök 1659. évi szabályzata még a vásárokon való árulástól is eltiltja a kontárokat. A „görög, sidó és rácz" kereskedőknek pedig bőrárut sem boltban, sem vásárban, sem házuknál nem szabad árulniok, úgyszintén „a szomszéd helységből ide alattomban béjövő Mesteremberekneк" sem.[99]

Az Eszterházy birtokhoz tartozó *csornai* (Sopron m.) szabócéh 1679. évi privilégiuma pénzbüntetésen kívül még kalodával is megfenyegeti a kontárokat.[100]

A *jászói* (Abaúj m.) fazekascéh 1712. évi szabadalomlevele a kontárnál tanult és kontárnál dolgozó legények büntetését is kilátásba helyezi.[101]

Több céhlevél intézkedik a kontárkodó asszonyok és a falusi parasztiparosok ellen.[102]

A *répceszemerei* csizmadiák 1714. évi kiváltságlevele a céhbeliek számára 18, a kontárok számára 38 pénzben állapította meg a *helypénz* összegét. Vidékről sem céhbeli mester, sem kereskedő nem hoz-

[97] A kontárok, valamint a városba költöző idegen iparosok elleni harc a XV. sz. második felétől kezdve válik általánossá a magyarországi céheknél. (Szűcs Jenő, *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon.* Bp. 1955. 125., 132–137.)

[98] OL CA 22.

[99] Uo. 47.

[100] Uo. 63.

[101] Uo. 88. – L. még a hódmezővásárhelyi szűcsök 1714. évi kiváltságlevelét. (OL AM Comit. Csongr. No. 1. és OL DC)

[102] A nagykőrösi takácsok 1725. évi privilégiumában a következőket olvashatjuk: „... a Himpellér Asszonyokk(nak) ... pénzért egyálltalyában meg tiltatott nékiek szüni, s mi penig a házbéli szükségeket illeti, a vagy vásárra el adni való vászont szüni megengedtetik ... a falusi Mesterek, a kik a munkát a Nemes Kőrösi funtusson magok fel keresik, és úgy hogy édgyik háztuk a másikhoz futkároznak és magok magokat ajánlván, az ollyanok ... a Becsületes Czéhnek Szokása szerint meg érzett Büntetéssel megh Büntettessenek ... (OL AM Comit. Pest 1. No. 20.)

hatott csizmát a piacra, a kontárok pedig még a város határában sem „szenvedtetnek". A kontárok elkobzott árujából a földesúr egyharmad részt kap.[103]

Az 1761. rendelet után kibocsátott egységes céhszabályok is kivétel nélkül minden esetben tartalmaznak kontárok elleni intézkedéseket. Ezeknek a privilégiumoknak legtöbbször a 8. §-a vonatkozik a kontárokra.[104]

Az 1800-as években kiadott udvari rendeletek is tilalmazták a kontárok működését. Így *az 1805. évi* (3104. sz.) *szabályzat 8. pontja* kimondja, hogy azokon a településeken, ahol céhek alakultak, nem működhetnek kontárok.[105]

Az 1813. évi (7262. sz.) *rendelet XXXIII. cikkelye* hasonlóképpen intézkedik: *„A czéhbe nem állott Mestereknek ott, hol Czéhek vagynak, helyek nincsen"*. . .[106]

Olyan falvakban és mezővárosokban tehát, ahol céhek nincsenek, működhetnek kontárok, de ezek „Tanúságlevelet" („Kundschaftot") nem adhatnak a náluk dolgozó legényeknek, csak „az illető Földes Uraság, vagy helybeli Elöljáróság". A céhprivilégiumokhoz nyomtatásban mellékelt egységes szövegű céhbeli cikkelyek közül a 32. cikkely is hasonló szellemben rendelkezik.[107] A – később oly sokat vitatott – 33. cikkely szerint pedig vidéki mestereknek,[108] csak a vásárokon szabad árulniok, mesterségüket sem legényekkel, sem azok nélkül nem űzhetik olyan helyen, ahol céhek működnek.

[103] OL CA 93. – A veszprémi csizmadiáknak kiváltságlevele úgy intézkedik, hogy a kontároktól elkobzott áruk fele az uraságot, másik fele a céhet illesse. (OL AM Comit. Veszpr. No. 3.)

[104] L. pl. Csongrád mezőváros csizmadia-, valamint takácscéhének 1776-ban nyert privilégiumát vagy a szentesi csizmadiáknak 1778-ból származó artikulusait. (OL AM Comit. Csong. 5. és OL Art. Caeh. II/86.) A kiskunfélegyházai kovácsok, lakatosok, asztalosok és bognárok 1804. évi privilégiuma szerint a mesterré válás feltétele, hogy „a mezőváros lakosi Száma közébe vegye" az illetőt. (OL CA/160.) A kecskeméti takácscéh 1767-es privilégiuma a kontárokon kívül azoknak is tilalmazza az iparűzést, „kiknek ezen helyben Fundusok nem lévén. . ." (OL Art. Caeh. I/769.) stb.

[105] „Ott, a hol rendes Czéhek találtatnak, a Kontároknak helye nem lehet; de Faluhelyett, a hol ezek nintsenek, szabad lészen: minden művésznek a Földesúr engedelmével magát béhelyhezhetni, s Mesterségét akár magánosan, akár pedig Legények segítségével is folytatni; ezen Rendelés azomban ollyas kontárokat nem illethet, kik a Városokban felsőbb engedelem mellett találtatnak." (Kassics 36.)

[106] I. m. 120.

[107] „A melly helyen Czéh vagyon, ottan az abba bé nem kebeleztetett Mesteremberek (Stöhrer) nem szenvedtetnek, kivévén azokat, kik felsőbb engedelem mellett eddig is ottan tartózkodtak". (Stylus Hungaricus Articulorum Caehalium Privilegiis in Typo adnecti solitorum . . .) (I. m. 282. és köv.)

[108] Extraneis Opificibus.

Bár a céhen kívüli iparűzők kizárását célzó megszorításokat megtaláljuk a korábbi szabályzatokban is, *a kontárok elleni küzdelem mégis a XIX. század elejétől válik a mezővárosi és falusi céhek központi kérdésévé.* Míg korábban főként a helyi piac szűk kereteivel magyarázhatjuk a nem katolikus valláson levő kézművesek, valamint a görög, rác kereskedők és kontárok korlátozására irányuló törekvéseket, addig a zsidó kereskedők és kézművesek, főképpen pedig a kontárok kizárására, valamint a legények mesterré válásának megakadályozására a XIX. sz. első évtizedeitől a *külföldi* (és hazai) tőkés ipar és a nagyobb városok céhes mestereinek fokozódó versenye készteti a mezővárosi és falusi céheket.[109]

Lenin rámutat arra, hogy az árutermelés fejlődésével és a piac bővülésével párhuzamosan mindinkább növekszik az iparűzők közötti verseny és ez csakhamar „véget vet a kisiparos patriarchális nyugalmas jólétének". „A kisárutermelő érzi, hogy érdekei, a társadalom érdekeivel ellentétben, ennek a monopolhelyzetnek a fenntartását követelik meg, s ezért *fél* a konkurrenciától. Egyénileg is, másokkal összefogva is, minden erejével azon van, hogy feltartóztassa a konkurrenciát, hogy »ne engedjen be« versenytársakat a maga körzetébe, hogy mint állandó vevőkörrel rendelkező kisvállalkozó megszilárdítsa helyzetét."[110]

A kisvárosi és falusi kézműveseknek a kontárok ellen folytatott élethalálharcáról az egységes szövegű céhszabályzatok vajmi keveset árulnak el, a központi kormányszékek iratai és az egyes megyék, illetőleg helységek levéltárai viszont annál bőségesebb anyagot szolgáltatnak. A céhes mestereknek a vármegyékhez, illetőleg a helytartótanácshoz és kancelláriához benyújtott panaszai az 1810-es évek után egyre tömegesebbé válnak. Az 1830–40-es években alig találunk olyan céhes helységet, ahol ne működtek volna kontárok. *A mesterek és kontárok között egyre élesebbé* váló harc okát, így – *a tőkés ipar fokozódó versenye mellett – főként a kontárok számának állandó növekedésében kell keresnünk.*

Milyen rétegekből kerültek ki a mezővárosi és falusi kontárok: miért növekedett számuk mind rohamosabban a XIX. század elejétől 1848-ig? Ezekre a kérdésekre kívánunk válaszolni a továbbiakban.

[109] Mérei felhívja a figyelmet, hogy míg a XVIII. században a céhes mesterek „elzárkózása" nem mondott ellent a termelőerők fejlődésének, addig az 1760 utáni évektől kezdve a céhmonopólium biztosítására irányuló törekvés egyre inkább egybeesett a „céhesipari termelés csődjével", s akadályozta a termelőerők fejlődését. (*A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz. 74–75.)

[110] Lenin i. m. 310.

A céhes iparosok kontárnak tekintették mindazokat a kézművéseket, akik nem tanulták mesterségüket céhbeli mesternél; nem rótták le az inasságra való felvételért, s az inasság alóli felszabadításért fizetendő díjat; a kötelező inas-, legény- és vándoréveket nem töltötték le; nem készítették el a mesterek által kiszabott – és rendszerint igen költséges – remekmunkát; nem fizették ki „a mesteri Jusért" a magas felvételi taksát; nem látták vendégül jövendő mestertársaikat – az újabb céhszabályokban tilalmazott, de a gyakorlatban rendszerint mindig megtartott, ugyancsak költséges – mesterlakomán stb. Ezenkívül kontárnak számítottak azok a mezővárosi és falusi iparűzők is, akik legtöbbször *anyagi eszközök hiányában* nem váltottak maguknak privilégiumot az udvartól – és akik számára az iparűzés legtöbbször kiegészítő foglalkozás volt a földművelés mellett. A kontárokat így főként a szegény jobbágyfiúk, a töredéktelekkel rendelkező parasztok vagy *legtöbb esetben a zsellérek között kell keresnünk.*[111]

Egy újszőnyi *zsellér* pl. 1805-ben panaszt emelt a vármegyénél Komárom városának tanácsa ellen, mivel őt mint kontárt kitiltották a város piacáról, s posztóból készült saruinak árulását csak az „esztendőbeli" vásárokon engedélyezték.[112]

A *nincstelen* parasztok közül kerültek ki a kontárok *Makón* is. Csanád megye közgyűlésének 1817. évi határozata olyan iparűzőkről beszél, „a kik más vidékről ezentúl a Megye kebelében lakóul be fogadtatván, tehetetlenségek, vagy más akárminémű *tekintetből a Czéhbeli Társaság közzé be nem álhatnának*" . . .[113] A makói asztalos, lakatos, üveges és ács egyesült céhnek a kontárok ellen benyújtott panaszát kivizsgáló megyei deputáció 1818. évi jelentésében megállapította, hogy „némelly kevés számú mester emberek magokat nem annyira Mesterségek bővebb esméretébe, mint vagyonjokba el bízván *szegényebb sorsú,* ámbár több Esztendőktől fogva gyakorlott, s Ház népet tartó mester ember Társaikat magos szemöldökkel filvállról tiltogatni kezdték, s nékiek a Czéh Privilégiumba való Részvételre akadályokat tenni törekedtek".[114] Az is kitűnik a deputáció jelentéséből, hogy Makó és Csanád megye kézművesei főképp a helybeli

[111] Arra, hogy a kontárkodás oka legtöbbször az anyagiak hiánya, a kortársak közül is többen rámutattak. Mester János pl. a következőképpen ír a Hetilapban: „. . . e városban (?), mellyben e sorokat írom, van 19 czéh, számlál kb. 1200 mestert, ezeken kívül vannak még ollyak is, kik részint más városba tartoznak czéhhez, s ollyak is, *kik elegendő pénz hiánya miatt kontárkodnak. 4–500.*" (Hetilap 1846. aug. 28. 69. sz. 1151. – Kiemelés tőlem: E. G.)

[112] OL Dep. Civ. 1805/64/108.

[113] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1817/1794. – Kiemelés tőlem: E. G.

[114] OL Dep. Civ. 1829/2/119. – Kiemelés tőlem: E. G.

parasztlakosság számára gyártják készítményeiket, és az efféle cikkek előállításához nem szükséges tanult mesterség, elegendő a parasztok barkácsoló tudománya. Miután a makói céhek 1822-ben újabb panaszt intéztek a helytartótanácshoz, a megye ismét deputációt küldött ki a kontárügy rendezésére.[115] A deputáció jelentése szerint a kontárok műveit a szegényebb lakosság főleg *olcsóbbságuk* miatt vásárolja szívesen.[116] A céhes mestereknek azonban nemcsak azért váltak veszélyes versenytársaikká a kontárok, mert sokkal olcsóbban kínálták eladásra árucikkeiket, hanem főként azért, mert *számuk rohamosan növekedett.* A makói mesterek 1822-ben még csak „30-nál többre szaporodott... idegen jött-ment kontárok" működése ellen tiltakoztak, 1828-ban viszont a kancelláriánál panaszt emelő 5 céh már *közel 100 kontárról* tesz említést.[117]

Miért növekedett Makón azoknak a mesterséget nem tanult, nincstelen jobbágyoknak a száma, akik a mezőgazdaság helyett (vagy mellett) az iparban igyekeztek maguk számára megélhetést találni? A város történetírója az 1830-as évek közepén azt írja, hogy „Vagynak egynéhány gazdagok... de vagynak mellettek sok nagyon szegények is". Oka ennek az – szerinte –, „hogy a föld, a Familiáknak elágazása, és az idegeneknek is itt való szünteleni megtelepedése miatt megszűkült, vagyis inkább apró részekre oszlott... A földnek illy sokfelé való oszlása okozta annak megdrágulását is, melly szerint egy fertály 1000–1300 forinton is elkél." – Egész sessioval csupán 84 gazda rendelkezik, 68-nak van 1–2 sessio között –, 5-nek 2–3 sessio között, – 1-nek 3 sessio és 1 fertály, – 2-nek negyedfél sessio, végül 2-nek 5 sessio földje; ez utóbbi négy azonban nemes ember.[118] Persze a föld megoszlását nemcsak a lakosság szaporodása és az idegenek letelepedése – mint azt a város prédikátora véli –, ha-

[115] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1822/1470., 1825/458. – l. még OL Dep. Civ. 1829/2/119.

[116] A céhen kívüli iparűzők munkájával „az együgyűbb s szegényebb sorsú lakosok kivált oltsobságok tekintetéből örömest megelégszenek". (OL Dep. Civ. 1829/2/119.)

[117] Csanád megye 1829-ben és 1833-ban is deputáció kiküldésével igyekezett rendezni a több évtizeden keresztül húzódó ügyet. (Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1829/96., 1829/751. és 1833/1710.) A mesterek és kontárok harca azonban még az 1840-es években sem zárult le. A makói főügyvéd 1842-ben részletes jelentésben tájékoztatta erről a felsőbb hatóságot és annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kontárok között olyan tanulatlan kézműveseket kell keresni, akik élelmüket csak ipari munkával tudják biztosítani. (OL Dep. Civ. 1842/2/150. – Ezt a forrást idézi Mérei is: *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1949. 1–4. sz. 73.)

[118] Szirbik i. m. 37. – 1 sessiot Fényes szerint 56 holdjával, 1 holdat pedig 1100 □ öllel számítottak Makón. (Fényes, *Geogr.* III. k. 62.)

nem a város földesurának, a csanádi püspöknek az allodizációja[119] is okozta. A város 1406 sessiot kitevő határából az 1840-es évek elején úrbéri földekre 621 1/4, urasági földekre viszont 400 sessio jutott. A város összlakossága pedig 1846-ban már meghaladta a 20 ezret.[120]

Milyen volt ugyanakkor a földdel rendelkező és a föld nélküli parasztok aránya Makó városában? Az 1828. évi összeírás szerint 6666 adófizető között 975 telkes jobbággyal szemben 1974 házas, 527 ház nélküli zsellért, ezenkívül 195 cselédet (servi) és 85 szolgálót (ancillae) találunk. *Vagyis 975 földdel rendelkező paraszttal szemben – annak több mint kétszerese –, 2781* (házas és ház nélküli zsellérek; szolgák és szolgálók együttesen) *volt a föld nélküliek száma.* Bár az 1840-es évekből nem állanak rendelkezésünkre adatok a telkes jobbágyok és zsellérek számarányára vonatkozóan, valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy – *az országos fejlődésnek megfelelően*[121] – Makón is gyorsabban növekedett a föld nélküli jobbágyok száma a telkes jobbágyokénál.

A nincstelen parasztok száma tehát messze felülmúlta a földdel rendelkező jobbágyokét. Ugyanakkor feltűnően nagy volt, és folytonosan növekedett a zsellérek soraiból kikerülő tanulatlan parasztiparosok száma is. *Mindazok, akik a mezőgazdaságból egyre kevésbé tudtak megélni, mint kontáriparosok* próbáltak maguk számára megélhetési lehetőséget teremteni.[122]

Sok kontár működött a nagyváradi görög egyesült püspökség uradalmához tartozó *Belényesen* is. A helybeli tímárcéh, amely 1825-ben nyert privilégiumot, 1827-ben, majd 1828-ban és a következő években többször is panaszt emelt a helytartótanácsnál, hogy „némely falusi lakosok" idegen helyről hozott bocskortalpat vásárolnak összse.[123] Az illetők nem mesteremberek, hanem szántóvetők, nem is maguk készítik a bőröket, hanem „nyerekedés és kupeczkedés végett szedik fel" és hozzák a város piacára. Így „elmellőzik paraszti mun-

[119] Lonovich csanádi püspök pl. 1834-ben 3 sessióból álló szállásföldjét még 3 sessióval akarta növelni, s a városnak cserét ajánlott fel a maga allodiális földjeiből. (Makói Lt. jk. 1834/57. és 61. sz.) – L. még a város és a püspökség között négy évtizeden keresztül folyó úrbéri per anyagát a legelő elkülönözéssel kapcsolatban (Reizner János, *Makó város története.* Szeged 1892. 58–70.)

[120] Fényes, *Geogr.* III. k. 62. és Fényes, *1847.* 355.

[121] Az „országos fejlődésre", a telekaprózódásra, a zselléresedésre és a parasztság kisajátítására vonatkozóan l. Pach i. m. 189–190. és 199–203.

[122] A zselléresedés és kontárkodás közötti összefüggést először idézett bölcsészdoktori értekezésünkben igyekeztünk megvilágítani.

[123] A tímárok 1828. évi felterjesztésükben panaszolják, hogy kiváltságlevelüket a megye publikálta ugyan, de „ususába nem léphettünk . . . a Földes Uraságnak több protestátiója által". (OL Dep. Civ. 1829/6/208.)

kájukat" – teszik hozzá a céhesek –, „melly által a földesuraságnak is káros rövidséget okoznak".[124]

A céhbeli tímárok 1834-ben ismét a helytartótanácshoz fordultak, előbbi panaszukat kiegészítve azzal, hogy a kontárok Váradon szerzik a bőröket, s *még az uradalom is* az ő pártjukat fogja. 1835-ben újólag felküldött panaszukban pedig azt írják, hogy „a kontárbocskorosok, a vagy bőrárulók mind a Belényesi uradalomnak . . . Urbarialistái", akiknek a földesúr nemcsak elnézi, hanem támogatja is működésüket, pedig még adót sem fizetnek a bocskorok árulásáért. A céhes mestereket viszont súlyos adóteher nyomja, a kiváltságlevél megváltása is sok pénzükbe került.

A püspöki uradalom valóban a kontároknak fogta pártját, azzal az indokolással, hogy azok *a föld elégtelensége miatt* csak bocskorárulással tudják magukat fenntartani és adójukat leróni. Az uradalom azért is károsnak tartja az 5–6 főből álló tímárcéh „monopóliumát", mivel Belényes környéke, mely „minden kereskedés módgyától el záratva vagyon", a szükséges lábbelinek *„nagyobb áron* kelletö megszerzésére . . . kénszerítettne". Az uradalom szerint a tímárcéhnek adott szabadalom a földesúri jogokat is sérti.[125]

A belényesi uradalom az úriszéki tárgyalás alkalmával is a kontárok mellett foglalt állást, „mivel azon számos adózóknak földjeik nem léte avagy haszonvehetetlen volta miatt élelmek egyedül ezen kereskedésből áll . . ." Az uradalom különben is csak oly feltétellel adta hozzájárulását a céhes mestereknek a privilégium megszerzéséhez, hogy a bocskorárulás jogát a jobbágyok továbbra is háborithatatlanul gyakorolhassák. Márcsak azért is, mert *„nem lévén még az esedező céh oly számmal és erővel,* hogy ezen szinte 14 mértföldnyi *egyedül* botskorral élő vidéket elgyőzhesse".[126] Belényes tanácsa a főszolgabíróhoz intézett 1835. évi beadványában viszont a céhes mestereknek fogta pártját azzal a megokolással, hogy a hetivásárok jövedelme „és az azokba való Rendszabás egyenesen a Város tulajdona". Az uradalom azonban ismételten kijelentette, hogy a belényesi és környékbeli jobbágyok hosszú idő óta foglalkoznak bocskorárulással, s „e bérczes terméketlen vidékben, vagy éppen *semmi földdel nem bírnak,* vagy . . . *kevés földjök van is,* annak terméketlen volta miatt mindennapi élelmeket, és adójokat abból meg nem szerezhetik . . ."[127] A „monopóliumot" élvező tímármesterek áruljanak olcsób-

[124] Uo. 1829/2/263.
[125] Kiemelés tőlem: E. G.
[126] Kiemelés tőlem: E. G.
[127] Fényes leírása is igazolja, hogy a helybeliek nem annyira a földművelésből, mint inkább iparból éltek. (Fényes, *Geogr.* IV. k. 129. – Kiemelés tőlem: E. G.)

ban a parasztoknál, s akkor azok „kereskedése önként meg fog szűnni".[128]

Bocskorkészítéssel, ill. bocskorárulással tehát olyan nincstelen parasztok foglalkoztak Belényesen és Belényes környékén, akik más módon nem tudtak volna megélni. A belényesi kontárok kivétel nélkül zsellérek voltak, az 1828-as összeírás szerint a mezővárosban nem volt telkes jobbágy.[129] Bihar megye, ill. az uradalom – mint láttuk – *nemcsak elvileg* foglalt állást a céhmonopóliummal szemben, hanem azért is, mert a privilegizált mesterek nem képesek ellátni Belényes környékét elegendő lábbelivel, s emellett *drágán* is árulnak.

Feltűnően nagy volt a kontárkodó nincstelenek száma *Gyulán* is. Nuszbeck József, a híres építőmester és a két Ziegler testvér, József és Antal, valamint egy ácsmester 1846-ban azt követelte a helytartótanácstól, hogy a kontárkodó legényeket, akik „igen sokan vagynak", tiltsák el az önállóan vállalt munkától.[130] A helytartótanács utasítására az illetékes szolgabíró kihallgatta a legényeket. Ezek vallomásukban előadták, hogy a „czéhbéli mesterek nékiek munkát nem adhatnak, sőt ha legényre is van szükségük, csekélyül fizetik, annyira, hogy abból meg nem élhetnek".[131] Amikor azután a felsőbb hatóság arra kötelezte a legényeket, hogy álljanak be a céhbe, azt válaszolták, hogy *„szegénységük miatt* nem tehetik". *„Vagynak legalább százan"*, s csupán azt kérik, hogy „kényszeríttessenek a mesterek az ő fojtonos tartásuk és fizetésökre télen úgy, mint nyáron".[132] Amikor pedig az egyetlen ácsmester meghalt, a legények szerint az ácscéh voltaképpen megszűnt, s mint azt a szolgabíró írja jelentésében, „felszabadultaknak tartják magokat a kontárság alól, s ebbe véleményünk szerint is igazuk van". A gyulai ács- és kőművescéhen kívül a kovács- és ke-

[128] A belényesi uradalom tiszti ülésének a főszolgabíróhoz írt jelentéséből. – L. még OL Dep. Civ. 1846/2/188.

[129] OL Conscript. Regn. 1828. – 459 adófizető között 261 házas, 20 ház nélküli zsellért, 43 kézművest és 3 kereskedőt találunk. Valószínű, hogy ezek a zsellérek – és a Belényes környéki nincstelenek, ill. töredéktelkes jobbágyok – nemcsak bocskorárulással, hanem bocskor *készítésével* is foglalkoztak, hiszen maguk a céhes mesterek is csupán azt panaszolták, hogy a bőrt (tehát nem a bocskort) vásárolják Nagyváradon.

[130] OL Dep. Civ. 1846/2/81. – A kontárkérdés azonban Gyulán régibb keletű, a kontárok eltiltását már 1797-ben maguk a kőműves- és ácslegények kérték Békés megyétől, arra hivatkozva, hogy a napi 27–30 krajcár bérükből élelmük és egyéb költségeik, valamint adóik levonása után alig marad 5 krajcárjuk, és így nem tudnak megélni. (Veress Endre dr., *Gyula város oklevéltára.* Bp. 1938. 786. sz.)

[131] OL Dep. Civ. 1847/2/87.

[132] Kiemelés tőlem: E. G. – A legények pontos száma 103 volt, rajtuk kívül csupán három kőművesmester és egy ácsmester dolgozott Németgyulán: Scherer, *Gyula város története.* I–III. k. Gyula m. város kiadása 1938. I. k. 429.

rékgyártócéh is panaszt emelt a helytartótanácsnál 1846-ban a kontárok ellen. Az utóbbiak azt, a sok egyéb mezővárosban is gyakran elhangzott – a felsőbb szervek által azonban már korábban törvénytelennek bélyegzett – követelést is hangoztatták, hogy a falusi céhek előtt remekelt mestereket újabb remeklésre kötelezzék.[133] Békés megye 1847-ben a helytartótanácshoz írt felterjesztésében viszont rámutatott arra, hogyha a mesterek követelésére a kontárokat eltiltanák a munkától, „több *szegény családok* lennének egyedüli gyámok, s élelem nélkül hagyatva".[134]

A feltűnően nagyszámú kontárlegénnyel kapcsolatban felmerülhet a kérdés: miért nem tudtak a gyulai mesterek az ács- és kőműveslegényeknek elegendő munkát biztosítani, hiszen csupán a Ziegler testvérek, a híres Bárdos-kőhídon és számos magánépületen kívül a környéken mintegy 25 templomot építettek?[135] Csakhogy ezek a nagyobb építkezések a század első és második évtizedében – a konjunktúra idején – folytak, s a 40-es években már befejeződtek.

A kontárkodó ács-, kőműves-, valamint kovács- és kerékgyártólegények feltehetően azok közül a zsellérek közül kerültek ki, akiknek száma a telkes jobbágyok rovására rohamosan növekedett. Gyula város történetírójának adatai szerint a két városban (Magyar- és Németgyulán) 1804-ben a telkes jobbágyok száma 653 volt, 1836-ban pedig 636-ra csökkent. Ugyanakkor a házas zselléreké 732-ről 773-ra, a házatlan zselléreké pedig 142-ről 282-re emelkedett. Vagyis 636 telkes jobbággyal szemben a zsellérek együttes száma annak közel kétszerese, 1055 volt.[136] A város parasztlakosságának a földből való megélhetését a jobbágytelkek felaprózódása és főként a helybeli Wenckheim-uradalom terjeszkedése mind nehezebbé tette.[137] A töredéktelkes és nincstelen parasztok előtt tehát nem állt más út, mint a földművelés helyett (vagy mellett) a kézműiparban keresni új életlehetőséget. Arra, hogy a mezőgazdaságból megélni nem tudó jobbágyok ipari munkával tudják magukat eltartani, a helybeli céhes iparosok csekély száma némi lehetőséget is nyújtott. A kőművescéhnek 1847-ben már csak két tagja volt, az ácscéhnek pedig egy sem.[138] A mezőgazdaságból kiszoruló gyulai parasztoknak az ipari munkára való áttérését, ill. a nagyszámú legénynek az önálló munka-

[133] OL Dep. Civ. 1846/2/143.
[134] Uo. 1847/2/167. – Kiemelés tőlem: E. G.
[135] Scherer i. m. I. k. 428.
[136] Scherer i. m. I. k. 469–470. – Magyargyulán 303 2/8, Németgyulán pedig 82 3/8 a jobbágytelkek száma: Fényes, *Geogr.* IV. k. 18.
[137] Scherer i. m. I. k. 416.
[138] OL Dep. Civ. 1847/2/167.

vállalási lehetőségét azonban a helybeli céhes iparosoknak a konkurrencia elleni szívós küzdelme, s a feudális „céhalkotmány" sérthetetlenségét biztosító központi kormányszervek megakadályozták.

Békés megye más településein, így pl. *Csabán* is oly nagy volt a kontárok száma, hogy a helybeli kádárcéh külön bizottságot állított fel ellenőrzésükre. A kontárok száma azonban annyira megnövekedett az 1830-as években, hogy a céhes mesterek némelyiknek bizonyos évi taksa lefizetése mellett megengedték – a céhszabályzat ellenére – az iparűzést.[139] – A céhrendszer reakciós voltát, belső ellentmondásait tehát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a privilégiumot élvező mesterek némely esetben maguk is rákényszerülnek a céhen kívüli, „szabad ipar" elismerésére, de ugyanakkor külön díjat szednek az ipar gyakorlásáért a céhen kívül rekedt kézművesektől.

Az előbbi mezővárosok céhes kézműveseihez hasonlóan sokat hadakoztak a céhbeli mesterek a sajátos fejlődést mutató Jászkun kerületben is. A *kiskunlacházai* mesterek pl. már a privilégium megszerzése,[140] ill. az önálló céh megalakítása *előtt* is igyekeztek megakadályozni a kontárok működését. 1820-ban, tehát a céhszabadalom megszerzése előtt három évvel kérték a helybeli szabók – ekkor még csak mint filiális mesterek – a tanács védelmét azok ellen a kontárok ellen, akik a mesterséget a céhbeliek tetemes kárával folytatják. Ugyanakkor az „Asszony Szabóknak" eltiltották, hogy férfiszabó munkát, „jelesül Nadrágot és Mándlit" varrjanak.[141]

A lacházai céhes mesterek mint filiálisok a helybeli tanács mellett az *anyacéh* pártfogását is igénybe vették a kontárok ellen. Amikor pl. a *kiskunszentmiklósi* céh a lacházai szűcsöket filiális mesterekként befogadta, a lacházai tanácsot is felszólította, hogy tiltsa el az ottani kontárokat a mesterség folytatásától. A tanács ezt meg is ígérte, „párfogását megajánlja, s egyszersmind a kontárokat a czéhben való állásra szorítani el nem mulattya".[142]

A lacházai kontár csizmadiák működésének eltiltását – a lacházai filiális mesterek nevében – a *ráckevei* csizmadiacéh is követelte 1819-ben. A kontárok azonban nem hagytak fel munkájukkal, a ráckevei

[139] Áchim János, *B. Csaba Ipari szervezeteinek története. Czébek, Ipartestületek.* B. Csaba 1896. 78–79. – A zsellérek száma nemcsak Gyulán és más mezővárosokban, hanem megyei átlagban is jóval felülmúlta a telkes jobbágyokét. 10 653 földdel bíró jobbággyal szemben 15 268 zsellér volt Békés megyében 1846-ban (Fényes, *1847.* I. k. 148.); a földesúri nagybirtok túlsúlyára a cselédek (servi) viszonylag nagy számából (825) is következtethetünk. (OL Conscript. Regn. 1828.)

[140] A kiváltságlevelet a mesterek 1823-ban nyerték. (III. R. Jászkun ker. 37. sz.)

[141] PmL Lac. jk. 64/225.

[142] Uo. 64/525. (1822. március 3.)

csizmadiacéh komisszáriusa ezért 1820-ban megismételte előző évi felszólítását.[143]

Mikor a kiskunlacházai mesterek 1823-ban önálló céhprivilégiumot szereztek, már nem volt szükségük az anyacéh közbenjárására a kontárok eltiltásához. A lacházai szabók ekkor nemcsak a férfi szabók, hanem „a szerfelett elszaporodott kontárkodó szabóasszonyok" ellen is felléptek, akik miatt – mint írják – „a Czehalis Mester emberek nem élhetnek, sőt már annyira vitték vakmerőségeket, hogy másokat is pénzen tanítani fel fognak". A tanács be is idézte az illető asszonyokat, s mindenféle „posztó, flanel, szőr, vagy selyem materialé pénzért való" feldolgozásától eltiltotta őket. Ezután csupán „gyolcsból" s más „ollyan nemű materiákból" készíthettek ruhákat.[144]

Vajon Kiskunlacházán is a korábban vizsgált településekhez hasonlóan alakult-e a zsellérek és telkes jobbágyok számaránya. Az 1828-as összeírás szerint 287 földdel rendelkező lakost (civis), 290 házas és 10 ház nélküli zsellért találunk.[145] 1850-ben viszont csak 189 gazda (Grundbesitzer), 8 nagygazda (Sessionbesitzer), tehát összesen 197 földdel rendelkező családfő volt a mezővárosban. A zsellérek száma viszont növekedett az eltelt két évtized alatt: 243 napszámos (Taglöhner), ezenkívül 81 kis háztulajdonos (Kleinhausler),[146] 38 szőlősgazda, 12 szolga, 2 disznópásztor volt a városban, ezenkívül kettőnek „van valami földje" (hat etwas Grundstück). Tehát 197 földdel rendelkező paraszttal szemben 378 föld nélküli napszámos, ill. csak házzal, csekély földdel, szőlővel rendelkező lakos volt 1850-ben Lacházán.[147]

A Kiskunság más „szabad" településein is számos céhen kívüli kézművessel találkozunk. Bizonyára nem egy kontárnak kellett olyanféle „vexaturát" elszenvednie, mint egy *kiskunhalasi* csizmadiának, aki szegénysége miatt a céhbe állás előtt „saját kezére" kezdett dolgozni, s a mesterek ezt „kontárságra magyarázták". Később arra kényszerült, hogy mint legény vállaljon munkát az egyik mesternél. Majd amikor összehívatta a „különös" céhgyűlést, hogy kijelöljék számára a remeket, mindenekelőtt 6 forintot követeltek tőle a rend-

[143] Uo. 64/235., 64/121. 1822-ben a ráckevei molnárcéh követelte a lacházai molnárok nevében a kontárok eltiltását. (Uo. 64/559.)

[144] Uo. 70/175.

[145] OL Conscript. Regn. 1828 Possesionis Laczháza. – Ezenkívül 20 cseléd, 11 szolgáló, 70 iparűző és 1 kereskedő volt a helységben. A lakosság száma 1839-ben 3756. (Fényes, *Geogr.* V. k. 145.)

[146] L. a II. József-féle népszámlálásnál is használt elnevezést. (Schwartner, *Statistik des Königreichs Ungern*, Ofen 1809. II. kiad. I. k. 204.

[147] PmL Kiskunlacháza 1850. évi összeírása.

kívüli gyűlésért és 8 forintot a kontárkodásért. Remekelni azonban mégsem engedték, mert kérését augusztusban terjesztette elő, remekelni pedig csak karácsony és húsvét között lehetett. Amikor azután mégis elkészítette remekét, azt hibásnak találták, a hibákért 4 forintot követeltek tőle, majd a remek megismétlését. Ezzel azonban még nem ért véget a kálváriája, hiszen az újabb rendkívüli gyűlésekért is fizetnie kellett, és leróni a szokásos mestertaksát. A céh „summa summarum" 44 forintot követelt tőle, amiből a szegény mesterjelölt csak 36-ot tudott kifizetni, s ráadásul, amikor „művszereit confiscalni akarták, illetlenül viselte magát". Ekkor azonban már a kunkapitány is szükségesnek tartotta a közbelépést és javasolta, hogy a 8 forintot mint a kontárkodásért kirótt büntetést engedjék el neki.[148]

A sz. kir. városi céhek gyakran ostromolták panaszokkal a felsőbb hatóságokat a szabad kun helységekben „megbúvó" kontárok ellen. A *szegedi* szűrszabócéh pl. 1846-ban azt jelentette, hogy sok „mesterségében kellőleg nem jártas" legény „... kimén Majsára, hol többnemű kontároknak" van céhük.[149] A szegedi bognárcéh pedig arról panaszkodott, hogy „a vándorlóüdőt ki nem töltő legények" *Dorozsmára* mennek, ahol „többnemű kontároknak, ú. m. bognár, kovács, varga, csizmadia, szabó, s. a. t. egy czéhök van".[150]

A Jászkun kerület csaknem minden településén találkozunk céhen kívüli iparűzőkkel, akik többnyire *„tanulatlan" parasztiparosok* voltak. A *kiskunfélegyházai* kerékgyártók pl. 1842-ben kérték a kontárok eltiltását. Hogy a félegyházai kontárok is az év egy részében iparral foglalkozó, s jobbára „durvább paraszti munkát" készítő zsellérek közül kerültek ki, azt a Jászkun kerület „közönségének"

[148] OL Dep. Civ. 1825/2/271. – A kiskunhalasi mesterek más kontárok ellen is sokat hadakoztak. A helytartótanács 1845-ben pl. részletes jelentést kért a kiskunhalasi takács-, kerékgyártó-, asztalos- és lakatoscéhnek „a legfelsőbb helyen" benyújtott panasza tárgyában. (Uo. 1845/2/50.)

[149] Szeg. ÁL Céhiratok. No. 102.

[150] Uo. No. 100. – Kiskunmajsán nem volt privilegizált céh, Dorozsmán viszont igen. A dorozsmai takácsok, szabók, szűcsök, csizmadiák, kovácsok, kádárok és lakatosok 1817-ben kaptak kiváltságot. (III. R. Jászkun ker. 26. sz.) A sz. kir. városi céhek a mezővárosokban és falvakban remekelt mestereket általában mindenütt, tehát ott is kontároknak tekintették, ahol voltak céhek, és újabb remeket kívántak tőlük, amint azt több szegedi céh is követelte 1847-ben. (Szeg. ÁL Céhiratok. No. 93.) Dorozsmán azonban voltak „igazi" kontárok is. A helybeli mesterek 1847-ben panaszt is tettek ellenük. A Jászkun kerület viszont arra hívta föl a helytartótanács figyelmét, hogy a dorozsmai kontárok nem tartanak inasokat és legényeket, s ezért engedélyezni lehetne működésüket. (OL Dep. Civ. 1847/2/140. és 1848/2/8.)

1842. évi jelentése is igazolja, mely szerint még a városi tanács is engedélyezte nekik szegénységük miatt mesterségük gyakorlását.[151]

Nemcsak a Jászkun kerületben, hanem az ország egész területén jelentős számban működtek olyan tanulatlan parasztiparosok, akik számára az ipart mint kiegészítő foglalkozást éppen az tette szükségessé, hogy a mezőgazdaságból nem tudtak megélni. Amikor pl. a hatzfeldi (zsombolyai) szappanosmesterek a kontárok eltiltását követelték, Torontál megye a következő indokolással utasította el a panasztevőket: „az év $^3/_4$-ét mezei munkával és napszámmal, a telet pedig egyszerű, nem mesterséges készítményekkel, vagy foltozással töltve, élelmi szükségüket igen sanyarúan fedezik" (ti. a kontárok).[152] A kalocsai céhes mesterek a pusztákon lakó kontárok működésének eltiltásáért folyamodtak. Gyakori volt a cigánykovácsok, a kenyeret sütő, „pruszlikot" és egyéb ruhaneműt varró asszonyok, a subavarró parasztok és a szűcsmesterségbe kontárkodó juhászok elleni panasz is.[153] Szívós harcot folytattak a mohácsi céhes iparosok is a náluk sokkal olcsóbban dolgozó nagyszámú „himpellér" ellen, akik magukat a helytartótanácshoz írt alázatos felterjesztésükben „ki nem tanult . . . és csak heverésre való üres üdőben Mesterséget űző Polgárok"-nak nevezik; s az ipari munkával – mint írják – „adózó sorsunkon könnyebbséget szerezni iparkodunk".[154]

Kontárokkal azonban nem csupán az említett területeken, hanem csaknem minden céhes településen találkozunk. A további példák is

[151] Uo. 1842/2/189. (Ezt az aktát Mérei is idézi: *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1949. 1–4. sz. 73.) L. még PmL Lac. jk. (Curr.) 78/203. – Ugyancsak a *„paraszti munkát"* készítő faragó kontárok eltiltását kívánták *a jászberényi* kiváltságos mesterek több alkalommal is. (Uo. 63/240.) A csizmadiák, kőművesek, ill. a vékony szabók is hasonló követeléseket támasztottak „a kontárkodó és mesterséget Czéh nélkül űző férfiak és Asszonyok" ellen. („Kihúzás Jász Berény Várassának Currentale Protocollumából"). (Uo. 1827/2/157.) *A jászapáti* takácsmesterek 1824-ben kérték, hogy a „Helyben lakó Asszonyok a pénzért való szövéstől" tiltassanak el. (Uo. (Curr.) 69/328.) *A jászjákóhalmi* csizmadia, szabó és szűcs egyesült céh azt panaszolta, hogy „sokan vagynak kontárok, s ezek közül némellyek két-három inast is tart". (OL Dep. Civ. 1846/2/88., 1847/2/24.) Nem valószínű azonban, hogy ezek a több inast foglalkoztató iparűzők vagyonosabbak lettek volna. A céh ti. szóvá tette, hogy „a czéhbe állani senki sem" akar „fél taxa mellett is". Nem volt pénzük a taxa kifizetésére *a kisújszállási* asztalos-, ács-, kerékgyártó-, molnár-, szíjgyártó-, takács-, tímármestereknek sem. Ezért azután le is mondtak a privilégium megszerzéséről. A városi tanács jelentése szerint a szóban forgó mesterek kivétel nélkül tanulatlan parasztiparosok. (Uo. 1843/5/2.) Az említett településeken kívül kontárokat találunk még Túrkevén (uo. 1827/210.; 1839/2/130.), *Karcagon* (uo. 1846/2/48.) stb.

[152] Uo. 1842/2/32. és 1843/2/35.

[153] Uo. 1826/2/60., 1842/2/221., 1825/2/257., 1834/2/51., 1831/2/247. stb.

[154] Uo. 1828/2/206., 1828/2/195.

a zselléresedés és a kontárkodás közötti összefüggésre utalnak. Nagyszámú kontár működött azokban a fejlett iparral rendelkező mezővárosokban, ahol az 1828-as összeírás szerint egyetlen telkes jobbágyot sem találunk, így pl. Miskolcon, Gyöngyösön, Pápán stb.[155] Éles harcot vívtak a kontárok ellen az egri céhes iparosok[156] is, 1847-ben pl. a város „18 céhe"[157] intézett közös felterjesztést a kontárok eltiltása érdekében.

A XIX. században rohamossá váló céhesedés mellett feltűnően növekedett a kontárok száma a délvidéki mezővárosokban. A zentai kovács, bognár, kötélgyártó és üveges egyesült céh pl. aggodalommal állapítja meg, hogy „a czéhbeli privilégium ellenére az ú. n. kontárok ollyannyira megszaporodtak, hogy már majd a céhbeli mestereket is felül haladják". Palánka mezőváros kiváltságos céhe a „45-re szaporodott kontárokat" kéri mesterségük űzésétől eltiltani.[158]

Hasonló volt a helyzet az Alföld sok más mezővárosában is. A „Mélgos Tettes Vatay familia földes uraság Szárnyai alatt lakozó" kiskőrösi céhes mesteremberek pl. panaszosan írják, hogy ők a „szomszéd városbeliek czéheivel N[0] 43-an affiliáltak", a kontárok viszont 77-en vannak.[159] Pest megye többi mezővárosában is gyorsan növekedett a kontárok száma, az *aszódi* és *szentendrei* kontárok, ill. céhes mesterek vitája pedig nemcsak megyeszerte, hanem talán az egész országban a legnagyobb visszhangot váltotta ki. Pest megye ugyanis – mint a következő fejezetben látni fogjuk – ennek kapcsán a fennálló céhszabályzat végrehajtását is megtagadta.[160]

Az Alföld és Dunántúl sok más mezővárosában is a nincstelen parasztok közül kerültek ki a céhen kívüli iparűzők.[161]

[155] Uo. 1837/2/127., 1837/2/168., 1846/2/163., 1847/2/29., 1829/2/30., 1840/2/204.; 1841/2/176., 1846/2/169., 1847/2/68., 1847/2/148., 1847/2/241. stb.

[156] Uo. 1829/2/90., 1845/2/24., 1846/2/54., 1847/2/66., 1847/2/104., 1847/2/197. stb.

[157] Uo. 1847/2/25. – Egerben azonban csak 13 (a budai céhhez tartozó kéményseprőkkel együtt 14) céh nyert a kancelláriától 1815 és 1847 között szabadalmat. (III. R. Heves m. 4–16. sz.)

[158] OL Dep. Civ. 1843/2/134., 1843/2/13. – L. még a *bajai* kontárokkal kapcsolatban uo. 1842/2/157., 1842/2/158., 1845/2/46., a *nagybecskereki* kontárokra vonatkozóan: uo. 1838/2/99., 1846/2/13., 1845/2/57., 1846/2/32., 1847/2/18. a *nagyszentmiklósi* kontárokkal kapcsolatban: uo. 1847/2/32., 1848/2/26. stb.

[159] Uo. 1816/6/93.

[160] Uo. 1845/5/36., 1846/2/5., 1827/2/130., 1840/2/148., 1842/2/167., 1844/2/156., a kecskeméti kontárokkal kapcsolatban l. uo. 1830/2/108. stb.

[161] Feltűnően nagy számú kontárt találunk pl. *Szentesen.* (Uo. 1841/2/9., 1842/2/1., 1844/2/211., 1847/2/134.) Ezenkívül pl. az iparűzőkben oly annyira szegény Szabolcs megyében, ahol a *püspökladányi* csizmadia céh több ízben kérte a hatóságok védelmét a kontárok ellen. (Uo. 1846/2/195., 1847/2/80. és OL FIK 1848. Ipari Osztály 1/306.)

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a parasztság zselléresedésének előrehaladásával párhuzamosan *országszerte* növekedett az 1848 előtti évtizedekben azoknak a nincstelen jobbágyoknak a száma, akik mint fúró, faragó, barkácsoló paraszti iparűzők igyekeztek maguknak némi életlehetőséget biztosítani. Ezek a paraszti iparosok nem szakadtak el a mezőgazdaságtól; főként télen végeztek ipari munkát. A mezőgazdaságból azonban *már* nem tudtak megélni, mivel a tőkehiánnyal küzdő nagy- és középbirtok nem tudott számukra elegendő munkaalkalmat biztosítani. Ezért voltak kénytelenek nemcsak télen, a mezőgazdasági munkák szünetelésekor, hanem máskor is, „szabad idejükben", „heverésre való időben" ipari tevékenységet folytatni.

Az eredeti tőkefelhalmozás azonban, amely a magyarországi parasztságnak is mind nagyobb tömegeit fosztotta meg termelőeszközétől „az eredeti felhalmozás másik oldalának", a tőkés fejlődésnek „lefékezése miatt" csak *bizonyos mértékig* segítette elő a mezőgazdaság és ipar különválását, a nincstelenné váló parasztságnak az ipari munkába való bekapcsolódását.[162] A második jobbágyság magyarországi sajátosságai, a részleges földrablás s nem utolsósorban a nagy- és középbirtok nagy robotigénye ugyanakkor nagymértékben hátráltatták a kisajátított parasztságnak az iparosodó mezővárosok és a sz. kir. városok felé való tódulását. Amíg Nyugat-Európában,

---

Kontárok működéséről van tudomásunk *Veszprém* mezővárosban (OL Dep. Civ. 1847/2/135.), a Baranya megyei *Siklóson* és *Mágocson* (uo. 1844/2/116., 1845/2/199., 1847/2/75., 1845/2/73.) a Zala megyei *Keszthelyen, Zalaegerszegen* és *Stridó* mezővárosban (uo. 1830/2/286., 1840/2/62.).

Kontárok ellen tesznek feljelentést a szekszárdi és tolnai kőműves-, ács- és cserépfedőcéhek (uo. 1844/2/14.), a kanizsai és kaposvári kéményseprők (uo. 1845/2/244.), a mocsi (Esztergom m.) céhes molnárok „a Malmokat bíró Jobbágy Gazdák" ellen (uo. 1826/2/290.).

Kontárokkal találkozunk még többek között Nógrád, Nyitra, Liptó, Gömör, Ung, Zemplén, Bihar, Krassószörény, Temes stb. megyékben is. Így a kontárok ellen emelnek panaszt pl. a Nógrád megyei mészárosok (uo. 1845/2/134.), a szécsényi céhes mesterek (uo. 1839/2/139.), a losonci szappanosok (uo. 1843/2/106.), a losonci pékek a kenyérsütő asszonyok ellen (uo. 1841/2/42.), a Nyitra megyei nagytapolcsányi molnárok (uo. 1843/2/89.), az érsekújvári csizmadiák (uo. 1847/2/48. és 1846/2/229.), a liptószentmiklósi csizmadiák (uo. 1845/2/200), a rosenbergi (rózsahegyi) szabó-, molnár-, ács-, csizmadia- és német vargacéh (uo. 1845/2/92.), az ungvári bognár-, üveges- és asztalosmesterek, valamint az ács- és kőművescéh (uo. 1845/2/86., 1845/2/234. és 1834/2/99)., a sátoraljaújhelyi szabócéh (FIK 1849. Egyveleges 59), a rimaszombati ácsok (OL Dep. Civ. 1845/2/98.), a nagyváradi kovács- és kerékgyártócéh (uo. 1845/2/179. és 1847/2/172.), a lugosi mesterek (uo. 1841/2/108.), a verseci céhes kézművesek (uo. 1838/2/7.) stb.

[162] Pach i. m. 203–204. l. még uő., *Az eredeti tőkefelhalmozás gyarmati korlátai Magyarországon 1848 előtt.* Bp. 1950. 42.

– sőt egyes kelet-európai országokban is (pl. Poroszországban, Ausztriában) – a kisajátított parasztságnak egyre nagyobb tömegeit tudta felszívni a fejlődő tőkés ipar, addig hazánkban a nincsteleneknek csak viszonylag kis hányada tudott elhelyezkedni az ország függő helyzete következtében alig fejlődő manufaktúra- és gyáriparban.[163]

A nincstelen parasztok ipari tevékenységét a kiváltságaikat féltékenyen őrző céhbeli mesterek s az ezeket minden esetben támogató városi elöljáróságok nagymértékben akadályozták. Mivel a nincstelen paraszti iparűzőknek nem volt pénzük arra, hogy önálló céhet alakítsanak, és nem tudták vállalni a céhbe lépéssel járó egyéb terheket és költségeket sem, ezért – a céhek állandó zaklatásainak kitéve – mint *kontáriparosok* voltak kénytelenek folytatni tevékenységüket.

Annak ellenére, hogy a nincstelen parasztokból lett kontároknak *a mezőgazdaság már nem,* s – a céhek elzárkózása miatt – *a kézműipar még nem* tudott megfelelő megélhetést biztosítani, a szakképzett iparosok hiánya miatt a céhen kívüli iparűzőknek a száma mégis jelentős mértékben növekedett, különösen az iparilag kevésbé fejlett falvakban és mezővárosokban. A kézműipar feudális céhszervezete s az azt támogató reakciós erők tehát csupán *hátráltatták,* de nem akadályozhatták meg teljesen a céhen kívüli „szabad ipar" fejlődését. A céhrendszernek mint a hazai ipar fejlődését gátló akadálynak a lerombolása így vált egyik igen fontos feladatává a polgári átalakulásért és a nemzeti függetlenségért vívott küzdelemnek.

A VÁRMEGYÉK HARCA A KÖZPONTI KORMÁNYSZERVEKKEL A KONTÁRKÉRDÉSBEN

A céhrendszer idejétmúlt, fejlődésgátló szerepére éppen az a körülmény világít rá a legélesebben, hogy jelentős mértékben megnehezítette a mezőgazdaságból egyre kevésbé megélni tudó nincstelen parasztságnak az ipari munkába való bekapcsolódását. Mint az előbbiekben láttuk, a céhes iparosok görcsösen ragaszkodtak kiváltságaikhoz, és a kontárokkal szemben minden esetben a városi magisztrátus támogatását is élvezték. Felmerül azonban a kérdés, milyen álláspontot foglaltak el a kontárkérdésben a felsőbb hatóságok, így mindenekelőtt a központi kormányszervek, melyek az örökös tartományokban a tőkés ipart támogatták a céhekkel szemben; és

[163] Vö. Pach Zsigmond Pál, *Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon.* Bp. 1952.

a vármegyék, melyek a szolgabírákon keresztül gyakoroltak ellenőrzést a céhek fölött?

A céheknek a zsidó kézművesek és a kereskedők ellen folytatott harcával kapcsolatban már utaltunk arra, hogy a vármegyék nagy része az *„iparszabadság" liberális követelésének* alapján védelmet biztosított a zsidó mestereknek. Most viszont azt kívánjuk bemutatni, hogy a kontárkérdésben is *haladó* álláspontot foglaltak el, s az 1810–20-as évektől a céhrendszer megreformálásának (sőt a céhek eltörlésének) követelésével igyekeztek a hazai ipar fejlődésének a gátjait eltávolítani. A megyék tehát „szabad ipart" kívántak, s a kontárok zavartalan működését támogatták. Az udvar viszont – ellentétben az örökös tartományokkal – Magyarországon a céhrendszer fenntartására törekedett. A megyéknek a mezővárosi és falusi kontárokkal kapcsolatos állásfoglalása a központi kormányszervekkel több évtizedes harcra vezetett, ez a küzdelem néhány megye makacs „ellenállásából" az 1840-es évekre „országos üggyé" növekedett.

Már *a XVIII–XIX. század fordulóján*[164] mutatkoznak jelei annak, hogy a céhek és a kontárok vitájában a megyék a céhen kívüli iparűzőknek fogják pártját. Amikor Komárom városa egy *újszőnyi zsellérnek* nem engedélyezte magakészítette saruinak a hetipiacon való árulását, *Komárom vármegye* közgyűlése 1805-ben megsemmisítette a városi tanács határozatát, arra hivatkozva, hogy már 1792-ben is eltiltották a várost az efféle „törvénytelenségektől".[165] A szolgabírót pedig utasították, hogy a panaszttévő kontárnak „confiscált szereit" azonnal adassa vissza.

Törvénytelennek és igazságtalannak bélyegezte *Baranya vármegye* a *kiskőszegi* (batinai) német halászok azon kívánságát, hogy a kért privilégiumból „az ottan lakozó 4 sokátz, a vagy is Illyria Nemzetbéli és 14 főbül álló pendel-hállóval halászó gazdákat" rekesszék ki. A szolgabíró jelentése szerint a német „pisliczárok" azért kérték a nevezettek kihagyását, mert közülük hatnak „egy-egy fertály Urbariális" földjei, a többieknek pedig szőlőik vannak.[166]

A megyék céhellenes döntéseiket nemegyszer azzal indokolták, *hogy a céhprivilégiumok sértik – a nemesi előjogokat.* Pest megye

[164] Az 1790–91-es országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság céhügyi javaslatával a továbbiakban foglalkozunk.

[165] „Mint hogy ... illyetén törvénytelen tilalmak *a szabad kereskedést* és mesterségek üzését a Publicumnak kárával akadályoztatnák" ... (OL Dep. Civ. 1815/64/108.)

[166] Uo. 1807/5/147. – A halászok csak 1821-ben kaptak – német nyelvű – kiváltságlevelet (III. Rész. Baranya megye 1. sz.)

pl. 1828-ban azért támogatja a *kalocsai* céhes mesterekkel szemben a *Dunapatajon* működő kontár kéményseprőt, mert a helybeli nemeseknek jogukban áll olyan iparost alkalmazni, amilyet akarnak, a kalocsai mester pedig nem tud mindig átjárni „a Duna árjain". A megye ezért reméli, hogy a helytartótanács meg fogja változtatni a nemesi jogokat is sértő és a kalocsai céhet támogató döntését, hiszen – mint írják – „... a Mester embereknek vissza éléseiket és rendetlenségeiket el hárítani tárgyazó Czéhbeli rendszabásoknak tzéljok sohasem lehetett, hogy ... a Nemesi szabadság korlát közé szoríttasson" ...[167]

Hasonló indokolással utasította vissza a *keszthelyi Festetich-uradalom* egy zalaegerszegi céhes kéményseprőnek azt a kérelmét, hogy a keszthelyi kontár kéményseprőnek tiltsák el működését. Az illető kéményseprő ti. az uraság „rendes fizetés ... mellett felfogadott cselédje ..., a cselédek felfogadásába pedig az uradalmat *a Nemesi praerogativák* ellenére akárminémű praetendalt Czéhbeli kiváltság által megszoríttani ... (nem) lehetne". Az uradalom álláspontját Zala megye 1830-ban magáévá tette és kérte a helytartótanácstól panasztevő kérelmének elutasítását.[168]

Nem támogatták az uradalmak tisztjei a *somorjai* (Pozsony m.) „Czéhez tartozó juhász mestereknek" a privilégium megújítására vonatkozó kérelmét sem.[169] A szolgabíró szerint a kérelmezők kivétel nélkül „conventionatus" cselédek, akik esztendőről esztendőre szegődnek, bérüket pénzben és gabonában, illetőleg juhokban kapják. Az uradalmak képviselői szerint a juhászok kérése sérti a földesúri érdekeket. Fenn akarják tartani azt a jogukat, hogy céhen kívülieket is fogadhassanak szolgálatba, mivel a céhes mestereknél a szokásos „öszve beszélés" amúgy is nagy károkat okoz a „Publicumnak".[170] Pozsony megye ezért nem is pártfogolta a pásztorok kérelmét. A helytartótanács ennek ellenére 1826-ban értesítette a megyét,[171]

[167] OL Dep. Civ. 1828/2/240.

[168] Uo. 1830/2/286.

[169] Uo. 1826/6/128. – A régi kiváltságlevelet, a juhászok állítása szerint még III. Károlytól kapták 1725-ben. Valóban volt nekik egy 1717-ből (ill. 1725-ből) származó, III. Károlytól nyert privilégiumuk, mely úgy intézkedett, hogy „... ezen tzéh leginkább azért rendeltetett, hogy az juh gazdáknak és uraságoknak jobb és hívebb cselédje legyen ... az juhos gazdáknak és uraknak állandó és értelmes juhász mesterek lehessen, azért nem szabad egy mesternek is esztendő alatt az urától elmenni". (MGTSZ 1897. 255.)

[170] „... az telljes Hatalmi Uradalmi Jussokat ... fönt tartani akarják – olvassuk a szolgabíró jelentésében, – hogy eök ezen Juhászoknak úgy mint cselédjeiknek nyerendő bár akár melly Privilégium által semmi Igájok alá ne vonyhassanak".

[171] OL Dep. Civ. 1826/6/128.

hogy a juhászok elnyerték a kért privilégiumot. Ezt azonban a juhászok – nyilván a vármegye tilalmára – nem váltották ki.[172]

Az az érv, hogy a céhprivilégiumok sértik a nemesi kiváltságokat, olykor az 1840-es években is felbukkan. *Somogy megye* 1845-ben védelmet biztosított a marcali, nagyatádi, kanizsai és kaposvári kontár kéményseprőknek a céhes mesterekkel szemben.[173] A helytartótanácsnak pedig javasolják, hogy a céhes kéményseprőket „mozdítsa el" „a nemesi jogokat korlátozni kívánó" kérésükről.[174]

Somogy megye a céhrendszert olyan *„idegen növénynek"* tartja, amelyet „nem a törvényhozás ültetett e honba". A céhekkel foglalkozó törvények pedig mind a céhbeli „visszaélések ellen" irányultak,[175] s inkább „megnyitották" a céheket, mintsem bezárták az iparűzők előtt. Holott a céhrendszer már idejétmúlt intézmény: az *„üdvös verseny"* kiszorítja a céheket, s „azon gátokat, mellyeket a múlt századok törvényhozása árszabályozás által kéntelen volt . . .emelni. . ., az idő lelke elfújta", midőn *„az ipar élet czéhen kívül kéntelen keresni és előidézni jobb munkásokat"*.[176]

A céhrendszert nemcsak „törvénytelennek" tartják, hanem benne látják a fejlődés legfőbb gátját is: „egyedáruskodása által nyomasztólag hat az iparéletre . . . ön tagjai felett sem képes rendet tartani, s nekik kellő oktatást nyújtani . . . csak az ipar és szorgalomnak akadályt, gátokat rakni, és nem önmagát javítani, s haladásra vezérelni . . . képes."[177]

Somogy megye állásfoglalásában *sajátos módon fonódik össze a nemesi jogszemlélet és a korszerű liberális* ideológia. A Somogy me-

[172] A Magyar Kancellária által 1815 és 1847 között kiadott privilégiumok között nem található a somorjaiak kiváltságlevele. – A *Moson megyei uradalmak* és Moson megye hasonlóképpen ellenezték a *helybeli juhászok* kérelmének teljesítését, akik az 1702. évi privilégiumuk megújításáért folyamodtak. (Uo. 1835/5/18.)

[173] Uo. 1845/2/244.

[174] Uo. 1847/2/13.

[175] Az 1625. 40. tc., ill. az 1659. 71. tc. az élelmiszerek és a kézművesek termékeinek árszabását *a vármegyékre* bízta. Az 1715. 79. tc. a céhek olyan „kihágásainak" megszüntetésére irányult, mint a termékek árának az „igazságos mértéken túl" való felemelése, a megyei árszabásoknak való ellenszegülés, a magas mestertaksák szedése, mely által „az eladó tárgyakat ritkábbakká és drágábbakká tenni nem átalották". – Az 1723. 74. tc. lényegében az 1715. 79. tc. megújítása. Az 1729. 10. tc. szintén a céhek „visszaéléseit" igyekezett meggátolni. Kimondta pl. a magas felvételi díjak szedésén kívül a zárt számú céhek megszüntetését, és meg kívánta akadályozni többek között azt, hogy a céhes mesterek csak „nemzetbelieket" (nationalistas) fogadjanak be maguk közé. Az idézett tc. szerint a helytartótanács az efféle kihágásokat elkövető céheket akár kiváltságuk eltörlésével is sújthatta.

[176] Uo. 1847/2/210. (Kiemelés tőlem: E. G.)

[177] Uo. 1846/2/194.

gyei birtokos nemesek, akik már 1832-ben és 1834-ben[178] is felléptek a céheknek mint „káros monopóliumoknak" eltörlése érdekében, az 1840-es években még nagyobb lendülettel küzdenek az ipar szabadságáért, az „üdvös versenyért" – „az idő lelkének" szellemében. Liberális követeléseiket ugyanakkor „táblabírós", „werbőcziánus" köntösbe burkolják, haladó törekvéseik „jogi" alátámasztásához a Corpus Jurisból keresnek érveket.

Felmerül azonban a kérdés, csupán a nemesi jogszemlélet és a korszerű liberális műveltség befolyásolta-e Somogy megye nemességét céhellenes álláspontjának kialakításában. Csak azért tartották szükségesnek a kontárok működésének engedélyezését, mert a céhek sértik a nemesi kiváltságokat, és mert a haladó polgári közgazdaságtan is követelte a monopóliumok eltörlését?

A „nemesi jogok védelme" s a liberális eszmék mögött ott sötétlik a társadalmi és gazdasági valóság, *az iparoshiány* szomorú ténye: a kontárok működését azért engedélyezték, mert nem volt elegendő iparos a megyében, 1846-ban csak minden 76 lakosra jutott egy iparűző.[179]

Hogy Somogy megyét a kontárkérdéssel kapcsolatos álláspontjának kialakításában főként az iparoshiány vezérelte, az a fentebb idézett beadványokból is világosan kitűnik. A „füstfaragó czéh" jogtalan követelését annál inkább visszautasították, mert szerintük mind Marcaliban, mind Nagyatádon égető szükség van újabb kéményseprőkre. Ha viszont a céhnek igazat adnának, akkor – mint írák – a kontárokat „kenyerektül, a vidéket pedig *munkáskezektül, mellyek hijjával vagyunk,* megfosztani kívánnánk, éppen akkor, midőn *az ipar űzők szaporodásában látjuk* az ipar s kézművek tökéletesítésére szükséges versenyt".

A megye egyben annak a „káros" rendeletnek visszavonását is kérte a helytartótanácstól, mely szerint a céhek nem fogadhatnak fel olyan Morvaországból származó legényeket, akik engedély nélkül hagyták el céhüket. Mint írják: „Hazánk anyagi kifejlődéséhez átaljában a Népesedésnek, de különösen *a mesteremberekneknek szükségét ugyis mélyen érezzük . . .,* a jelen kegyes intézmény szülte aggodalmunkat . . . el nem titkolhatván".[180] Így azután nem csodálkozhatunk azon, hogy a megye nem szerzett érvényt a kontárkodást tiltó szabályrendeleteknek, annak ellenére, hogy a helytartótanács erre több ízben nyomatékosan felszólította.

[178] Valentényi i. m. 44–45.

[179] Fényes szerint – mint korábban is említettük – 1846-ban 3024 volt a kézművesek száma; az összlakosság pedig 231 359 (Fényes, *1847* I. k. 47.)

[180] OL Dep. Civ. 1845/2/114. (Kiemelés tőlem: E. G.)

Habár Somogy megye – s tegyük hozzá, a többi vármegye – céhellenes álláspontjának magyarázatánál az iparoshiány elsőrendű fontosságát hangsúlyozzuk, nem kívánjuk tagadni a *liberális* eszmék befolyását sem. A korabeli politikai irodalom és publicisztika ugyanis – főként az angol liberalizmus hatására – számos érvet sorakoztatott fel „a honi ipar" fejlődését gátló „monopóliumok" ellen.

Nem tartjuk feladatunknak az egykorú magyar céhirodalom részletes elemzését (ennek a fontos és szerteágazó kérdésnek feldolgozása ugyanis külön tanulmányt igényel), úgy véljük azonban, hogy jelen összefüggésben mégis érintenünk kell, mivel a vármegyék nemegyszer kölcsönöztek érveket ebből az irodalomból céhellenes álláspontjuk alátámasztására.

Az ipar fejlődésének egyik legfőbb akadályát már *Schwartner* is a „céhkényszerben" látja.[181] A céheknek – különösen a kontárok kizárásával kapcsolatos – hibáit *Magda Pál*, a soproni evangélikus főiskola jeles tanára, a neves statisztikus is felismerte.[182]

Nagy hatást kiváltó művében, a *Hitel*ben *Széchenyi* így ír a céhekről: „Hogy a céhek s limitatio megszünése nagy hasznot hajtana, s igen könnyen eszközölhető is, kételkedni nem lehet." „Milly szomorúk továbbá – írja a *Stádium*ban – a Czéhez következési, melyek által az ipar- és természeti ügyesség olly szűk korlátok közé szoríttatik, hogy a tehetetlenebb s eképp sokkal számosb rész soha nem szabadíthatja meg magát a felkent mesterek önkényitül, kik midőn az alattok dolgozókon uriásan hatalmaskodnak, egyszersmind a nagyközönséget is korántsem művészi ügyességök, hanem csupán csak összeröffenési talentumok által, tetszésök szerint taksálják."[183]

Erdélyi Jánost, a Károlyi család tudós jószágigazgatóját is liberális műveltsége készteti a céhekkel szembeni állásfoglalásra. *Nemzeti iparunk* c. munkájában rámutat arra, hogy Smith és Say is elítéli a céheket, amelyek lényegében nem egyebek, mint „privilegiált árzsarnoklók". A céh nemcsak azért káros, mert egyedáruságot jelent, hanem azért is, mert a mesterek megakadályozzák a legények felszabadulását. A kevés számú mester azután verseny hiányában felveri az árakat, és így a fogyasztóközönség kénytelen drágán roszszat vásárolni.[184]

[181] Schwartner i. m. I. k. 202.

[182] „Az úgy nevezett kontárt (Pfuscher), ámbár sokszor jól érti a mesterségét, a mesterek igazságtalanul üldözik, s elnyomják". Magda i. m. 86.

[183] Gr. Széchenyi István, *Hitel*. (Fontes Hist. Hung. Aevi recentioris) Szerk. és bev. dr. ifj. Iványi–Grünwald Béla. Bp. 1930. 347., l. még uo. 342. Uő. *Stádium*. Lipcse 1833. 265–266.

[184] Erdélyi János, *Nemzeti iparunk*. Pest 1843. 151. s köv.

Az első magyarországi ipartörténet szerzője, *Horváth Mihály* több alkalommal is rámutat a céhrendszer elavult, fejlődést gátló szerepére, a céhes mesterek által gyártott cikkek magas áraira, a magas felvételi díjakra. Bár az 1805. évi új céhszabályzat bizonyos korlátokat emelt a céhes mesterek elé, mégis szükségesnek tartja, hogy a céhrendszer mint „a középkor bélyegét viselő, természeténél fogva szűkkeblűségre hajló s azért abból soha ki nem vetkezhető intézet eltörlesztessék".[185]

Fényes Elek a céhek hiányának tulajdonítja a kézmű- és a gyáripar rohamos fejlődését „a magyar tengerparton".[186]

Az Iparegyesület annak a véleményének adott kifejezést, hogy a céhek a „műipar" fejlődésének legfőbb akadályai. Mivel azonban Magyarország földbirtokrendszere még feudális, és a mezőgazdaságot sem látták el kellő számú „munkással", a „korlátlan iparszabadság hazánk körülményeinél fogva még meg nem engedhető". A liberális reformokért küzdő középbirtokos nemességnek sajátos „kétarcúsága" nyilvánul meg az idézett felterjesztésben. A javaslat szövegezői (Bloch M., Szentkirályi és Kossuth) szerint ugyanis a teljes és azonnali iparszabadság főképp azért volna káros – az úrbéri reformok meghozatala előtt –, mivel annak következtében mindenki az ipar felé törekedne, s *nem maradna elegendő munkaerő a mezőgazdaságban. Az esetleges forradalmi változások* következményeit pedig különösen veszélyesnek tartják.[187]

A kortársak közül legnagyobb felkészültséggel *Szokolay István* nyúlt a céhproblémához. (Kitűnő munkájának alapos elemzésével és értékelésével mindmáig adós a történelemtudomány.) „. . .pusztán földmívelő ország bármilly termékeny, bármilly jó éghajlatú légyen is – írja – nagyobbszerű gazdaságra, jólétre és műveltségre sohasem emelkedhetik." Az ipar fejlesztése tehát a „közjólét előmozdításának" elengedhetetlen feltétele. A céhek viszont „a polgárok jólétét hátráltatják, mivel felette tökéletlen és felette drága műveket nyújtanak". A céhrendszer „nem fér össze a gyárélettel sem; márpedig jelen szűk napjainkban legnagyobb szükség lenne arra,

[185] Horváth Mihály, *Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt.* Budán 1840. 321., l. még 25–26., 132–133., 212–213., 269.

[186] Fényes, *1847.* II. k. 479.

[187] Az Iparegyesület felterjesztése az országgyűléshez a céhek tárgyában: Hetilap 1845. jún. 6. 20. sz. és jún. 10. 21. sz. – L. még Gelléri Mór, *50 év a magyar ipar történetéből 1842–1892.* Bp. 1892. 287., 288–290., 298.

Az Iparegyesület folyóiratában, a *Hetilap*ban számos cikket olvashatunk a céhekről, ezek – az előbbiekhez hasonlóan – nem a céhrendszer eltörlését, hanem annak „ésszerű reformját" javasolják. L. pl. 1845. júl. 1. 424., 1846. febr. 24. 297., 1847. okt. 26., 1847. nov. 27. stb.

hogy minél több gyárak állíttassanak hazánkban, mert *így találhatnának sok ezer szegényeink keresetet,* és ezáltal élelmet, így könnyíttetnék a közinség".[188]

Szerzőnk az elsők között van hazánkban, akik List munkája, ezenkívül a benthami utilitarizmus mellett ismerték a korabeli szocializmus néhány problémáját is. Emlegeti pl. Stromayert, s a „gyármunkásegyleteket" hasznosnak tartja bizonyos körülmények között.[189]

Véleménye szerint az ipari szempontból fejlettebb nyugati országokban található „pauperizmusnak" nem az „iparszabadság", hanem a „tőke" az előidézője. A szegény nép sorsán viszont az államnak és a törvényhozásnak kellene javítania.[190]

Szokolay ismerte fel a kortársak közül a legvilágosabban, hogy a céhrendszer a polgári fejlődést, a „középosztály" kialakulását gátolja Magyarországon. „Hazánkban – írja – . . .a céhek korlátja miatt felette gyenge a középosztály, mind anyagban, mind szellemben; ha tehát azt is megakarjuk nyerni segéd-munkatársul czéljaink kiviteléhöz, . . .akkor iparkodnunk szükséges a szabadság minden akadályait elmozdítani, hogy az ipar és szorgalom tökéletesen kifejlődjenek". Úgy véli, hogy ebben az iparos *„középosztályban"* a *kisnemesség nagy tömegeinek is helyet kellene foglalnia.*[191]

A vármegyék nemességére nemcsak a liberális eszmék, hanem az azokkal összefonódó *nacionalista törekvések* is hatottak a céhmonopóliummal szembeni álláspontjuk kialakításában. A reformkori magyar társadalomban a liberalizmus vezérlő elve, a verseny szükségszerűen nyert sajátos nacionalista értelmezést: „Minden szorgalmi előhaladás egyik legfőbb emeltyűje a verseny, ezért is minden honi vállalkozás fő szempontjának oda kell irányozva lenni, hogy ezt a külföldi gyárokkal megállhassa."[192]

A nemzeti piac feletti uralom biztosításáért folytatott küzdelemnek legfontosabb területe így a hazai ipar kifejlesztése: *„. . .a magyar nemzet akar lenni, nemzet a XIX. század kellékeinek értelmében"* – fogalmazza meg Kossuth az időszerű programot.[193] Ehhez a nemzetfogalomhoz pedig hozzátartozik *„az önálló nemzeti kereskedés és műipar".*[194]

[188] Szokolay István, *Czéhek és iparszabadság.* Pesten 1846. XI–XII., XIV. (Kiemelés tőlem: E. G.)
[189] I. m. 31. és 169.
[190] I. m. XVIII. és 141.
[191] I. m. 35., 80. és 109.
[192] Hetilap 1845. okt. 7. 874.
[193] Uo. 177. – Valero selyemgyárának ismertetéséből. (Kiemelés Kossuthtól.)
[194] Uo. 179.

A nemesi reformpolitika tehát – a korabeli publicisztikától is támogatva – azért tartotta szükségesnek a „céhegyedáruság" felszámolását, mert az „minden szorgalmi előrehaladás" legfőbb eszközét, a versenyt s egyben *„a honi ipar"* kibontakozását is gátolta.

Mint az előbbiekben láttuk, *Somogy megye céhellenes álláspontjának kialakulásában jelentős szerepe volt a liberális eszméknek és* ugyanakkor *a nemesi jogszemléletnek is.* A továbbiakban látni fogjuk, hogy a céhkérdésben nem Somogy megyének volt a legradikálisabb az álláspontja, s hogy más megyék már korábban is követelték a céhrendszer megszüntetését.

Borsod megye már 1807-ben javasolta a helytartótanácsnak, hogy országszerte tiltsa meg a céheknek a „látópénz" szedését a legényektől, valamint az országos vásárokon megjelenő vidéki mesterektől. Ennek a „törvénytelen" gyakorlatnak ugyanis az a káros következménye, hogy „a vidéki mesteremberek a vásárokon való megjelenéstől el vonattatnak". A megye „a maga kebelében" már végre is hajtotta a javasolt intézkedést.[195]

Az 1813. évi szabályrendelettel kapcsolatban – több megyéhez hasonlóan – Borsod is felterjesztette 1818-ban a véleményét. Az 1827. 8. tc. által kirendelt országos küldöttség munkálataival foglalkozó 1832. évi megyei ülés jegyzőkönyvében[196] is hivatkoznak az 1818-ban és azóta is több ízben megismételt céhellenes álláspontjukra. S amikor 1837-ben a miskolci sarkantyús-, talpas-, zabolásmesterek, puskaművesek és órások privilégiumot kértek az udvartól, a megye nem mulasztja el újólag felhívni a helytartótanács figyelmét, hogy a céhkérdésben azóta sem változott az álláspontja.[197]

Hogy mi volt a céhekkel kapcsolatos véleményük, arról a miskolci ács-, kőműves- és kőfaragómesterek egyesült céhének a helytartótanácshoz 1837-ben írt panaszából is értesülünk: „Jól tudjuk mi tisztelt Borsod vgyének azon fel állított Elvét, mi szerént a nagyközönségre hasznosabbnak tartja, ha a *czéhek eltöröltetvén* a köz szükség ki elégítésére mennél többen összve csődülhetnek, tudjuk azt, hogy a tisztelt Megye azokat, kik valamelly Mesterségeket ismérnek, bár czéhben nintsenek is, életmódjuk megváltoztatására nem csak nem kényszeríti, sőt a mesterség folytatását nekik megengedi."[198]

Borsod megye tehát már az 1810-es évek végén szükségesnek tar-

[195] OL Dep. Civ. 1807/5/7.

[196] OL Archivum palatinale secretum Archiducis Josephi Diaetalia 1796–1844. Praeparatoria ad diaetam 1832. No. XVI. – Az országos munkálatokkal foglalkozó megyei opiniókat részletesebben lásd a továbbiakban.

[197] OL Dep. Civ. 1835/5/83.

[198] Uo. 1837/2/127.

totta a céhek eltörlését, ill. a kontárok iparűzésének engedélyezését. Ezért az új privilégium megszerzésére irányuló kérelmeket sem támogatta. Amikor pl. a miskolci sütők (pékek) 1839-ben céh alakítására tettek kísérletet, a megye azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy a kérelmezőknek nincs annyi „tudományuk", hogy külön privilégiumot érdemeljenek, mivel „fanyar ízű és formátlan semléket" sütnek. A városban viszont vannak „ahhoz értő asszonyok", ezek készítményei sokkal ízesebbek, a pékek vagy süssenek jobbat, vagy „szűnjenek meg".[199]

Amikor a mezőkeresztesi csizmadiák kértek kiváltságlevelet, a megye 1835-ben arról tájékoztatta a helytartótanácsot, hogy mivel nem tudják kifizetni a taksát, egyelőre „elállanak" kérelmüktől. De a mesterek nem tágítottak, s 1840-ben, majd 1842-ben ismételten a helytartótanácshoz fordultak privilégiumért. A megye 1842-ben végre hajlandó volt a folyamodók támogatására, leszögezte azonban, hogy „elvi" kifogásait továbbra is fenntartja a céhrendszerrel szemben.[200] A kontárok működését viszont a helytartótanács ismételt tiltakozása ellenére is engedélyezték. A kőműves és ács kontárok eltiltását pl. a helytartótanács 1837-től kezdve sürgette, a megye viszont még 1847-ben sem volt hajlandó az utasítás végrehajtására. A helytartótanács ekkor a kancellária figyelmét is felhívta arra, hogy Borsod többek között azért is támogatja a kontárkodást, „miután már majd nem közvéleménnyé vált . . ., miszerint a Czéhek rövid idő alatt megszűnnek".[201]

Több mint négy évtizedes küzdelmet folytatott a központi kormányszervekkel a kontárkérdés miatt *Bihar vármegye.* A mestereknek a privilégium szerzésére irányuló kérelmét Bihar sem támogatta. 1811-ben csak a püspökség és a káptalan kívánságának, ill. a helytartótanács külön utasításának engedve terjesztették fel a nagyváradi és váradolaszi gombkötők céhalakítási kérelmét.[202] A nagyváradi, váradolaszi, váradvelencei és váradváraljai „összve kaptsolt" városokban lakó takácsmesterek 1825. évi folyamodását pedig visszautasította azzal az indokolással, hogy nincs elég pénzük a kiváltságlevél kiváltásához, másrészt pedig, hogy szövő-fonó munkával

[199] Uo. 1839/5/52.

[200] Uo. – A megye 1843-ban hasonló tartalmú felterjesztést küldött a helytartótanácshoz, a helytartótanács pedig 1843. május 23-i leiratában közölte, hogy a csizmadiák elnyerték a privilégiumot. (Uo. 1844/5/22.)

[201] Uo. 1847/2/29. – A kancellária ezért 1848. jan. 2-án figyelmeztette a helytartótanácsot, hogy az érvényben levő céhszabályokhoz továbbra is ragaszkodni kell. A helytartótanács pedig 1848. febr. 15-én közölte a vármegyével, hogy a kontárkodást nem a megye, hanem csak az udvar engedélyezheti – kivételes esetben.

[202] Uo. 1811/5/55. l. még 1811/5/C.

minden háznál foglalkoznak Váradon.[203] A takácsmesterek azonban felhívták a helytartótanács figyelmét arra, hogy kérelmüket azért nem támogatja a megye, mert a céhrendszer megszüntetését kívánja: „... hasonló kéréseket az idevaló Tsizmadia, és Schuszter Czéheknek el nem fogadta, és fel nem küldötte azon okból, hogy minden Czéheknek Privilégiumait, a Publicumra ...nézve károsnak lenni ítélvén, azoknak el rontása kérését az mostani *Ország Gyűlésére fel küldött Követtyeinek* kötelességében tette ..."[204] Hogy Bihar vármegye a nagyváradi takácsoknak céhalakítási törekvését elsősorban azért nem pártfogolta, mert a céhrendszernek az eltörlését kívánta javasolni az országgyűlésen, a megyének a helytartótanácshoz küldött 1826. február 27-i felterjesztéséből is kitűnik. A kontárok működését pedig 1838-ban a megye egész területén engedélyezték. A helytartótanács ezért 1845-ben figyelmeztette a megyét, hogy a kontárkodást csak kivételes esetben lehet engedélyezni.[205]

Csanád megyének a kontárkérdéssel kapcsolatos vitája a központi kormányszervekkel az 1810-es évek végétől az 1840-es évekig húzódott. A panasztevő makói mesterekkel szemben a megye közgyűlése 1817-ben engedélyezte a kontároknak, hogy munkájukat legé-

[203] „... a Takács Mesterek vagyonai, minthogy tsupán tsak azon munkájok béréből élősködnek, amely nékiek megszövés végett által adatik, nagyon tsekély, különben is ezen mintegy 1500 Házakból álló összve kaptsolt négy városokban majd minden háznál gyakorolják a szövés mesterségét, s a miatt annyi munkájok sintsen, hogy egész esztendőn által, legények segittségével folytathatnák kézi mesterségeket." (Uo. 1827/6/183.)

[204] Bihar megyéhez hasonlóan a helybeli uradalmak is ellenezték a céhek monopoltörekvéseit. Amikor pl. a nagyváradi fazekasok a mezőtelegdi mesterek cikkeinek a helybeli piacról való eltiltásáért folyamodtak, *a váradi káptalan* megengedte nekik, hogy szabadon árulhassanak a váradi piacon. (Uo. 1827/2/249.)

Az előző fejezetben láttuk, hogy a nagyváradi görög egyesült püspökség *belényesi uradalma*, azonkívül a vaskohi püspöki uradalom is a bocskoráruló parasztokat támogatta a kontárok eltiltását követelő belényesi tímár céhvel szemben. Az uradalom álláspontját – természetesen – Bihar megye is magáévá tette. (Uo. 1835/2/91; 1829/6/208.)

[205] Uo. 1845/2/88. – A nagyváradi kovács és kerékgyártó egyesült céh panaszára a helytartótanács 1845-ben ismét utasította a megyét a céhszabályok megtartására. (Uo. 1845/2/179.) Bihar ekkor sem hajtotta végre a felsőbb intézkedést, a helytartótanács erről a kancelláriát is értesítette, majd 1847-ben újból felszólította a megyét a kovácsok és kerékgyártók panaszának orvoslására (uo. 1847/2/172.). A kancellária 1847. júl. 22-i leiratában is hangsúlyozta az érvényben levő céhszabályok megtartásának szükségességét. A megye viszont 1847. dec. 13-i felterjesztésében ragaszkodott korábbi álláspontjához. (Uo. 1848/2/12.) A helytartótanács 1848. jan. 25-én újból a legfelsőbb helyhez folyamodott és javasolta, hogy „legmagasabb nevében rosszalása mellett" nyomatékosan szólítsák fel a megyét a rendelet megtartására.

nyek alkalmazása – és a „Mesterség Czimerének" kifüggesztése nélkül „magok kezére" végezhessék.[206]

A céhes mesterekkel szemben *Csongrád megye* is a kontároknak fogta pártját, s már 1806-tól követelte a céhek eltörlését.[207] A *szentesi* magyar és német tímárcéhnek a kontárok elleni „alaptalan" panaszát 1845-ben visszautasította.[208] A szentesi ács és molnár kontároknak ugyan 1841-ben – a helytartótanács közbelépésére – megtiltotta mesterségük gyakorlását, de 1846-ban ismét engedélyezte, hogy a kontárok is dolgozhassanak, sőt segédekként más kontárokat is alkalmazhassanak.[209]

Békés megye véleménye szerint a céhügyeket már az 1810-es évek elején rendeznie kellett volna az országgyűlésnek, de ezt akkor „nagyobb tekintetű, s szorgosabb állapotok miatt" elhalasztották.[210]

A helytartótanácshoz intézett felterjesztéseiben többször kifejezte a céhrendszerrel szembeni kifogásait. *A kevés céhbeli mester* (Gyulán – mint láttuk – csak két kőműves volt ekkor) *„tetszésük szerint*

[206] Szeg. ÁL Csanád megyei jk. 1817. 1794. – A céhes mesterek ekkor újabb panasszal fordultak a legfelsőbb helyhez. A megye ezért – mint az előző fejezetben is említettük – 1818-ban deputációt küldött ki a kontárkérdés megvizsgálására. A deputáció – liberális elvekre hivatkozva – elutasította a mesterek folyamodását. (Uo. 1818. 1204. – l. még OL Dep. Civ. 1829/2/119.) A mesterek ekkor a helytartótanácshoz fellebbeztek, s az az 1822. évi leiratában utasította a megyét, hogy a céhszabályzat 33. §-a értelmében tiltsa el a kontárkodást. A megye ekkor újabb deputációt rendelt ki, amely továbbra is javasolta a céhen kívüliek iparűzésének az engedélyezését. (Szeg. ÁL Csanád m. jk. 1822. 1470., 1823. 458.) A vita ezzel nem zárult le, a megye 1828-ban és 1833-ban ismét deputációt küldött a céhes mesterek újabb beadványainak a kivizsgálására. (Uo. 1829. 96., 754., 1833. 1710.) A kontárok azonban zavartalanul folytatták tovább tevékenységüket, a mesterek pedig újabb panaszokkal ostromolták a felsőbb hatóságot, s a vármegye is ragaszkodott álláspontjához. 1838-ban az apátfalvai, nagylaki, palotai és sajtényi takácsmesterek kérték a legfelsőbb helyet, hogy a megyének a kontárokat támogató végzését változtassa meg. (OL Dep. Civ. 1838/2/151.) A helytartótanács pedig szigorú megrovásban részesítette a megyét, mivel a kontárok iparűzésének engedélyezésével „a királyi jogokat megsértette". (Uo. 1842/2/150.)

[207] Zsilinszky Mihály dr. *Csongrád vármegye története.* II. k. Bp. 1898. 310. – Alkalmasint Csongrád egyike azon megyéknek, melyek *legkorábban* léptek fel a céhkiváltságok ellen. Amikor a hódmezővásárhelyi kovács-, kerékgyártó- és asztaloscéh a cigányokat, molnárokat és faragókat eltiltotta mesterségük gyakorlásától, a megye 1778-ban engedélyezte, hogy durvább s kisebb vas- és famunkákat továbbra is készíthessenek, mivel a csekély számú céhes mester nem tudta kielégíteni a szükségleteket. (Szeremlei i. m. III. k. 316–317., 341.)

[208] OL Dep. Civ. 1845/2/211.

[209] Uo. 1847/2/242.

[210] Uo. 1815/6/301., 1817/6/67. – A megye már az 1790-es években is foglalkozott a céhek problémájával, amikor Abaúj megye körlevele alapján felvetette a céhek megszüntetésének gondolatát. (Hanzó Lajos, *Az iparfejlődés néhány kérdése Békés megyében a XIX. században.* Békéscsaba 1957. 6.)

emelendi . . .mindig magasabbra a vállalkozói bért", ez pedig nem egyéb, mint „egyedáruskodás".[211]

Mivel a kovácsok *csekély száma* miatt a németgyulai lakosok „a kovátsi készítményekben felette igen nagy rövidséget s hátramaradást szenvedni kéntelenitettnek", Békés megye 1832-ben kérte a helytartótanácstól, hogy az egyik helybeli kovácsot mentsék fel a baromorvoslás képesítésének megszerzése alól. A megye felterjesztése szerint nemcsak Németgyulán, hanem Magyargyulán is igen kevés a kovácsok száma: „az ottan lakozó 3 kovátsok, kiknek ugyis egyike az helybéli Uradalom s a Honoratiorok munkáival foglaltatik el, éppen elégtelenek". A megye *a magas ipari árak,* s a „kevés számú kovácsok által elkövetni szokott sartzolások" miatt is sürgeti a helytartótanácsnál az előbbi kérés teljesítését, s az ügyet oly fontosnak tartja, hogy három feliratot is intéz a felsőbb hatóságokhoz.[212]

A céhkereteken *Heves megye* is igyekezett tágítani.[213] Az egri „*Kettős Földes Uraság*", s a megye is elutasította az egri fazekasoknak azt a kérelmét, hogy a vidékieket tiltsák el cserépedényeik árulásától, mivel a folyamodók *nem tudnak sem elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű cserépedényt készíteni,* s mivel az egri mestereknek a vidékiek kizárására irányuló törekvése „a cserép edények *megdrágítását* czélozza".[214]

A céhen kívüli kéményseprők működését is szükségesnek tartotta a vármegye és Eger város tanácsa, mivel csak két céhes kéményseprő volt a városban, akik nem tudták tisztán tartani a város mintegy háromezer házának kéményeit.[215]

Heves megye nemcsak a legényeknek és a vidéki mestereknek engedélyezte a kontárkodást, hanem *megyeszerte* biztosította az iparűzés szabadságát.[216] Az egri takácscéh 1847-ben azért emelt panaszt, mert az alispán visszaadta az elkobzott szerszámokat a kontároknak. A megye viszont arra hivatkozott, hogy „*jelen köz szükség idején*" nem lehet senkit sem megakadályozni a kenyér keresetében, s ezért

[211] OL Dep. Civ. 1847/2/167. – A kézművesek száma 1846-ban a megyében 2154, az összlakosság 155 056 (Fényes, *1847.* I. k. 148. tehát csak minden 72 lakosra jutott egy iparűző. A helytartótanács Békés megyét is többször figyelmeztette a céhszabályzat végrehajtására. (Uo. 1847/2/87.; 1847/2/230.)

[212] Uo. 1833/2/37.

[213] Az 1816. és 1824. évi „Leveles Tárban" található végzések szerint – írják 1828-ban a helytartótanácsnak – a gyöngyösi ács- és kőműveslegényeknek maguk kezére való működését megengedték, mivel mestereiktől elegendő munkát nem kaphatnak. (Uo. 1829/2/30.)

[214] Uo. 1829/2/90. (Kiemelés tőlem: E. G.)

[215] Uo. 1838/2/83.

[216] Uo. 1847/2/68., 1847/2/25.

engedélyezte a kontároknak, hogy „bármelly üdőben és helyen" akár legények segédletével is dolgozhassanak. Mikor a helytartótanács és a kancellária nyomatékos felszólítására kénytelen volt eleget tenni a céhszabályoknak, akkor is fenntartotta magának azt a jogot, hogy a céhügyeket *„a jövő országgyűlés elé terjessze"*.[217]

Az előbbi példák bizonyítják, hogy a vármegyék céhellenes állásfoglalásának magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a csekély számú céhes iparos nem tudta kielégíteni a szükségleteket, és – a verseny hiánya miatt – igen *drágán termelt.* A megyéknek tehát elsőrendű érdeke volt az iparosok számának a növelése – többek között a kontárok működésének engedélyezése –, mivel csak az eredményezhette az áruknak azt a „szabad versenyét", „concursusát", melytől az iparcikkek árának csökkenését lehetett remélni. Az „üdvös verseny", az „ipar szabadsága" és egyéb liberális gondolatok mögött azonban – melyek a megyei beadványok cicerói körmondataiban oly gyakran bukkannak elő – lehetetlen észre nem venni a *társadalmi valóságot:* az *iparoshiányt,* valamint azt, hogy *nincs elegendő olcsó iparcikk,* s a céhes kézműipar termékeinek árát a külföldi és a hazai tőkés ipar versenye sem tudta még leszorítani.[218]

Az előbbi megyék példája mellett az *országos* fejlődés vizsgálata is a fenti megállapítást támasztja alá. A céhügyek rendezését *Zemplén megye* már az 1832–36-os országgyűléstől várta. A megye 1836. évi jelentése szerint *rendkívül csekély* Zemplénben az *iparosok száma,*[219] ráadásul szegények, s „qualificatiojokra nézve igen alávalók". A helytartótanácsot ezért arra kérik, hogy azok a céhek, amelyeknek már korábban is volt kiváltságlevelük, a privilégium megújításánál ne csak a nagyobb, hanem a kisebb fizetésétől is kíméltessenek meg.[220]

Ung megye – Heveshez hasonlóan – szintén az 1847. évi éhín-

[217] Uo. 1847/2/104., 1847/2/16., 1847/2/67., 1847/2/190., 1848/2/25.

[218] Az ipari árak elemzése, ill. a mezőgazdasági és ipari árak egymáshoz való viszonyának a vizsgálata külön tanulmány tárgya, amely kívül esik dolgozatunk keretein. (Munkánk első részében csupán a megyei és a városi limitációkkal foglalkoztunk.) Nyilvánvaló azonban, hogy a rendelkezésre álló kicsiny árumennyiség miatt az iparcikkek ára a mezőgazdasági cikkekéhez viszonyítva igen magas volt. Erre utal – többek között – Széchenyinek a következő megjegyzése is: „A Czéhek örökké hátráltatják a termesztvények és mesterművek árainak egymásközti rendes arányát. A búzának köble felmegy 20 a) forintra – volt eset – s vele a csizma ára is, – és íme leesik búzánk megint 5 a) forintra, de a csizma mind fennlebeg s csak lassan lassan ereszkedik le s tán éppen annak legnagyobb kárával, ki a czéhek mellett leghevesebben kel ki". *(Hitel* 342.)

[219] A kézművesek száma a megyében 1846-ban 6827, az összlakosság 297 039 (Fényes, *1847.* I. k. 19. s köv. és 47. s köv.), tehát 43 lakosra jutott egy kézműves.

[220] OL Dep. Civ. 1836/5/70.

ségre való hivatkozással adott engedélyt a „keresztény kontárok" működésére. A helytartótanács hozzájárulását már csak a „kellemetlen surlódások kikerülése tekintetéből" is kérik, addig, amíg a „legközelebbi országgyűlés a követeinknek adandó utasítás folytán törvényileg intézkedend".[221]

A kontárok működését *Szabolcs megye* is engedélyezte. A püspökladányi csizmadiacéh bejelentésére a helytartótanács 1846-ban erről a „kebelszerte divatozó szokás és gyakorlatról" kért sürgősen jelentést.[222] Mivel a céhes mesterek nem tudtak elegendő csizmát készíteni, a megye azt is megengedte, hogy a kontárok a hetipiacokon a debreceni csizmadiáktól és a nagykárolyi boltosoktól vásárolt lábbelit árusíthassák.[223]

Bár a céhrendszer megszüntetését Szabolcs megye is szükségesnek tartotta, a *mándoki* mesterek privilégium szerzésére irányuló kérelmét az *iparoshiány* miatt mégis pártolólag terjesztette fel.[224] A *püspökladányi* csizmadiák és kontárok vitájával kapcsolatban viszont arra mutatott rá, hogy kötelességének érzi az „összes nemzeti erő szilárdulása" érdekében a „műipar és kereskedési ügyletnek minél tágosabb körbeni működését nem megszorítani, hanem előmozdítani".[225]

Szatmár megye az iparosok csekély számának ellenére sem támogatta a mátészalkai mesterek kiváltságlevél szerzésére irányuló törekvését. 1823-ban a helytartótanácsot úgy tájékoztatják, hogy a mátészalkai kézművesek „minnyajan egyáltaljában rossz" mesterek. Ha ezek privilégiumot kapnának, akkor „. . . a vásárok alkalmatosságával a mester emberekre nézve az összvejövetelt (concurrentiát), mely különbenis Mátészalkán igen tsekély szokott lenni, egésszen el rontanná".[226]

A csekély számú iparos *a Jászkun kerületben* a helyi szükségleteket sem tudta kielégíteni. 1816-ban pl. a „Tiszt urak" rámutattak

[221] Uo. 1847/2/243. – A helytartótanács a megye határozatát megsemmisítette, ami ellen a közgyűlés 1848. febr. 6-án tiltakozott. (Uo. 1848/2/42.)

[222] Uo. 1846/2/195.

[223] Uo. 1847/2/80., 1848/2/4. és FIK 1848. Ipari Osztály 1/306. – A nyíregyházi csizmadiacéh arról panaszkodott, hogy „minden legénynek szabadság adatott oda állani műhelybe, ahová neki tetszik". (OL Dep. Civ. 1845/2/115.)

[224] Uo. 1847/5/38.

[225] Uo. 1847/2/151. Hogy Szabolcs megye is *az iparoshiány* és a rendelkezésre álló iparcikkek elégtelen mennyisége miatt kívánta a céhkorlátok szétlörését, az előbbi példák – ill. az 1846. évi iparstatisztikai adatok – alapján nyilvánvaló. Mint korábban is említettük, minden 78 lakosra jutott egy kézműves.

[226] Uo. 1825/6/118. – A mátészalkai mesterek csak 1827-ben kapták meg a céhkiváltságot. – L. még a megye felterjesztését az 1813. évi céhszabályzattal kapcsolatban. (Uo. 1815/6/10.)

arra, hogy „a faragókat és egyéb kontárokat el tiltani minden munkától tsak azért sem lehet, mint hogy az Átsok és Kőmives Mesterek magok elégtelenek lennének minden Munkának végben viteléré".[227]

A kerület a remeklés és a vándorlás elengedésével is igyekezett tágítani a céhkereteket. A *túrkevei* ácscéh 1826-ban a helytartótanács védelmét kérte, mivel a kerület parancsára „5 faragó embereket kellett nekik bevenni minden vándorlás és Remeklés nélkül".[228]

A kerület ugyanakkor a képzett mesterek számát is igyekezett növelni. A districtusok Jászberény magisztrátusának pl. „szivökre kötötték a pallérozottabb Mester embereknek . . . megkíméllését azon czélból, hogy azok az itt való megtelepedésre édesgettetvén, lakossaink gyermekeit is mesterségökre meg tanitsák . . itt – teszik hozzá – körül belöl illyen mester emberek nem lévén, a szomszéd Uraságoknál dolgoznak és onnan szép summa pénzeket kapnak, mellyeket a város közönséges lakosainak termesztvényeiért mind elköltenek, a pénzt e szerént szaporítják, szóvel a városoknak csinosodásában, pallérozásában csak nem főbb eszközöknek tekintetnek" . . .[229]

Az 1840-es években viszont már – elvi okok miatt – a Jászkun kerület is ellenzi az új céhkiváltságok szerzésére irányuló törekvéseket. A *kisújszállási* asztalos-, ács-, kerékgyártó-, molnár-, szíjgyártó-, takács-, tímármesterek céhalakítási kérelmét – a kerület utasításának megfelelően – még a városi tanács sem támogatta.[230]

A Jászkun kerület 1842-ben engedélyezte a *kiskunfélegyházai* kontár faragók működését, úgy azonban, „hogy másokat szabadítani és legényeket tartani nekiek szabad ne legyen", s csak „durvább paraszti munkát" készíthetnek.[231] A helytartótanács ezt a végzést 1842-ben jóváhagyta azzal az indoklással, hogy Félegyházán nem volt kerékgyártócéh. A kerület ekkor a helytartótanácsnak kivételes, csu-

[227] PmL Lac. jk. (Curr.) 63/240. – 1802-ben a következő felhívást intézte a kerület a kebelbeli elöljáróságokhoz: „Közönséges tapasztalás, hogy a kőmívesek száma annyira kevesedik, hogy máris nehezen találtatnak a munkára." (Uo. (Curr) 49/178.)

[228] A kerület ekkor deputációt küldött ki a mesterek panaszának kivizsgálására, amely oly „eredményes" munkát végzett, hogy a mesterek visszavonták panaszukat, sőt bocsánatot is kértek. (OL Dep. Civ. 1827/2/o.) – A Jászkun kerület többek között a baromorvoslás alóli felmentéseket is szorgalmazta a kovácsok csekély száma miatt. 1835-ben a nádorispáni alkapitány azért terjesztette fel pártolólag egy 13 éven keresztül vándorolt (!) s Kiskundorozsmán 3 éve dolgozó kovácslegény kérelmét, mert az ottani „Közönségnek 8000 lélekből álló népességéhez, és gazdálkodó sorsokhoz képpest csak 7 és így kevés számú kovácsok vagynak". A helytartótanács azonban nem adta meg a felmentést. (Uo. 1835/2/144.)

[229] Uo. 1827/2/157.

[230] Uo. 1843/5/23.

[231] Uo. 1842/2/189. – L. még PmL Lac. jk. (Curr.) 78/203.

pán a félegyházi paraszt faragókra vonatkozó rendelkezését úgy értelmezte, hogy a kontárok ezentúl „saját kezökre" *bárhol* dolgozhatnak.[232]

A csekély számú céhes iparos nem tudta kielégíteni a szükségleteket *a délvidéki megyékben* sem, melyek – a többi vármegyéhez hasonlóan – szintén a céhmonopólium megszüntetéséért szálltak síkra. *Arad megye* 1826. évi feliratában pl. arról tudósította a helytartótanácsot, hogy a henteseknek adott privilégiumot még nem hirdette ki. Mivel a Bánátból sok juhot, bárányt és sertést hoznak, ezért a helybeli lakosokat nem volna helyes az állatok levágásától eltiltani. A hentesmesterség – a megye véleménye szerint – nem kíván „különös tanulást", s „emberemlékezet óta . . . a paraszti ködmönyös szűcsök foglalkoznak a juhok és bárányok vágásával". A hentescéh felállításával csak *növekedne a drágaság.* A megye ezért azt kívánja, hogy az „itten nagyobb számmal lévő paraszti szűcsök . . . tulajdon művek készítésére kívántatott Bőrök megszerzésére . . . a Juh és Bárány vágásában ne gátoltassanak" . . .[233]

Arad megye elutasította a molnároknak azt a kérését is, hogy a céhen kívülieket tiltsák el a liszt árulásától, arra való hivatkozással, hogy a liszttel szabad kereskedés folyik „már emlékezetet fellyül haladó időktől fogva".[234] Amikor a pankotai mesterek a vidékieket a hetivásárokon való árulástól akarták eltiltani, a megye ezt is határozottan ellenezte.[235]

Temes megye 1837-ben a céhszabályzat 33. (a kontárok működését tilalmazó) pontjának eltörléséért folyamodott a helytartótanácshoz.[236]

Bács megye a *bajai* „Roth-gerber Czéhbeli tímárok"-nak egy mestertársuk elleni folyamodását, ki „idegen helyrül béhozott" bőrök-

[232] Ez ellen viszont a kiskunhalasi, jászjákóhalmi, kiskundorozsmai, karcagi stb. céhek tiltakoztak. A helytartótanács ezért 1847-ben a kerületet a céhszabályzat megtartására utasította. A kerület pedig arról tájékoztatta a helytartótanácsot, hogy a félegyházi kontárokra vonatkozó 1842. évi végzésüket mint „jövőre szabályul megtartandót kebelszerte" köröztették, s azt már csak saját tekintélyük megóvása miatt sem vonhatják vissza. (OL Dep. Civ. 1847/2/78. – L. még uo. 1845/2/50., 1846/2/48., 1846/2/88., 1847/2/4.) A kerület csak hosszú huzavona után hajtotta végre a felső rendelkezést. (Uo. 1847/2/152.) *Dorozsmán* viszont – ennek ellenére – megengedték a kontárkodást azzal a megkötéssel, hogy a céhen kívüliek sem inast, sem legényt nem tarthatnak. A helytartótanács viszont 1848. jan. 25-én ismételten figyelmeztette a kerületet, hogy inasok és legények nélkül sem lehet kontárkodni ott, ahol céhek vannak. (Uo. 1848/2/8.)

[233] Uo. 1827/6/7.

[234] Uo. 1830/2/39.

[235] Uo. 1829/2/156.

[236] Uo. 1839/2/37.

kel kereskedik, azért utasította el, mert a „helybeli Tímárok *nem készíttenek elégséges Czéhbeli készítményeket* és azokat magok is béhozzák". A megye véleménye szerint a verseny igen hasznos volna a fogyasztóknak, mert *az árak csökkenését eredményezné.* A bepanaszlott mester viszont sokkal olcsóbban árul, mint a céhbeli tímárok, s más városokban céhen kívüliek is foglalkozhatnak bőrkereskedéssel.[237]

Több megyéhez hasonlóan 1842-ben Bács-Bodrog is *általános engedélyt* adott a kontároknak, hogy „önkezökre" szabadon dolgozhassanak.[238] Ezt azzal indokolta, hogy a céhen kívüli ácsoknak csak olyan helyeken teszi lehetővé működését, „hol . . . a népességhez képest annyira kevesek,[239] hogy . . . a szükségnek megfelelni nem képesek".[240]

Torontál megye 1838-ban jelentette a helytartótanácsnak, hogy a közgyűlés végzésének értelmében nem kívánja a kontárkodó nagybecskereki kőműves- és ácslegényeket munkájukban „háborgatni". A megye ugyanakkor mellékelte *a nagybecskereki* tanácsnak azon jelentését is, mely szerint a városban csupán három kőművesmester van, s ezek nemcsak helyben, hanem a környező uradalmakban is dolgoznak, a munkát annál kevésbé bírják, mivel a közelmúltban nagy tűz volt a városban. Még a tanács is úgy vélekedik, hogy „bármiképp is kívánják Czéhbeli Mestereink kiváltságos jogaikat fenntartani: mégis az öszves közönségre igen üdvös lenne", ha a legények „kivételképpen kontárkodhatási szabadsággal megjutalmaztatnának".[241]

A csekély számú céhes iparossal szemben Torontál megye több helységében a kontároknak fogta pártját, 1842-ben pedig *általános engedélyt* adott a kontárkodásra.[242]

A megye igyekezett tágítani a céhkereteken a remeklés megkönnyí-

[237] „Pesten, Budán, és más Városokba, a bőrökkel való kereskedést akárki gyakorolhattya, mint példának okáért gróf Dezsőffy és Staffenberger, akik nem tímárok, az nékie annál kevesebbet tiltathatik, legkivált midőn ő a köznek nagy könnyebbségével bőreit sokkal jutalmasabban árulja." (Uo. 1829/2/92.) – Gr. Dessewffy 1812-ben valóban állított föl bőrgyárat Vencsellőn (Szabolcs m.), melyet folyóvíz hiánya miatt 3 év múlva Fintára (Sáros m.) helyezett át. 1823-ban nyert cs. kir. gyárszabadalmat, raktárait Kassán és *Pesten* állította föl. (Horváth M. i. m. 311–312.)

[238] OL Dep. Civ. 1843/2/134.

[239] Mint korábban is láttuk, minden 37 lakosra jutott egy kézműves.

[240] A helytartótanács azonban ezt is a „Czéhbeli szabályos rendeletekkel ütközőnek" minősítette. (Uo. 1842/2/13.)

[241] Uo. 1840/2/13., 1838/2/99.

[242] Pl. Zsombolyán (Hatzfelden): uo. 1842/2/81. és 1843/2/35. Lovrinban: uo. 1843/2/27., Elemérenc: uo. 1847/2/18., Nagyszentmiklóson: uo. 1848/2/26.

tésével is. 1845-ben pl. a pártolólag terjesztette fel egy mesterjelöltnek a remeklés alóli felmentésére vonatkozó kérelmét, mivel *„a nagy költséggel öszve kapcsolt remeket . . . 12 mértföldről kellene megbírálni"*. Ugyanakkor „ezen mezei városban (Nagybecskereken), melynek lakossága 13 ezret felülhalad, csak egy cserepes mester vagyon".[243]

Az iparoshiány *ténye tehát* alapvetően befolyásolta Torontál megye céhellenes álláspontját, a céhmonopólium ellen vívott harcához pedig a liberális *ideológia* szolgáltatott érveket, amikor „a műiparra károsan ható czéhrendszernek törvény általi eltörlesztéséért" szállt síkra.[244]

A dunántúli vármegyék álláspontja a céhkérdésben nem különbözött az eddig vizsgált megyékétől. *Baranya* egyike azoknak a megyéknek, amelyek már az 1810-es évek elején éles szavakkal mutattak rá a céhrendszer reakciós jellegére. 1812. évi felterjesztésében a céhrendszert mint az „egész Közönségre káros vissza élés"-t bélyegezte meg. A céhekben dívó „megátalkodott nyereségkívánás" – véleményük szerint – onnan származott, hogy a „Czéhekben való be lépés sok akadályok alá vetettvén, *a Mester Embereknek száma kevesedik*". Ha viszont a mesterré válást a céhek nem akadályoznák, akkor a *„Nemzeti Industria"* felvirágozhatna. Ezért kérik a helytartótanácsot, segítse kieszközölni, hogy „a Czéhek végképpen el töröltettvén, kinek kinek Mestersége űzésére szabad út hagyattasson".[245] A mohácsi céhes mesterekkel szemben 1825-ben a kontárokat támogatták[246] – többek között azért is, mert a „Nemzeti iparkodást is elő segíttik, s ettül fogtán adózó Sorsokat is a Haza javára jó, s tehetős állapotban megtartani igyekeznek". A kontárok ugyanakkor sokkal olcsóbban dolgoznak, mint a kevés céhes mester, aki a szükségleteket amúgy sem tudja kielégíteni.[247]

A kontárkérdés miatt került ellentétbe *Veszprém megye* is a központi kormányszervekkel. Amikor egy pápai céhen kívüli asztalos-

[243] Mint korábban is láttuk, minden 50 lakosra jutott egy kézműves. (Uo. 1840/2/1.)

[244] Uo. 1845/5/28. – L. még 1848/2/26.

[245] Uo. 1812/6/28. (Kiemelés tőlem: E. G.)

[246] Uo. 1828/2/195.

[247] A kontároknak adott működési engedély miatt Baranya megye hosszú és nehéz harcba bonyolódott a központi kormányszervekkel. A helytartótanács 1842-ben a mágocsi céhen kívüli „paraszt faragóknak" működéséhez kivételesen hozzájárult. (Uo. 1842/2/145.) A megye azonban nemcsak Mágocson, hanem pl. Siklóson is engedélyt adott a kontárok működésére. (Uo. 1845/2/73.) A helytartótanács, miután ebben az ügyben a kancellária véleményét is kikérte, több alkalommal is utasította a megyét a céhszabályzat 33. pontjának a megtartására. (Uo. 1847/2/75., 1847/2/138. stb.)

nak a megye működési engedélyt adott, a helytartótanács ezt tudomásul vette: de „tsak mint kontárnak – olvassuk a leiratban – tsupán maga személyére nézve és pedig a Czéhbe álló mestereket illető jogokra való számíthatás nélkül" folytathatja mesterségét. A megye azonban ezt a megszorítást nem fogadta el. A pápai asztaloscéh ezért több, mint 10 éven keresztül újabb és újabb panaszokkal ostromolta a legfelsőbb helyet. A helytartótanács pedig megrovásban részesítette a megyét, mert a kontároknak adott engedély „túlhaladja" annak „hatóságát".[248]

Moson megye 1826-ban felháborodva utasította vissza a magyaróvári pékeknek a helytartótanácshoz intézett folyamodását, amelyben azok „szemtelenül és sértegetőképpen" tiltakoznak a zsemlesütők szaporítása ellen. A megye szerint a kiváltságos sütők – éppen a konkurrencia hiányában – kevés és „fölötte alávaló süteményt" készítenek. A lakosság természetesen főleg kenyérrel táplálkozik, a zsemlesütők szaporítása viszont – többek között – a mezőgazdasági akadémia felállítása miatt is szükséges volna.[249]

Zala megye az 1832–36. évi országgyűléstől várta a céhkérdés megoldását. Majd az 1847–48-as országgyűlésen a céhrendszer eltörlésére kívánt javaslatot tenni, s mindaddig nem volt hajlandó teljesíteni a királyi rendeleteket, amíg a törvényhozás nem intézkedik a céhekkel kapcsolatban.[250] A megye több ízben azért részesült megrovásban a felsőbb szervektől, mert a „királyi Jussokat" a céhszabályzat önkényes kiadásával megsértette.[251] Így pl. 1838-ban, amikor a szentjakabfai és óbudavári takácsoknak kiadták az artikulusokat, mielőtt még azok az udvartól elnyerték volna a kiváltságot.

A „Czéheknek szaporéttását" a karok és rendek *Vas megyében* sem találják hasznosnak, ezért 1833-ban nem is támogatják a *kiscelli* és *gencsi* takácsok céhalakítási kérelmét.[252] A monyorókeréki csizmadiák hasonló kérelmét is elutasítják, annál is inkább, mivel az 1832–36. évi országgyűlésen a céhek eltörlésére kívánnak javaslatot tenni.[253]

[248] Uo. 1837/2/65., 1847/2/24., 1847/2/242.
[249] Uo. 1826/2/179.
[250] Uo. 1848/2/2., 1848/2/57.
[251] Uo. 1836/2/113., 1843/2/26.
[252] Uo. 1835/5/28.
[253] A helytartótanács viszont utasította a megyét, hogy haladék nélkül szerezzen érvényt a céhszabályzatnak. (Uo. 1835/5/52.) – Vas megyét is több ízben megrovásban részesítették, mivel a fejedelmi jogokat megsértette kiváltságlevelek önhatalmú kiadásával. A nemesapáti takácsoknak pl. megengedte, hogy a szentlászlóegyházi takácscéhtől elváljanak, és önálló céhet alakítsanak; önhatalmúlag engedélyezte a szenteleki céh működését is. (Uo. 1840/5/26., 1841/2/2.)

A *„közönséges Drágaság el távoztatása tekintetébül" Esztergom megye* 1820-ban megengedte, hogy a paraszt molnárok céhen kívüli legényeket fogadhassanak fel. A mocsi céhes molnárok ezért panaszt emeltek a helytartótanácsnál a „Malmokat biró Jobbágy Gazdák ellen", mivel azok „mindenféle gyüttment molnár Legényeket bosszuságból is felfogadván, a czéhbeli privilégiomokban tetemes sérelmet" okoznak. A vármegye viszont – a helytartótanácshoz intézett felterjesztésében annak a véleményének adott kifejezést, hogy a céhek ellenőrzése egyedül a vármegye hatáskörébe tartozik.[254]

Bár tanulmányunkban az alföldi és dunántúli céhekkel kívánunk foglalkozni, mégsem mulaszthatjuk el, hogy a vármegyék egységes céhellenes állásfoglalásának bemutatása céljából vázlatosan ne érintsük egyes *felvidéki* vármegyéknek a központi kormányszervekkel folytatott harcát. Ezek a vármegyék is a liberalizmus – és olykor a nacionalizmus – ideológiai fegyvereivel küzdöttek a céhmonopólium ellen, s a céhen kívüliek iparűzésének biztosítását szintén az iparoshiány és a magas ipari árak miatt tartották szükségesnek.

Hont megye már 1813-ban „országgyűlési határozattól" várta a céhkérdés megoldását.[255]

A céhen kívüliek működésére *Bars megye* is lehetőséget nyújtott.[256]

Nógrád megye a helybeli céhes mestereknek a kontárok elleni panaszát azért utasította el, mert a környéket nem tudják ellátni „kellő mennyiségben" és „jutányos áron". A kenyérsütő asszonyok működését – a megye szerint – „maga Losoncz várossa nagy népességének java is" megköveteli.[257]

Gömör megye a rozsnyói mészárosoknak, mivel azok „mint Ő Felsége hiv jobbágyai, s a Honnak igaz polgárai a *rozsnyói lázadás* elnyomásában tetemes részt vettek" hentességi jogot kért. A helytartótanács azonban a rozsnyói püspöki uradalom tiltakozása miatt megtagadta annak teljesítését.[258] A megye a céhkorlátokat minden vonatkozásban igyekezett tágítani. A nagyrőcei és ratkói tímár- és vargamesterek számára pl. a szabad kereskedés engedélyezését kérték a szepességi városokban „az egyedáruság eránt különben is türelmetlen jelen korunkban".[259]

[254] Uo. 1826/2/90.
[255] Uo. 1813/6/13.
[256] Uo. 1836/2/55.
[257] Uo. 1841/2/42., 1843/2/106.
[258] Uo. 1840/5/14. (Kiemelés tőlem: E. G.) – Rozsnyón a jómódú polgárok verték le az 1831. évi parasztfelkelés idején a plebejus elemek mozgalmát. *(Magyarország története 1790–1849.* Egyetemi tankönyv 181.)
[259] OL Dep. Civ. 1843/2/133. A rimaszombati ács és kőműves kontároknak a céh és a városi tanács tiltakozása ellenére megengedték működésüket. (Uo.

Nyitra megye az 1840-es években szintén „kebelszerte" megengedte a kontárkodást céhes helységekben is, legények alkalmazása és a cégtábla kifüggesztése nélkül. Amikor a helytartótanácstól ezért megrovásban részesült, liberális elvekre hivatkozva okolta meg álláspontját.[260]

Több megyéhez hasonlóan *Liptó* is utasítást adott követeinek, hogy az 1843–44. évi országgyűlésen a céhek eltörlésére tegyenek javaslatot. A megyének a helytartótanácshoz írott felterjesztéséből az is kitűnik, hogy ipari munkával itt is jobbára olyan parasztok foglalkoznak, akik a mezőgazdaságból nem tudnak megélni, a falusi iparosok pedig mesterségük mellett földet is művelnek.[261]

A megyéknek a céhkérdéssel kapcsolatos állásfoglalását vizsgálva végül *Pest megye* álláspontjával kívánunk foglalkozni, amelynek *példája* – az eddig tárgyalt okokon kívül kétségkívül elősegítette a *céhellenes egységfront* kialakulását.

Pest megye az 1813. évi céhszabályzat kiadásától kezdve 1848-ig következetesen harcolt a céhmonopólium ellen. Amikor a kecskeméti kovácsok artikulusait 1815-ben pártolólag felterjesztették, több megjegyzést is fűztek az 1813-as céhszabályzathoz. Kifogásolták pl., hogy a legényeket csak a helytartótanács mentheti fel a vándorlás alól. Ezért javasolták, hogy a felmentések ügyében a megyék döntsenek, s a helytartótanács csak fellebbviteli szervként szerepeljen. A szabályzat – később oly sokat vitatott – 33. pontjával kapcsolatban már 1815-ben megjegyezték, hogy a „concurrentia" biztosítása érdekében helyes volna a céhen kívüliek működését engedélyezni.[262]

Pest megyének az „országos rendszeres munkának megfontolására" kiküldött deputációja 1832-ben a céhek eltörlésére tett javaslatot.[263]

1845/2/98.) A megye 1844-ben a helytartótanácshoz írt felterjesztésében rámutatott arra is, hogy a céhszabályzat 32. és 33. pontja náluk sohasem lépett életbe, mivel a lakosok céhen kívüli kézművesekkel és „illyetén mesterséghez értő szomszéd helységbeli földmívesekkel is" szabadon építtettek, sőt ilyenek még középületet is emeltek. A megye ugyanakkor a céhek eltörlésének a szükségességét is hangoztatja. (Uo. 1845/2/98.)

[260] Uo. 1846/2/229., 1847/2/48.

[261] Uo. 1845/2/92., 1845/2/200. – A központi kormányszervek céhügyi rendeleteinek Liptó sem engedelmeskedett, a kontárkodást tiltó 33. §-t pedig sohasem hajtotta végre. A helytartótanács ezért nyomatékosan felszólította, hogy „felelet terhe alatt" tegyen eleget azoknak, addig is, amíg az országgyűlés nem intézkedik a céheket illetően.

[262] Uo. 1815/6/196.

[263] Véleményük szerint a céhek elleni panaszok már több mint egy évszázadosak. De sem a korábbi törvényeknek, sem az 1813. évi céhügyi rendeletnek nem volt különösebb foganatja. A céheket elsősorban azért kell megszüntetni, mert

A megye ettől kezdve minden adandó alkalommal felemelte szavát az ipar és kereskedés szabadságát korlátozó akadályok lerombolása érdekében, s az 1840-es években a céhalakítási törekvéseket sem támogatta.[264] A megye a céhes mesterek tiltakozása ellenére több helyen engedélyezte a kontárkodást, pl. Kalocsán, Nagykőrösön stb.[265]

Az *aszódi* kontárokról 1845-ben a helytartótanácsnak azt jelentette a megye, hogy ezek működése a „községre nézve nemcsak nem káros, sőt tetemes haszonnal jár, a mennyiben az ottani mester embereknek munka bér fejébeni zsarolásaikat, s egyedáruskodásaikat nem kevéssé csökkentik".[266]

A *szentendrei* kontárok és céhes mesterek vitája a megye és a központi kormányszervek mintegy *két évtizedes* harcához vezetett. Pest megye 1827-ben a szentendrei molnárcéhnek a kontárok elleni panaszát azzal utasította el, hogy azok a „liszt szabad árulásának ember emlékezet ólta mindenek gyakorlásában voltak".[267]

A szentendrei bognárok több ízben kérték a helytartótanács védelmét a kontárokkal szemben. A megye viszont mindvégig ragaszkodott 1832-ben megfogalmazott céhellenes álláspontjához.[268]

A szentendrei kontárok ügye csakhamar „országos" kérdéssé vált. A megye előbb „Ő Felségéhez" fordult, majd az 1843–44-i országgyűlés elé kívánta mint „sérelmet orvoslás végett" terjeszteni, de – mint írják – „a dolgok halmaza az idő rövidsége miatt ebbeli kívánatunk tárgyalás alá nem vétethetett". Bár az országgyűlés nem intézkedett a céhkérdéssel kapcsolatban, az 1813-as céhszabályzatot s a helytartótanács többszöri felszólítását a megye mégis „törvénytelennek" tekintette.[269]

A helytartótanács 1846-ban közölte a kancelláriával, hogy a megye megtagadta a királyi rendelet végrehajtását, s kérte, hogy a kancellária szerezzen érvényt a céhszabályzatnak. A kancellária helybenhagy-

---

akadályozzák *a szabad versenyt,* ami pedig a fejlődés legfőbb biztosítéka. (Széchenyi Könyvtár. Diaetalia 204/5–I. Reflexiones Comitatuum circa elaborata Regn. Deput. I–V.) – Az operatumokkal foglalkozó megyei véleményeket részletesebben l. a továbbiakban.

[264] OL Dep. Civ. 1840/5/80. Nem pártfogolták pl. az újhartyáni mesterek privilégiuma kérését. (Uo. 1846/5/10.) Azok ennek ellenére elnyerték a kiváltságlevelet 1845-ben. (OL Lib. Caeh. 13.)

[265] OL Dep. Civ. 1842/2/221. és 1847/2/94., 1843/2/74.

[266] Uo. 1846/2/5.

[267] Uo. 1827/2/130.

[268] Uo. 1840/2/148., 1842/2/162. – A helytartótanács pedig több ízben sürgette a megye jelentését a kiváltságos jogaiban sértett bognárcéh keresete ügyében. (Uo. 1845/2/29., 1845/2/86., 1845/2/156. stb.)

[269] Uo. 1845/2/119., 1845/2/237.

ta a helytartótanács intézkedéseit, a helytartótanács pedig ismételten utasította a megyét a céhszabályzat végrehajtására. Pest megye azonban ekkor sem volt hajlandó a kontárok eltiltására. 1846. szeptember 1-én kelt feliratukban arra hivatkoznak, hogy az „emberi jogokat" a helytartótanácsnak és a kancelláriának is tiszteletben kell tartania.[270]

Nincsenek adataink arra nézve, hogy ebben az ügyben tovább folytatódott-e Pest megye vitája a központi kormányszervekkel. Az azonban bizonyos, hogy a megye véleménye ezután sem változott meg a céhkérdésben. Nem sokkal később közgyűlési határozatot hoztak, hogy mindenütt, de különösen Pest-Budán fellépnek a céhek visszaélései ellen. Ezért amikor egy pesti csizmadialegényt a város karhatalommal fosztott meg szerszámaitól, több mint 200 pest-budai „nem remekelt" legény a vármegyétől kért védelmet és elégtételt.[271]

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az 1848-as forradalom előtti évtizedekben a vármegyék egységesen és kivétel nélkül állást foglaltak a céhek monopoltörekvéseivel szemben. Csupán egy-két dunántúli vármegyére és a Hajdú kerületre vonatkozóan nincsenek arról adataink, hogy ott is engedélyezték volna a helyi hatóságok a céhen kívüliek iparűzését. Valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy Sopron, Győr, Fejér és Tolna vármegyének, valamint a Hajdú kerületnek is lényegében megegyezett az álláspontja a céhkérdésben a többi vármegye véleményével.

A liberális ideológia és az azzal összefonódó nemesi jogszemlélet, valamint a nacionalista eszmék hatására a megyék kivétel nélkül felismerték a céhrendszer idejétmúlt, a hazai ipar fejlődését gátló szerepét, s a céhrendszer megreformálását, illetőleg eltörlését kívánták. A kontárok működését elsősorban azért engedélyezték, mert *a csekély számú céhes kézműiparos* igen drágán termelt, s a szükségleteket sem mennyiségi, sem minőségi vonatkozásban nem tudta kielégíteni.

Bár az 1830–1840-es években jelentős mértékben növekedett az iparűzők számaránya az országban, azonban még *1846-ban is csupán minden 51 lakosra jutott egy kézműves.*[272] Néhány vármegyében az országos átlagnál lényegesen rosszabb volt az iparűzők számaránya, így pl. Somogyban csak minden 76, Szatmárban csak minden 56, Csanádban csak minden 57, Biharban csak minden 60, Békésben csak minden 72, Szabolcsban csak minden 78, a Hajdú kerületben csak minden 79, a Jászkun kerületben csak minden 92 lakosra jutott egy

[270] Uo. 1846/2/240. (Ezt az aktát idézi Mérei is: *A magyar céhrendszer 1848 előtt.* Századok 1948. 1–4. sz. 76.)
[271] OL Dep. Civ. 1847/36/273.
[272] Fényes, 1847 I. k. 50., 71. Részletesebben l. I. R.

kézműves. Az iparűzők azonban ott sem tudták kielégíteni a szükségleteket, ahol a kézművesek számaránya megközelítette vagy felülmúlta az országos átlagot. Így pl. Torontálban, ahol minden 50, Borsodban, ahol minden 33, Hevesben, ahol minden 34 vagy Pest megyében, ahol minden 36 lakosra jutott egy iparos.[273]

A vármegyék az 1813-as céhszabályzatnak főként a 33., a kontárok működését tiltó cikkelye törvényességét és ésszerűségét vitatták. Pest megye már 1815-ben, Temes megye 1837-ben javasolta ennek a pontnak az eltörlését, Gömör és Liptó pedig sohasem szerzett érvényt az abban foglalt intézkedéseknek. Több vármegye nemcsak a céhrendszer reformját, hanem annak eltörlését is követelte, így Csongrád 1806-tól, Baranya 1812-től, Bihar 1811-től, ill. 1827-től, Borsod 1818-tól, Pest, Somogy és Vas 1832-től, ezenkívül – mint azt 1827. 8. tc. által kiküldött kereskedelmi bizottság munkálataival foglalkozó megyei opiniókkal kapcsolatban részletesebben tárgyaljuk – Bács-Bodrog, Csanád, Temes, Szatmár, Nógrád, Győr ugyancsak 1831–32-től kezdve javasolta a céhek megszüntetését.

A megyék általában arra a jogi alapra helyezkedtek, hogy a céhügyeket nem rendeletekkel, hanem törvényhozás útján kell szabályozni. Éppen ezért több vármegye az országgyűlésektől várta a kérdés megoldását. Békés megye véleménye szerint pl. már az 1810-es évek elején kellett volna az országgyűlésnek a céhügyeket rendezni, Zemplén az 1832–36-os országgyűléshez fűzött ilyen reményeket, Bereg ugyancsak az 1832–36-os országgyűlésen kívánt javaslatot tenni a céhek eltörlésére. Zala az 1832-es, majd az 1847-es országgyűlés elé terjesztette javaslatát; többek között Pest és Liptó az 1843–44-es, Heves és Ung megye az 1847-es országgyűlésen kívánta szorgalmazni a céhkérdés megoldását.

A helytartótanács néhány helységben kivételesen engedélyezte a kontárok működését. Viszont Veszprém és Baranya megye, a Jászkun kerület, ezenkívül Bács, Torontál, Csanád, Szabolcs, Heves, Ung, Nyitra és néhány más megye *általánosan* biztosította a céhen kívüliek iparűzésének szabadságát. Amikor pedig a központi kormányszervek nyomatékosan és ismételten utasították a megyéket a céhszabályzat végrehajtására, azok csak vonakodva teljesítették a rendeleteket, vagy pedig – mint Zala és Pest vármegye – egyenesen megtagadták a felsőbb intézkedések végrehajtását. Különösen Pest és Zala, ezenkívül Borsod, Bihar, Csanád, Heves és Liptó megye vívott hosszú és szívós küzdelmet a helytartótanáccsal a kontárügyben.

[273] A számarányokat a Fényes munkájában (Fényes, *1847*. I. k. 19., 47. s köv.) közölt adatok alapján számítottuk ki.

Noha már korábban is mutatkoztak jelei a megyék egységes fellépésének, a megyék céhellenes egységfrontja a központi kormányszervekkel szemben csak az 1840-es évek elején szilárdult meg. Bár a helytartótanács több ízben azért rótta meg a megyéket, mert azok a kontárok működésének az engedélyezésével „a királyi jogokat" megsértették, a központi kormányszervek és a vármegyék között folyó vitának nem az volt a fő kérdése, hogy a céhszabályok (pl. a vándorlás és remeklés) alóli felmentés a megyék vagy az udvari hatóságok hatáskörébe tartozik-e. A megyék és a központi kormányszervek álláspontja közötti lényeges ellentét abban mutatkozott, hogy az udvar Magyarországon fenn akarta tartani a céhrendszert, legfeljebb némileg módosítva (l. a továbbiakban), a megyék viszont a céhekben látták a hazai ipar fejlődésének és a „nemzeti felemelkedésnek„ egyik legfőbb akadályát, és követelték a céhrendszer eltörlését. A kontárok támogatásával pedig a gyakorlatban is elősegítették a „szabad ipar" fejlődését, és siettették a feudális céhkorlátok pusztulását.

A megyéknek a központi kormányszervekkel szemben folytatott küzdelmét azért is haladónak kell tartanunk, mivel a kontárkodásra kényszerülő zsellérek működésének engedélyezése megkönnyítette a mezőgazdaságból megélni nem tudó, nincstelen parasztoknak az ipari munkába való bekapcsolódását.

Bár az azonos gazdasági viszonyok kényszerítő hatása, az iparos-hiány, mely minden vármegyében többé-kevésbé megmutatkozott, elegendő okot szolgáltatott az egységes céhellenes állásfoglalásra, a megyéknek a központi kormányszervekkel szemben kialakuló egyöntetű fellépésének magyarázatát ugyanakkor a küzdelem *„szervezettségében"* is kell keresnünk.

AZ 1790–91-ES, AZ 1825–27-ES ÉS AZ 1843–44-ES ORSZÁGGYŰLÉS CÉHÜGYI JAVASLATA

A megyék céhellenes harcának szervezett voltát bizonyítja a monopóliumok ellen felhozott érvek hasonlósága, a különösen az 1840-es évektől kezdve megmutatkozó egyre radikálisabb állásfoglalás is.

Ez a céhellenes állásfoglalás azonban az 1840-es éveknél jóval messzebbre vezethető vissza. A céhek felszámolásáért vívott harc kezdetei egybeesnek a feudalizmus mélyreható válságának kialakulásával. A céhek megreformálásának, ill. eltörlésének kérdése (eltekintve a korábbi „céhellenes" törvényektől) először *az 1790–91-es*

országgyűlés által kiküldött bizottságok munkálatainak során vetődött fel.[274]

Az 1791. évi 67. tc. által kiküldött *kereskedelmi bizottság* 37 *törvényjavaslatot* dolgozott ki Skerlecz nagyszabású munkája alapján. A bizottság elnöke gr. Forgách Miklós (ugyanaz, aki a közpolitikai bizottságé is volt), tagjai többek között Skerlecz Miklós, b. Podmaniczky József (a helytartótanács tanácsosa), Domokos Lőrinc (Békés m. követe) voltak. A bizottság 1791. augusztus 10. és október 24., ill. 1792. november 1. és 1793. január 29. között folytatta munkáját.[275]

A *13. törvényjavaslat* (artikulus) a kézműipar és a manufaktúrák fejlesztéséről (De provehendis opiciciis et Manufacturis) szól, s 6 §-t tartalmaz. Az 1. §. az 1723. évi 117. tc.-nek megfelelően továbbra is szükségesnek tartja a külföldi iparosoknak nyújtandó 15 éves adókedvezmény fenntartását, melyet – a javaslat szerint – a nagyobb és kisebb „gyárakra", valamint a gyártulajdonosokra és azok épületeire egyaránt ki kellene terjeszteni.

A *14. artikulus* a céhek visszaéléseinek eltörléséről (De tollendis contuberniorum abusibus) hozott javaslatot. A bizottság ezzel kapcsolatban megvizsgálta a céhekkel foglalkozó korábbi törvényeket (így az 1723. 74. és az 1729. 10. tc.-t), s felvetette azt a kérdést, hogy meg kell-e szüntetni a céheket, vagy csak a céhrendszer hibáit kell orvosolni. Úgy vélte, hogy a céhek teljes és általános eltörlése csak fejlett iparral és kereskedelemmel rendelkező országban volna célravezető. Ha Magyarországon korábban számolnák fel a céheket, mint pl. az örökös tartományokban, akkor hazánktól távol maradnának azok a vándorlegények is, akikre pedig a hazai iparfejlődés szempontjából oly nagy szükség van. A céheknek viszont vannak előnyös vonásai is – véleményük szerint –, így pl. az inasok és legények fegyelemben tartása, a szegény, a beteg, az úton levő mestertársak támogatása stb. A céhes mesterek monopóliumát azonban meg kell szüntetni, mindenekelőtt a mesterség elnyerését gátló akadályokat kell eltörölni. A bizottság legjelentősebb és egyben leghaladóbb javaslata, hogy *minden kézművesnek biztosítani kell* – legények és inasok nélkül – *mestersége gyakorlásának jogát.*

[274] OL Regnicolaris Lt. Lad. KKK. fasc. 1. – L. még Elaborata Excelsae Regnicolaris Deputationis in Commercialibus Articulo 67. Anni 1791. ordinatae. Posonii 1826. – Relatio Deputationis Regnicolaris commercialis, quoad objecta articulo 67. Anni 1791 regnicolariter sibi delata. – Demissa Deputationis Regnicolaris Commercialis quoad objecta Articulo 67. 1791 Regnicolariter sibi delata, Relatio.

[275] Descriptio Physico Politicae situationis Regni Hungariae relate ad commercium per excell. D. Nikolaum Skerlecz pro Deputatione Commerciali elaborata. (OL Regnicolaris Lt. Lad. KKK. fasc 1. No. 4.)

A céhvisszaélésekkel foglalkozó 14. artikulus 9 §-ból áll. A legfontosabb javaslatai a következők: Az inasok felvételénél nem szabad megkövetelni a törvényes születésről szóló bizonyítványt. A remek ne legyen költséges. A mesterjog elnyerésénél az illető helységben dolgozó mesterek száma ne legyen akadály. A Magyarországról és az örökös tartományokból származó mestereket és legényeket vallásukra való tekintet nélkül fogadják be a céhek. A 6. §. pedig engedélyezi, hogy *egyedül bárki* – így céhen kívüli is – *gyakorolhassa mesterségét* inasok és segédek nélkül. Végül a 9. §. úgy intézkedik, hogy ha valamelyik céh nem tartaná meg az előbbi rendelkezéseket, a helytartótanács törölje el kiváltságát.

A *34. törvényjavaslat* a kereskedőknek nyújtandó kedvezményekről (De favoribus mercatoribus concessis) intézkedik. A *35. törvényjavaslat* pedig a kereskedelem szabadságának biztosításáról (De reserenda commercii libertate) szól.[276]

A kereskedelmi bizottság céhügyi javaslatának rendkívüli jelentőségén mitsem változtat, hogy az 1790-es évek – iparilag igen hátramaradott – Magyarországában nem tartotta *még* időszerűnek a céhrendszer eltörlését. Az *iparűzés jogát* viszont biztosítani kívánta a *céhen kívüli kézművesek számára* is az ország minden helységében (tehát céhes településeken is) legények és inasok segédlete nélkül. Ennél a javaslatnál – eltekintve néhány megye sokkal radikálisabb követelésétől – a későbbi országgyűlések kereskedelmi bizottságainak munkálatai, sőt az első felelős kormány céhügyi intézkedései jóval fejlettebb viszonyok között – a feudalizmus válságának előrehaladottabb fokán – sem voltak haladóbbak.

A napóleoni háborúk időszakában sűrűn összehívott országgyűlé-

[276] Monopóliumot, azaz kizáró kereskedést sem személy, sem társaság nem élvezhet. A kereskedők nem állíthatnak céhet (2. §.). Házaló kereskedést hazai illetőségű személy olyan árukkal folytathat, melyeket a hátán (esetleg lovon vagy kocsin) tud szállítani. Külföldi illetőségűnek, így pl. német örökös tartománybelinek csak akkor lehet engedélyezni a házalókereskedést, ha az illető tartományban is megengedik azt magyarországi lakosnak. (5. §.) *Háziiparosok* készítményeiket akár vásárokon, akár házuknál nagyban és kicsinyben egyaránt árusíthatják. A külföldiek viszont csak nagyban és csak a vásárokon árulhatnak. A német örökös tartománybeliekre ebben az esetben is a kölcsönösség elvét kell alkalmazni. (6. §.) Csak a közszükségleti cikkek esnek limitáció alá, így a kenyér és hús ára stb., valamint a kőművesek és ácsok munkája. (8. §.) A műhelynyitás joga a földesúri joghatóság alá eső területeken *a földesúr beleegyezésétől* függ. A földesúr azonban nem akadályozhatja meg semmiképpen sem a házalókereskedést a maga birtokán, és nem adhat senkinek sem kizáró monopóliumot a kereskedésre. (9. §.)

sek alkalmával többször is, így pl. az 1802-es,[277] majd az 1811–12-es[278] országgyűlésen is felszínre kerültek az 1790–91-es országgyűlés által kirendelt kereskedelmi bizottság munkálatai. Mind az 1802-es és 1811–12. évi országgyűlés tárgyalásai, mind pedig *az 1827. évi 8. tc. alapján kirendelt kereskedelmi bizottság munkálatai* az 1790-es országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság javaslatai alapján kívánták a céhügyek rendezését.

Az 1827. évi tc. alapján felállított kereskedelmi bizottság 1828. január 28. és 1830. május 22. között végezte munkáját. A deputáció elnöke Ürményi Ferenc, tagjai többek között gr. Galánthay Fekete Ferenc, Komáromi Péter, gr. Dessewffy József, Radvánszky Antal.[279]

Ez a bizottság is felvetette a céhek fenntartásának, ill. eltörlésének kérdését. A deputáció elismerte, hogy az 1790-es operatumok során, ill. a korábbi országgyűlések alkalmával felhozott panaszok a céhek visszaélései ellen nagyon is indokoltak. A céhek mindenekelőtt a szabad versenyt gátolják. Nem szabad megfeledkezni a legfejlettebb európai nemzetek példájáról sem, amelyeknek ipara éppen a céhek eltörlése miatt ért el ilyen magas fokot.[280] De a céhek megszüntetése Magyarországon addig, amíg Ausztriában és az örökös tartományokban fennmaradnak, igen sok nehézséget okozna, így pl. megakadályozná a magyarországi mesterlegényeknek az örökös tartományokban való vándorlását, amelyre pedig azoknak mesterségük tökéletesítése céljából igen nagy szükségük van. Nem volna helyes a mesterek számának meghatározása sem, kivéve a limitáció alá eső és elsőrendű szükségleteket kielégítő céheket.[281]

Komáromy Antal helytartótanácsi tanácsosnak, a bizottság egyik tagjának jelentése alapján 1829. február 21-én megvizsgálták azt a 4 törvényjavaslatot is, amelyet az 1790–91-es országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság dolgozott ki, s lényegében – kisebb változtatásoktól, pl. egyes §-ok összevonásától eltekintve – egyetértettek vele.[282] *A falusi céheknek* viszont, amelyek a nemzeti ipar fej-

[277] Hofhauser Margit, *A kereskedőtestületek mozgalma a magyar kereskedelem fellendítése érdekében a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején.* Bp. 1930. 58.

[278] OL Regnicolaris Lt. Lad. FFF. fasc. M. No. 1.

[279] Uo. – L. még Opinio excelsae regnicolaris deputationis . . . pro pertractandis in consequentiam articuli 67: 1790/1 elaboratis systematicis operatis articulo 8. 1827. exmissae circa objecta ad deputationem commercialem relata. Pestini 1831 – Relatio Sub-Deputationis commercialis quod rem Opificorum, Fabricorum et Mercimoniorum. Budae 1829.

[280] Uo. Lad. FFF. fasc. M. No. 2.

[281] Uo. Lad. FFF. fasc. M. No. 1.

[282] Uo. Lad. FFF. fasc. M. No. 2. és Fasc. sub P. No. 75.

lődését rendkívüli módon hátráltatják, mielőbbi eltörlését javasolják.[283]

Komáromy javaslatáról a bizottság tagjai írásbeli jelentésben is kifejtették véleményüket. Különösen érdekes Dessewffy József igen részletes és alapos elemzése. Véleménye szerint 5–6 év múlva a céheket teljesen meg kellene szüntetni Magyarországon. A szabad ipar lehetővé tenné, hogy a fejlettebb nyugati országokból elegendő számban jöjjenek hozzánk kézművesek, és itt mesterekké legyenek. Dessewffy reagál a bizottság több tagjának, többek között Feketének a véleményére is, egyetértve pl. annak a falusi céheket illető rendkívül éles kritikájával.[284]

Az 1827. 8. tc. alapján kiküldött kereskedelmi bizottság tehát – az 1790–91-es országgyűlés által kiküldött bizottsághoz hasonlóan – csupán a céhrendszer korszerű reformját kívánta, annak ellenére, hogy egyes tagjainak, különösen Dessewffynek a véleménye sokkal előremutatóbb volt a bizottság *egészének* álláspontjánál.

A kereskedelmi bizottság munkálatait a vármegyék is megvitatták, s általában nem értettek egyet a céhek fenntartását indokló érveivel. A kereskedelmi bizottság operátumaival kapcsolatban 14 vármegyei opiniót találunk József nádor titkos levéltárában. Ezek közül *Moson, Árva* és *Pozsony* megye nem foglalkozott a céhkérdéssel. Az országos bizottság céhügyi javaslatát csupán *Esztergom* fogadta el, noha 1829-ben a céhek eltörlésének szorgalmazását adta utasításul követeinek. A többi megyék, így *Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád, Temes, Szatmár, Nógrád, Győr, Baranya, Bihar, Borsod* kivétel nélkül a céhek eltörlésének szükségességét hangoztatták. Igen haladó volt pl. *Temes* megye álláspontja. Több reformkövetelés, a törvény előtti egyenlőség, a nem nemesek birtokszerzési jogának biztosítása mellett a céhek eltörlését azért is elkerülhetetlennek tartotta, hogy azáltal „a nemzeti szorgalom előmenetele . . . s a kereskedést élesztő összevetsődülés" elősegíttessék. Javaslatukat 300 példányban ki is nyomatták, hogy tájékoztatás céljából elküldjék mindazoknak a megyéknek, melyek velük az országos munkálatok tárgyában értekeztek vagy értekezni fognak. *Szatmár* 1831. május 30-án keltezett véleményét a megye „első aljegyzője" Kölcsey Ferenc szignálta. *Bihar* megye rámutatott arra, már 1825-ben utasításul adták követeiknek, hogy az országgyűlésen a céhek eltörlésére tegyenek javaslatot. *Bács*

[283] Opinio excelsae regn. deput . . . Pestini 1831. 29. – l. még OL Regnicolaris Lt. Lad. FFF. fasc. M. No. 2.

[284] Uo. Lad. FFF. fasc. O. No. 61. – Dessewffy véleménye 1829. jan. 15-én, Feketéé jan. 4-én, a bizottság elnökének, Ürményinek a véleménye pedig febr. 21-én kelt.

megye annak a véleményének adott kifejezést, hogy a szabad ipar és kereskedés eredményezni fogja a „mezei gazdaság" minden ágának fellendülését is. *Nógrád* a céhek eltörlése mellett a zsidók emancipációját is kívánatosnak tartja. *Borsod* szintén a céhek eltörlését kívánja a következő országgyűlésen javasolni. Ha azonban az országgyűlés többsége egyelőre még fenn akarná tartani a céheket, akkor legalább azt kellene biztosítani, hogy a jövőben ne a kormányszékek, hanem az országgyűlés dolgozza ki a céhszabályzatot.[285]

Ez a tizenegy megyei vélemény tehát már az 1820–30-as években messze túlszárnyalta radikális követeléseivel az első reformországgyűlések óvatos és megfontolt céhügyi javaslatait. Az említett megyei opiniók 1831–32-ben keletkeztek, részét képezték azoknak az 1820-as évek végén és az 1830-as évek elején kibontakozó vitáknak, melyek az 1832-es reformországgyűlésre való felkészülés jegyében folytak. A megyék céhügyi véleményei is igazolják Barta István megállapítását, hogy a polgári reformideológia és a liberális reformprogram megjelenésének és politikai hatóerővé válásának időpontját 1831–32-től kell számítanunk.[286]

Az ipar feudális korlátai ellen vívott küzdelemnek jelentős mérföldköve volt *az 1840. évi 17. tc.*, amely a „gyárakat" a céhszabályok alól mentesítette.[287]

1841 februárjában megjelent az első átfogó ellenzéki reformprogram, *a szatmári 12 pont*, amely a következő országgyűlésre küldendő követek legfontosabb teendőit foglalta össze, s többek között a céhek eltörlését is tartalmazta. A 12 pontot 1843 április–májusában valamennyi vármegyének megküldték.[288]

Mint az előbbiekben láttuk, több vármegye utasítást is adott az

[285] OL Archivum palatinale secretum Archiducis Josephi. Diaetalia 1796–1844. Praeparatoria ad diaetam 1832. No. XVI. – A céhek eltörlését javasló fentebb megnevezett 10 megyén kívül – mint korábban is említettük – a Pest megyei deputáció is a céhek eltörlésére tett javaslatot. (L. a 263. sz. jegyzetet.)

[286] Barta István, *A fiatal Kossuth és kora. Fejezetek a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásának történetéhez.* Doktori értekezés tézisei. [1964] 2–3. és 8–9.

[287] „Aki törvény szerint kereskedést űzhet, szabadon gyárt is állíthat, azaz olly intézetet, mellyben ugyanazon iparkészítményeknek előállításához szükséges minden részletmunkák egy fővezérlet alatt készíttetnek." Az idézett törvény arra is lehetőséget adott, hogy a tulajdonos „mindennémű mesterséget űző segédmunkásokat" szabadon alkalmazzon. – Vagyis a gyárosnak a céhes mesterrel szembeni előnyös helyzetét két tényező biztosította: a mesterségbeli jártasság igazolása nélkül tőkéje segítségével jogában állt bármilyen vállalatot létesíteni –, és ugyanakkor bárkit, tehát céhen kívülit vagy tanulatlan segédmunkást is alkalmazhatott.

[288] Szederkényi Nándor, *Heves megye története.* IV. k. Eger 1897. 385.

1843–1844-es országgyűlésre küldött követeinek, hogy a céhek eltörlésére tegyenek javaslatot.

Az 1843–44. évi országgyűlés rendezni kívánta az ipar és kereskedés, ezenbelül a céhek ügyét is. Az ezzel megbízott kereskedési választmány a szükséges adatokat *a megyéktől, a kerületektől* és a sz. kir. városoktól szerezte be, amint arról a bizottság elnöke, Palóczy László az 1844. november 11-i ülésen beszámolt.[289]

A választmány javaslata 1844. július 11-ére készült el, melyet az országgyűlés november 11-i határozata szerint az „Országos Archivumban" helyeztek el, s az elnök javaslatára Kovachich országos levéltárnoknak nyomban átadták.[290]

Az Országos Levéltárban[291] található tervezet 7 részre oszlik, az I. Rész „A vámrendszerről, s a földművelés, műipar s kereskedelem ez általi kormányzásáról", a II. a hitelintézetről, a III. a központi műegyetemről, a IV. az országos pénztárról, az V. a közlekedési eszközökről, a VII. vegyes tárgyú javaslatokról szól, s a VI. rész *„A kézműrendszerről"* intézkedik.

A törvényjavaslat szerint a céhrendszer legfőbb hibája az egyedáruság, amely megnehezíti a legényeknek a céhbe való jutását, s megakadályozza a céhen kívüliek működését – pedig az országban amúgy is nagy a kézműiparosok hiánya. A választmány javaslata azonban *visszalépést* jelent a vármegyék egy részének a céhek eltörlésére irányuló radikális törekvésével szemben, ugyanis az akkori közigazgatási viszonyok mellett az iparűzők közötti „rend" biztosítása érdekében egyelőre még szükségesnek tartja a céhrendszer fenntartását. Ugyanekkor a céhek korszerű reformjának a végrehajtását, többek között a remeklés eltörlését is javasolják. A legfontosabb intézkedésnek viszont – nyilván az iparoshiányra való tekintettel – azt tartják, amit különben a vármegyék nagy része gyakorlatban már meg is valósított, hogy *a céhen kívüliek számára is biztosítsák mindenütt az iparűzés jogát.*

Nem véletlen, hogy a javaslat a kontárok működésének engedélyezését tekinti a legsürgősebbnek, s azt több pontban is szabályozza.

[289] Kovács Ferenc, *Az 1843–44. évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója.* VI. k. Bp. 1894. 508.; l. még Niklai Péter, *A kereskedési választmány jelentésének tárgyalása az 1843–44. évi országgyűlésen és előzményei.* Bp. 1912. 22. – A választmány tagjait már 1843. jún. 8-án megválasztották, közöttük Perczel Mórt, Pázmándy Dénest, Ghyczy Kálmánt, Lónyay Menyhértet, a sz. kir. városok részéről Demeczky Lajost, Trefort Ágostont stb. (Kovács i. m. I. k. 273.)

[290] Kovács i. m. V. k. 105. és VI. k. 509.

[291] OL Regnicolaris Lt. Diaetae anni 1843–44. Lad. XX. No. 20. H. csomó A. – Az 1843–44. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi bizottság munkálatait részletesen ismerteti Mérei, *Iparfejlődés* . . . 228–256.

Az I. fejezet 8. §-a tartalmazza a törvényjavaslat leghaladóbb intézkedését: *A kontároknak a segédek alkalmazását megengedi ott, ahol céhek még nem alakultak, céhes helyeken viszont a kontárok csak feleségük és gyermekeik segédletét vehetik igénybe.*

A 102. §. még egyszer visszatér a kontárokra, s kimondja, hogy ott, ahol még nincs céh – vagyis falvakban és egyes mezővárosokban –, a kontár segédeket is tarthat. A 103. §. pedig a mezővárosi és falusi céhen kívüli iparosoknak a sz. kir. városi céhekbe való felvételét kívánja megkönnyíteni.

A javaslat egyéb intézkedései – a vármegyék korábban tárgyalt törekvéseinek megfelelően – a céhek „visszaéléseit" igyekeznek megszüntetni.[292]

Annak ellenére, hogy – javított és korszerűsített formában – fenn akarja tartani a céhrendszert, mégis igen nagy horderejűnek kell tekintenünk az 1843–44-es országgyűlés törvényjavaslatát, mivel a céhen kívüliek iparűzésének biztosításával, ill. a kizáró céhmonopólium megszüntetésével az iparoshiányt is igyekezett enyhíteni. A javaslat haladó jellegén nem változtat az a körülmény sem, hogy a vármegyék egy részének a törekvései azt már az 1820–30-as években is messze túlhaladták.

A kereskedési választmány javaslata azonban nem emelkedett törvényerőre. Az országgyűlésen ugyanis a kereskedési ügyek tárgyalása alkalmával csaknem kizárólag a vámpolitika kérdése volt napirenden. Még mielőtt sor került volna a céhekkel kapcsolatos javaslat tárgyalására, az országgyűlést 1844. november 13-án berekesztették.[293]

A megyék nagyobb része viszont – főként 1843–44-től kezdve – a maga hatáskörében engedélyezte a kontárok iparűzését, többnyire azzal a kikötéssel, amivel a kereskedési választmány javaslatában is találkoztunk, hogy inasokat és legényeket nem tarthatnak. Néhány megye pedig az 1847–48. évi országgyűlésen is javaslatot akart tenni a céhügyeknek törvényhozás útján való rendezésére. A céhkérdés tárgyalására azonban az utolsó rendi országgyűlés alkalmával sem került sor.

[292] Az 55. §. kimondja a zárt céhek eltörlését. Az 59. §. szerint mesterjogot mindenki (így olyan külföldi állampolgár is) nyerhet, aki a 21. életévét betöltötte és lakhatási engedélyt kapott. A mester fiai és rokonai nem élvezhetnek tovább illetéktelen előnyöket (29. és 65. §.). A vándorlás alóli felmentést ezentúl a törvényhatóságok adják. (39. §.) A mester „bárkitől, bárhonnan, és bármennyi munkát vállalhat... és mesterségénél bármi szerszámot, vagy gépet alkalmazhat". (69. §.) A zsidó mesterek keresztény kézművesekkel is dolgoztathatnak (80. §.) – ezzel eltörölnék az 1840. 29. tc. megszorítását.

[293] Kovács i. m. VI. k. 524. s köv., V. k. 107–153.

A céhrendszer fejlődést gátló, elavult voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a közvélemény türelmetlenül sürgette a kérdés mielőbbi megoldását. Ezt nemcsak a reform hívei, hanem a konzervatívok is kívánták, s nemcsak az országgyűlés és a vármegyék javasolták, hanem a helytartótanács és a kancellária is tervezte a céhrendszer megreformálását.

Mielőtt a központi kormányszervek által kidolgozott 1847. évi céhügyi reformjavaslatot ismertetnénk, néhány vonással meg kell rajzolnunk a helytartótanács és kancellária *korábbi* céhpolitikáját is. Ugyanakkor a bécsi udvarnak az ausztriai és magyarországi céhekkel kapcsolatos politikája közötti döntő különbségre is rá kell mutatnunk.

A protekcionizmus rendszere Ausztriában a céhen kívüli szabad ipar, ill. a tőkés ipar támogatását s az ipar fejlődését gátló céhek visszaszorítását tekintette egyik legfontosabb feladatának. Magyarországon viszont – éppen ellenkezőleg – az alig jelentkező tőkés iparnak elfojtására, s a céhrendszer feudális korlátainak fenntartására törekedett.[294]

Gyárszabadalmat (ún. privilegia privativa-t, ill. exclusiva-t) már I. József idejétől, 1709-től kezdve nyerhettek olyan örökös tartománybeli tőkés vállalkozók, akik Ausztriában addig nem gyártott árucikkek előállítására vállalkoztak. Ezek a „gyárnokok" nem tartoztak a céhek fennhatósága alá, bizonyos vámkedvezményeket és egyéb könnyítéseket is élveztek, s céhen kívüli munkásokat is alkalmaztak.[295]

Nem tartoztak a céhek hatáskörébe azok az „engedélyes" mesterek, köztük pl. a kontárok és zsidók sem, akik VI. Károly 1725. évi rendelete értelmében bizonyos pénzösszeg (Schutzgeld) lefizetése ellenében szabadon folytathatták mesterségüket.[296]

A bécsi udvar ugyanakkor a XVIII. század második-harmadik évtizedétől kezdve tudatosan és tervszerűen törekedett a céhek önállóságának megtörésére is. VI. Károly 1731–32. évi iparügyi rendelete pl. az állami hatóságok ellenőrzési jogát kiterjesztette a céhek fölé. A szabályzat 13. cikkelye megtiltotta a céhbeli mesterek és legé-

[294] A protekcionizmusnak s a gyarmati rendszernek Mária Terézia és II. József alatti továbbfejlesztésére vonatkozóan l. Pach i. m. 130–133.

[295] Mint korábban láttuk, pl. „vallásszabadságot" is élveztek. – Reschauer i. m. 5., Pribram i. m. 13–18.

[296] Reschauer i. m. 10., Pribram i. m. 18–19. – l. még Karl u. Mathilde Uhlirz, *Handbuch der Geschichte Österreichs.* Graz, Wien, Leipzig 1927. I. k. 301. és II. k. 355.

nyek számának korlátozását, s a mesterjog elnyerésének megnehezítését.[297]

Az 1753. évi rendelkezés a falusi takácsokat mentesítette a céhkényszer alól, ettől kezdve inasok és legények nélkül szabadon folytathatták mesterségüket. 1751-ben Ausztriában eltörölték a céheknek azt a megszorítását, hogy egy mester csak három szövőszéken dolgozhat. 1759-től kezdve Csehországban a jobbágyi sorban levő posztószövőket mentesítették a földesúr kallójának kötelező használata alól.[298]

Mária Terézia idején sok, addig céhes iparágat szabadnak nyilvánítottak. Az 1776. évi rendelet pl. 84 céhen kívüli iparágat sorol fel, köztük jó néhányat éppen a kapitalizmus fejlődés szempontjából oly fontos textilipar területéről.[299]

Míg Ausztriában és az örökös tartományokban az államhatalom a céhen kívüli ipart támogatta a céhekkel szemben, addig Magyarországon elnyomta a céhen kívüli ipart, s a céhrendszert teljes egészében fenntartotta. Igaz viszont, hogy – Ausztriához hasonlóan – az 1730-as évektől kezdve a magyarországi céheket is a központi hatalom ellenőrzése alá helyezték, s a céhek bizonyos „visszaéléseit" Magyarországon is orvosolni kívánták. A földesuraktól és városi hatóságoktól nyert céhszabadalmakat – mint munkánk I. részében láttuk – igyekeztek bevonni és a király által szentesített kiváltságlevelekkel felcserélni. A régi céhlevelek kicserélése azonban vontatottan haladt előre, s még az 1750-es években is szigorú büntetéseket helyeznek kilátásba azon céhes mesterek ellen, akik nem tettek eleget a királyi rendeleteknek. Még az 1761. évi céhügyi szabályzat után is találunk olyan céhleveleket, melyeket nem a központi hatalom, hanem a földesurak és városi hatóságok erősítettek meg.[300]

Az állami ellenőrzés bevezetésének rendszere azonban nem jelentette azt, hogy Mária Terézia idejében megváltozott volna a bécsi udvarnak az ausztriai, ill. magyarországi céhekkel kapcsolatos politikája. Ausztriában ugyanis a céheket mindinkább visszaszorították a tőkés ipar kedvéért, s a céhek számának csökkenésével párhuzamosan mindinkább növekedett a céhen kívüli szabad iparágak száma. Magyarországon viszont éppen ebben az időben következett el a céhrendszer *„virágkora"*, hiszen 1761-től kezdve egyre inkább *növekedett* azoknak a céheknek a száma, amelyek a királynőtől nyerték kiváltságaikat.

[297] Pribram i. m. 10–11., Reschauer i. m. 11–12.
[298] Pribram i. m. 58–59.
[299] Reschauer i. m. 15.
[300] L. pl. az 1751. évi intimátumot: Kassics, *Ench.* I. k. 30.

II. József uralkodása alatt tovább folytatódott a bécsi udvarnak az ausztriai és örökös tartományokbeli céhek visszaszorítására irányuló politikája, ekkor azonban a magyarországi céhrendszer kötöttségeinek lazítására *is* történt néhány kísérlet. A császár ellensége volt mindenféle monopóliumnak, s a céhkorlátokat nemcsak Ausztriában, hanem Magyarországon is igyekezett mindinkább széttörni. A céhek megszüntetésére azonban az örökös tartományokban sem került sor, az uralkodó csupán a Mária Terézia által megkezdett úton haladt tovább. II. József – Ausztriában – tovább növelte a gyárszabadalmak s a céhkötöttségek alól felszabadított ipari foglalkozások számát.[301] Viszont már 1781-ben elrendelte, hogy céhszabályokat egyik tartományban sem szabad megújítani vagy új privilégiumot kiadni.[302]

A századforduló táján keletkezett céhirodalomban, sőt a későbbi magyar történeti irodalomban is gyakran bukkanunk arra a téves állításra, hogy II. József Magyarországon megszüntette a céhrendszert. Számos szerzőnek ez a tévedése valószínűleg Horváth Mihály következő megjegyzésére vezethető vissza: „József, az egyedáruság, a hasonló szűkkeblűségek ellensége... a szűkkeblű céhektől rakott nyűgöket szétszakasztotta." 1786-ban „az egész céhintézetet eltörlesztő, kivétel nélkül mindenkinek teljes szabadságot adván mestersége akadálytalan gyakorlására..."[303] Szádeczkynél,[304] s az ő művére támaszkodó céhirodalomban szintén a céhek II. József alatti eltörléséről olvashatunk. Holott Marczali 1885-ben megjelent kitűnő munkája is leszögezi, hogy II. József alatt nem került sor a céhek megszüntetésére. Marczali szerint II. József „physiokrata szempontból" vizsgálta a céheket, s így elsősorban a szegődési pénznek, a felszabadítási taksának, a mesterré avatás költségeinek, a drága és haszontalan remeknek, a mesterlakomának, a mesterség öröklésének s más olyan „visszaélések"-nek eltörlésére törekedett, melyek megnehezítették a szegény sorsú iparűzők céhbelépését. II. József uralkodása elején megvizsgálta a céhprivilégiumokat abból a célból, hogy a „királyi megerősítés jogánál" fogva megsemmisítse azoknak a „közjóval" ellentétes pontjait. A céhek eltörlése – Marczali szerint – az uralkodónak csak távolabbi célja lehetett.[305]

[301] Reschauer i. m. 19. és 24. – L. még Uhlirz i. m. II. k. 388.
[302] Pribram i. m. 413. és 419–421.
[303] Horváth M. i. m. 212.
[304] Szádeczky I. k. 161.
[305] Marczali Henrik dr., *Magyarország története II. József korában.* Bp. 1885. III. k. 267–269. – L. még uo. 75.

II. József 1783. augusztus 21-én csupán azt engedélyezte, hogy bárkinek, így pl. jobbágynak is szabad mesterséget tanulnia.[306]

Az örökös tartományokhoz hasonlóan 1782 után Magyarországon sem került sor céhszabadalmak megújítására vagy újabb privilégiumok kiadására. A II. József által adományozott céhprivilégiumok 1780-, 1781- és 1782-ből származnak, s csak egy olyan kiváltságlevelet ismerünk, melyet az uralkodó ennél később (1783. május 24-én) adott ki.[307]

A felvilágosult uralkodó türelmi rendeletével Magyarországon is felmentette – mint korábban láttuk – a nem katolikus mestereket a katolikus szertartások megtartásának kötelezettsége alól. Ezenkívül 1783. október 9-én elrendelte, hogy a cigányokat is be kell fogadni a céhbe.[308] 1782. május 21-i rendeletével az inasokat igyekezett megvédelmezni a mesterek kegyetlen bánásmódjától. A zsidó származású inasoknak hasonlóképpen igyekezett megfelelő védelmet biztosítani, 1783. március 31-én pedig elrendelte, hogy a zsidókat is be kell fogadni a céhekbe. Az 1783. október 13-i intézkedésével megtiltotta a céhbeli limitációkat és a taksák szedését.[309] Fel kell tételeznünk, hogy az uralkodó az 1786–87-es években az örökös tartományokbeli, valamint a magyarországi és erdélyi céhek számára egységes céhszabályzat kidolgozását is tervbe vette.[310] Arról azonban nincs tudomásunk, hogy ez az egységes szabályzat valóban elkészült-e.

A magyar kancellária II. József halála után sem adott ki bizonyos ideig új céhkiváltságokat.[311]

[306] Kassics, *Ench.* II. k. 115.

[307] Az eszéki vargák (sutor, Schuster) német nyelvű privilégiuma. EK LIX./61. – Másokhoz hasonlóan, pl. a rimaszombati vékony szabók sem várhatták az uralkodótól a céhkiváltság megerősítését, ezért azt a megyei hatóságtól kérték. A vékony szabók privilégiumlevelét így 1786-ban a Gömör és Kishont megyei rendek (Nos Judices Juratique assessores sedis Judiciariae Comitatus Gömöriensis et Kishonthiensis – aláírással) erősítették meg. A szabályzat 12 artikulusból áll, tehát nem a Mária Terézia-féle szöveg alapján készült. A kiváltságlevelet azonban a vékony szabók nem a szűrszabókkal együtt kapták – mint azt Szádeczky állítja a Fejérpatakitól és Barabás Sámueltől megkezdett és az általa befejezett katalógusban, hanem éppen azoktól különválva. (Uo. LV./82.)

[308] Kassics, *Ench.* II. k. 115. – A cigányok céhbeállásával kapcsolatos intézkedésekkel már korábban is találkozunk, így pl. az 1761. márc. 16. és dec. 10-i, valamint az 1767. dec 10-i – a gyakorlatban nyilván végre nem hajtott – rendeletekben. (I. m. I. k. 224–225.)

[309] I. m. 93., 79., 115.

[310] OL DC 1786. No. 83/1–8. és 1787. No. 30. 1–6.

[311] Az 1793. évi szept. 27-i leirat szerint, míg a „Czéhek el törlésekről vagy rendbe szedésekről az Ország Gyűlésén határozat nem tétetik, az új Czéhbeli privilégiumoknak ki adattását (ti. az udvar) fel fogja függeszteni". (OL Dep. Civ. 1808/5/2.)

Ha az 1780–90-es években történt is néhány kísérlet a magyarországi céhszervezet „korszerűbbé tételére", a felvilágosult uralkodó halálát követő reakció idején ismét töretlenül érvényesült a bécsi udvarnak a magyarországi iparfejlődést gátló politikája.

Annak ellenére, hogy I. Ferenc általában minden területen ellensége volt a haladásnak, félt az ipari proletariátus növekedésének következményeitől, s pl. a gyáripart minden lehetséges eszközzel távol akarta tartani Bécstől, az udvari kamara és egyéb hatóságok továbbra is biztosítani kívánták – az ausztriai – gyáripar fejlődését, és igyekeztek eltávolítani annak útjából minden akadályt.[312] A császár és a különböző hivatalok közötti makacs és szívós küzdelem így legfeljebb csak lassította, de nem gátolta meg a kapitalista ipar fejlődését – az örökös tartományokban.

Míg azonban Ausztriában a legfontosabb iparágak a céhkényszer alól továbbra is szabadon maradtak, addig Magyarországon az 1805. és 1813. évi céhszabályzat – mint a korábbiakban részletesebben tárgyaltuk – a céhen kívüliek iparűzését nem engedélyezte a céhes településeken. A kontárok eltiltása érdekében fellépő céhes mesterek így nemcsak a városi hatóságok, hanem a központi kormányszervek támogatását is élvezhették, s a helytartótanács a vármegyék tiltakozása ellenére mindig érvényt szerzett az említett rendeleteknek.

I. Ferenc rendszerében – a kapitalista ipar fejlődése ellenére – a céheknek még jelentékeny szerepet igyekeztek biztosítani. A császár, sőt egyes központi hatóságok is bennük látták a mesterek és legények közötti „rend" fenntartásának egyik legfontosabb eszközét, a céheknek tehát bizonyos „rendőri" szerepet is szántak.[313] A céhrendszer fölött azonban már vitathatatlanul eljárt az idő az örökös tartományokban. Mind gyakrabban találkozunk Ausztriában a céhek eltörlésére irányuló javaslatokkal. Az első ausztriai iparügyi ankét alkalmával pl. 1832-ben megmutatkozott, hogy az állami hatóságok is kivétel nélkül az ipar szabad fejlődését gátló akadályok eltávolítását szorgalmazzák.[314]

Az 1848-as forradalmat megelőző évtizedekben a Habsburg birodalomban 3 területet lehet megkülönböztetni az iparfejlődés szempontjából: Az első Lombardia, Trieszt és Velence, ahol a „legteljesebb iparszabadság" uralkodott. A második az osztrák tartományok és Galícia, ahol a céhes iparágak rovására egyre inkább növekedett

[312] Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.* Wien 1914. 15–16. – L. még Reschauer i. m. 22–23., Uhlirz i. m. II. k. 578–579.

[313] Slokar i. m. 13., 61. és 92.

[314] Uhlirz i. m. II. k. 580.

a céhen kívüli iparágak szerepe és jelentősége. Végül a harmadik terület Magyarország és Erdély, ahol az ipar feudális céhszervezete még csaknem sértetlenül fennállott.[315]

De az 1830-as évek második felétől kezdve mintha a központi kormányszervek Magyarországon is szükségesnek látták volna a céhrendszer valamiféle megreformálását. A helytartótanácsnak Torontál megyéhez küldött 1838. április 24-i leirata pl. azt bizonyítja, hogy a központi kormányszervek is kívánatosnak látták, hogy az egymással rokon mesterségek közti s a gyakorlatban már egyre inkább elmosódó olyanféle megkülönböztetéseket, melyek pl. a magyar és német szabók vagy pl. a varga- és tímármesterség között álltak fenn, megszüntessék.[316]

A császári és királyi gyárszabadalmak, majd az 1840. 17. tc. Magyarországon is rést ütöttek a céhrendszer egyre inkább bomladozó épületén. Az országgyűlések a céhrendszer megreformálását javasolták, a megyék egy része pedig a céhek eltörlését követelte. Így azután az 1840-es évek második felében a központi kormányszervek sem zárkózhattak el a magyarországi céhrendszer olyannyira szükséges reformja elől. A kancelláriának a helytartótanácshoz intézett 1847. július 8-i leiratából értesülünk, hogy a „kegyes czéhbeli rendeleteknek megvizsgálása és javítása" céljából munkálatok folynak, s addig is, amíg ezek be nem fejeződnek, helyesebb volna az újabb céhkiváltságoknak kiadását függőben hagyni.[317]

A helytartótanács ugyanez év augusztus 18-án kelt válaszában arról tudósítja a kancelláriát, hogy a „fennálló czéhbeli rendszabályok több lényeges változtatásoknak néznek eléjbe". A céhügyeknek rendezésére kiküldött „kebelbeli bizottságnak" a feladata, hogy javaslatát *„a jelen század igényeihez, hazai körülményeihez és a cs. kir. örökös tartományokban fennálló rendszerhez alkalmazza".*[318]

Az előbb említett bizottságot azonban már 1845. január 28-án felállították – „a czéh ügy újabb elrendezésének czélszerűsége, sőtt

[315] Uo.

[316] OL Dep. Civ. 1838/2/66.

[317] Így a Vas megyei Dreihütten, Smidrajth, Tauka takácsainak azon kérését, hogy a Felsőlői céhtől elválva külön céhet állíthassanak, már csak azért sem kellene teljesíteni, mert Ausztriában már nincsenek takácscéhek: uo. 1847/5/53., 1847/5/89. Hasonló tartalmú rendeletet bocsátott ki a kancellária 1847. június 17-én a molnárcéhekkel és a liszt árulásával kapcsolatban. Eszerint ott, „hol eddig egyedáruasággal járó czéhek még nem léteznek, új czéh kiváltságok kérése esetében mindenkor főkép a közönség hasznára különös figyelem fordítandó". OL Helytartótanács Dep. Civ. Normale 1847/5/71.

[318] OL Dep. Civ. 1847/5/89. (Kiemelés tőlem: E. G.) – A helytartótanács 1847. nov. 2-án értesíti Vas megyét, hogy a dreihütteni stb. takácsok nem kapták meg a kért szabadalmat. (Uo. 1847/5/101.)

szüksége tekintetéből" –, mint arról egy helytartótanácsi fogalmazvány alapján értesülünk.[319] A kancellária 1847. szeptember 30-án kelt leiratában megsürgette a bizottság munkáját: „a kegyes céhbeli rendeléseknek átvizsgálása, s javítása . . .a jelenkor igényeihez alkalmazása iránti tárgyalásokat lehetőségig gyorsítván".[320]

A céhügy rendezését tehát a központi kormányszervek a „jelenkor" követelményeinek, a magyarországi viszonyoknak és nem utolsósorban *az örökös tartományok érdekeinek megfelelően* képzelték el.[321] A bizottság érdemi működése 1845. szeptember 2-án vette kezdetét, amikor elnökévé gróf Zichy Ferencet nevezték ki. Az „Ipari rend" tervezete azonban csak 1848. február 8-ára készült el,[322] amint arról Zichynek[323] a nádorhoz írt leveléből értesülünk. A bizottság tervezetével kapcsolatban Zichy rámutat arra, hogy az iparűzők közötti *rend* biztosítása érdekében a céhrendszert fenn akarják tartani, de az „ipar terén szabadabb . . .egyszersmind szabályos mozgékonyság fejlesztésével" korszerűsíteni is kívánják. Véleménye szerint az iparűzés jogát ki kell terjeszteni a céhen kívüliekre és a zsidókra is. Mivel a remeklés számtalan visszaéléssel jár, s elbírálása a monopóliumra törő céhtagok önkényétől függ, a remeklés eltörlését javasolja. A bizottság ugyanakkor felterjeszti 1847. november 18-án és 19-én tartott ülésének a jegyzőkönyvét is.[324]

Az ülés anyagából kitűnik, hogy a bizottság az 1843–44. évi országgyűlés fentebb tárgyalt javaslatát, „. . . jóllehet az eddigelé országos tárgyalás alá nem került, a lehetőségig követni nem csak czélszerű, de szükségesnek is tartotta". Az „Ipari rend" tervezete – valóban – sok egyezést mutat az 1843–44. évi javaslattal. Ugyanakkor azonban a bizottság *az alsó-ausztriai kormányszéktől* és *Bécs városának tanácsától* is beszerezte a megfelelő adatokat, s az Ausztriára vonatkozó céhrendeleteket is tanulmányozta abból a célból,

[319] Uo. 1845/5/81.
[320] Uo. 1847/5/101.
[321] A bizottság javaslatát nem a helytartótanács, hanem az 1848-as FIK minisztérium iratai között találjuk, nyilvánvalóan azért, mert az illetékesek ezt is tanulmányozták az 1848. jún. 9-i céhszabály-módosító rendelet kibocsátásakor. (OL FIK 1849. Egyveleges 396.)
[322] Uo. – István főherceg 1848. febr. 18-án küldi meg a kancelláriának Zichy felterjesztését és a bizottság munkálatait.
[323] Zichy Ferenc gróf főajtónálló, a nádor távollétében a helytartótanács elnöke, majd 1848-ban a Közmunka és Közlekedési Minisztériumban „álladalmi altitkár" volt. *(Magyarország története 1790–1849.* Egyetemi tankönyv 325. és 345.)
[324] A bizottság titkára Demeczky Lajos volt, akinek nevével nemcsak a helytartótanács, hanem az 1848-as FIK és az Országos Honvédelmi Bizottmány iratain is találkozunk.

hogy a céhekre nézve Magyarország és *„az austriai birodalom örökös tartományai között a lehetőségig összhangzás eszközöltessék"*.

A céhek eltörlését nemcsak Magyarország közigazgatási viszonyaira való tekintettel tartják károsnak, hanem külföldi tapasztalok alapján is. A hibák – véleményük szerint – nem annyira a céhrendszerből származnak, mint az abban „lábrakapott visszaéléseknek és a jelen kor igényeit többé ki nem elégíthető intézkedéseknek tulajdoníthatók". Éppen ezért csak a visszaéléseket kell megszüntetni, s a céheket korszerűsíteni, mindenekelőtt pedig a mesterjog elnyerését kell megkönnyíteni.

A 217 §-ból álló tervezet a *zárt számú* céheket csak az árszabás alá eső (pl. élelmicikkeket előállító) foglalkozásoknál kívánja fenntartani. Igen jelentősek azok a cikkelyek, amelyek a céhen kívüliek számára is lehetővé kívánják tenni az ipar üzését. Az az egyén, aki erkölcsi tekintetben nem esik kifogás alá, igazolja mesterségbeli tudását, és elérte a törvényes kort, olyan településeken, ahol céhek nem alakultak, segédekkel is dolgozhat, és cégtábláját is kifüggesztheti. Céhes helyeken pedig segédek alkalmazása nélkül „saját kezére" mindenki végezhet ipari munkát, akit erre a helybeli elöljáróság feljogosít. „Nőszemélyek" viszont minden megszorítás nélkül, szabadon készíthetnek „mindennemű asszonyi munkákat . . .tanuló, vagy segéllő hölgyek alkalmazásával is". Bizonyos szakmákba vágó cikkek legények és inasok segédletével való gyártásával csak a céhek tagjai foglalkozhatnak, kivéve azokat, akik maguk és családjuk számára állítják elő azokat. Ugyancsak kivételt képeznek a gyárak, ezenkívül a „kincstári kiváltságos községek", s a földesurak; az utóbbiak saját műhelyeikben és maguk használatára készíttethetnek ilyen cikkeket. A mester és inas viszonyát „a magán egyezkedés"-nek kell szabályoznia, így a legény szerződést köt a mesterrel, ennek hiányában a szokás az irányadó.

A helytartótanács tervezete alapos jogászi munka. Szerkesztőinek figyelme minden fontos kérdésre kiterjedt. A céh tagjai nemcsak a „bevett keresztény" vallásúak lehetnek, hanem a „testület" beleegyezésével zsidók is. A mesterdíjat a következőképpen szabályozzák: 12 ezernél kisebb népességű településeken legfeljebb 10 forint, 12–30 ezer lakossal rendelkező helyeken 15 forint, azon felül legfeljebb 25 pengő forint lehet a felvételi taksa.

Ha az 1843–44-es országgyűlés javaslatát, ill. a helytartótanács tervezetét összehasonlítjuk egymással, meg kell állapítanunk, hogy a kettő között a legfontosabb kérdésekben nincs lényeges különbség. A céhrendszert mindkét javaslat fenn akarja tartani, igaz, hogy a kereskedelmi választmány csak addig, amíg a meglévő közigazgatási

viszonyok azt szükségessé teszik, a helytartótanács viszont – külföldi példákra való hivatkozással – eleve károsnak minősíti a korlátlan iparszabadságot. A legfontosabb kérdésben, a céhen kívüliek működésének engedélyezésében mindkét javaslat igyekszik lehetővé tenni a kontárok iparűzésének szabadságát. Amint láttuk, a helytartótanács felhasználta a kereskedési választmány javaslatát is (s az „Ipari rend" néhány cikkelye szó szerint megegyezik az 1843–44-i javaslattal), de *az örökös tartományok ipari viszonyainak figyelembevételével kívánta rendezni a magyarországi céhügyeket.* A céhrendszert tehát – talán épp a vármegyék szívós harcának hatására, de az udvar intencióinak megfelelően – a központi kormányszervek Magyarországon is korszerűbbé akarták tenni.

Helytelen volna azonban azt a következtetést levonni a helytartótanács 1848 februárjában – vagyis néhány héttel a forradalom előtt elkészült (s természetesen végre nem hajtott) – tervezetéből, mintha a központi kormányszervek Magyarországon liberális iparpolitikát kívántak volna folytatni. Mint láttuk, a helytartótanács és a kancellária 1845 és 1848 között is (tehát azokban az években, amikor az „Ipari rend" néhány cikkelye szó szerint megegyezik az 1843–44-i tiltó céhszabályokhoz. A céhen kívüliek működését engedélyező vármegyékkel szemben egyetlen esetben sem mulasztották el annak hangoztatását, hogy az 1813-as céhszabályzat mindaddig érvényben marad, amíg az országgyűlés a céhügyeket nem szabályozza.

Néhány kivételes esetben azonban engedélyezték a központi kormányszervek a kontárok működését.

A korábban említett mezővárosokon kívül pl. Pesten is megengedte a helytartótanács a kontárkodást, rendszerint a városi tanács és a céh véleményének a meghallgatásával. A beteg és családfenntartó mesterjelöltek haladékot kaptak a remek elkészítésére, addig is ideiglenesen 1–2 legényt alkalmazhattak.[325]

AZ 1848. JÚNIUS 9-I CÉHSZABÁLY-MÓDOSÍTÓ RENDELET

A céhrendszer évtizedek óta sürgetett reformját tehát sem az országgyűlések, sem a kormányszervek nem tudták végrehajtani. A céhkeretek tágítására csak az 1848-as forradalom eredményeként kerülhetett sor.

A bérmunkásokként kizsákmányolt céhlegények s a privilegizált mesterektől üldözött kontárok a forradalomtól mindenekelőtt a céh-

[325] OL Dep. Civ. 1845/36/15., 1846/36/25., 1847/36/59., 1847/36/272., 1847/36/670., 1847/36/769. stb. – Ugyanakkor azonban több ízben is szigorúan tilalmazta a helytartótanács a kontárok „felesleges számának" szaporítását (pl. uo. 1847/36/329.).

rendszer megszüntetését várták. Egy szentesi iparos a következőket írja 1848 áprilisában Táncsics lapjában: „A czéhek csak úgy akarnak velünk bánni, mint ezeknek előtte, pedig már nemcsak egyszer olvastam a kend újságjából, hogy a kártékony czéhek eltöröltetnek".[326]

A pesti könyvkötőlegényeknek 1848. április 21-én a minisztériumhoz intézett kérvényében a következőket olvashatjuk: „Mindenütt e varázsszó hangzik: Szabadság! Mi is le akarjuk rázni a lánczokat, mellyek fájdalmasan nyomaszkodnak reánk, és nem akarunk lenni többé rabjai a szeszélyek önkényének."[327]

A pest-budai céhlegényeknek a céhek eltörlésére (vagy legalábbis megreformálására) irányuló mozgalma nem sokkal március 15-e után kezdetét vette.[328]

A fővárosi „munkások" mozgalmának hatására a kormány először a munkavállalók és munkaadók közötti ellentétek elsimítására tett kísérletet. A legényeknek a minisztériumhoz benyújtott petícióját május 3-án megküldte Pest városának, és elrendelte, hogy ezeket a céhek elöljáróival közöljék, azokat a céheket pedig, amelyek még nem küldötték el panaszukat, utasítsák, hogy 3 nap múlva a mesterek észrevételeivel együtt közöljék kívánságaikat a városi tanáccsal.[329]

A minisztérium később egyeztető bizottmányt állított fel, melynek tagjai a mesterek és legények küldöttein kívül a minisztérium részéről Rombauer Tivadar, a később létrehozott fegyvergyár igazgatója, Fadgyas Pál és Csanády Ferenc voltak.[330]

Amikor a mesterek és legények közötti „békéltetési" kísérletek eredmény nélkül maradtak, a minisztérium a céhkérdést rendeleti

[326] Munkások Újsága 1848. 79.

[327] OL FIK 1848. Ipari osztály 1/457. – Teljes szövege közölve Mérei, *Munkásmozgalmak. 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. 23. sz. 74–75.

[328] Erre utal a közbátorsági választmánynak márc. 24-i felhívása is, mely addig, míg „czélszerű rendszabályok hozatnának" a „béke és rend" fenntartására utasítja a céhlegényeket. (OL 1848-as nyomtatványok. – L. még a nevezett választmány ápr. 16-i és Rottenbiller ápr. 17-i felhívását, valamint az ápr. 20-i miniszteri rendeletet uo.) A céhlegények 1848-as forradalmi mozgalmával tanulmányunkban nem kívánunk foglalkozni. A kérdést először Ungár László ismertette idézett dolgozatában. A mozgalom marxista feldolgozását Mérei Gyula forráspublikációjában, ill. annak bevezetésében találjuk: *Munkásmozgalmak. 1848–1849. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. A céhszabály-módosító rendelettel kapcsolatban uő., *Iparfejlődés* ... 374–377. – L. még Nemes Dezső, *Munkásság az 1848–49-es forradalomban. Forradalom és szabadságharc 1848/49.* Bp. 1948. 269–314. (Ezt a kérdést az 1948-ban írt bölcsészdoktori értekezésben magunk is érintettük.)

[329] Mérei, *Munkásmozgalmak. 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. 49. sz. 116–117.

[330] I. m. 122. sz. 162–163.

úton szabályozta. A céhszabály-módosító rendelet előkészítésében és kidolgozásában jelentős szerepet játszott az előbb említett Csanády Ferenc,[331] a FIK titkára.

Csanády a „céhbajok" orvoslása céljából már 1848. április 29-én részletes javaslatot készített, melyben utalt arra, hogy a megyék már több alkalommal utasításul adták országgyűlési követeiknek a céhügyek törvényhozás útján való rendezését. Az 1843–44-es országgyűlés pedig törvényjavaslatot dolgozott ki a céhügyek szabályozására. A kérdésnek rendeleti úton való megoldását a közvélemény korábban elutasította volna – írja –, most azonban mindenki bizalommal viseltetik a „nemzeti kormány" iránt, s ettől várja a céhügyek rendezését. Véleménye szerint csupán átmeneti reformnak van helye, részben azért, mert a kormányzati állapotok változása is erősen megingatta a „státusgépezetet", részben azért, mivel a földbirtok felszabadulásával a „szorgalomnak úgy is elég tág mező nyittatott". A céhrendszer szabályozása elsősorban a törvényhozás feladata volna, míg azonban az országgyűlés nem intézkedik, a kormány által kibocsátandó rendeletnek csupán a panaszok orvoslása lehet a feladata.[332]

Ezeknek a liberális szellemű javaslatoknak az alapján 1848. június 9-én bocsátotta ki a minisztérium a céhszabály-módosító rendeletet. A céheknek a vármegyék által már több évtizede követelt eltörlésére ugyan ekkor sem került sor, de a rendelet a céhlegények és a céhen kívüli iparosok számos követelését teljesítette. – *A fővárosi „munkások"* tehát *nemcsak a maguk, hanem az egész ország iparosai,* így nem utolsósorban *a mezővárosi és falusi kontárok számára is kivívták a szabad iparűzés lehetőségét.* A 107. §-ból álló rendelet legfontosabb és egyben leghaladóbb intézkedése a 76. §., amely kimondja, hogy saját kezére bárki, bárhol szabadon dolgozhat, segédek nélkül. (Legények segítségével azonban csak rendkívüli esetben, miniszteri engedéllyel.)[333]

A minisztérium a céhügyek végleges rendezését nem tekintette feladatának, csupán a céhrendszer kiáltó visszaéléseit kívánta megszüntetni. A céhen kívüliek iparűzésének engedélyezése mégis nagy

[331] Csanády, Kossuth tanítványa és munkatársa, az 1841 végén megalakult Iparegyesület jegyzője, majd Vajda Péter után 1843-tól titkára s a Védegylet Pest vidéki osztályának igazgatója. Az Iparegyesület levéltárában mintegy tízezer olyan akta található, melyet ő fogalmazott. (Gelléri i. m. 330.)

[332] Közölve: Mérei, *Munkásmozgalmak. 1848–49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez.* Bp. 1948. 48. sz. 110–115. – Az „egyeztető bizottmány" működéséről, ill. a legények kívánságairól szóló igen részletes és alapos jelentést ugyancsak Csanády állította össze. (Közölve: i. m. 123. sz.)

[333] Magyar Közlöny 1848. június 11.

horderejű intézkedés volt, amely az 1840. 17. tc. után a legnagyobb rést ütötte az ipar fejlődését gátló feudális céhszervezeten.

A rendelet 76. §-a szabaddá tette az utat az előtt a nagyszámú mezővárosi és falusi kontáriparos előtt is, akinek eddig a kizáró céhmonopóliumok megakadályozta mestersége gyakorlását. Nem véletlen, hogy éppen a 76. §. váltotta ki a céhes mesterek leghevesebb ellenállását. A modori céhek pl. 1848. augusztus 30-án azt kérték, hogy legalább ezt az intézkedést vonja vissza a minisztérium.[334]

A minisztérium viszont ezeket a kérelmeket visszautasította, és igyekezett minden esetben érvényt szerezni a céhszabály-módosító rendeletnek. A június 9-i rendeletet azonban az illetékesek csupán ideiglenesnek tekintették, és a céhügyek végleges rendezését a törvényhozás feladatának tartották.[335]

A Föld–, Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium 1848. június 9-e után nem teljesítette a mestereknek a céhlevél szerzésére irányuló kérelmeit sem.[336]

[334] OL FIK 1849. Egyveleges 33. – A bazini varga-, szabó-, szűcs-, takács-, sütő-, lakatos-, molnár-, kovács-, asztalos- és tímárcéh szerint a 76. §. az „igaz úton szerzett mesteri jogot" veszélyezteti. (Uo. 41.) Az óbudai csizmadialegények arról panaszkodnak aug. 3-án, hogy a mesterek „gúnyolják" a minisztérium rendeletét, azt végre nem hajtva, vándorkönyvüket, ruhájukat visszatartják, s ha mesterüket el akarják hagyni, becsukatják őket. (OL FIK 1848. Ipari Osztály 1/280.) A rimaszombati molnárcéh a rendelet által előírt 11 órás munkaidő ellen tiltakozott a minisztériumnál. (OL FIK 1849. Egyveleges 34.) Az előbbi céheken kívül pl. a pesti sütőmesterek (OL FIK 1848. Ipari Osztály 1/286.) és a vargák is követelték a rendelet néhány intézkedésének megváltoztatását (uo. 1/182.): A pesti „szabadalmazott zsidó szabócéh" szept. 10-én arról panaszkodik, hogy a legények folytonosan gyűléseznek, s éppen akkor hagyják ott őket, amikor a legnagyobb szükség volna rájuk. (Uo. 1/365.)

[335] Erre utal többek között a rendelet bevezetése is: „A céhügyvitel számos visszaéléseit elhárítani, s a céheket természetes rendeltetésükre visszavezérelni óhajtván, addig is, míg az általános iparrend teljesen és kimerítőleg megállapíttathatik . . ." (Magyar Közlöny idézett szám.) S amikor pl. a sátoraljaújhelyi szabócéh egy készruha-kereskedő boltjának bezárását követelte, 1848. nov. 6-án azért nem hoztak döntést, mert nincs törvényes intézkedés arról, hogy joga van-e a céhen kívülinek céhbelieket foglalkoztatni. (OL FIK 1849. Egyveleges 59.)

[336] Így Katymár mezőváros iparosainak kérését 1848. jún. 14-én függőben hagyták addig, míg a céhügyek „az országgyűlés által nem rendeztetnek". (OL FIK 1848. Ipari Osztály 69.) Hasonlóképpen felfüggesztették a móri asztalosok (uo. 1/70.), a kömlődi mesterek (Tolna m. – uo. 1/72.), s a nagyváradi nyergesek és kárpitosok céhalakításra vonatkozó kérelmének teljesítését is. (Uo. 1/79.)

A népképviseleti országgyűlés az 1848 nyarán és őszén bekövetkezett események miatt a céhügyekkel többé már nem foglalkozhatott. Az ipar fejlődését gátló feudális céhkorlátok teljes szétzúzására így a befejezetlenül maradt 1848-as polgári forradalom idején sem kerülhetett sor.[337]

[337] A céhrendszer megváltoztatására irányuló összes javaslatot azonban összegyűjtötték addig is, amíg „a czéh és iparügy újabb rendezése a közrend és béke helyreállításával ne talán is tárgyalás alá kerülendhet". (OL FIK 1849. Egyveleges 396.)

III. RÉSZ FÜGGELÉK

Az alábbiakban Magyarország (Horvátország és Erdély nélkül) 45 megyéje és 2 kerülete (Hajdú városok – és Jászkun ker.) mintegy 1000 (pontosan 1028) mezővárosi és falusi céhének, valamint 33 szabad királyi város[1] közel 300 (pontosan 288) céhének jegyzékét közöljük a XIX. századból.

Eredeti tervünk az volt, hogy nemcsak a XIX. századi, hanem a korábbi céhek jegyzékét is el fogjuk készíteni. Ez annál inkább szükségesnek látszott, mivel a Szádeczky-féle „lajstrom" *távolról sem nevezhető teljesnek* – különösen a XIX. századot megelőző időre vonatkozóan, s emellett számos hiba és félreértés is található benne – különösen a XIX. században alakult céhekkel kapcsolatban. Eredeti tervünk megvalósításáról azonban – legalábbis egyelőre – le kellett mondanunk, mivel az Országos Levéltár, a Széchényi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár és az általunk feldolgozott megyei levéltárak iratain kívül más vidéki (és külföldi) levéltárak, könyvtárak és gyűjtemények anyagának összegyűjtésére és főként közzétételére – munkánk kötött terjedelme miatt – jelenleg nem vállalkozhattunk. Munkánk I. részének 1. fejezetében több esetben (pl. Arad, Bács, Csongrád, Pest megye, Jászkun kerület stb.) rámutattunk, hogy jóval több XIX. század előtti céhkiváltsággal kell számolnunk, mint amennyi Szádeczkynél található. Az előbbi (és egyéb) példák[2] kétségtelenné teszik, hogy a Szádeczky-féle lajstrom feltétlenül kiegészítésre és revízióra szorul.

A Szádeczky-féle lajstromnak azonban úttörő szerepén kívül pótolhatatlan értékei is vannak, mivel számos olyan céhlevélre is hivatkozik, mely azóta elpusztult. Lajstromának elkészülésekor (1889-

[1] Utóbbiak között csupán azokat tüntettük fel, amelyekben 1815 és 1848 között megújították a korábbi szabadalmakat.

[2] Kandidátusi értekezésünk függelékében felsoroltuk pl. a XIX. század előtt alakult összes Pest és Veszprém megyei céheket; a Pest megyei céhek magyar nyelvű jegyzékét pedig közzétettük a Pest megyei céhes iparról szóló idézett tanulmányunkban. *(Pest megyei céhes ipar. [1686–1872]* Pest megye múltjából. Pest megyei tanács 1965.)

ben, ill. 1913-ban) többek között felhasználta a Nemzeti Múzeumban (Széchényi Könyvtárban) talált céhleveleket, melyek az 1920-as évek közepén (1926-ban?) az Országos Levéltárba kerültek, s ott 1944–45 telén egyéb céhiratokkal, valószínűleg az ún. *céhbizottság*[3] irataival együtt megsemmisültek.

A jegyzékünkbe felvett céhleveleket az 1805. febr. 5-i (3004-es), valamint az 1813. ápr. 6-i (7262-es) rendelet értelmében újították meg, ill. bocsátották ki. Ezek a privilégiumok az Országos Levéltár magyar kancelláriai anyagában őrzött *Liber Caehalium*-ban, a magyar kancellárián kelt céhkiváltságok másolati könyvében találhatók. Az említett forrás az I. Ferenc és V. Ferdinánd által adományozott *összes* céhprivilégiumot tartalmazza időrendben. Feltünteti mindazokat a helységeket (helységet), és mesterségeket (mesterséget), amelyekre a kiváltságlevél vonatkozott. Közli a privilégiumlevél nyelvét, kibocsátásának időpontját stb. is. Nem tartalmazza viszont az egyes artikulusokat, hiszen 1815 és 1848 között minden egyes céhre nézve ugyanazon 49 §-ból álló szabályzat volt kötelező. A Liber Caehalium-ban 1819-ig megtalálhatjuk a céhszabályzatnak az artikulusok nélküli teljes szövegét. 1819-től viszont csak kivonatos bejegyzéseket, valamint pontonkénti felsorolását az általános céhszabályoktól eltérő módosításoknak, ill. kiegészítéseknek. A Liber Caehalium-ot 1815-től 1847-ig latin, 1844-től 1847-ig magyar nyelven vezették.

Az 1848 előtt kibocsátott céhszabadalmaknak egy másik gyűjteménye is megtalálható az Országos Levéltár kamarai anyagában *Privilegia Caehalia* (1815–1847) cím alatt. Ez a magyar kancellária

[3] A Történelmi Társulat 1877. márc. 13-án Rómer Flóris indítványára felhívást bocsátott ki az egyes levéltárakban, könyvtárakban, gyűjteményekben és magánszemélyeknél található céhprivilégiumok és egyéb céhiratok összegyűjtésére. Ugyanakkor Rómer elnöklete alatt *bizottságot* küldtek ki a beérkező céhiratok feldolgozására. A bizottság kérdőívet tett közzé, melyben – többek között – a következő kérdésekre kért választ: a céh neve; ki adományozta vagy erősítette meg a céhszabályt; milyen nyelven és külsőleg milyen formában van kiállítva; milyen a céhszabály pecsétje; van-e a szabályzat szövegében hivatkozás régibb vagy más városok artikulusaira; a szabályzat kiállításának esztendeje; voltak-e a céhnek klenódiumai (milyenek: céhláda, pecsét, zászló, kancsó, pohár, meghívótábla, egyebek); vannak-e még jegyzőkönyvei, naplói s egyéb iratai, s milyen időből valók; hogyan volt szerkesztve a vándorkönyv és a felszabadító levél; jártak-e a vándorlegények a mesterekhez kéregetni; volt-e a céhnek saját háza, kórháza vagy alapítványa; körmenetek s egyéb nyilvános ünnepélyek alkalmával volt-e a céhnek valami szerepe; milyen szertartással járt a remeklés; szabad volt-e a céh tagjainak fegyvert viselni; volt-e a város közügyeiben vagy annak ostrománál valami szerepe; a város vagy község területén általában hány céh ismeretes stb. A kérdőív kéziratos fogalmazványi példánya Rómer Flóris iratai között található. (Széchényi Könyvtár. Quart. Hung. 1416/2.) – A Történelmi Társulat felhívására vonatkozóan l. a Tagányi-gyűjteményt. (Fol. Hung. 1541.)

fogalmazványairól, ill. a Liber Caehalium-ról készült másolatokat tartalmazza a kancellária hitelesítésével együtt.[4]

A Privilegia Caehalia *Indexe* betűrendben sorolja fel a szabadalmat nyert helységeket, nem tünteti fel azonban a privilégiumlevél nyelvét, a szabadalmat nyert összes mesterségeket (csupán kettőthármat, ha ún. „vegyes céhekről" van szó). Arra sem utal, hogy a szóban forgó céhkiváltság történetesen nem csupán az illető településre, hanem esetleg több más helységre is vonatkozott-e. Az Index tehát önmagában – a Privilegia Caehalia, különösen pedig a Liber Caehalium ismerete nélkül – felette bizonytalan támpontot nyújt a XIX. századi céhrendszer kutatója számára.[5]

A mezővárosi és falusi céhek jegyzékét az eredeti forrás, vagyis a Liber Caehalium alapján állítottuk össze, ezt összehasonlítottuk a Privilegia Caehalia-val, ugyanakkor megvizsgáltuk az Egyetemi Könyvtár[6] és a Széchényi Könyvtár[7] vonatkozó anyagát is. Az előbbieken kívül feldolgoztuk az Országos Levéltár *helytartótanácsi Departamentum Civitatense* anyagának 2., ill. 5. kútfőjét is az 1800-as évek elejétől, abból a célból, hogy megvizsgáljuk, melyek voltak azok a céhalakítási kísérletek, amelyek nem vezettek a privilégium elnyeréséhez. A két nevezett forrást összehasonlítva megállapíthattuk, hogy viszonylag sok céhalakítási kérelem teljesítésére azért nem kerülhetett sor, mert az illető mezővárosi és falusi mesterek nem rendelkeztek olyan anyagi erővel, hogy vállalni tudták volna a céhlevél megszerzésével járó nagy terheket. Előfordult az is, hogy a mesterek – elvileg – elnyerték ugyan a privilégiumot, de pénz hiánya miatt nem tudták kiváltani a szabadalomlevelet. Végül az 1847. év második felében, ill. az 1848 elején benyújtott céhalakítási kérelmek elbírálására és kancelláriai megerősítésére már nem került sor. Jegyzékünk hiányos lett volna ezeknek a céhalakítási kísérleteknek a feltüntetése nélkül. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy míg a kancelláriától adományozott céhprivilégiumok jegyzékünkben található felsorolását *teljesnek* kell tekintenünk, addig a céhalakítási kérelmek-

[4] Szádeczky szerint – tévesen – a kancelláriai anyag volna a kamarainak a másolata (II. k. 239.).

[5] Szádeczky csupán ezt a forrást használta az Országos Levéltárban található XIX. századi céhprivilégiumok jegyzékbe vételénél.

[6] Az Egyetemi Könyvtárban található nagyszámú céhszabadalom katalógusának (Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Univ. Budapestiensis. Articuli Caehales Bp. 1889. Tomus II.) összeállítását Fejérpataki László és Barabás Sámuel kezdte el, miután ők megváltak a könyvtártól, Szádeczky fejezte be, s anyagát 1889-ben, ill. 1913-ban megjelent (többször idézett) művében felhasználta. A katalógushoz a legutóbbi időben Tóth András készített pótlást.

[7] Fol. Lat. 2940.

nek csak *egy* – bár feltehetően nagyobb – *része* juthatott el a központi kormányszervekig, s több céhalakítási kérelem nem egy esetben megrekedt az illető helység magisztrátusánál vagy a megyei törvényhatóságnál.

A jegyzékünkben szereplő céhalakítási kérelmek (ill. elnyert, de ki nem váltott céhprivilégiumok) száma közel 200. Ezek között néhány olyan „céh" is található, amely 1813 után nem újította meg régebbi privilégiumát, hanem korábbi szabadalomlevele alapján működött, s létezéséről a helytartótanácshoz benyújtott más céh alakítására irányuló kérelmek alapján szerezhetünk tudomást.[8]

A mezővárosi és falusi céheket *megyék szerint* csoportosítottuk. A megyék szerinti felsorolásnak az volt a célja, hogy a céhesedés mértékét *tájegységek szerint* is érzékeltessük, bemutatva, hogy pl. Bács–Bodrog vármegye 109, Pest megye 98, a Jászkun kerület 63, Heves megye 62 céhével szemben Zala megyében pl. csupán 9, Somogyban csupán 6, Ugocsában csak 1 céhet, Zemplénben pedig – több céhalakítási kísérlet mellett – egy céhet sem találunk 1815 és 1848 között. Ennek a csoportosításnak az alapja az is volt, hogy a vármegye a „kebelében" levő mezővárosi és falusi céhek fellebbviteli hatóságaként a céheket ellenőrzése alatt tartotta, kérelmeiket és panaszaikat a központi kormányszervekhez továbbította, ugyanakkor pedig az a körülmény, hogy a több helységre is kiterjedő céhszabadalmak (a hajdúböszörményi és nagykállói szűrszabócéhtől, ill. a rozsnyói, rimaszombati és miskolci mézeskalácsoscéhtől, valamint az egész országra kiterjedő két kéményseprőcéhtől eltekintve) *minden esetben* az illető *megye területén* levő településekre vonatkoztak.

Az egyes helységeket a megyén belül *betűrendben*[9] soroltuk fel, megjelölve, hogy a privilégium elnyerésének idejében az illető település mezőváros (oppidum), falu (possessio) vagy puszta (praedium) volt-e.

A szabad királyi városokat ugyancsak tájegységek szerint soroltuk fel, mégpedig az után a vármegye *után*, amelynek területén feküdtek, Szabadkát, Újvidéket, Zombort pl. Bács–Bodrog megye mezővárosi és falusi céhei után, Szegedet a Csongrád megyei céheket követően stb. Az egyes helységekhez tartozó céheket sorszámmal ellátva, alakulásuk időrendjében tüntettük fel. A céhalakítási kérelmeket +-el jelöltük, dőlt szedéssel jeleztük, ha az illető településnek, ill.

[8] Részletesebben l. I. R. 42. s köv.

[9] A helynévmutatóban a munkánkban szereplő összes helység nevét ABC-rendben tüntettük fel; a lapszámok megjelölésénél a szövegben és a hozzá tartozó jegyzetekben levő helynevekre álló, a *céhjegyzékben* levőkre pedig *dőlt számokkal* utalunk.

céhnek korábban is volt privilégiuma. A kiváltságot nyert mesterség (mesterségek) neve mellett a privilégium keltét, ezenkívül a szabadalomlevél nyelvét közöltük. Ahol külön nem tüntettük fel a levéltári jelzetet, az adatok a Liber Caehalium-ból valók; a céhalakítási kísérleteknél zárójelben egyéb levéltári jelzeteket közöltünk.

Az egyes mesterségek nevét a szóban forgó forrás nyelvének megfelelően, legtöbbször latin nyelven tüntettük fel, többesszám ablativus helyett azonban egyesszám nominativusban. Sok esetben (amennyiben ezt forrásunk is feltüntette) közöltük a latin nyelven megnevezett mesterség népnyelvi (vulgo) magyar, esetleg német nyelvű kifejezését is a kiváltságolt mesterek anyanyelvének megfelelően.

A latin nyelvű mesterségneveket nem kívántuk magyarra fordítani, mivel a magyar fordítás sok esetben (főleg a rokonszakmáknál) félreértésekre adhat alkalmat.[10] Az alábbiakban következő latin, magyar, német szómagyarázattal viszont igyekeztünk megkönnyíteni jegyzékünk használatát. A latin kifejezések magyar és német megfelelőjének kiválasztásánál a levéltári forrásokban található szómagyarázatokra voltunk elsősorban tekintettel. Felhasználtuk ezenkívül a Tagányi-hagyatékban található kéziratos latin–magyar nyelvű szójegyzéket is.[11]

Bár a Szádeczky-féle lajstromban az általunk közölt céhek is megtalálhatók – nagyobb részben –, a sok hiba és félreértés miatt mégis szükségesnek tartottuk, hogy új jegyzéket állítsunk össze. A „lajstromban" előforduló tévedések elsősorban arra vezethetők vissza, hogy szerzőnk nem az eredeti kancelláriai anyagot (Liber Caehalium) s nem is annak kamarai másolatát (Privilegia Caehalia) vette alapul, hanem az utóbbinak csupán az Indexét, melynek hiányosságaira az előbbiekben rámutattunk. Ezzel magyarázható pl., hogy szerzőnk nem tüntette fel az egyes szabadalomlevelek *nyelvét,* mivel azt az Indexben nem is találhatta meg. Azoknál a – nagy számban előforduló – „vegyes céheknél", melyek több, néhány esetben 20–30 mesterséget is magukba foglaltak, néhány iparág megnevezése után meg kellett elégednie az Indexben olvasható „és mások" (et alii) kifejezésre való utalással. Súlyosabb félreértésre adhat alkalmat, hogy – az Indexnek megfelelően – Szádeczky külön céhkiváltságokként

[10] Hogy csupán a tímármesterséggel, ill. bőrgyártással kapcsolatos kifejezésekre utaljunk: cerdo, cerdo hung., cerdo germ., coriarius, alutarius, alutarius hung., (tabakos, magyar tímár); alutarius germ. (irhakészítő, német tímár); néhány esetben sutor=„Tserző Varga"; cordubisiarius (kordoványos), cordovan dictarum pellium confector (kordoványos, kordovánkészítő). L. még a megfelelő német kifejezéseket: Rotgerber, Weissgerber, Schwarzgerber, Lederer stb.

[11] Széchényi Könyvtár Fol. Hung. 1541.

tüntette fel azokat a privilégiumokat, amelyeket *számos helység* mesterei *nem külön-külön, hanem együttesen* nyertek.[12] Így csupán 1815 és 1847 között *több százra,* vagyis a valóságban meglevő mezővárosi és falusi céhek több mint 10 %-ára tehető szerzőnknél azon „céhek" száma, amelyek külön-külön nem léteztek, hanem együttesen kaptak szabadalmat.[13]

[12] L. pl. az egész Magyarországra, sőt Erdély nagyobb városaira is kiterjedő két nagy kéményseprőcéhet vagy a *24* Hont megyei helység mészárosait magában foglaló vagy az ugyancsak Hont megyei *18* helységre kiterjedő molnárcéhet vagy a *17* Sopron megyei helységet felölelő kerékgyártó-, kovács-, asztaloscéhet vagy a *10* Vas megyei helységre kiterjedő csizmadiacéhet, vagy a *21* Veszprém megyei helységet felölelő molnárcéhet stb.

[13] Félreértésre vezethet az is, hogy szerzőnk külön-külön említést tett több olyan céhlevélről is, melyre történetesen nemcsak az Országos Levéltárban, hanem pl. a Nemzeti Múzeumban, az Egyetemi Könyvtárban stb. is rábukkant.

Hogy még néhány kisebb-nagyobb hibát említsünk: Újvidék (Neoplanta) címszó alatt pl. Szádeczkynél csupán egy céhet találunk, Újpalánkánál viszont (nyilván Neo*plantán* Új*palánkát* értve) többet. Pedig Újpalánkán egyáltalán nem volt kézműves céh; mindazok a céhek, melyeket szerzőnk ennek a kis Bács megyei falunak tulajdonít, Újvidék sz. kir. városhoz tartoztak. Eger város XIX. században alakult 13 céhe közül viszont egyet sem említ. 1824-ben nem a sümegi molnárok, hanem a Somogy megyeiek (molitores Comitatus Simighiensis) nyertek szabadalmat. 1841-ben a Somogy megyei Kiliti, nem pedig a hasonló nevű Pozsony megyei (Szádeczky szerint ugyan Moson megyei) helység takácsai kaptak kiváltságlevelet. 1817-ben sem a kóthi (Zala m.) csizmadiák, hanem a kocsiak (Vas m.) alakítottak céhszervezetet – több más település csizmadiamestereivel együtt. Nem a tolcsvai (Zemplén m.), hanem a jolsvai (Gömör m.) gubások (amphitaparii) nyertek 1840-ben szabadalmat. (Szádeczky különben nemcsak a helységnév, hanem a foglalkozás és az évszám megjelölésében is téved, szerinte a kiváltságot a szűrszabók (gausapearii) kapták 1838-ban.) Nemcsak a barsszentkereszti, hanem az egész szentkereszti járás kovácsai nyertek privilégiumot 1825-ben. Nem a Tolna megyei, hanem a Vas megyei Högyész takácsai alakítottak céhet 1835-ben. A Szádeczky által Magyaróvárhoz (Moson m.) sorolt 1816. évi kovács- és kerékgyártócéh, valamint az 1818. évi magyar szabó-, szűrszabó- és szűcscéh valójában Magyar- és Rácpécska mezővárosban (Arad m.) alakult meg. – 1826-ban nem a Bács megyei Ókanizsán, hanem a Zala megyei Nagykanizsán létesült kalaposcéh. A csizmadiák, szűcsök, szíjgyártók, szabók és kovácsok, ill. a takácsok céhe nem a Tolna megyei Majsapusztán, hanem Kiskunmajsán jött létre 1817-ben. Kunmadarason, melyet szerzőnk különben Madaras néven Győr megyébe helyez, molnárcéh sem 1817-ben, sem 1847-ben nem alakult. Szépfalun (Schöndorf – Temes m.) sem jött létre 1819-ben asztaloscéh. Polgárdiban (Fejér m.), nem pedig „Bolgárdon" (?) nyertek a takácsok – más falvakkal együtt – szabadalmat 1840-ben. Hiba, hogy ugyanazon helység, többek között Dunaföldvár két alkalommal is szerepel a lajstromban, így Földvár címszó alatt (Tolna megyébe helyezve), Dunaföldvár címszó alatt pedig Pest megyénél. Szerzőnk ugyanakkor több esetben nem az 1848 előtti, hanem a korabeli (1889-es, ill. 1913-as) megyebeosztást vette alapul. Ezenkívül több helyen tünteti fel helytelenül a céhek megalakulásának évszámát, s nemegyszer hibásan fordítja az egyes foglalkozások nevét. (Az aurichalcarius kifejezést pl. következetesen „sarkantyúsnak" fordítja, gomböntő, boglárkészítő helyett.)

SZÓMAGYARÁZATOK

aceti coctor = ecetgyártó, ecetfőző
acicularius, acuarius (Nadler) = tűkészítő
ahenarius (Kupferschmied) = rézműves
albipistor (l. még pistor) = fehérsütő
alutarius germanicus (l. még cerdo, coriarius) (Weisgerber) = német tímár, irhakészítő
alutarius hungaricus (Rotgerber) = magyar tímár, „tabak"
amphitaparius = gubás, gubakészítő
amphorarius = korsós
arcularius (l. még scriniarius) (Tischler) = asztalos
argenti faber (Silberarbeiter) = ezüstműves
asciarius (faber lignarius) (Zimmermann) = ács
aurichalcarius seu flavifusor (Gelbgiesser) = boglárkészítő, gomböntő
auri faber (Goldschmied) = ötvös, aranyműves
auriga provincialis = (vidéki) fuvaros, fuvarozó
balneator = fürdős
barbitonsor (l. még tonsor) (Barbierer) = borbély
barbitonsor quatenus mechanicam professionem exercens = csupán kéziszerszámmal gyakorolja mesterségét, vagyis olyan borbély, aki nem végzett felcseri tevékenységet
braccarius (l. még sartor) (Schneider) = „vékony szabó"
braxator (Brauer) = serfőző, korábban „sernevelő", „nevelős"
calcarius (calcarifex) (Sporer) = sarkantyúcsináló
calcearius – l. sutor, ocrearius
caminarius (spacicaminarius) (Schornsteinfeger) = kéményseprő, „kotró"
campanarum fusor = harangöntő
carnium fumator = húsfüstölő
carpentarius (l. még rotarius) (Wagner) = kocsigyártó, kerékgyártó, bognár
catapultarius (faber catapultorum) = karabélyos, karabélykészítő
centonifex (Kotzenmacher) = pokrócgyártó

cerdo (l. még alutarius, coriarius) (Rotgerber, Schwarzgerber) = tímár, néha „anyatímár"
ceroplasta (l. még tortularius) (Lebküchenbäcker) = mézeskalácsos, bábsütő
chirotecarius (Handschuhmacher) = kesztyűkészítő
chirurgus = sebész, seborvos
chordarum confector seu chordarius = húrkészítő
circinorum confector = körzőkészítő, abroncscsináló
clavicularius (l. még faber clavarius, clavorum torneator) (Nagler) = = szegkovács
colorator (l. még incolorator, tinctor) (Färber) = festő
compactor (librorum comp.) (Buchbinder) = könyvkötő
compitator = padlókészítő
corbifex seu corbarius, cophinopaeus (Korbmacher) = kosárfonó
cordubisiarius seu pellium cordovan dictarum praeparator (Korduaner) = „kordoványos", kordovánkészítő
coriarius (l. még cerdo, alutarius) (Lederer) = tímár
cothurnarius (Zischenmacher) = csizmadia
cremati ustor (Brandweinbrenner) = pálinkafőző
cribrarius (cirnicularius, incernicularius) = szitás, rostacsináló
culcitrarius seu exomidarius; tegetarius, tegumentarius (Deckenmacher) = paplanos
cultrarius seu cultrifex, culcitricus (Messerschmied) = késgyártó
cuprarius seu cupri faber, faber cuprarius (Kupferschmied) = rézműves
doliarius (vietor) (Fassbinder) = kádár, „pintér"
dulciarius (Zuckerbäcker) = cukrász
ephipiarius (Sattler) = nyereggyártó
exomidarius, exomifex – l. culcitrarius
faber catapultorum – l. catapultarius
faber clavarius – l. clavicularius
faber ferrarius (Schmied) = kovács
faber frenarius = zabola- (fék, kantár) készítő
faber lignarius – l. asciarius
faber limarum incisor (incisor limarum) = reszelővágó
faber securium confector seu securifex = bárdkészítő
faber serarius (Schlosser) = lakatos
faber solearum ferrearum confector = kovács
farcimerarius = kolbász- és hurkatöltő
figulus (l. még ollarius) (Töpfer) = fazekas, „gerencsér", „gölöncsér"
figulus cum argillacea terra opificium exercens = agyagos földdel dolgozó fazekas
flavifusor – l. aurichalcarius

fullo, fullonarius (Walker) = szőrműves, kallós, csapó, ványoló
funifex (Seiler) = kötélgyártó
gausapearius seu gausaporum confector (Kepernekschneider) = szűrszabó, szűrposztós
horopaeus seu horologiarius (Uhrmacher) = órás
hortulanus = kertész
imbricator seu imbricarius; l. még tector, tegularius (Ziegeldecker) = = cserépfedő
incernicularius – l. cribrarius
incisor limarum – l. faber limarum incisor
incolorator – l. colorator
instrumentorum ferreorum confector = vasszerszám készítő
instrumentorum mathematicorum confector = szermíves, matematikai szerszámkészítő
instrumentorum musicalium confector = zeneszerszám készítő
laminarius (Spengler) = bádogos, „kolompár, kolompáros"
lanio (Fleischer) = mészáros
lapicida (Steinmetz) = kőfaragó
latomus (Steinbrecher) = kővágó
ligno–lagenarius (Flaschner) = kulacsos, „csutorás"
limbularius = paszomántverő, paszomántkészítő
lorarius (Riemer) = szíjgyártó
machaeropaeus (Waffenschmied) = fegyvergyártó, „csiszár"
magister scopularum setosarum = kefekötő
manicarius = karmantyúkészítő
mercator (l. még quaestor) = kereskedő, „kalmár, tőzsér"
mitrarum confector = papsüveg készítő
molitor (Mühlner) = molnár
murarius (Maurer) = kőműves
nauta seu naupegus (Schiffmeister) = hajós, hajókészítő
nodularius (Schnürer) = gombkötő
obstructor navium = „hajótömő"
ocrearius (l. még sutor) = varga, sarukészítő
ollarius – l. figulus
organopaeus seu organarius = orgonakészítő
pannifex (Tuchmacher) = posztós, posztócsináló, „posztóműves"
pannitonsor seu pannirasor (Tuchscherer) = posztónyíró, „posztónyírő, nyírő"
pectenarius seu pectenifex (Kammacher) = fésűs, fésűgyártó
pellio (Kirschner) = szűcs
pellium cordovan dict. praeparator – l. cordubisiarius
penesticus (Metzger) = hentes, „sertésvágó hentes"

perarum confector = tarisznyakészítő
peronarius (Kotzenmacher) = pokróccsináló
peronifex seu peronum confector (Sohlenmacher) = bocskorkészítő, olykor topánkacsináló
petasarius – l. pileator
pileator seu petasarius (Kappenmacher) = kalapos, süveges
pistor – (Bäcker) = pék, sütő
placentarius seu placentarum mellitarum pistor (Palatsintenbäcker) = = béles- vagy rétessütő
praeparator pellium = bőrkikészítő
quaestor – l. mercator
restiarius (Seiler) = kötélverő
rhedarius – l. rotarius
rotarius seu carpentarius (Wagner) = kerékgyártó, bognár
samiator (Schleifer) = köszörűs
saponarius (l. még smigmator) (Seifensieder) = szappanos
sartor (l. még braccarius) (Schneider) = szabó, „vékony szabó"
sclopetarius seu scloporum obductor seu thaecopeus (Büchsenmacher) = = puskacsináló, puskaműves
scriniarius – l. arcularius
sculptor (Hauer) = faragó
setaceorum confector seu setacifex (Bürstenmacher) = kefekötő
smigmator – l. saponarius
spacicaminarius – l. caminarius
stannarius seu stannifusor (Zingiesser) = ónöntő
stragularius = pokróccsináló
strator (viarum) (Pflasterer) = útburkoló, utcakövező
sutor (l. még ocrearius) (Schuster) = varga, cipész
tabacarius (Tabakmacher) = dohánykészítő, burnótkészítő
tapetarius (Tapezierer) = kárpitos, „szőnyegmíves"
tector seu tegularius (Decker) – l. imbricator
tegetarius seu tegumentarius – l. culcitrarius
tegularius – l. imbricator
telae textor = vászonszövő
thaecopeus – l. sclopetarius
tibialifex seu tibialium textor seu confector, vinctor (Strumpfwirker) = = harisnyakészítő
tinctor – l. colorator
tonsor – l. barbitonsor
torneator (Drechsler) = esztergályos
tortularius – l. ceroplasta
udonarius (Wollsockenmacher) = szűrharisnya szövő

vernicarius = mázoló
vietor – l. doliarius (Binder)
vitrarius (Glaserer) = üveges
zonarius = övkészítő

A CÉHJEGYZÉKBEN SZEREPLŐ RÖVIDÍTÉSEK

camer. (– cameralis, camerale) = kamarai, kamarához tartozó
civ. lib. reg. (– civitas libera regia) = sz. kir. város
civ. lib. reg. mont. (– montana) = sz. kir. bányaváros
conf. (– confector) = készítő, gyártó
coron. reg. (– corona regalis) = a királyi korona (-hoz tartozó)
germ. (– germanicus) = német
Gr. n. u. r. (– Graeci non uniti ritus) = görögkeleti
ht. = helytartótanács
hung. (– hungaricus) = magyar
lat. = latin
m. = magyar
n. = német
ny. n. = nyelv nélkül (a kiváltság nyelvének feltüntetése nélkül)
opp. (– oppidum) = mezőváros
poss. (– possessio) = falu
praed. (– praedium) = puszta
r. k. = római katolikus
v. (– vulgo) = népnyelven
+ = nem a kancelláriától nyert kiváltság (legtöbbször csak kérelem)
dőlt szedés = korábban is volt céhszervezet

CÉHJEGYZÉK
(1815–1848)

A) Kiváltságlevél különböző sz. kir. városok, bányavárosok, mezővárosok és falvak, valamint az alábbi vármegyék kéményseprői (caminarii) számára, akik a *pozsonyi* kéményseprőcéhhez tartoznak: Moson, Pozsony, Veszprém, Nyitra, Hont, Komárom, Trencsén, Sopron, Szepes, Nógrád, Bars, Zólyom, Liptó, Győr, Vas, Fejér és Zala 1818 n.

B) Kiváltságlevél különböző sz. kir. városok, mezővárosok és falvak kéményseprői (spacicaminarii) számára, akik a *budai* kéményseprőcéhhez tartoznak: Buda, Óbuda, Pest, Kecskemét, Nagykároly, Tokaj, Újvidék, Szeged, Szolnok, Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad, Esztergom, Igló, Pécs, Eszék, Eger, Miskolc, Kalocsa, Temesvár, Gyöngyös, Baja, Mór, Vinkovcze, Veszprém, Tata, Szatmárnémeti, Brassó, Kaposvár, Diakovár, Vukovár, Fogaras (Bereg m.), Zombor, Vác, Székesfehérvár, Hegyes (Bács–Bodrog m.), Tolna, Munkács, Lőcse, Pozsega, Pancsova, Nagyszeben, Nagybánya, Gyulafehérvár, Arad, Pétervárad, Nagymihály és Homonna (utóbbiak Zemplén m.) 1819 n.

C) Hét királyi bányaváros (ún. „alsó-magyarországi bányavárosok": Bakabánya, Bélabánya, Besztercebánya, Körmöcbánya, Libetbánya, Selmecbánya, Újbánya) 1. tinctor 1823 n.

ABAÚJ MEGYE

Alsómecenzéf (opp.)

1. *cothurnarius,* cerdo 1822 m. 2. *faber ferrarius* 1822. n. 3. *vietor* 1830 n.

Gönc (opp.)

4. sutor 1822 m. 5. cerdo, pellio 1822 m. 6. gausapearius 1837 m. + kalaposok (OL Dep. Civ. 1846/5/63)

Szántó (opp.)

7. arcularius, asciarius, faber ferrarius, faber lignarius, vietor, vitrarius, murarius, lapicida, faber serarius, cuprifaber, sutor seu cothurnarius, cerdo, ephipiarius, pistor, molitor 1818 m. 8. sartor, pellio, nodularius, barbitonsor, pectenarius, tinctor, gausapearius, textor, pannifex (v. gubás), smigmator, pileator, restiarius, lorarius, lanio, figulus, aurifaber, compactor 1818 m.

Szepsi (opp.)

9. sartor 1830 m.

Kassa (civ. lib. reg.)

1. *tinctor* 1815 n. 2. pistor 1815 n. 3. *murarius* 1815 n. (és *szomszéd helységek)* 4. asciarius, molitor 1816 n. 5. smigmator 1817 n. 6. *faber serarius,* horopaeus, sclopetarius 1817 m. 7. pileator 1818 n. 8. figulus 1819 m. 9. arcularius 1821 n. 10. *lanio* 1822 m. 11. *mercator* 1826 n. 12. cuprifaber 1829 n. 13. *sartor* 1829 n. 14. *cothurnarius* 1837 m. 15. *cerdo* 1838 m. 16. *sutor* 1840 n.

ARAD MEGYE

Arad (Vetero–Arad, Óarad) (opp. camer. – 1834-től civ. lib. reg.)

1. *cothurnarius* 1815 m. 2. torneator, compitator (v. „Bodenmacher"), cribrarius, pectenarius 1816 n. 3. *murarius, lapicida* 1816 n. 4. faber serarius, arcularius 1816 n. 5. *faber ferrarius, rotarius* 1816 n. 6. lorarius 1817 m. 7. figulus 1817 m. 8. *sartor* hung., gausapearius (v. vékonyszabó vagy szűrszabó) 1817 m. 9. *pellio* 1817 n. 10. *nodularius* 1817. m. 11. pileator 1817 n. 12. textor 1817 m. 13. *sartor germ.* 1817 m. 14. *vietor* 1818 n. 15. *faber lignarius* 1818 n. 16. *molitor* 1818 n. 17. *sutor* germ. 1818 n. 18. *quaestor* seu mercator 1818 n. 19. cerdo germ. 1819 n. 20. funifex 1821 n. 21. sartor Gr.

n. u. r. (v. vékonyszabó), tegetarius 1817 m. és 21. a. 1823 m. 22. penesticus 1825 m. 23. sclopetarius, instrumentorum conf., flavifusor, aurichalcarius, cultrarius, limarum incisor, laminarius, stannarius 1840 n. 24. üveges 1844 m. 25. sütő, bábsütő, nyereggyártó 1845 m. 26. *mészáros* 1845 m. – l. még spacicaminarius (B. Budai Kéményseprőcéh.)

Borossebes

+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1839/5/97)

Fehérkőrösi csatorna

27. molitor 1843 m.

Gyorok (opp.)

28. asciarius, pistor, pellio, sartor hung. et germ., sutor germ. pileator, arcularius, faber serarius, murarius, cothurnarius, faber ferrarius, rotarius, cerdo hung. et germ., vitrarius,, pectenarius, torneator 1819 m.

Kisjenő (opp.)

29. faber serarius, arcularius, faber ferrarius, faber lignarius, asciarius, murarius, sartor, hung. et germ., vietor, pellio, pileator, tortularius; compactor, alutarius, funifex, vitrarius, cerdo hung., lorarius, figulus, textor, colorator, pextenarius 1819 m.

Magyarpécska (opp. camer.)

30. vietor, arcularius, faber serarius, cerdo, restiarius, vitrarius, asciarius, murarius, pistor 1839 m.

Magyar- és Rácpécska (opp. camer.)

31. faber ferrarius, rotarius 1816 m. 32. textor 1816 m. 33. cothurnarius 1818 m. 34. sartor hung., gausapearius, pellio 1818 m.

Pankota (opp.)

35. cothurnarius, sutor, cerdo hung. et germ., faber ferrarius, faber serarius, faber lignarius seu asciarius (v. „ÁTSOK"), vietor, pileator, funifex, arcularius, sartor hung. et germ., pellio, vitrarius, lorarius, textor 1821 m.

Szentanna (opp.)

36. cothurnarius 1817 m. 37. sartor, sutor, molitor, vietor, textor, asciarius (v. „ÁTS"), faber serarius, arcularius, pannifex, restiarius, figulus, pistor, vitrarius, lorarius, pellio, cerdo hung. et germ., faber ferrarius, sclopetarius 1817 m.

ÁRVA MEGYE

Alsókubin (opp.)

1. sartor, cothurnarius, sutor, cerdo, cordubisiarius, lorarius, pellio, pileator, faber serarius, faber ferrarius, murarius, figulus 1818 lat.

Bobró (poss.)

2. tinctor 1818 lat.

Alsó és középső járás

+ mészárosok kérelme (OL Dep. Civ. 1840/5/114)

Ada (poss. regn. coron. – később opp.)

1. cothurnarius, sartor, sutor hung., gausapearius, pellio 1815 m. 2. textor 1815 m. 3. faber ferrarius, faber serarius, rotarius, arcularius, funifex 1819 m.

Almás (opp.)

4. textor, sartor, faber ferrarius et lignarius, arcularius, sutor, cothurnarius, vietor, faber serarius, vitrarius, restiarius 1815 n.

Apatin (opp. camer.)

5. *arcularius,* faber serarius, *clavorum torneator, vitrarius, sclopetarius,* scloporum obductor, *ephipiarius,* compactor librorum 1817 n. 6. *nodularius, pellio, chirotecarius* 1817 n. 7. *textor, pannifex, tibialium vinctor, tinctor, pannitonsor* 1817 n. 8. *sutor, cothurnarius* 1817 n. 9. *faber lignarius,* murarius, *latomus, imbricator,* lapicida 1817 n. 10. chyrurgus, *balneator* 1817 n. 11. *tibialium textor* 1817 n. 12. pistor, molitor, piscator, nauta, figulus 1817 n. 13. *faber ferrarius, rotarius, vietor* 1817 n. 14. *lanio, braxator, smigmator, coriarius, alutarius, cerdo,* pectenarius, ceroplasta 1817 n. 15. funifex 1829 n. 16. piscator 1830 n.

Bács (opp.)

17. vietor, rotarius, faber ferrarius, arcularius, faber serarius, pileator, tibialifex, cerdo, vitrarius, murarius, sutor, textor, sartor, smigmator, pistor, funifex, tinctor, molitor 1828 n. 18. cothurnarius, ollarius, lorarius, pellio, chordi sutor, nodularius 1828 m.

Baja (opp.)

+ göröncsérek kérelme 1807-ben (OL Dep. Civ. 1809/5/5)

19. piscator 1815 n. 20. *sartor* germ. 1815 n. 21. *cothurnarius* 1815 m. 22. *molitor* 1815 n. 23. *vietor, faber lignarius, faber ferrarius* 1815 n. 24. faber serarius, vitrarius, sclopetarius, torneator 1815 n. 25. tibialium vinctor, pectenarius 1815 n. 26. *petasarius* 1815 n. 27. *sutor* germ. 1815 n. 28. *sartor* hung. 1815 m. 29. *restiarius* 1815 n. 30. *lanio* 1815 n. 31. *textor* 1815 m. 32. murarius, asciarius (v. Zimmerleute) 1815 n. 33. *pellio* 1815 m. 34. smigmator 1815 n. 35. *cerdo* (v. Rotgerber) 1815 n. + lorarius, alutarius kérelem (OL Dep. Civ. 1815/6/51) + peronifex, sutor hung. kérelem (OL Dep. Civ. 1815/6/51) + borbélyok elnyerték a kiváltságot (ht. értesítése 1847. okt. 27; OL Dep. Civ. 1847/5/100, l. még uo. 1847/5/37) + sütőmesterek elnyerték a kiváltságot (ht. értesítése 1848. jan. 11.; OL Dep. Civ. 1848/5/3) – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh.)

Bajmok (Bajmak) (poss.)

36. faber ferrarius, pellio, cothurnarius, sartor, textor, arcularius, lorarius, funifex, asciarius, murarius 1829 m.

Bezdán (opp. camer.)

37. textor 1815 m. 38. cothurnarius 1815 m. 39. faber ferrarius, rotarius, faber serarius, funifex 1815 m. 40. sartor, lorarius, pellio 1815 m. 41. cerdo, tinctor, arcularius, doliarius, sutor, torneator, pistor, figulus, saponarius, peronarius, pileator, vitrarius, laminarius, tibialium textor, pectenarius, cribrarius, asciarius, molitor 1830 m.

Bresztovác (poss. camer.)

42. faber ferrarius, rotarius, vietor, restiarius, pileator, tibialium textor, vitrarius, cothurnarius, sutor, pellio, sartor, tinctor, torneator, arcularius, faber serarius, textor 1834 m.

Bulkesz (poss. camer.)

+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1846/5/67; 1847/5/84; ht. értesítése 1847. aug. 10-én a kiváltság elnyeréséről.)

Csantavér (poss.)

43. faber ferrarius, doliarius, textor, cothurnarius, pellio, sartor, faber serarius, sutor, pileator, faber lignarius, coriarius, fullonarius, funifex, arcularius, torneator, gausapearius 1829 m.

Cservenka (poss. camer.)

44. rotarius, faber ferrarius, ephipiarius, arcularius, faber serarius, vietor, torneator, funifex 1822 n. 45. textor 1822 n. 46. sutor, sartor, pellio 1822 n.

Csonoplya (poss. camer.)

47. sartor hung. et germ., textor hung. et germ., faber ferrarius, rotarius, cothurnarius, pellio, restiarius, arcularius, torneator, faber serarius, vietor, tibialifex, pectenarius, nodularius, vitrarius, molitor, pileator, lorarius, sutor, gausapearius, tinctor, murarius 1840 m.

Doroszló (poss. camer.)

48. textor 1818 m. 49. sartor, cothurnarius, pellio, gausapearius, faber ferrarius et serarius, rotarius, asciarius, vietor, lorarius, arcularius, sutor, molitor, restiarius, vitrarius 1832 m.

Feketehegy (poss. camer.)

50. faber ferrarius, rotarius, faber serarius, arcularius, lorarius, pellio, cothurnarius, sartor, gausapearius, textor, funifex, torneator 1826 m.

Filippova (poss. camer.)

51. cothurnarius, sutor, lorarius, pellio, sartor, textor, tinctor, pileator, funifex, murarius, torneator, arcularius, vietor, rotarius, asciarius, faber serarius, faber ferrarius, cribrarius, vitrarius, molitor 1827 m.

Földvár (poss. reg. coron.)

52. textor, arcularius, faber serarius, asciarius, vietor, rotarius, cothurnarius, sutor, sartor, vitrarius, murarius 1818 m.

Futak (opp.)

53. pellio, cothurnarius, pileator, sutor, sartor hung. et germ., faber

ferrarius, rotarius, arcularius, vietor, ceroplasta, smigmator, funifex, aurifaber, faber serarius, textor, piscator 1818 lat. 54. vietor, murarius, asciarius, faber ferrarius, textor, sartor hung. et germ., cothurnarius, tibialium textor, funifex, ephipiarius, pistor, pileator, cerdo, tinctor, lorarius, vitrarius, nodularius, pellio hung. et germ., molitor, pistor, ceroplasta, smigmator, cribrarius, laminarius, aurichalcarius, aurifaber, peronarius, gausapearius, rotarius 1826 n.

Gákova (poss. camer.)

55. faber ferrarius, rotarius, torneator, arcularius, vietor, funifex, restiarius, tibialium conf., textor, sartor, pellio, sutor, cothurnarius 1829 n.

Hegyes (poss. camer.)

56. faber ferrarius, textor, gausapearius, sartor, pellio, cothurnarius, rotarius, faber serarius 1815 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh.)

Hódság (Hodsák) (opp. camer.)

57. murarius, asciarius, arcularius, faber serarius, laminarius, sclopetarius, vitrarius, rotarius, faber ferrarius, vietor, torneator, horopaeus, pileator, cerdo, tinctor, lorarius, ephipiarius, pellio, ceroplasta, smigmator, lanio, pectenarius, funifex, sutor, cothurnarius, sartor, nodularius, textor, tibialium textor, gausapearius, figulus, cribrarius, molitor, pistor 1818 n. 58. peronarius, petasarius, tinctor, ceroplasta, smigmator, tibialium textor, arcularius, faber serarius, rotarius, faber ferrarius, vietor, vitrarius, torneator, laminarius, aurichalcarius 1826 m.

Jankovác (opp.)

59. textor 1820 m. 60. faber ferrarius, rotarius, restiarius, sartor, pellio, cothurnarius, murarius, vietor 1840 m.

Kapuszina (poss.)

61. lanio, textor, faber ferrarius, faber serarius, rotarius, lorarius, restiarius, sartor, gausapearius, pellio, cothurnarius, vietor, arcularius, asciarius, torneator, pileator, pistor, ceroplasta, tinctor, saponarius, nodularius, figulus, molitor, piscator 1834 m.

Katymár (poss.)

+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/92; 1848/5/17)

Keresztúr (poss. camer.)

62. faber ferrarius, rotarius, asciarius, arcularius, lorarius, pellio, cothurnarius, sartor, molitor, vietor, faber lignarius, restiarius 1834 m.

Kernyája (poss. coron.)

63. vietor, faber ferrarius, faber serarius, rotarius, arcularius, molitor, textor, sartor, cothurnarius, pellio, funifex, sutor 1827 n.

Kollut (poss. camer.)

64. faber ferrarius, arcularius, rotarius, torneator, vietor, textor, coria-

rius (v. Rotgerber), pellio, cothurnarius, tibialium conf., sartor, faber serarius, sutor, funifex, figulus, tinctor, pileator, lorarius 1827 n.

K u c u r a (opp. camer.)

65. cothurnarius, faber ferrarius, pellio, faber lignarius, arcularius, sartor, restiarius, smigmator 1827 m.

K u l a (opp. camer.)

66. sartor, sutor, faber ferrarius, arcularius, faber serarius, restiarius, vietor, faber lignarius, textor, cerdo, pileator, smigmator, asciarius, pectenarius, pistor, vitrarius, murarius 1815 n. 67. cothurnarius, sartor hung., gausapearius, textor hung., pellio, lorarius, rotarius, molitor, ceroplasta 1815 m. 68. gausapearius Gr. n. u. r., sartor, ceroplasta, faber ferrarius, tinctor, rotarius, pellio, alutarius, asciarius, arcularius, sutor, cothurnarius, lorarius, textor, peronifex, smigmator 1819 m. 69. cothurnarius, 1841 m.

M a r t o n y o s (poss. reg. coron.)

70. faber ferrarius, rotarius, pellio, textor, sartor, cothurnarius, funifex, figulus 1827 m.

M é l y k ú t (poss. reg. coron.)

71. textor, faber ferrarius, faber serarius, sartor, cothurnarius, pellio, rotarius, arcularius, funifex 1829 m.

M o h o l (poss.)

72. pellio, sartor, cothurnarius, faber ferrarius, asciarius (v. „átsok"), arcularius 1815 m.

M o n o s t o r s z e g (poss. camer.)

73. faber ferrarius, rotarius, molitor, vietor, piscator, sartor, pellio, arcularius, torneator, textor, cothurnarius, funifex, smigmator, faber serarius, sutor, figulus 1825 m.

N e m e s m i l i t i c s (poss.)

74. faber ferrarius, faber serarius, molitor, vietor, arcularius, asciarius, murarius, textor, cothurnarius, sutor hung., lorarius, pellio, sartor, funifex 1815 m.

Ó b e c s e (opp. reg. coron.)

75. textor 1815 m. 76. faber ferrarius, rotarius (v. kerékgyártók) 1815 m. 77. cothurnarius, sutor germ. 1815 m. 78. sartor, pellio, sutor hung., cerdo, lorarius, ephipiarius 1815 m. 79. mercator 1820 lat. 80. murarius, asciarius, arcularius, smigmator, faber serarius, vietor, funifex, pistor, petasarius, laminarius 1829 n. 81. murarius, asciarius, arcularius, faber serarius, vietor, funifex, pistor, petasarius, saponarius, laminarius, nodularius, cribrarius, vitrarius 1837 n.

Ó k a n i z s a (opp. reg. coron.)

82. faber ferrarius, faber serarius, rotarius, funifex, vitrarius 1815 m. 83. textor 1815 m. 84. pellio, sartor hung. et germ., cothurnarius 1815 m.

85. figulus, sutor hung. et germ. (v. „németh és tserző vargák"), arcularius, petasarius, lorarius 1826 m.

Omorovica (poss.)

86. textor, faber ferrarius, cothurnarius, sartor, faber serarius, arcularius, vietor, pellio, restiarius, tinctor, lorarius, smigmator, asciarius 1837 m.

Opalánka (opp. camer.)

87. pellio, peronifex, sutor, lorarius, faber ferrarius, faber serarius, sartor hung. et germ., gausapearius, vitrarius, placentarum mellitarum pistor, smigmator, restiarius, vietor, lanio, molitor, arcularius, faber lignarius, cothurnarius 1840 m.

Pacsér (opp.)

88. faber ferrarius, rotarius, faber serarius, arcularius, asciarius, vietor, pellio, sartor, lorarius, cerdo, cothurnarius, textor, funifex, murarius 1829 m.

Palánka (poss. camer)

89. restiarius, sutor, arcularius, vietor, faber ferrarius, faber lignarius, faber serarius, cerdo, sartor, textor, cothurnarius, lorarius, piscator, pistor, torneator, tibialium vinctor 1815 n.

Parabuty (poss. camer.)

90. arcularius, faber serarius, faber lignarius, faber ferrarius, sartor, textor, torneator, rotarius, vietor, molitor, pellio, cothurnarius, sutor, pileator, tinctor, tibialifex, murarius, restiarius 1840 m.

Petrovác (poss.)

91. cothurnarius, faber ferrarius, sartor, pellio, pileator, rotarius, asciarius, murarius, textor, librorum compactor, torneator, restiarius 1841 m.

Petrovoszello (Petrovaszella) (poss.)

92. faber ferrarius, faber lignarius (v. bognárok), sartor, pellio, cothurnarius, arcularius, lorarius, textor 1815 m.

Priglevica-Szentiván (poss. camer.)

93. faber serarius, faber ferrarius, rotarius, vietor, arcularius, sutor, pileator, tonsor, funifex, tibialium conf., sartor, molitor, textor, 1822 n.

Rácmilitics (poss. camer.)

94. arcularius, asciarius, rotarius, laminarius, cothurnarius, torneator, tinctor, pileator, faber ferrarius, faber serarius, molitor, pistor, tibialifex, ahenarius, sartor, textor, sutor, murarius, figulus, vietor, cerdo 1842 m.

Szeghegy (poss. camer.)

95. faber ferrarius, rotarius, faber serarius, arcularius, sutor germ., sartor, textor, funifex, torneator, vietor, tinctor, pellio, pileator 1823 n.

Szenttamás (poss. reg. coron.)

96. sartor, pellio, cothurnarius, sutor germ., faber ferrarius, rotarius, faber serarius, arcularius, vietor, textor, lorarius, peronifex, restiarius, smigmator 1815 m.

Szivác (poss. camer.)

97. cothurnarius, sutor, peronarius, lorarius, pellio, sartor, gausapearius, tegularius, textor, tinctor, pileator, funifex, smigmator, pistor, lapicida, torneator, arcularius, vietor, rotarius, asciarius, laminarius, faber ferrarius, faber serarius, nodularius 1827 m.

Sztanisics (opp.)

98. faber ferrarius, faber lignarius, faber serarius, arcularius, cothurnarius, sartor, textor 1815 m.

Temerin (opp.)

99. faber ferrarius, faber lignarius, arcularius, pellio, sartor, cothurnarius, sutor germ., textor, figulus 1815 m.

Topolya (opp.)

100. cothurnarius, faber ferrarius, pellio, restiarius, faber serarius, textor 1815 m.

Torzsa (poss. camer.)

101. faber ferrarius, faber serarius, rotarius, vietor, arcularius, torneator, sartor, sutor, funifex, murarius, asciarius 1818 n.

Újverbász (poss. camer.)

102. murarius, asciarius, scriniarius, faber serarius, faber ferrarius, rotarius, vietor, torneator, molitor, sartor, sutor, restiarius, textor, tinctor 1821 n.

Vaskút (poss.)

103. faber ferrarius, faber lignarius seu rotarius (v. Wagner), arcularius, textor, sartor germ. 1818 n.

Zenta (opp.)

104. textor 1815 m. 105. *cothurnarius* 1815 m. 106. *pellio* 1815 m. 107. faber ferrarius, faber lignarius (v. kerékgyártók), funifex, vitrarius 1815 m. 108. faber serarius, arcularius, vitrarius, torneator, peronarius, lorarius 1823 m. 109. asciarius, molitor 1824 m.

Szabadka (civ. lib. reg.)

1. lanio 1815 m. 2. peronarius (v. Kotzenmacher) 1815 m. 3. sutor 1815 n. 4. *sartor, gausapearius* 1815 lat. 5. *murarius, asciarius, faber serarius, arcularius, vitrarius,* sclopetarius, tegularius, laminarius 1815 n. 6. *pellio* 1815 m. 7. *faber ferrarius, rotarius* 1815 m. 8. *nodularius, funifex, lorarius* 1815 m. 9. textor 1815 m. 10. *cothurnarius* 1815 m. 11. sartor germ. 1821 n. 12. molitor 1822 m. 13. *arcularius* 1827 n. 14. pileator 1841 m.

Újvidék (civ. lib. reg.)

1. *pellio* 1816 lat. 2. auri faber, stannarius 1817 lat. 3. pistor, placentarius turcicus Gr. n. u. r. 1817 lat. 4. *mercator* Gr. n. u. r. 1818 ny. n.

5. faber ferrarius, restiarius, rotarius, faber securifex 1821 n. 6. peronarius Gr. n. u. r. 1822 lat. 7. asciarius, murarius, lapicida, figulus 1822 n. 8. dulciarius, ceroplasta, *arcularius* Gr. n. u. r. 1822 lat. 9. barbitonsor (Quatamen professionem mechanicam exercens) 1824 n. 10. pistor, molitor 1826 n. 11. gausapearius, Gr. n. u. r. 1827 lat. 12. *vietor* 1830 n. 13. pileator 1832 n. 14. cerdo 1833 n. 15. *smigmator* 1834 n. 16. *arcularius, faber serarius, vitrarius,* faber clavarius 1837 n. 17. *sutor* 1839 n. 18. piscator 1839 n. 19. *sartor germ.* 1841 m. 20. *sartor hung.* 1843 m. 21. *csizmadia* 1847 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéménysepről).

Zombor (civ. lib. reg.)

1. textor 1815 lat. (a bajai céhtől váltak el; OL Dep. Civ. 1815/6/368) 2. lanio, *smigmator* 1816 lat. 3. petasarius 1816 m. 4. *sartor, gausapearius, exomifex* Gr. n. u. r. 1817 m. 5. *murarius,* asciarius, *vietor* 1819 n. 6. *pellio* r. k. 1820 m. 7. *arcularius, faber serarius, faber ferrarius, rotarius* (v. Wagner), *vitrarius,* torneator 1820 n. 8. *cothurnarius* r. k. 1820 m. 9. *sartor germ.* 1820 n. 10. *cothurnarius* Gr. n. u. r. 1821 m. 11. *lorarius,* calcearius (v. magyar varga) 1820 m. 12. *sutor* 1821 n. 13. *pellio* Gr. n. u. r. 1822 m. 14. *peronifex* Gr. n. u. r. 1825 lat. 15. *restiarius* 1827 n. 16. mercator 1828 n. 17. *sartor hung., gausapearius* r. k. 1834 m. 18. *sartor hung.* 1840 m. 19. tibialium conf. 1842 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéménysepről)

BARANYA MEGYE

Bán (poss.)

+ összes mesterek elnyerték a privilégiumot (ht. értesítése OL. Dep. Civ. 1847/5/11)

Batina (Kiskőszeg) (poss.)

1. piscator 1821 n.

Dárda (opp.)

2. arcularius, rotarius, faber ferrarius, faber serarius, pellio, peronifex, pistor, ocrearius seu sutor, cothurnarius, ephipiarius, sartor, gausapearius, funifex, vitrarius, figulus, torneator, textor, vietor, molitor, faber lignarius seu asciarius, murarius 1822 n.

Hercegszöllős (poss.)

+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1812/6/28)

Mágocs (opp.)

3. doliarius, arcularius, rotarius, faber ferrarius, faber serarius, torneator, sartor germ., sutor, pellio, figulus, textor, molitor 1830 n.

Mohács (opp.)

asztalosok és esztergályosok kérése (OL Dep. Civ. 1809/5/24) 4. textor

1819 m. 5. *sartor* hung. et germ., gausapearius, nodularius 1821 m. 6. molitor 1830 m. 7. halászok 1847 m.

Németboly (opp.)

8. molitor, pistor 1822 n. 9. vietor, faber ferrarius, rotarius, figulus, arcularius, torneator, murarius, laminarius, faber serarius, vitrarius, faber lignarius seu asciarius, lanio, sclopetarius 1822 n. 10. sutor, pellio, lorarius, sartor, textor, tibialifex, smigmator, cerdo, chirothecarius, funifex, pileator, ceroplasta 1822 n.

Pécsvárad (opp.)

+ suszterek, csizmadiák, szűcsök, szűrszabók, szíjgyártók és vékonyszabók kérelme (OL Dep. Civ. 1810/5/238) 11. faber serarius, vietor (v. kádárok), rotarius, faber ferrarius 1821 n. 12. arcularius, faber lignarius vel asciarius, lapicida, imbricator (v. cserepesek), vitrarius, murarius 1821 n. 13. textor, sartor germ. 1821 n.

Siklós (opp.)

14. sartor, sutor germ., textor, vitrarius 1825 m. 15. *arcularius*, rotarius, *faber serarius, faber ferrarius*, cultrarius 1825 m. 16. *murarius, asciarius, vietor* 1827 n. 17. *pellio, lorarius, funifex* 1827 m.

Szentlőrinc (poss.)

18. molitor 1821 m.

Vaszar (poss.)

19. figulus 1824 m.

Vörösmart (opp.)

20. arcularius, faber lignarius, cothurnarius, torneator, tinctor, piscator, vietor, restiarius, murarius, faber serarius, faber ferrarius, rotarius, lanio, molitor, sartor, gausapearius, pellio, textor, vitrarius, laminarius, pectenarius, nodularius, figulus, pileator, tibialifex, cultrarius, lorarius, cribrarius, smigmator, peronarius, cerdo, tabacarius, sutor hung. et germ., peronifex, pistor placentarum mellitarum 1843 m.

Pécs (civ. lib. reg.)

1. pectenarius 1818 n. 2. ephipiarius 1820 n. 3. ceroplasta 1823 n. 4. smigmator 1824 n. 5. piscator 1829 m. 6. cerdo 1829 m. 7. *arcularius*, torneator 1842 m. 8. *faber serarius*, horopaeus, cultrarius, sclopetarius, limarum incisor et instrumentorum conf. 1843 m. 9. *lorarius, pellio*, ephipiarius 1844 m. 10. *fazekas* 1845 m. 11. bádogos 1846 m. – l. még spa[illegible]caminarius (B. budai kéményseprőcéh)

BARS MEGYE

Aranyosmarót – l. Hont megye 3. sz.

Kistapolcsány (opp.)

+ molnárok új privilégiumot kaptak (ht. értesítése 1826. júl. 11., OL Dep. Civ. 1826/6/119.) 1. pellio 1828 m.

Léva (opp.)

+ német tímárok (ht. értesítése 1834. június 17-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1834/6/74)

Magospart (poss.)

+ fazekasok kérelme (OL Dep. Civ. 1828/6/247)

Nagysalló (opp.)

2. sartor germ., faber serarius, arcularius, pistor, rotarius, tinctor, textor, pellio, sartor hung., restiarius, ephipiarius 1839 m.

Szentkereszti járás

3. faber ferrarius 1827 n.

Körmöcbánya (civ. lib. reg. et mont.)

1. *pistor* 1837 n. (l. még C. tinctor – 7 alsó-magyarországi bányaváros)

Újbánya (civ. lib. reg. et mont.)

1. cerdo 1839 n. (l. még C. tinctor – 7 alsó-magyarországi bányaváros)

BÉKÉS MEGYE

Békés (opp.)

+ faber serarius, vietor, textor, funifex, pileator kérelme (OL Dep. Civ. 1808/5/o; 1808/5/34) 1. cothurnarius 1815 m. 2. pellio 1815 m. 3. cerdo 1815 m. 4. faber ferrarius, carpentarius rectius rotarius (v. kerékgyártó) 1820 m. 5. asciarius 1834 m. 6. asztalos, lakatos 1846 m.

Békéscsaba (poss.)

7. cothurnarius 1817 m. 8. cerdo germ. et hung., pellium cordovan dictarum conf., lorarius 1817 m. 9. pellio 1818 m. 10. faber ferrarius, rotarius, faber serarius 1818 m. 11. molitor, scriniarius rectius arcularius, vietor 1819 m. 12. sartor, gausapearius, nodularius 1830 m.

Endrőd (poss.)

13. faber ferrarius, rotarius, pellio, sartor, cothurnarius 1819 m.

Füzesgyarmat (opp.)

14. cerdo, cothurnarius, pellio 1828 m.

Gyoma (poss.)

15. faber ferrarius, rotarius, scriniarius (v. asztalosok), faber serarius, pellio, sartor, molitor 1820 m. 16. cothurnarius, cerdo 1821 m.

Gyula (Magyar- és Németgyula) (opp.)

17. textor 1817 m. 18. *sartor* 1818 m. 19. *cothurnarius* 1818 m. 20. *lorarius* 1818 m. 21. arcularius 1818 n. 22. faber serarius 1818 n. 23. asciarius, murarius 1819. n. 24. pileator 1819 n. 25. funifex 1828 m. 26. cerdo hung. 1829 m. 27. *faber ferrarius, rotarius* 1833 m. 28. *vietor* 1833 m. 29. *figulus* 1835 m. 30. cerdo 1837 n. 31. cerdo 1837 m. 32. pellio 1840 m. 33. sutor 1840 m.

Mezőberény (poss.)

34. cothurnarius 1819 m. 35. faber ferrarius, carpentarius seu rotarius, arcularius, faber serarius, torneator 1819 m.

Orosháza (poss.)

36. cothurnarius 1818 m. 37. sartor, gausapearius, pellio 1818 m. 38. textor 1819 m. 39. faber ferrarius, rotarius 1819 m. + ácsok, molnárok és asztalosok (ht. értesítése 1847. november 16-án a privilégium elnyeréséről. OL Dep. Civ. 1847/5/109)

Öcsöd (poss.)

40. cothurnarius, pellio, textor, faber ferrarius, doliarius, molitor, asciarius 1830 m.

Szarvas (opp.)

41. cerdo (v. cserzővargák vagy tímárok) 1817 m. 42. sartor, gausapearius 1817 m. 43. faber ferrarius, rotarius 1817 m. 44. *cothurnarius* 1817 m. 45. *pellio* 1817 m. 46. molitor, asciarius 1821 m. 47. *tinctor* 1842 m. 48. asztalos, lakatos, kádár, üveges 1844 m.

Szeghalom (poss.)

49. arcularius, faber ferrarius, rotarius, pellio, cerdo, cothurnarius 1831 m.

Tótkomlós (poss.)

50. pellio 1828 m. 51. cothurnarius 1828 m. 52. faber ferrarius, rotarius 1832 m.

Vésztő (poss.)

53. cothurnarius, cerdo hung. 1831 m.

BEREG MEGYE

Beregszász (opp.)

1. sartor, nodularius 1832 m. 2. *cothurnarius* 1832 m. 3. faber ferrarius, faber serarius, arcularius, lorarius 1832 m. 4. cerdo 1833 m.

Munkács, Beregszász, Zsófiafalva és Palánka

5. murarius, asciarius, molitor, pistor 1818 m.

Munkács és Beregszász

6. sutor 1818 m. 7. pileator 1822 m.

Munkács (opp.)

8. arcularius, faber serarius, faber ferrarius, lorarius, vitrarius, rotarius (v. bognárok) 1818 m. 9. cerdo (v. tímárok aut vargák) 1818 m. 10. pellio, sartor, nodularius 1818 m. 11. *cothurnarius* 1828 m.

Vári (opp.)

12. cothurnarius 1833 m.

Belényes (opp.)

1. cothurnarius, pellium cordovan dict. conf. 1821 m. 2. cerdo 1825 m. 3. pellio 1833 m.

Diószeg (opp.)

4. cothurnarius 1822 m.

Margita (opp.)

5. amphitaparius 1823 m. 6. alutarius 1821 m. 7. cothurnarius 1833 m. 8. pileator 1838 m. 9. fazekas 1847 m. 10. asztalos, lakatos, kovács, kerékgyártó, kádár, kőműves, ács, üveges, német csizmadia 1847 m.

Nagyvárad (opp.)

11. pileator 1820 n.

Nagyvárad, Váradolaszi, Váradvelence és Váradváralja (opp.)

12. amphitaparius 1820 m. 13. figulus 1820 m. 14. penesticus (v. hentes) 1820 m. 15. funifex, cribrarius 1820 m. 16. pistor 1820 m. 17. smigmator 1820 m. 18. *faber ferrarius*, rotarius 1822 m. 19. cerdo 1828 m. 20. sutor 1832 n. 21. *sartor* 1835 n. 22. *murarius, asciarius* 1839 m. 23. vietor 1839 m. 24. *lorarius* 1839 m. 25. *faber serarius, vitrarius, sclopetarius, arcularius* 1840 m. 26. *cothurnarius* 1840 m. 27. cerdo germ. (sic dict. Rotgerber et Lederer) 1841 m. + nyerges-, kárpitos-, bádogos- és aranyezüstművesmesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/12, 1848/5/6 és OL FIK 1/79) – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Váradolaszi (opp.)

+ gombkötők kérelme (OL Dep. Civ. 1810/5/57)

Váradolaszi, Váradvelence és Váradváralja (opp.)

28. pileator 1820 m. 29. *cothurnarius* 1823 m.

Nagyszalonta (opp.)

30. cothurnarius 1820 m. 31. cerdo 1834 m.

Sarkad (opp.)

+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1845/5/70)

Székelyhíd (opp.)

+ csizmadiák kérelme (OL Dep. Civ. 1808/5/70) 32. cerdo, sutor 1840 m.

BORSOD MEGYE

Mezőkeresztes (opp.)

1. cothurnarius 1843 m.

Mezőkövesd (opp.)

+ szűcsök, kerékgyártók, kovácsok, takácsok, szabók és csizmadiák kérelme (OL Dep. Civ. 1831/6/30)

Miskolc (opp.)

2. pileator 1819 m. 3. tinctor 1822 m. 4. *murarius,* asciarius, *lapicida* 1822 m. 5. arcularius 1822 m. 6. mercator r. k. 1822 n. 7. penesticus 1823 m. 8. vietor 1826 m. 9. aurichalcarius, laminarius, stannifusor, acuarius 1828 n. 10. *sartor* 1833 m. 10/a. sartor 1838 m. 11. cerdo 1833 m. 12. cordubisiarius (v. „kordoványosok") 1836 m. 13. horopaeus, *faber serarius,* sclopetarius, auri faber 1836 m. 14. calcarius, *faber solearum ferrearum,* frenarius, *faber serarius,* sclopetarius, horopaeus 1837 m. 15. gausapearius 1838 m. + német tímárok kérelme (OL Dep. Civ. 1842/5/57) – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Miskolc, Rozsnyó és Rimaszombat

16. ceroplasta 1820 n.

Sajószentpéter (opp.)

+ csizmadiák kérelme (OL Dep. Civ. 1808/5/0; 1809/5/1)

CSANÁD MEGYE

Apátfalva, Nagylak, Palota és Sajtény (poss. camer.)

1. textor 1815 m.

Battonya (opp.)

2. cothurnarius, pellio, sartor, cerdo, lorarius 1840 m. 3. textor 1841 m. 4. kovács, kerékgyártó 1845 m. 5. asztalos, ács, molnár 1846 m.

Makó (opp. episc.) és Földeák (poss.)

6. *textor* 1815 m.

Makó és Nagylak (poss. camer.)

7. pellio hung. 1815 m.

Makó, Nagylak, Palota, Apátfalva és Földeák

8. sartor, gausapearius 1815 m.

Makó, Nagylak és Palota

9. arcularius, faber serarius, vitrarius, asciarius 1815 m.

Makó, Nagylak, Apátfalva és Palota

10. faber ferrarius, rotarius (v. bognárok) 1815 m.

Makó, Apátfalva és Földeák

11. cothurnarius, sutor germ. et hung. (v. cserző varga) 1815 m.

Nagylak, Palota és Csanád

12. cothurnarius, sutor (v. cserző varga) 1815 m.

Palota (poss. camer.)

13. kovács, bognár, szűcs, szabó, csizmadia, magyar tímár, ács, molnár 1847 m.

Csongrád (opp.)

1. arcularius, faber serarius, vietor 1815 m. 2. molitor, asciarius 1820 m. 3. faber ferrarius, rotarius 1815 m. 4. *cothurnarius* 1815 m. 5. *sartor* 1815 m. 6. *pellio* 1815 m. 7. *textor* 1821 m.

Hódmezővásárhely (opp.)

8. *carpentarius* (v. kerékgyártó) 1815 m. 9. *cothurnarius* 1815 m. 10. *textor* 1815 m. 11. *faber ferrarius* 1815 m. 12. molitor, *asciarius* 1820 m. 13. *cerdo* (v. cserző varga aut sic dict. „magyar tímár") 1822 m. 14. *gausapearius* 1823 m. 15. faber lignarius 1823 m. 16. *pellio* 1832 m. 17. kalaposok 1845 m. 18. gerencsérek 1847 m.

Horgos (poss.)

19. textor, faber ferrarius, vietor, arcularius, sartor, cothurnarius 1837 m.

Mindszent (poss.)

20. textor 1840 m.

Szentes (opp.)

21. faber ferrarius, rotarius 1818 m. 22. asciarius, molitor 1818 m. 23. sutor (v. cserző varga) 1818 m. 24. arcularius, faber serarius 1818 m. 25. *cothurnarius* 1819 m. 26. *textor* 1819 m.

Szeged (civ. lib. reg.)

1. petasarius 1815 m. 2. *faber serarius, calcarius, sclopetarius* 1816 n. 3. *sartor* 1817 n. 4. murarius, asciarius 1817 n. 5. textor 1817 m. 6. *figulus* 1818 m. 7. *arcularius* 1818 m. 8. *sutor* hung. 1818 m. 9. lorarius 1819 m. 10. *lanio* 1820 m. 11. faber ferrarius 1821 m. 12. rotarius 1821 m. 13. mercator 1821 lat. 14. cerdo (v. Rotgerber et. Lederer) 1823 n. 15. gausapearius 1827 m. 16. cultrarius 1834 n. 17. *pistor* 1835 m. 18. *pellio* 1835 m. 19. pellio germ. 1835 n. 20. cothurnarius 1835 m. 21. *gombkötő* 1846 m. + molnárok kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/91) + szappanosok kérelme (uo. 1846/5/35; 1847/5/116) – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Esztergomi járás

1. lanio 1825 m.

Mocs és Bucs (poss.), Karva (praedium)

2. molitor 1821 m.

Nyergesújfalu (opp.)

3. molitor 1836 m.

Süttő (poss.)

4. molitor 1834 m.

Szenttamás, Szentgyörgymezeje, Párkány (opp.), valamint *Esztergom*

5. *cothurnarius* 1817 m.

Szenttamás, Szentgyörgymezeje, valamint *Esztergom*

6. *molitor* 1817 m. 7. *sartor* hung. et germ. 1816 m.

Esztergom (civ. lib. reg.)

1. pellio hung. 1835 m. 2. pellio germ. 1837 m. 3. hentes 1846 m. l. még Esztergom megye 5–7 sz.; és spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh).

FEJÉR MEGYE

Fejér megyei

1. figulus (v. fazekas) 1817 m. 2. sartor, nodularius 1817 m.

Adony (opp.)

3. molitor danubialis, pistor 1817 m. 4. kovács, lakatos, kerékgyártó, asztalos, nyereggyártó 1847 m.

Bicske (opp.)

5. textor 1817 m. 6. faber ferrarius, faber serarius, rotarius (v. bognár) 1817 m.

Csákvár (opp.)

7. sutor hung. et germ., lorarius, ephipiarius, cerdo, alutarius (v. tobák), restiarius 1817 m. 8. *cothurnarius* 1826 m. + fazekas (ebből váltak ki a móri, pusztavámi és csókai fazekasok OL Dep. Civ. 1839/5/68)

Csór (poss.)

9. posztószövők 1847 m.

Dunapentele (opp.)

10. asztalos, kádár, takács 1847 m.

Ercsi (opp.)

11. asztalos, kádár 1845 m.

Ercsi és vidéke

+ asztalos, kádár (ht. értesítése 1846. február 17-én a privilégium elnyeréséről; OL Dep. Civ. 1846/5/8)

Érd (opp.)

12. molitor danubialis, pistor 1817 m. 13. csizmadia, takács, szappanos, kötél- s nyereggyártó, kovács, asztalos, kádár, szabó, varga 1845 m.

Isztimér (opp.), Balinka, Kuti (poss.)

14. vietor, faber ferrarius, arcularius, rotarius 1843 m.

Lovasberény (opp.)

15. szabó, német varga, kötélgyártó, lakatos, kovács, kerékgyártó, asztalos, kádár, nyereggyártó 1846 m.

Mór (opp.)

16. cothurnarius hung. 1823 m. 17. sutor hung. et germ. 1823 n. 18. carpentarius alias rotarius (hung. bognár) 1825 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh).

Mór és a móri uradalomhoz tartozó helységek

19. pellio 1828 m.

Mór, Pusztavám és Csóka (poss.)

20. figulus 1839 m.

Mór és vidéke

+ asztalosok kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/8; 1848/5/15, FIK 1/70.)

Polgárdi, Füle, Ladány, Kiskeszi, Szentmihály, *Szabadbattyán*, Falubattyán, Tác, Csősz, Soponya (poss.)

21. textor 1840 m.

Vál (opp.)

22. cothurnarius 1817 m.

Vértesalja (poss.)

23. molitor rivalis, pistor 1817 m. 24. *textor* 1817 m. 25. faber ferrarius, faber serarius, rotarius (v. bognár) 1817 m.

Székesfehérvár (civ. lib. reg.)

1. *mercator* 1832 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh).

GÖMÖR MEGYE

Csetnek (opp.)

+ faber catapultorum, *faber serarius* 1801. lat. (a megyétől)

+ asztalos 1801 lat. (a megyétől) (OL CA 157–158.)

+ asztalos 1804. n. (Eperjestől; OL CA 161.)

Dobsina (opp.)

1. *cerdo* 1821 n. 2. *cothurnarius* 1822 n.

Jolsva (opp.)

3. tinctor 1817 n. 4. lorarius 1832 m. 5. amphitaparius (v. gubás) 1840 m. 6. *cothurnarius* 1838 m.

Klenóc, Nyustya (poss.)

7. fullonarius (v. csapó) 1825 m.

Kövi (poss.)

+ vékony szabók, szűcsök, szűrszabók kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/68)

Nagyrőce, *Ratkó*, Csetnek, Kövi

+ festők kérelme (OL Dep. Civ. 1809/5/7; 1810/5/45, 1810/5/77, 1814/6/8)

Nagyrőce (opp.)

8. lorarius 1833 m. 9. pannifex (v. posztómíves vagy csapó) 1834 m. 10. cerdo, sutor 1834 m. 11. cothurnarius 1835 m.

Putnok (opp.)

12. cothurnarius 1825 m.

Rimaszombat, Rozsnyó és Miskolc

ceroplasta (l. Miskolcnál – Borsod 16. sz.)

Rimaszombat (opp.)

13. pileator (v. kalapos) 1820 m. 14. *sartor* (v. vékony szabó) 1820 m. 15. *sutor* (v. cserző- és sarut varró varga) 1820 m. 16. *cothurnarius* 1820 m. 17. *cerdo,* sutor (v. Schuster) 1820 n. 18. *amphitaparius* (v. gubás), fullonarius (v. szűrcsapó) 1820 n. 19. *gausapearius* 1820 m.

Rozsnyó (opp. episc.)

20. *cothurnarius* 1822 m. 21. *pileator* 1825 m. 22. murarius, asciarius 1819 m. 23. *sutor* germ. 1825 n. 24. mercator 1827 lat. 25. sartor germ. 1829 n. 26. magyar vékony szabók 1846 m.

Tiszolc (opp.)

27. cothurnarius 1828 m. 28. pannifex, gausapearius 1828 m. 29. faber ferrarius, rotarius, arcularius 1828 m. 30. sartor, pellio 1828 m. 31. vietor, asciarius, molitor 1828 m. 32. cothurnarius 1832 m. 33. cerdo 1838 m.

GYŐR MEGYE

Ásvány, Medve, Öttevénysziget, Szentpál, Nagybajcs, Szap (poss.)

1. molnárok 1847 m.

Ásvány, Ráró, Szentpál, Darnó, Lipót, Püspöki (poss.)

+ csizmadiák kérelme (OL Dep. Civ. 1836/5/42)

Gyarmat (poss.)

2. faber ferrarius, rotarius, sutor, vietor, sartor, arcularius, pellio, torneator, cothurnarius 1825 n. 3. textor 1827 m.

Hédervári uradalom (Győr, Moson és Pozsony megyében)

4. textor 1819 m. 5. sartor 1819 m.

Szentmárton (Pannonhalma) (opp.)

6. lanio 1827

Sziget (Győrsziget) (*Győr* sz. kir. várossal együtt)

7. *figulus* (cum argilacea terra opificium exercens) 1815. m.

Tét (poss.)

8. textor 1832 m.

Győr (civ. lib. reg.)

1. pistor 1815 n. 2. cerdo 1817 n. 3. *sutor* hung., alutarius 1819 m. 4. *sartor* germ. 1823 n. 5. *sartor* hung. 1825 m. 6. *lanio* 1826 n. 7. magyar tímár 1845 m. 8. utcakőrakó és cserepes 1847 m. – l. még Győr m. 7. sz.

Böszörmény és Nagykálló (opp.) (utóbbi Szabolcs megye)
1. gausapearius 1827 m.
Böszörmény
2. faber ferrarius, rotarius 1830 m. + csizmadiák (ht. értesítése 1842. március 29-én a kiváltság elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1842/5/25) 3. molnár, ács, lakatos, asztalos, kőműves 1847 m.
Dorog (opp.)
4. cothurnarius 1832 m. 5. faber ferrarius, rotarius, murarius, pellio, arcularius, faber serarius 1840 m.
Nánás (opp.)
6. faber ferrarius, faber serarius, arcularius 1836 m. 7. cothurnarius 1839 m.
Szoboszló (opp.)
8. arcularius, faber serarius, faber ferrarius, rotarius, asciarius, molitor, vitrarius, tinctor, pellio 1830 m.
Debrecen (civ. lib. reg.)
+ *gubacsapók;* + fazekasok kérelme (OL Dep. Civ. 1807/5) 1. pileator (v. kalapos) 1817 m. 2. penesticus (v. sertésvágó hentes) 1820 m. 3. *cothurnarius* 1821 m. 4. arcularius 1821 m. 5. *lanio* 1821 m. 6. molitor 1823 m. 7. *quaestor* seu mercator 1827 m. 8. tinctor 1827 n. 9. compactor 1827 m. 10. *rotarius* 1828 m. 11. *saponarius* 1828 ny. n. 12. alutarius, cerdo 1830 m. 13. *faber ferrarius* 1831 m. 14. restiarius 1832 m. 15. *asciarius* 1836 m. 16. *murarius* 1839 m.

HEVES MEGYE

Cibakháza (opp.)
1. cothurnarius, sartor, faber serarius, vietor, faber ferrarius, pellio, textor, sutor, restiarius, pileator, arcularius, rotarius, lorarius, molitor, murarius, tinctor, gausapearius, nodularius, cribrarius, cerdo 1840 m.
Dévaványa (opp.)
2. faber ferrarius, cerdo hung., pellio, sartor, rotarius, cothurnarius 1826 m.
Eger (opp. archiepiscop.) és Gyöngyös (opp.)
3. murarius, asciarius, lapicida 1815 m.
Eger
+ pannifex és gausapearius kérelme (OL Dep. Civ. 1815/6/277) + gausapearius (ht. értesítése 1825. május 24-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1825/6/148)
4. *sartor* hung. et germ. 1816 m. 5. *pellio* germ. 1817 m. 6. *cerdo* (v.

„Anya tímárok" aut Lederer) 1818 m. 7. *lanio* 1816 m. 8. *cerdo* (v. Rotgerber) 1818 n. 9. pileator 1817 m. 10. *textor* 1818 m. 11. lorarius 1818 m. 12. figulus 1818 m. 13. *cothurnarius* 1818 m. 14. sartor germ. 1821 n. 15. cribrarius, funifex 1833 m. 16. pectenarius 1835 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéménysepröcéh).

Gyöngyös (opp.)

17. *faber serarius,* sclopetarius, *lorarius* 1817 m. 18. *cothurnarius* 1817 m. 19. sartor, gausapearius (v. szűrszabó) 1817 m. + német szabók kérelme (a magyar szabóktól akartak elválni). (OL Dep. Civ. 1832/6/81) 20. *sutor* hung. 1817 m. 21. gausaporum conf. rectius *fullonarius* 1817 m. 22. *faber ferrarius, carpentarius* seu *rotarius* (v. kerékgyártó) 1817 m. 23. *sutor* germ. 1817 m. 24. *textor* 1817 m. 25. *arcularius,* vietor 1817 m. 26. *molitor* 1818 m. 27. *murarius, asciarius, lapicida* 1818 n. 28. pileator 1821 n. 29. cerdo 1821 n. 30. *lanio* 1822 m. + pékek (ht. értesítése 1840. március 23-án a szabadalom elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1840/5/33) – l. még spacicaminarius (B. budai kéménysepröcéh.)

Gyöngyös és Gyöngyöspüspöki (poss.)

31. *pannifex* 1817 m.

Hatvan (opp.)

32. *cothurnarius, sartor, pellio, lorarius,* cerdo hung., textor 1817 m.

Mezőtúr (opp.)

33. faber ferrarius, faber serarius, rotarius (v. kerékgyártó) 1817 m. 34. figulus 1817 m. 35. cothurnarius 1817 m. 36. pellio, sartor, gausapearius 1817 m. 37. cerdo hung., lorarius 1818 m. 38. murarius, molitor, asciarius (v. faragó) 1820 m.

Nagyiván (opp.)

39. cothurnarius, pellio, sartor 1825 m.

Pásztó (opp.)

40. textor, gausapearius, rectius fullonarius (v. „szőrmíves aut tsapó") 1817 m. 41. faber ferrarius, carpentarius, faber serarius, arcularius, murarius, lorarius 1817 m. 42. cerdo (v. magyar tímár seu varga), sutor germ. (v. német varga) 1817 m. 43. cothurnarius 1817 m. 44. *sartor,* gausapearius, *pellio* 1817 m. 45. vietor 1817 m.

Szolnok (opp.)

46. molitor 1820 m. 47. piscator 1820 n. 48. murarius, asciarius, arcularius, vietor, vitrarius 1820 n. 49. *sartor* (v. vékony szabó), *gausapearius* (v. szűrszabó) 1820 m. 50. *pellio* 1820 m. 51. *lorarius, sutor* 1820 m. 52. *faber ferrarius, faber serarius,* rotarius (v. kerékgyártó) 1820 m. 53. *textor* 1820 m. 54. *cothurnarius* 1820 m. 55. pileator 1822 n. – l. még spacicaminarius (B. budai kéménysepröcéh)

Tiszafüred (opp.)

56. cothurnarius, sartor, pellio 1817 m. 57. arcularius, faber serarius,

molitor, asciarius, restiarius, tinctor 1841 m. 58. faber ferrarius, rotarius 1841 m.

Törökszentmiklós (opp.)

59. molitor 1816 m. 60. faber ferrarius, rotarius, arcularius 1816 m. 61. textor, pellio 1816 m. 62. cothurnarius 1816 m.

HONT MEGYE

Bakabánya (civ. lib. reg. mont.), Báth és Ipolyság (opp.), Perőcse, Szakállos, Szette, Százd. Deménd, Szántó, Alsó- és Felsőzsember, Alsó- és Felsőtótbaka, Ipolypásztó, Börzsöny, Peszek, Kemence, Tölgyes, Rakonca, Palást, Felsőszemeréd, Egeg, Gyerk és Kóspallag.

1. lanio 1828 m.

Báth (opp.)

+ mesteremberek kérelme (OL Dep. Civ. 1842/5/43; 1836/5/11)

Ipolyság (opp.)

+ szabók, gombkötők, szűrszabók és szűcsök „Magyar Mesterségbül", valamint asztalosok, bognárok, kovácsok és lakatosok kérelme (OL Dep. Civ. 1812/6/22; 1813/6/13) 2. cothurnarius, sutor 1821 m. + „mesterek", kiterjesztve a lakatosokra is (ht. értesítése 1843. május 23-án a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1843/5/37)

Füzesgyarmat (poss.)

+ molnárok kérelme (OL Dep. Civ. 1815/6/334; 1817/6/249)

Nagymaros, Zebegény, Szokola, Kóspallag, Máriannosztra, Börzsöny, Vámosmikola, Zalaba, Keménd, Bény, Kisgyarmat, Kövesd, Leléd, Damásd, Szob, Bogdány, Demej és *Aranyosmarót*

3. molitor 1844 m.

Nagymaros (opp.)

4. arcularius, rotarius, vietor, asciarius, faber ferrarius, laminarius, vitrarius, pistor, textor, sartor, pellio, sutor, cothurnarius, murarius 1840 m.

Bakabánya (civ. lib. reg.) – l. Hont megye 1. sz. és C tinctor 7 alsómagyarországi bányaváros

Selmec- és Bélabánya (civ. lib. reg. et mont.)

1. mercator 1829 ny. n. (l. még tinctor 7 alsó-magyarországi bányaváros)

Jászság

Alsószentgyörgy (poss.)

1. sartor, braccarius (v. vékony szabó), pellio cothurnarius, textor 1817 m.

Jászapáti (opp.)

2. textor 1817 m. 3. sartor, braccarius (v. vékony szabó), gausapearius, pellio 1817 m. 4. cothurnarius 1817 m.

Jászárokszállás (opp.)

5. cothurnarius 1817 m. 6. textor 1817 m. 7. sartor, braccarius (v. vékony szabó), gausapearius, pellio 1817 m. 8. faber ferrarius, faber serarius, rotarius, arcularius, asciarius (v. ácsok társasága) 1820 m.

Jászberény (opp.)

9. cothurnarius 1817 m. 10. *textor* 1817 m. 11. *cerdo* (v. magyar tímár) 1817 m. 12. faber ferrarius, carpentarius rectius rotarius (v. kerékgyártó) 1817 m. 13. *sartor,* braccarius, *gausapearius* (v. vékony és szűrszabó) 1817 m. 14. faber serarius, arcularius, vitrarius, calcarifex 1817 m. 15. *pellio* 1817 m.

Jászfényszaru (poss.)

16. cothurnarius, cerdo, sartor, pellio, faber ferrarius, rotarius, textor, arcularius, faber serarius, molitor, restiarius, pileator 1817 m.

Jákóhalma és Jászmihálytelek (poss.)

17. faber ferrarius, faber serarius, rotarius, arcularius 1823 m.

Jákóhalma

18. cothurnarius, sartor, pellio 1830 m.

Jászkisér (poss.; később opp.)

19. cothurnarius, sartor, pellio 1819 m. 20. faber ferrarius, faber serarius, arcularius, rotarius 1835 m.

Jászladány (poss.)

21. textor 1817 m. 22. sartor, braccarius (v. vékony szabó), pellio, cothurnarius, faber ferrarius 1817 m.

Jászmihálytelek (poss.)

23. pellio, sartor, cothurnarius, faber ferrarius, rotarius, textor 1835 m.

Kiskunság

Fülöpszállás (poss.)

24. textor, sartor, pellio 1817 m. 25. cothurnarius, arcularius, molitor, vietor, faber ferrarius, faber serarius, funifex 1823 m.

Kiskundorozsma (poss.)

26. textor, sartor, pellio, cothurnarius, faber ferrarius, doliarius, faber serarius 1817 m.

Kiskunfélegyháza (opp.)

27. *pellio,* 1817 m. 28. cothurnarius 1817 m. 29. *sartor,* lorarius 1817 m. 30. *textor* 1817 m. 31. *faber ferrarius, faber serarius, arcularius,* carpentarius rectius *rotarius* 1817 m. 32. asciarius, molitor, murarius 1841 m.

K i s k u n h a l a s (opp.)

33. textor 1817 m. 34. *sartor,* pellio, cothurnarius, lorarius, nodularius 1817 m. 35. arcularius, faber serarius 1817 m. 36. faber ferrarius, doliarius 1819 m.

K i s k u n l a c h á z a (poss.)

37. faber ferrarius, faber serarius, lorarius, rotarius, arcularius, molitor, sartor, textor, pellio, cothurnarius 1823 m.

K i s k u n m a j s a (poss.)

38. cothurnarius, pellio, lorarius, sartor, faber ferrarius 1817 m. 39. textor 1819 m.

K i s k u n s z e n t m i k l ó s (opp.)

40. faber serarius, arcularius, faber ferrarius, rotarius, lorarius, pellio, sartor, gausapearius, textor cothurnarius 1818 m. + ácsok és kőművesek pénz hiánya miatt visszalépnek (OL Dep. Civ. 1842/5/30)

S z a b a d s z á l l á s (poss.) (később opp.)

41. arcularius, faber serarius, pileator 1817 m. 42. textor 1817 m. 43. cothurnarius 1823 m. 44. arcularius, faber serarius, pileator, faber ferrarius, carpentarius, lorarius 1823 m. 45. sartor, pellio 1835 m. + ácsok, molnárok és kőművesek (pénzhiány miatt elállnak kérelmüktől) (OL Dep. Civ. 1841/5/97)

N a g y k u n s á g

K a r c a g (opp.)

46. molitor, asciarius, doliarius, figulus 1817 m. 47. cothurnarius, cerdo (v. cserzővarga) 1817 m. 48. faber serarius, arcularius, faber ferrarius, carpentarius, pileator 1817 m. 49. pellio, sartor, lorarius, gausapearius, textor, restiarius 1817 m.

K i s ú j s z á l l á s (opp.)

50. cothurnarius 1817 m. 51. sartor, pellio, tegetarius, tinctor 1818 m. 52. faber ferrarius, faber serarius, 1818 m. + asztalos-, ács-, kerékgyártó-, molnár-, szíjgyártó-, takács-, timármesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1843/5/2)

K u n h e g y e s (opp.)

53. sartor, pellio, textor 1819 m. 54. carpentarius, faber ferrarius, faber serarius, arcularius, molitor 1817 m. 55. cothurnarius, cerdo, lorarius 1817 m.

K u n m a d a r a s (opp.)

56. carpentarius, faber ferrarius, faber serarius, arcularius, molitor, asciarius 1817 m. 57. cothurnarius, pellio, sartor, cerdo, textor, lorarius 1817 m.

Kunszentmárton (opp.)

58. *cothurnarius, sartor, textor, pellio, faber ferrarius, faber serarius,* carpentarius rectius rotarius, arcularius, cerdo, restiarius, pileator, lorarius 1817 m. 59. asciarius, murarius, sculptor (v. faragó), molitor 1840 m.

Túrkeve (opp.)

60. asciarius, molitor, murarius, carpentarius, arcularius, doliarius 1817 m. 61. cothurnarius 1819 m. 62. faber ferrarius 1820 m. 63. sartor, pellio, faber serarius 1820 m.

KOMÁROM MEGYE

Ács (poss.)

1. textor 1843 m. + szabók kérelme (OL Dep. Civ. 1825/6/106)

Dunaradvány (poss.)

2. molitor 1828 m.

Gesztesi járás (Gesztes)

3. textor 1839 m.

Gutta (opp.)

+ molnárok kérelme (OL Dep. Civ. 1828/6/99)

Kocs (poss.)

+ csizmadiák (ht. értesítése 1842. augusztus 16-án a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1842/5/49)

Környe (poss.)

4. *textor* 1825 n.

Nagymegyer (poss.)

+ *takácsok* (ht. értesítése 1842 augusztus 16-án a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1842/5/50)

Tatatóváros (opp.)

5. *fullo* 1827 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Újszőny (poss.)

6. arcularius, faber serarius 1821 m.

Komárom (civ. lib. reg.)

1. *arcularius* 1815 m. 2. *asciarius* 1815 n. 3. *sartor* hung. 1815 m. 4. murarius, lapicida 1815 n. 5. *piscator* 1816 m. 6. *textor* 1818 m. 7. molitor 1818 m. 8. pistor 1818 n. 9. *cothurnarius* 1827 m. 10. német *szabó* 1844 m. 11. hentes 1845 m. + *mészáros;* +rotarius; + *sutor* germ.; + Schmied; + *szíjgyártó, nyereggyártó* (OL CA 186, 187, 188, 189, 191: évszám nélküli céhszabálytervezetek, valószínűleg a XIX. század elejéről)

KRASSÓ MEGYE

Facsét (opp.)

1. kovács, kerékgyártó, lakatos, puskaműves, kőműves, kalapos, sütő, szabó, csizmadia, festő, bábsütő, borbély, tímár, fazekas 1847 m.

Lugos (opp.)

2. pellio, sartor hung. et germ., cothurnarius, sutor, pileator, 1818 m. 3. asciarius, murarius, arcularius, vitrarius, ahenarius, faber ferrarius, faber serarius, faber clavarius, rotarius, ephipiarius 1818 n. 4. pistor, funifex, ceroplasta, cerdo, lanio, smigmator, vietor 1818 n. 5. torneator, pectenarius, auri et argenti faber, tinctor, nodularius, textor, laminarius, sclopetarius, lorarius, compactor, figulus 1844 m. + kordoványosok és borbélyok kérelme (OL Dep. Civ. 1846/5/28; 1847/5/25)

LIPTÓ MEGYE

Nyugati járás

1. molitor, asciarius 1835 lat.

Keleti, északi és déli járás

2. molitor, asciarius 1835 lat.

Liptószentmiklós (opp.)

3. *cothurnarius* 1830 lat.

Liptószentmiklós, Rózsahegy, Németlipcse, Tarnócz, Szelnice, Hibbe (opp.)

4. tinctor 1820 n.

Németlipcse (opp.)

5. pellio 1840 lat. 6. cothurnarius 1840 lat.

Rózsahegy (opp.)

7. sartor 1830 lat. 8. cothurnarius, sutor 1838 m.

MÁRAMAROS MEGYE

Huszt (opp.)

1. cerdo, *cothurnarius* 1831 m. 2. sartor, nodularius, pellio, arcularius, faber ferrarius, faber serarius, restiarius, rotarius, sutor, vietor, vitrarius, lanio, figulus 1835 m.

Máramarossziget (opp.)

3. *cerdo* 1830 m. 4. *sartor* 1830 m.; (a szabó céh kiváltságát a gombkötőkre is kiterjesztették) (OL Dep. Civ. 1832/6/37) 5. *cothurnarius* 1830 m. 6. faber ferrarius, rotarius 1833 m. 7. arcularius, faber serarius, vitrarius, sclopetarius, torneator 1833 m. 8. figulus 1834 m. 9. szűcs, kötélgyártó, szíjgyártó 1845 m.

Mosonmegyei
+ *pásztorok* kérelme (OL Dep. Civ. 1835/5/18)
Boldogasszony (opp.)
+ kenyérsütő mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1807/5/114)
Hédervár (l. Győr megyénél)
Köpcsény (opp.)
+ *kovács-* és kerékgyártómesterek kérelme; + *szabók* kérelme (OL Dep. Civ. 1808/5/0)
Magyaróvár és máshelységek
+ német *szabók* kérelme (OL Dep. Civ. 1808/5/0, 1816/6/88; 1816/6/126)
Magyaróvár (opp.)
+ „magyar vagyis ún. vékony *szabók*" kérelme (OL Dep. Civ. 1809/5/6) + csizmadiák kérelme (uo. 1808/5/0; 1809/5/1) + kovácsok és bognárok (ht. értesítése 1816. július 16-án a privilégium elnyeréséről – uo. 1816/6/24) 1. cerdo 1829 n. 2. sutor 1831 n.
Magyaróvár (+ Moson, + Szolnok, + Hegyeshalom, + Rajka) (OL Dep. Civ. 1814/6/46) 3. asciarius 1815 n.
Moson (opp.)
4. szabók és vargák 1845 m. 5. csizmadiák 1846 m. + kovács-, kerékgyártó-, asztalos-, lakatos-, üveges-, esztergályos- és órásmesterek (ht. értesítése 1847. november 9-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1847/5/104; 1846/5/95)
Nezsider (opp.)
+ *takácsok* kérelme (OL Dep. Civ. 1807/5/114) + *kovácsok* és *kerékgyártók* (uo. 1807/5/143) + kőfaragók és kőművesek (uo.) + lakatosok és asztalosok (uo.) + *kádárok* (uo.) + ácsok (uo.)
Oroszvár (opp.)
6. faber ferrarius, rotarius, arcularius, vietor 1836 n.
Rajka (opp.), Bezenye (germ. Pallersdorf), Csuny (germ. Sandorf), Miklósfalva (germ. Nikelsdorf), Zarándfalva (germ. Zorndorf) és Németjarndorf, valamint Kiliti (germ. Frauendorf) (utóbbi Pozsony megye)
7. cothurnarius 1820 n.
Szentjános (opp.)
8. lanio, torneator, smigmator, vietor, ephipiarius, vitrarius, tibialium conf., sartor, rotarius, faber serarius, textor, sutor, pellio, pileator, funifex 1841 m.
Zarándfalva (poss.)
9. sutor, cothurnarius, sartor, lanio, textor, pellio, rotarius, arcularius, asciarius, faber ferrarius, vietor, pistor, murarius 1838 m.

Nógrád Megye
1. molitor 1818 m. 2. lanio 1829 m.
Balassagyarmat (opp.)
3. lorarius 1818 m. 4. cothurnarius 1819 m. 5. arcularius, faber serarius, faber ferrarius, rotarius 1826 m. 6. restiarius, pileator, ephipiarius, vietor 1829 m.
Fülek (opp.)
+ takácsok kérelme (OL Dep. Civ. 1813/6/21)
Gács (opp.)
+ fazekasok kérelme (uo. 1815/6/113; 1815/6/249)
Losonc (opp.)
7. cerdo hung. 1823 m. 8. *sutor*, pectenarius 1839 m. 9. smigmator, tinctor, pistor 1840 m.
Losonc és Losonctugár (poss.)
10. cerdo (v. Lederer, Rotgerber) 1818 n. 11. cothurnarius 1830 m. 11/a. cothurnarius 1838 m.
Nagyoroszi (opp.)
12. rotarius, faber ferrarius 1819 m. 13. cothurnarius 1821 m.
Szécsény (opp.)
14. *cerdo* 1817 m. 15. *sartor* 1817 m. 16. cothurnarius 1818 m. 17. faber serarius, arcularius, rotarius, faber ferrarius, ephipiarius, murarius, faber lignarius, laminarius, ahenarius, molitor, pistor 1838 m. + varga, kötélgyártó, szűrgyártó mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1846/5/103)
Szirák (opp.)
18. cothurnarius, pileator, lorarius, pellio, gausapearius, sartor, cerdo 1840 m.

Nyitra megye és Nyitra város
1. funifex 1832 n.
Blava folyó
+ molnárok kérelme (OL Dep. Civ. 1841/5/73)
Brezova (opp.)
2. cerdo 1833 lat.
Érsekújvár (opp.)
3. *cothurnarius* 1820 m. 4. *textor* 1821 m. 5. *pellio* 1824 m. 6. sartor 1824 m. 7. *sutor* hung. 1824 m. 8. *kőműves, ács* 1845 m.
Galgóc (opp.)
9. pileator 1834 n.

Holecska folyó

+ molnárok (ht. értesítése 1844. április 30-án a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1844/5/16)

Miava (opp.)

10. incernicularius 1833 m.

Nagytapolcsány (opp.)

11. sutor, *sartor,* gausapearius, *pellio,* faber ferrarius, *arcularius, faber serarius,* faber lignarius, *lorarius* 1825 lat. 12. *cothurnarius* 1827 lat.

+ molnármesterek (ht. értesítése 1839. november 5-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1839/5/106)

Vágújhely (opp.)

13. *sartor* 1837 n. 14. pileator 1835 m.

Verbóc (opp.)

15. incernicularius 1822 m.

Szakolca (civ. lib. reg.)

1. cerdo 1827 n. 2. pannitonsor 1840 n.

PEST MEGYE

Pilisi járás

1. lanio 1817 n.

+ textor (ht. értesítése 1817. december 29-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1817/6/400)

Abony (opp.) (Nagyabony)

2. sartor, pellio, gausapearius 1818 m. 3. *cothurnarius* 1817 m. 4. textor 1822 m. 5. faber ferrarius, faber serarius, rotarius, arcularius 1824 m.

Alberti (opp.) Irsa (poss.) (l. még Pilis és Alberti)

6. sartor, pellio 1832 m.

Aszód (opp.)

+ csizmadiák (ht. értesítése 1817. október 21-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1817/6/336; 1817/6/185) 7. murarius, asciarius, arcularius, faber serarius, vitrarius, ahenarius 1841 m. 8. sartor, pellio 1842 m.

Bia, Páty, Tök, Kistorbágy, Budaőrs, Zsámbék és Tinnye

+ takácsok kérelme (OL Dep. Civ. 1835/5/10)

Budafok – l. Promontor

Ceglédd (opp.)

+ *kovácsok* és *asztalosok* kérelme (OL Dep. Civ. 1811/5/37; 1811/5/23)

+ *lakatosok* kérelme (uo. 1811/5/23; 1817/6/40) 9. molitor, asciarius 1825. m. 10. *textor* 1830 m. 11. lorarius, restiarius 1841 m.

Dömsöd és Csepel-szigeti helységek

+ kádárok és kovácsok kérelme (OL Dep. Civ. 1811/5/21)

Dömsöd (poss.)

12. faber ferrarius, faber serarius, rotarius, pellio, textor, sartor, cothurnarius, lorarius, arcularius 1822 m.

Dunapataj (opp.)

+ sutor (ht. értesítése 1817. december 29-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1817/6/398) 13. *cothurnarius* 1817 m. 14. *textor* 1828 m. 15. *textor* 1836 m.

Dunavecse (opp.), *Szalkszentmárton* és Apostag (poss.)

16. sartor, pellio 1817 m. 17. faber ferrarius, faber serarius, arcularius item faber lignarius (v. bognár) 1817 m. 18. molitor 1817 m. 19. *textor* 1824 m.

Dunavecse (opp.)

20. cothurnarius 1822 m.

Foktő (poss.)

21. molitor 1828 m.

Gödöllő (opp.)

22. textor 1824 m. 23. sartor, cothurnarius 1839 m.

Hajós (opp.)

24. arcularius, vietor, faber serarius, faber ferrarius, rotarius 1841 m.

Haraszti (Dunaharaszti) (poss.)

25. molnár, sütő, kerékgyártó, kovács 1847 m.

Irsa (poss.)

+ szabók és szűcsök kérelme (OL Dep. Civ. 1832/6/55)

Izsák (opp.)

26. sartor, pellio, faber ferrarius, arcularius, faber serarius, rotarius 1842 m.

Kalocsa (opp. archiepiscop.)

27. figulus, amphorarius (v. fazekas és korsós) 1817 m. 28. faber ferrarius, faber serarius, arcularius, vietor, rotarius 1819 m. 29. *cothurnarius* 1822 m. 30. *textor* 1822 m. 31. *sartor, gausapearius* 1822 m. 32. lorarius 1822 m. 33. *pellio* 1822 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Kecskemét (opp.)

34. *faber ferrarius* 1815 m. 35. cerdo (v. cserző varga alias etiam magyar tímár) 1817 m. 36. molitor 1817 m. 37. *cothurnarius* 1817 m. 38. *pellio* 1817 m. + compactor (ht. értesítése 1817. okt. 21-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1817/6/336; 1817/6/185) 39. *faber serarius, horopaeus, calcarius, sclopetarius* 1818 m. 40. gausapearius 1824 m. 41. *sartor* 1824 m. 42. *arcularius* 1826 m. 43. *murarius,* asciarius 1827 m. 44. *textor* 1829 m. 45. *lorarius* 1837 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös

+ kalaposok kérelme (OL Dep. Civ. 1817/6/400)

Kecskemét és Cegléd

+ sutor germ. (ht. értesítése 1817. december 29-én a privilégium elnyeréséről) (uo. 1817/6/398)

Kisharta (opp.)

+ textor (ht. értesítése 1817. december 29-én a privilégium elnyeréséről) (uo. 1817/6/400) 46. arcularius, faber ferrarius, rotarius, vietor 1836 m.

Kiskőrös (opp.)

47. sartor, pellio, textor 1817 m. 48. cothurnarius, cerdo, lorarius, sutor 1817 m. 49. faber ferrarius, faber serarius, rotarius, arcularius, vietor 1841 m.

Monor (poss.)

50. rotarius, faber ferrarius, textor 1841 m.

Nagyabony (l. Abony)

Nagykáta (opp.)

51. tinctor, arcularius, pileator, faber serarius, restiarius, faber ferrarius, rotarius, cothurnarius, sartor, pellio, molitor, textor 1839 m.

Nagykőrös (opp.)

+ *csizmadiák* kérelme (OL Dep. Civ. 1817/6/340) 52. asciarius, molitor, murarius 1817 m. 53. *faber ferrarius* 1822 m. 54. cerdo 1828 m. 55. *sartor* 1828 m. 56. gausapearius 1829 m. 57. *textor* 1831 m.

Óbuda (opp.)

58. *sutor* 1817 m. 59. pistor 1824 n. 60. *sartor* hung. et germ. 1824 n. 61. *molitor* 1825 n. 62. arcularius 1825 n. 63. *vietor* 1831 n. 64. pellio, cerdo 1833 m. 65. *cothurnarius* 1841 m. – l. még 66. spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Pécel, Rákoscsaba, Ecser, Monor, Gomba (poss.)

+ takácsok kérelme (OL Dep. Civ. 1805/5/2)

Pécel, és Rákoskeresztúr (poss.)

+ molnárok kérelme (uo. 1808/5/2)

Pilis és Alberti (opp.)

67. cothurnarius 1817 m. 68. sartor, pellio 1831 m.

Promontor (poss.) (Budafok)

69. molitor 1817 n. 70. faber serarius, sartor, carpentarius, sutor, pistor, textor, arcularius, vietor, torneator, ephipiarius, funifex, faber ferrarius 1830 m.

Rákeve (opp.)

71. *molitor,* 1817 m. 72. *cothurnarius* 1817 m. 73. *pellio* 1817 m. 74. *lorarius* 1817 m. 75. *textor* 1817 m. 76. gausapearius (v. szűrszabó) 1817 m. 77. faber ferrarius, vietor (v. bodnár) 1817 m.

Solt (opp.)

78. sartor, pellio, cothurnarius, lorarius, faber ferrarius, rotarius, arcularius 1822 m.

Solt és Dunaegyháza (poss.)

79. textor 1830 m.

Soroksár (opp.)

80. faber ferrarius, rotarius (v. bognár) 1817 m. 81. molitor, pistor 1817 m. 82. cothurnarius, sutor 1840 m.

Szentendre (opp.)

+ *szűrszabók* kérelme (OL Dep. Civ. 1817/6/340) + *szűcsök* kérelme (uo. 1817/6/382) + *tímárok* és *szappanosok* kérelme (uo. 1816/6/145; és 1817/6/360) + kőfaragók, ácsok, üvegesek és mészárosok kérelme (Csobánkával együtt) (uo. 1817/6/400) 83. *vietor* 1817 m. 84. *sartor* 1821 m. 85. *sutor* 1817 m. 86. molitor 1817 m. 87. *cothurnarius* 1817 m. 88. *faber ferrarius, rotarius* (v. Wagner) 1817 n. 89. *mercator* 1821 lat. 90. molitor, pistor 1833 m. 91. arcularius 1836 m.

Újhartyán (poss.)

92. kovács, bognár, csizmadia, takács 1845 m.

Vác (opp. episcop.)

+ *sartor* germ., nodularius (ht. értesítése 1817. december 29-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1817/6/398) + *asciarius, vietor* (ht. értesítése a privilégium elnyeréséről) (uo. 1817/6/398)

+ *textor*
+ *sutor* hung. et germ.
+ *arcularius*

} (ht. értesítése 1817. december 29-én a privilégium elnyeréséről) (uo. 1817/6/400)

+ *szűrszabók* és *szűcsök* kérelme (uo. 1817/6/240) + szíjgyártók kérelme (uo. 1816/6/145; 1816/6/306; 1836/5/52) + *kőművesek* kérelme (uo. 1817/6/187)

93. penesticus 1828 m. 94. *sutor* hung. 1829 m. 95. *molitor* 1838 m. 96. *sartor* 1844 m. 97. *csizmadia* 1847 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Zsámbék (opp.)

+ *csizmadiák* kérelme (OL Dep. Civ. 1817/6/382)

98. faber ferrarius, rotarius 1839 m. + *szabók* kérelme (uo. 1847/5/21; 1848/5/11)

Buda (civ. lib. reg.)

1. setacifex (v. Bürstenmacher) 1820 n. 2. *cerdo* (v. Rotgerber) 1821 n. 3. *cribrarius* 1821 n. (*Pesttel* együtt) 4. *sutor* 1824 n. 5. laminarius 1824 n. 6. *sartor* germ. 1825 n. 7. *rhedarius* (v. Fiacker) 1826 n. 8. *lanio* 1827 n. 9. sutor hung., croaticus 1827 m. 10. penesticus 1830 n. 11. auriga provincialis 1830 n. 12. horopaeus 1833 n. 13. stannifusor 1833 n. (*Pesttel* együtt) 14. tinctor 1835 n. 15. *pileator* 1837 n. 16. ceroplasta, placentarius 1838 n. 17. aceti coctor, cremati ustor 1838 n. 18. *molitor* 1838 n. 19. *strator*

viarum, *imbricarius* (v. Ziegeldecker, Pflasterermeister) 1839 n. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Pest (civ. lib. reg.)

1. limbularius 1815 n. 2. pectenarius 1815 n. 3. *pileator* 1815 n. 4. *imbricator, strator* 1817 n. 5. aurichalcarius seu flavifusor (v. Gelbgiesser) 1815 és 1819 n. 6. chirotecarius 1819 n. 7. tapetarius 1823 n. 8. *setacifex* (v. Bürstenmacher) 1823 n. (Pesten és más magyarországi helységekben) 9. *laminarius* 1824 n. 10. *pellio* 1824 n. 11. *arcularius* 1824 n. 12. *sutor* germ. 1824 n. 13. *sartor* germ. 1824 n. 14. lanio 1825 n. 15. penesticus 1825 n. 16. *piscator* 1826 n. 17. *vitrarius* 1826 n. 18. rhedarius (v. Fiacker) 1827 n. 19. vernicarius 1827 n. (*Budával* együtt) 20. auriga prov. 1828 n. 21. *cerdo* 1828 n. 22. incolorator 1828 n. 23. tibialium textor 1829 n. 24. circinorum conf. 1829 n. 25. samiator 1830 n. 26. *cerdo* hung. 1830 m. 27. nauta 1830 n. 28. acuarius 1831 n. 29. *molitor* 1831 n. 30. *corii cordubensis* conf. (v. cordubisiarius hung.) 1831 m. 31. *faber ferrarius* 1832 m. 32. nauta 1833 n. 33. ceroplasta 1834 n. 34. cremati ustor, aceti conf. 1835. n. 35. *horopaeus* maiorum et minorum horologiorum 1835. n. 36. musicalium instrumentorum conf. 1836 n. 37. *vietor* 1837 n. 38. corbifex seu cophinopaeus 1837 n. 39. clavicularius 1838 n. (*Budával* együtt) 40. *torneator* 1839 n. 41. *hortulanus* 1843 m. 42. ahenarius 1843 m. 43. fazekas 1845 m. 44. tűcsináló 1845 m. 45. kalmárok és kereskedők nagykereskedelmi testületi kiváltsága 1845 m. 46. serfőző 1845 m. 47. posztónyírő 1847 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

POZSONY MEGYE

Albár, Nádszeg, Töbör, Éte, Dercsika (és több alsó-*csallóközi* járásban levő helység)

+ takácsok kérelme (OL Dep. Civ. 1827/6/126)

Brenner

1. molitor 1817 n.

Diós és *Szomolyán* (opp.)

2. molitor 1820 lat.

Galánta (opp.)

+ arcularius, faber ferrarius, sartor germ., vietor kérelme (OL Dep. Civ. 1815/6/171; 1816/6/7)

Kiliti (l. Moson megye 7. sz.)

Kisbodak és Lipold (poss.)

3. molnárok 1847 m.

Nagylévárd (opp.)

4. cothurnarius 1835 n. 5. sutor 1835 n. 6. sartor 1835 n. 7. lanio 1837 n

Pozsonyváralja (opp.)
8. pistor 1835 n. + esztergályosok kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/77)
Somorja (opp.)
+ *kovácsok* kérelme (uo. 1825/6/25) + *juhászok* kérelme (uo. 1826/6/128)
Szerdahely (opp.)
9. *cothurnarius* 1838 m. 10. textor 1839 m.
Szered (opp.)
11. *textor* 1828 n.
Vága és Szerdahely (poss.)
12. molitor 1823 m.
Nagyszombat (civ. lib. reg.)
1. mercator 1827 n.
Pozsony (civ. lib. reg.)
1. auriga provincialis 1818 n. 2. *cerdo* 1824 n. 3. penesticus, carnium fumator, farcimerarius 1826 n. 4. magister scopularum setosarum 1828 n. 5. *lanio* 1828 n. 6. hortulanus 1840 n. 7. *szerfestő* 1845 m.

SÁROS MEGYE

Hétbárs (opp.)
1. arcularius, vietor, carpentarius 1838 m.
Bártfa (civ. lib. reg.)
1. tinctor 1827 n. 2. *textor* 1827 n. 3. lanio 1827 n. 4. pileator 1835 n. 5. mercator 1837 n.
Eperjes (civ. lib. reg.)
1. smigmator 1824 n. 2. lanio 1831 n. 3. *kereskedő* 1846 m.
Szeben (civ. lib. reg.)
1. alutarius 1819 lat. 2. *cerdo* (v. tímár-Lederer) 1842 m. – l. még B. (budai kéményseprőcéh)

SOMOGY MEGYE

Somogy megye
1. molitor 1824 m.
Kaposvár
+ spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)
Kiliti (poss.)
2. textor 1841 m.
Sellye (opp.)
3. murarius, asciarius, gausapearius, pellio, sutor hung. et germ. item cothurnarius, arcularius 1844 m.

Szentmihályfai uradalom

+ kézművesek kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/24)

Szigetvár (opp.)

4. scriniarius, textor, torneator, carpentarius, doliarius, faber ferrarius, faber serarius, restiarius, murarius, faber lignarius, ephipiarius, sclopetarius 1828 m. 5. sutor germ., tibialium textor, pectenarius 1840 m.

Szomalyom (poss.)

+ mesterek kérelme (ht. értesítése 1847. november 16-án a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1846/2/239; 1847/5/110)

Toponár (opp.)

6. pistor, gausapearius, sartor germ., textor, rotarius, faber ferrarius, sutor germ., cothurnarius, faber serarius, vietor, arcularius, imbricator, tinctor, pileator, sutor hung. 1840 m.

SOPRON MEGYE

Beled (poss.)

1. cothurnarius 1827 m.

Csorna (opp.)

2. textor 1826 m. 3. *faber ferrarius, rotarius* 1826 m. 4. *cothurnarius* 1828 m. + *sartor* (ht. értesítése 1830. júl. 13-án a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1830/6/106)

Dénesfa

+ *takácsok* kérelme (uo. 1817/6/206)

Dőr (poss.)

5. cothurnarius 1828 m.

Harka (opp.)

6. faber ferrarius, rotarius 1839 m.

Ikvafolyó

7. molitor 1841 m.

Locsmánd (opp.)

8. asciarius, murarius 1839 m. + *asztalosok, lakatosok, szijgyártók* kérelme (OL Dep. Civ. 1841/5/9)

Mihályi (opp.)

9. sartor, gausapearius, pellio, vietor 1827 m.

Páli (poss.)

10. textor 1827 m.

Rábaközi járás

11. lanio 1830 m.

Rákos (opp.)

12. vietor, arcularius, sartor, textor, faber serarius, molitor, cothurnarius, lanio, sutor, faber ferrarius 1840 m.

Répceszemere (opp.)

13. *cothurnarius* 1827 m. 14. *textor* 1827 m.

Szany (opp.)

15. *textor* 1829 m.

Szarvkő, Vimpác, Szárazvám, Lajtapordány, Újfalu (poss.)

+ vargák (pénzhiány miatt elálltak kérelmüktől) (OL Dep. Civ. 1846/5/96)

Szill (opp.)

16. faber ferrarius, rotarius 1828 m. 17. *sartor* 1831 m.

Vadosfa, Mihályi, Répceszemere (opp.) Kisfalud, Tótkeresztúr, Potyond, Jóbaháza, Réti, Árpás, Szilsárkány, Németi, Szentandrás, Edve, Vásárosfalu, Beled, Lakat és Csér (poss.)

18. rotarius, faber ferrarius, arcularius 1827 m.

Vadosfa (poss.)

19. textor 1831 m.

Sopron (civ. lib. reg.)

1. *kereskedő* 1845 m.

SZABOLCS MEGYE

Mándok (poss.)

+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/38)

Nagykálló (opp.)

1. arcularius, vitrarius, asciarius 1821 m. 2. cerdo, sutor 1822 m. + gausapearius (– l. Böszörménynél: Hajdú városok) + kőművesek kérelme (uo. 1825/6/231)

Nyírbátor (opp.)

3. sartor pellio, textor, cothurnarius, faber serarius, faber ferrarius, arcularius, rotarius, lorarius, smigmator, asciarius 1824 m.

Nyíregyháza (opp.)

4. sartor 1818 m. 5. sutor 1818 m. 6. cothurnarius 1818 m. 7. petasarius 1818 m. 8. pellio 1818 m. 9. faber ferrarius, rotarius 1818 m. 10. arcularius, faber serarius, vitrarius 1818 m. 11. lorarius, restiarius 1818 m. 12. mercator, tinctor 1818 m. 13. molitor, asciarius, murarius 1818 m. 14. lanio 1825 m. 15. amphitaparius (v. gubás), textor 1839 m.

Püspökladány (poss.)

16. arcularius, faber serarius, faber ferrarius, molitor, asciarius, rotarius, pellio, sartor, cothurnarius, vitrarius 1833 m.

Szentmihály (poss.)

17. faber ferrarius, faber serarius, asciarius, arcularius, molitor, rotarius, sartor, pileator, murarius, sutor, cothurnarius, lorarius, pellio 1839 m.

Tiszadob (opp.) és szomszéd helységek

18. faber ferrarius, rotarius, arcularius, pileator, pellio, sartor, sutor, cothurnarius, textor 1821 m.

SZATMÁR MEGYE

Csenger (opp.)

1. faber ferrarius, carpentarius, arcularius, faber serarius, sutor, cothurnarius, restiarius, faber lignarius, cerdo, sartor, tinctor, nodularius 1837 m.

Fejérgyarmat (opp.)

2. cothurnarius, cerdo 1827 m. 3. arcularius, sartor, tinctor, faber ferrarius, faber serarius, murarius, sutor, pellio, lorarius 1833 m.

Felsőbánya (opp. mont. reg.)

4. cerdo, lorarius, sutor 1815 m. 5. figulus 1815 m. 6. faber ferrarius, faber serarius, cultrarius, arcularius, rotarius, restiarius 1825 m. 7. sartor, pellio 1827 m. 8. cothurnarius 1828 m. 9. lanio 1827 m.

Mátészalka (opp.)

10. faber serarius, sartor, pellio, cothurnarius, cerdo, sutor, rotarius, funifex, smigmator, faber ferrarius, textor, vietor 1827 m.

Matolcs (opp.)

+ fullonarius (ht. értesítése 1826. május 30-án a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1826/6/99) 11. amphitaparius 1829 m.

Nagykároly (opp.)

12. pileator, tinctor 1819 m. 13. amphitaparius (v. gubás) 1819 m. 14. rhedarius seu *rotarius* (v. kerékgyártó), *faber ferrarius* 1819 m. arcularius, *faber serarius*, vitrarius 1819 m. 16. *textor* 1819 m. 17. *asciarius, murarius* 1819 m. 18. *restiarius* (v. kötélverő) 1819 m. 19. *lorarius*, ephipiarius 1819 m. 20. *sartor* hung. et germ., nodularius 1819 m. 21. *sutor* germ. (v. Schuster) 1819 m. 22. *cothurnarius* 1819 m. 23. *figulus* 1819 m. 24. *pellio* 1819 m. 25. *cerdo* (v. tímár és varga) 1819 m. 26. vietor 1840 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Szinyérváralja (opp.)

+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1843/5/52)

Nagybánya (civ. lib. reg. et mont.)

1. *cothurnarius* 1821 m. 2. faber ferrarius, rotarius, funifex 1826 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Szatmárnémeti (civ. lib. reg.)

+ *fazekasok* kérelme (OL Dep. Civ. 1807/5/0); + asztalosok kérelme (uo. 1809/5/13); 1. textor 1815 m. 2. pileator 1821 m. 3. *cerdo* seu coriarius (v. tímár) 1825 m. 4. *lanio* 1826 m. 5. murarius, asciarius 1826 m. 6. faber ferrarius 1830 m. 7. *amphitaparius* seu *gausapearius* 1831 m. 8. *rotarius* 1832 m. 9. restiarius 1839 m. 10. horopaeus, sclopetarius, faber serarius 1841 m. 11. *sutor* 1843 m. + német *szabók* („kik a vásáros szabóktul elváltak") (OL Dep. Civ. 1841/5/43) 12. szappanos 1846 m. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

SZEPES MEGYE

XVI Szepesi város (opp. cor.)

1. cerdo (v. Rot-u. Schwarzgerber) 1823 n. 2. cerdo (v. Lederer vel Gerber), alutarius (v. Korduanmacher), sutor, cothurnarius *(Béla* és a többi . . .) 1825 n. 3. asciarius, molitor *(Olaszi* és a többi . . .) 1825 n. 4. *figulus* 1828 n. 5. *pistor* 1828 n. 6. *hortulanus, sclopetarius, faber serarius, calcarius* 1828 n. 7. sutor 1828 n. 8. *textor* 1828 n. 9. *pellio* 1828 n. 10. *pileator* 1828 n. 11. rotarius 1828 n. 12. *cothurnarius* 1828 n. 13. *faber ferrarius* 1828 n. 14. vietor 1828 n. 15. lanio 1828 n. 16. *sartor* 1828 n. 17. *arcularius* 1828 n. 18. nodularius 1828 n. 19. lorarius 1828 n. 20. *mercator* 1828 n. 21. *tinctor* 1828 n. 22. ahenarius 1828 n. 23. *murarius,* lapicida 1828 n. 24. *restiarius* 1828 n. 25. pannifex 1828 n. 26. smigmator 1832 n. 27. asciarius, molitor (Olaszi kivételével a többi szepesi v.) 1835 n. 28. lorarius, ephipiarius *(Szepesváralja* és a többi . . .) 1839 n. – l. még spacicaminarius *Iglón* (B. budai kéményseprőcéh)

Gölnic (opp. mont.)

29. *faber serarius, sartor,* sutor 1833 n. 30. asciarius, molitor, rotarius, vietor 1834 n. 31. lanio 1834 n.

Krompach (opp.)

32. pellio 1838 n.

Merény (Wagendrüssel) (opp.)

33. arcularius, faber serarius 1832 n. 34. *sutor,* sartor, pellio, faber ferrarius, carpentarius 1842 n.

Remete (opp.)

35. lanio 1837 n.

Svedlér (opp. mont.)

36. *sutor* 1835 n. 37. lanio 1843 m. 38. kovács, kerékgyártó, *szabó,* lakatos, bányakovács, asztalos, kádár, festő 1845 m.

Szomolnok (opp.)

39. sutor, cerdo 1839 n. 40. *sartor,* arcularius, faber serarius 1839 n.
Késmárk (civ. lib. reg.)
1. *cerdo* 1815 n. 2. acicularius 1816 n. 3. *pileator* germ. 1821 n. 4. mercator 1825 ny. n.
Lőcse (civ. lib. reg.)
+ spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

TEMES MEGYE

Csakova (Csakovavár) (opp. camer.)
1. asciarius, arcularius, faber serarius, pistor, ceroplasta, cuprarius, auri et argenti faber, faber ferrarius, faber lignarius, vietor, vitrarius, tonsor, scloporum thecopaeus, laminarius, figulus, imbricator 1817 n. 2. cerdo, cothurnarius, lorarius, preparator pellium Cordovan dict., sutor hung. et germ., lanio, smigmator, restiarius 1817 n. 3. pellio hung. et germ., sartor, gausapearius, petasarius, nodularius 1817 n.
Detta (opp. camer.)
4. murarius, asciarius, scriniarius, faber serarius, rotarius, faber ferrarius, vietor, horopaeus, pistor, sartor, cribrarius, lorarius, ephipiarius, pileator, restiarius, barbitonsor quatamen professionem dumtaxat mechanicam exercens, sutor, cothurnarius, cerdo, molitor, pistor placentarum mellitarum, pellio 1842 m.
Gyarmata (opp.)
5. vietor, faber ferrarius, rotarius, arcularius, sartor, sutor, faber serarius, saponarius, torneator, textor, lorarius, murarius, vitrarius, funifex, pistor, asciarius 1828 m.
Hidegkút (Guttenbrunn, Hajdekút) (opp. camer.)
6. takács, kovács, kötélgyártó, asztalos, kádár, esztergályos, szerfestő, kerékgyártó, cipővarró varga, szabó, kalapos, sütő, borbély, bádogos, szűcs, lakatos, nyereggyártó, fazekas, szűrszabó, kőműves, ács, könyvkötő, sárgarézmíves, bábsütő, órás, fésűs, szitás, arany- és ezüstmíves, kolompár, üveges, rézmíves, csizmadia, szappanos, puskamíves, bőrgyártó 1846 m.
Lippa (opp. camer.)
7. figulus 1819 n. 8. triginta sex opifex: vietor, murarius, asciarius, arcularius, faber serarius, vitrarius, lapicida, torneator, horopaeus, cerdo germ. et hung. (v. Rotgerber et Lederer), lanio, sutor (v. Schuster), cothurnarius, pileator, ephipiarius, lorarius, pectenarius, funifex, cribrarius, ahenarius, ceroplasta, faber ferrarius, rotarius, laminarius, pistor, molitor, spacicaminarius, sartor, textor, nodularius, pellio, smigmator, sclopetarius, auri et argenti faber 1820 n. + csizmadia, szabó, pintér, szűcs, asztalos egyesült céh kiváltságlevelének megújítása (OL Dep. Civ.

1841/5/74) 9. vietor, murarius, asciarius, arcularius, faber serarius, vitrarius, lapicida, torneator, horopaeus, cerdo germ. et hung., lanio, sutor, cothurnarius, pileator, ephipiarius, lorarius, pectenarius, restiarius, cribrarius, ahenarius, ceroplasta, laminarius, sartor, textor, nodularius, pellio, smigmator, sclopetarius, auri et argenti faber 1845 n.

Versec (opp. camer.)

10. pellio hung. et germ. ac. mitrarum conf. 1817 n. 11. cuprarius, auri faber, laminarius, sclopetarius 1817 n. 12. pistor, ceroplasta, molitor, spacicaminarius 1817 n. 13. gausapearius 1817 n. 14. smigmator 1817 n. 15. sartor germ., pannitonsor, tinctor, petasarius, nodularius, pectenarius 1817 n. 16. cerdo (v. Rotgerber), lanio, lorarius, ephipiarius, sutor 1817 n. 17. vietor, torneator, horologiarius, restiarius 1817 n. 18. tonsor, perarum conf. 1817 n. 19. sartor hung., tegetarius 1817 n. 20. cothurnarius, peronum conf., praeparator pellium 1817 n. 21. rotarius, faber solearum ferrearum, faber clavarius, instrumentorum ferreorum conf., faber securium, limarum incisor 1817 n. 22. murarius, imbricator, faber lignarius, arcularius, serarius, vitrarius 1817 n. 23. mercator 1825 lat. + mészárosok, tímárok, szíjgyártók és nyergesek (ht. értesítése 1831. október 25-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1831/6/105)

Újarad (opp.)

24. murarius, asciarius, arcularius, faber serarius, vitrarius, funifex, laminarius, figulus, sclopetarius, ephipiarius, pectenarius, barbitonsor 1819 n. 25. pileator 1821 n.

Újarad, Németszentpéter, Schöndorf és Záderlak (poss.)

26. vietor, rotarius, faber ferrarius, ceroplasta, smigmator, sutor germ., sartor, pistor, peronum conf., nec non;

Záderlak (poss.)

faber ferrarius, rotarius (v. Wagner), sutor germ. vietor;

Schöndorf, Kisszentmiklós és Engelsbrunn

faber ferrarius, rotarius;

Németszentpéter

faber ferrarius 1819 n.

Újarad, Zsigmondháza, Kisszentmiklós és Záderlak

27. molitor 1843 m.

Vinga (opp.)

28. arcularius, tegularius, faber lignarius, laminarius, vietor, barbitonsor, nodularius germ., calcearius, torneator, figulus, tinctor, pectenarius, nodularius, alutarius, caminarius, carpentarius, cultrarius, compactor, faber ferrarius, restiarius, murarius, pileator, faber serarius, cerdo, sartor, pellio, hung., ceroplasta, lanio, molitor, pellio, sartor et sutor

germ., ephipiarius, horopaeus, pistor, centonifex, sclopetarius, cribrarius, ahenarius, smigmator, faber clavarius, lorarius, gausapearius, textor, coriarius, cothurnarius, vitrarius 1837 m. + vargák, magyar tímárok és bocskor-vargák kérelme (OL Dep. Civ. 1834/6/106)

Záderlak

+ molnárok kérelme (OL Dep. Civ. 1845/5/31; 1846/6/101)

Temesvár (civ. lib. reg.)

1. pellio germ., manicarius 1815 n. 2. sartor germ. 1815 n. 3. sartor hung. 1815 lat. 4. faber lignarius, lapicida, murarius, imbricator, strator viarum, spacicaminarius 1815 n. 5. pistor, molitor, ceroplasta 1815 n. 6. cerdo 1815 n. 7. vietor (v. Fassbinder) 1815 n. 8. sartor, gausapearius 1815 lat. 9. arcularius, organopaeus, instrumentorum conf. 1815 n. 10. rotarius, faber ferrarius 1815 n. 11. vitrarius, torneator, cribrarius, pectenarius 1815 n. 12. faber serarius, horologiarius, calcarifex, sclopetarius, instrumentorum mathematicorum conf., stannarius, limarum incisor, campanarum fusor 1815 n. és m. 13. pileator 1815 n. 14. nodularius, zonarius 1815 m. 15. restiarius, lorarius, ephipiarius 1815 m. 16. auri faber, ahenarius, laminarius, aurichalcarius 1815 n. 17. cerdo hung. seu peronum confector 1816 n. 18. alutarius (v. Kordvaner) 1817 n. 19. sutor 1817 n. 20. pellio 1817 n. 21. cothurnarius 1817 n. 22. piscator, lanio 1818 m. 23. smigmator 1828 n. 24. figulus 1829 n. 25. penesticus 1835 n. 26. tibialium conf., telae textor, pannifex, limbularius 1839 n. – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

TOLNA MEGYE

Tolna megye

1. molitor fluvialis 1833 m.

Bátaszék (opp.)

+ arcularius, faber serarius, torneator, vietor, smigmator (ht. értesítése 1825. március 22-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1825/6/74) 2. asciarius, murarius 1844 m.

Bonyhád (opp.)

3. sartor, murarius, asciarius, sutor, arcularius, faber serarius, faber ferrarius, rotarius, textor, vietor, figulus 1839 m. 4. molitor 1841 m.

Bonyhád és vidéke

+ vízimalmokkal biró molnármesterek pékekkel együtt (ht. értesítése 1841. szeptember 21-én a privilégium elnyeréséről (OL Dep. Civ. 1841/5/81)

Döbrököz (opp.)

5. csizmadia, takács, asztalos, kerékgyártó, szűcs, szabó, fazekas 1847 m.

Dunaföldvár (opp.)

+ *fazekasok* kérelme (OL Dep. Civ. 1809/5/23) 6. *molitor* 1828 m. 7. asciarius, murarius 1837 m. 8. *csizmadia* 1847 m.

Dunaszentgyörgy (poss.)

9. textor 1817 m.

Fadd (poss.)

10. textor 1825 m. + molitor (ht. értesítése 1825. október 4-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1825/6/268) 11. faber ferrarius, rotarius, arcularius, cothurnarius, sutor, sartor, pellio, smigmator 1842 m.

Gyönk (poss.)

12. textor 1815 m. 13. sartor, cothurnarius, sutor germ. 1815 m. 14. faber ferrarius, faber serarius, arcularius, faber lignarius, murarius 1815 m.

Györköny (poss.)

15. textor 1819 m. 16. csizmadia, kerékgyártó, kovács, varga, esztergályos, kádár, szabó, asztalos, lakatos, molnár, kőműves 1846 m.

Högyész (opp.)

17. murarius, asciarius, imbricator 1835 m.

Ireg (opp.)

+ mesterek kérelme 1806-ból (OL CA 164) + asztalos, lakatos, kőműves, ács, kádár, bognár, esztergályos (ht. értesítése 1847. november 16-án a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1847/5/113; 1847/5/83)

Kömlőd (poss.)

18. molitor, faber ferrarius, arcularius 1839 m. + német vargák kérelme (a dunaföldvári mesterektől akarnak különválni) (uo. 1848/5/16; OL FIK 1/72)

Nagyszékely (poss.)

19. textor, sutor, torneator, arcularius, faber ferrarius, faber serarius, vietor, rotarius 1830 m.

Ozorai uradalom

+ varga, kovács, takács, szabó, csizmadia, szűcs, molnár mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1808/5/o.)

Mőzs (Meözs) (poss.)

20. takács, kádár, asztalos, szabó, kovács, csizmadia, bodnár, ács 1846 m.

Paks (opp.)

+ *takács, kovács,* lakatos, asztalos, *pintér,* szabó, szűcs, csizmadia és molnár mesterek kérelme (uo. 1808/5/56) + magyar vargák kérelme (uo. 1817/6/272) 21. murarius, asciarius, figulus 1838 m. 22. cothurnarius 1841 m.

Simontornya (opp.)

23. *textor* 1838 m. + ács, kőműves, cserepes (ht. értesítése 1847. május 4-én, hogy Högyésszel, Tolnával és Szekszárddal együtt elnyerték a privilégiumot) (uo. 1847/5/46)

Szacs (opp.)
24. textor 1835 m.
Szekszárd (opp.)
+ *kovács* és bognár mesterek kérelme (uo. 1808/5/6) + *kovácsok* és kerékgyártók (ht. értesítése 1847. május 11-én, hogy új kiváltságlevelet nyertek) (uo. 1847/5/48) 25. textor 1823 m. + asztalosok, lakatosok és üvegesek (ht. értesítése 1837. augusztus 29-én a privilégium elnyeréséről) (uo. 1837/5/63) 26. *csizmadia* 1847 m. 27. szűcs 1847 m.
Tamási (opp.)
28. *faber ferrarius,* faber serarius 1830 m. + *lorarius,* arcularius (ht. értesítése 1830. december 7-én, hogy a kovácsokkal és lakatosokkal együtt elnyerték a kiváltságot) (uo. 1830/6/171) + molnárok kérelme (OL Dep. Civ. 1833/6/118)
Tevel (poss.) és Kisdorog (poss.)
29. *textor,* sutor, sartor, arcularius, faber serarius, rotarius, faber ferrarius, lorarius, murarius, tector, tegularius, figulus, asciarius, torneator, vitrarius, gausapearius, tibialifex, piscator, vietor 1843 m.
Tolna (opp.)
+ szíjgyártók, magyar *vargák,* nyereggyártók és molnárok kérelme (OL Dep. Civ. 1807/5/134) 30. *sartor* germ., *pellio* 1844 m.
Tolna és Szekszárd
31. ács, kőműves, cserepező 1846 m.

TORONTAL MEGYE

Beodra (opp.)
+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/93)
Bessenyő (Óbessenyő) (opp. camer.)
1. cothurnarius, faber ferrarius, rotarius, cerdo, lorarius, funifex, vitrarius, vietor, scriniarius, sartor, gausapearius, ceroplasta, lanio, sutor, figulus, smigmator, barbitonsor 1840 m.
Csatád (opp.)
+ mesterek kérelme (uo. 1846/5/89)
Franyova (opp. camer.)
2. funifex, pellio, sartor hung. et germ., gausapearius, cothurnarius, sutor, nodularius, murarius, asciarius, arcularius, rotarius, faber ferrarius, faber serarius, vietor, vitrarius, textor, spacicaminarius, lanio, smigmator, lorarius 1828 m.
Hatzfeld (Zsombolya) (opp.)
3. sutor, pileator, cerdo, tinctor, ceroplasta, incernicularius, lanio 1823 n. 4. murarius, asciarius, faber serarius, vitrarius, sclopetarius, torneator, laminarius, molitor, argenti faber 1823 n. 5. faber ferrarius, rotarius,

clavicularius, restiarius, lorarius, ephipiarius, vietor, pistor, smigmator 1823 n. 6. sartor, cothurnarius, pellio, chirotecarius, pectenarius, compactor, textor, nodularius 1823 n. 7. quaestor seu mercator 1843 m.

Komlós (opp.)

8. lanio, molitor, textor, ephipiarius, lorarius, arcularius, vietor, faber ferrarius, rotarius, sutor, faber serarius, pileator, restiarius, pistor, nodularius, vitrarius, murarius, sartor, asciarius, tinctor, cerdo, peronarius, ceroplasta, faber cuprarius, tonsor, laminarius, textor, tegularius, smigmator, torneator, pellio 1824 n. 9. cothurnarius 1827 m.

Lóránd (Lovrin) (poss.)

10. arcularius, faber ferrarius, faber serarius, faber lignarius, murarius, barbitonsor quatamen professionem mechanicam exercens, vietor, lanio, cerdo, udonarius, vitrarius, sutor, cothurnarius, rotarius, sartor germ. et hung., restiarius, lorarius, ephipiarius, pellio, laminarius, textor, nodularius, gausapearius, molitor 1839 m.

Mellence (opp. camer.)

+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1846/5/59; 1847/5/63; OL FIK Egyveleges 1849/62)

Modos (opp.)

11. asciarius, lapicida, murarius, pellio, restiarius, faber serarius, peronifex, faber ferrarius, ahenarius, carpentarius, arcularius, sartor, barbitonsor, nodularius, cothurnarius, sutor, gausapearius, pistor, vietor, pileator, tinctor, textor, vitrarius, smigmator, cerdo, lanio, aurifaber, ceroplasta, ephipiarius, pectenarius 1837 m.

Mokrin (opp. camer.)

12. csizmadia, szűcs, szabó, kovács, kerékgyártó, asztalos, borbély („de csupán mesterségök űzésére szorítva"), tímár, takács, bábsütő és kötélgyártó 1846 m.

Nagybecskerek (opp. camer.)

13. sutor, funifex, pectenarius 1818 n. 14. cothurnarius, cerdo, lorarius, peronarius 1818 m. 15. murarius, asciarius, strator 1818 n. 16. pistor, ceroplasta, molitor, horopaeus, cupri faber, textor, auri faber 1818 n. 17. sartor hung. et germ., gausapearius, nodularius, tegumentarius, pileator 1818 n. 18. faber serarius, arcularius, torneator, vitrarius, cribrarius, laminarius, sclopetarius 1818 n. 19. faber ferrarius, faber lignarius seu rotarius (v. Wagner), ephipiarius, vietor 1818 n. 20. pellio hung. et germ., lanio, braxator 1818 n. 21. mercator 1821 lat. 22. peronifex (v. varga) 1826 m. 23. cerdo 1828 n. 24. faber ferrarius, securifex 1830 n.

Nagykikinda (opp. camer.)

25. barbitonsor, lanio, coriarius, cerdo, smigmator, lorarius, ephipiarius, pectenarius 1819 m. 26. cothurnarius, sutor 1819 m. 27. sartor hung. et germ., gausapearius, nodularius 1819 m. 28. pellio, pileator, funifex,

ceroplasta, textor, vietor, pistor, tinctor 1819 n. 29. rotarius, faber ferrarius, arcularius, faber serarius, catapultarius, murarius, asciarius, vitrarius, laminarius, figulus, argenti faber 1819 n.

Nagyszentmiklós (opp.)

30. sutor germ., coriarius (v. Lederer aut tímár), lorarius, ephipiarius, tibialium confector, restiarius, pileator, tinctor, textor 1821 n. 31. cothurnarius 1821 m. 32. rotarius, vietor, faber ferrarius, arcularius, faber serarius, sclopetarius, murarius, asciarius, vitrarius, laminarius, figulus, auri et argenti faber, aurichalcarius, horopaeus, torneator 1821 n. 33. sartor hung. et germ., gausapearius 1821 m. 34. pellio 1821 m. 35. ceroplasta, albi pistor, molitor, lanio, pectenarius, smigmator, cerdo, tonsor 1821 n.

Nagyteremia (Marienfeld) (poss.)

36. kovács, kerékgyártó, asztalos, kádár, lakatos, szabó, gombkötő, csizmadia, varga, borbély („de minde mesterséget csupán kézmű szerszámmal gyakorlók"), molnár, kötélgyártó, szűcs, szíjgyártó, takács, mészáros, bádogos, esztergályos, kőműves, ács, fésűs, tímár, harisnyakötő, kalapos 1846 m.

Párdány (opp.)

37. restiarius, cerdo hung., arcularius, pellio, lorarius, gausapearius, cothurnarius, lanio, smigmator, sartor, rotarius, calcearius, faber ferrarius, figulus, textor, tinctor, vitrarius, vietor, barbitonsor, nodularius 1837 m.

Perjámos (opp.)

38. festő, tímár, bábsütő, esztergályos, asztalos, kovács, lakatos, szűcs, kerékgyártó, német varga, csizmadia, szabó, molnár, kőműves, szitás, süveges, kötélgyártó, fésűs, gombkötő, kádár, bádogos, szűrszabó és borbély 1845 m.

Törökbecse (Újbecse) (opp.)

39. sartor, cothurnarius, sutor, nodularius, restiarius, pistor, arcularius, faber ferrarius, rotarius, faber serarius, ephipiarius, lorarius, cerdo, vitrarius, textor, navium obstructor (v. hungarice „Hajó Tömők"), murarius, pileator, vietor, barbitonsor, smigmator, peronum confector (v. „topánkacsináló"), pellio 1822 m.

Újpécs (opp. camer.)

40. faber serarius, arcularius, barbitonsor (quatamem professiossionem dumtaxat mechanicam exercens), faber ferrarius, restiarius, rotarius, sutor, ephipiarius, faber lignarius, vietor, pistor, sartor, cothurnarius, tinctor, pectenarius, pileator, textor, vitrarius, torneator 1840 m.

Újszeged (opp.)

+ lakatos és „többnemű mesterek" kérelme (OL Dep. Civ. 1846/5/2; 1846/5/45)

Bán (opp.)
1. vietor, smigmator, faber serarius, arcularius, pileator, ephipiarius, pistor, restiarius, *sutor,* rotarius, faber ferrarius, ahenarius, figulus 1820 n. 2. *sartor* 1823 n.
Beckói uradalom
3. molitor 1840 m.
Zay-Ugróc (opp.)
4. pannifex 1820 n.
Trencsén (civ. lib. reg.)
1. pistor 1819 n.

TURÓC MEGYE

1. molitor 1818 lat. 2. tinctor 1836 lat.

UGOCSA MEGYE

Tiszaújlak (opp. camer.)
1. arcularius, faber serarius, vitrarius, vietor, murarius, asciarius, rotarius, faber ferrarius, molitor, restiarius, sartor, pellio, lorarius, sutor, lanio, pectenarius, cerdo, cothurnarius 1816 m.
Nagyszőllős (opp.)
+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1836/5/71)

UNG MEGYE

Ungvári uradalom
+ mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1809/5/23)
Ungvár (opp.)
1. cerdo hung. 1822 m. 2. arcularius, faber serarius, vietor, vitrarius, asciarius 1822 m. 3. sartor, nodularius 1822 m. 4. cothurnarius 1822 m. 5. sutor germ. 1822 n. 6. figulus 1822 m. 7. petasarius 1822 n. 8. faber ferrarius, rotarius, ephipiarius 1822 m. 9. cerdo germ. 1828 n. 10. faber serarius, sclopetarius, auri faber, horopaeus 1837 m. 11. murarius, asciarius 1840 m. 12. pistor 1842 m.

VAS MEGYE

Vasmegye
+ szappanosok kérelme (OL Dep. Civ. 1813/6/25)

Dreihütten, Smidrajth, Tauka (poss.)
+ takácsok kérelme (OL Dep. Civ. 1847/5/53; 1847/5/89)
Felsőlő (poss.)
1. molitor, sartor 1842 m.
Felsőőr (poss.)
+ csizmadiák kérelme (OL Dep. Civ. 1809/5/14; 1811/5/53; 1812/6/9)
Gyepüfüzes (opp.)
2. kovács, kádár, asztalos, szabó, varga, kőműves és fazekas 1846 m.
Jánosháza (opp.)
3. sartor hung. et germ., *gausapearius* 1826 m.
Jánosháza (opp.), Ság (opp.), Németkeresztúr, Hettye, Kissomlyó, Káld, Nagy- és Kiskőcsk, Baba és Gérce (poss.)
4. textor 1829 m.
Kemenesaljai járás
+ kovács, kerékgyártó és asztalos mesterek kérelme (OL Dep. Civ. 1834/6/52)
Kiscell (opp.), *Nemesdömölk*, Vönöck, Mihályfa, Ostfiasszonyfa, Gérce, Sittke, Káld, Kocs és Belsőváth (poss.)
5. cothurnarius 1817 m.
Kiscell és Ság (opp.), Dömölk és Simonyi (poss.)
6. arcularius, vietor, faber serarius, torneator, vitrarius, murarius, faber lignarius 1836 m.
Kiscell
7. sartor hung. et germ., gausapearius 1835 m. 8. lanio 1840 m. + takácsok kérelme (a szombathelyi „céhtől" akartak elválni) (OL Dep. Civ. 1835/5/28)
Lapincsvölgy, Királyfalva, *Dobrafalva*, Poppendorf, Körtvélyes, Radafalva (Rudersdorf), Hidegkút, Lak
9. vargák 1847 m.
Magyargencs és Högyész (poss.)
10. textor 1835 m.
Meszlény (Meszlen) (poss.)
+ takácsok kérelme (OL Dep. Civ. 1808/5/0)
Mihályfa (poss.)
+ takácscéh (uo. 1808/5/67)
Monyorókerék
+ csizmadiák kérelme (uo. 1835/5/52); „céhszervezet" (uo. 1845/5/72)
Nemesapáti
+ takácsok kérelme (uo. 1840/5/26)

Nemesmagasi és szomszéd helységek, Pórmagasi, Szergény, Vönöck, Szentmárton (poss.)

+ takácsok (külön akarnak válni a mihályfai „takácscéhtől) (uo. 1808/5/67; 1815/6/173)

Nemesmagasi és szomszéd helységek

11. textor 1826 m.

Németújvár

+ „céhszervezet" (OL Dep. Civ. 1845/5/72; 1846/5/98)

Pinkafő (Pinkafeld), *Rohonc*, Szentgotthárd, *Körmend*, *Sárvár*, *Vasvár*, *Léka* (opp.), Felsőőr (poss.)

+ kalaposok kérelme (OL Dep. Civ. 1808/5/9)

Pápóc és Szentmiklósfalva (poss.)

12. takácsok 1846 m.

Rába és Lapincs-folyó

13. molitor 1844 m.

Rábakeresztúr (poss.)

+ takácsok kérelme (uo. 1817/6/206)

Rum (opp.)

+ takácsok kérelme (uo. 1817/6/206)

Sárvár (opp.) és szomszéd helységek

14. *molitor* 1817 m. + molnárok kérelme (a szombathelyi „céhtől" akartak különválni) (uo. 1816/6/188) 15. *pellio* 1823 m. 16. *sartor* hung. et germ. 1830 m.

Sárvár, Vármellyék (poss.) és szomszéd helységek

17. arcularius, faber serarius, vitrarius, sclopetarius 1821 m.

Szalonak (Schlaining)

+ murarius kérelem 1805-ből (OL CA 162)

Szentelek

+ szűcsök kérelme (OL Dep. Civ. 1841/2/2)

Szombathely

+ *takács*-„céh" (uo. 1835/5/28) + *molnár*-„céh" (uo. 1816/6/188) + *egyéb* „céhek" (uo. 1837/5/2)

Vép (opp.)

+ *csizmadiák* kérelme (uo. 1817/6/206)

Kőszeg (civ. lib. reg.)

1. pectenarius 1827 n. 2. auriga provincialis 1840 n. + smigmator 1813 (OL Dep. Civ. 1813/6/7)

Veszprém megye

1. *molitor* 1836 m.

2. *Veszprém megye,* Veszprém városi 10, Kislődi 4, Városlődi 4, Szentgáli, Herendi 2, Bándi 1, Menyekei 1, Márkói 1, Csatári 3, Jutasi 2, Kádártai 4, Rátóti 1, Hajmáskéri 4, Bozsoki 1, Tófarkai 1, Szilasbalhási 1, Ozorai 1, Mezőkomáromi 1, Veresberényi 2, Kishidegkuti 2 és *Nagyvázsonyi* 7 egy céhbeli szövetségbe lépett molnármesterek 1845 m.

Ajka, Csékút, Pádrág, Kislőrinte, Pusztamiske és Bódé (poss.)

3. rotarius, faber ferrarius 1824 m.

Bakony és Gaja vize

+ molnárok (elnyerték a priv.-t. OL Dep. Civ. 1847/5/98)

Balatonfőkajár és *Csajág* (poss.)

4. textor 1827 m.

Balhás, Dég, Lajoskomárom (poss.)

5. textor 1825 m.

Berend, Polány, Nagytevel, Koppány és *Tósok*

6. *textor* 1820 n.

Berend és Tósok (opp.)

7. vietor, faber ferrarius, rotarius 1825 m.

Csernye (poss.)

8. takács 1846 m.

Cseszne k (poss.)

9. *textor* 1820 m.

Csögle (poss.)

10. textor 1825 m.

Devecser (opp.)

11. *textor* 1820 m. 12. *cothurnarius* 1825 m. 13. pellio 1825 m.

Hidegkút és Tótvázsony (poss.)

14. *textor* 1823 m.

Lázi, Péterd, Bársonyos és Varsány (poss.)

15. textor 1825 m.

Palota (opp.)

+ asztalosok kérelme (OL Dep. Civ. 1810/5/61; 1811/5/32) + *ácsok* és kőművesek kérelme (uo. 1814/6/6) + *takács „céh"* (uo. 1845/5/43; 1845/5/76)

Pápa (opp.)

16. *textor* 1820 m. 17. *petasarius* seu pileator hung. 1820 m. 18. *gausapearius* 1820 m. 19. *figulus* 1825 m. 20. *fullonarius* 1820 m. 21. pistor 1825 m.

22. *sutor* germ. 1838 m. 23. *cothurnarius* 1839 m. 24. arcularius 1840 m. 25. *tibialium confector* 1841 m. 26. *lanio,* cerdo 1842 m. 27. *molitor* 1843 m. 28. *pellio* 1843 m. 29. magyar tímár 1845 m. 30. *kovács,* kolompáros, *szerszámkovács,* késmíves 1845 m. 31. *bodnár* 1845 m. 32. *szabó* 1845 m. + fésűs, esztergályos és szitás mesterek kérelme Veszprémmel együtt (OL Dep. Civ. 1846/5/94; 1848/5/7) 33. *ács,* kőműves, fazekas, vagyis gerencsér és kőfaragó mesterek 1847 m. 34. német *szabók* 1846 m.

Somlyóvásárhely (opp.)

35. *textor* 1820 m.

Szentgál (poss.)

36. *figulus* 1823 m. textor 1826 m.

Takácsi (poss.)

38. textor 1821 m. 39. *rotarius, faber ferrarius* 1820 m.

Városlőd (poss.)

+ *szabók* (ht. értesítése 1847. március 9-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1847/5/31; 1846/5/60)

Veszprém (opp.)

40. *petasarius* germ. 1820 m. 41. torneator 1824 m. 42. *murarius, asciarius,* lapicida 1824 m. + *figulus* (ht. értesítése 1825. március 29-én a privilégium elnyeréséről) (OL Dep. Civ. 1825/6/92) 43. *csizmadiák* 1846 m. 44. *takácsok* 1846 m. + *sütők* (ht. értesítése 1848. február 8-án a privilégium elnyeréséről) (uo. 1848/5/12; 1847/5/23) + *szűrszabók* kérelme (uo. 1847/5/95 + kötélgyártó, szitás- és kefekötőmesterek kérelme (uo. 1846/5/86; 1846/5/76; 1848/5/7) + *fazekasok* (ht. értesítése 1848. február 3-án, hogy a régi helyett új privilégiumot nyertek) (uo. 1848/5/20) – l. még spacicaminarius (B. budai kéményseprőcéh)

Veszprém, Rátót, Fajsz, Márkó és Lókút (poss.)

+ takácsok (ht. értesítése 1842. március 15-én a privilégium elnyeréséről) (uo. 1842/5/17)

Zirc (opp.)

45. *murarius, faber lignarius, lapicida, imbricator* 1820 m. 46. *molitor, pistor* 1820 m. 47. *sartor* 1820 m. 48. *textor* 1820 m. 49. *rotarius, faber ferrarius, vietor* 1820 m. 50. *sutor* 1820 m.

ZALA MEGYE

Muraközi sziget

+ fazekasok kérelme (OL Dep. Civ. 1815/6/23)

Drávavidék

+ takácsok kérelme (uo. 1829/6/47)

Nagykapornak (opp.)

1. textor 1815 m. 2. sartor, cothurnarius 1815 m.

Nagykanizsa (opp.)
+ *kovácsok* kérelme (uo. 1808/5/60) 3. pistor 1831 n. 4. murarius, asciarius 1842 m.
Nagykanizsa, *Zalaegerszeg, Keszthely,* Szentgrót és *Kiskomárom* (opp.)
5. pileator 1830 n.
Sármellék (poss.)
6. textor 1817 m. 7. molitor rivalis, pistor 1817 m. 8. faber ferrarius, faber serarius, rotarius (v. bognár) 1817 m.
Szentjakabfa és Óbudavár (poss.)
+ takácsok kérelme (uo. 1838/2/190)
Zalabér (poss.)
9. textor 1838 m.
Tihany és Balatonfüred
+ takács „céh" (uo. 1834/2/155)

ZEMPLÉN MEGYE

Bodrogkeresztúr (opp.)
+ szabók kérelme (OL Dep. Civ. 1813/6/1; 1811/5/44)
Sátoraljaújhely (opp.)
+ szabók, kőművesek, kőfaragók, ácsok, kéményseprők, fazekasok, bodnárok kérelme (uo. 1836/5/70)
Tarcal (opp.)
+ szabók, csizmadiák, kötélverők, kovácsok, kerékgyártók, nyeregyártók, bodnárok kérelme (uo. 1836/5/70)
Homonna (opp.)
Nagymihály (opp.)
Tokaj (opp.)
} + spacicaminarius (l. Budai kéményseprőcéh)

ZÓLYOM MEGYE

Radvány (opp.)
1. pileator 1825 n.
Tótpelsőc és Szászi (opp.), Németpelsőc (alias Szászpelsőc) (poss.)
2. cothurnarius, sartor, cerdo (v. varga), lorarius, pellio, faber ferrarius, vietor, molitor, asciarius, rotarius, braxator, tinctor, lanio 1824 m.
Besztercebánya (civ. lib. reg. et mont.)

1. *sartor* hung. 1817 n. 2. *sartor* germ. 1817 n. 3. pileator 1819 n. 4. mercator 1832 n. (l. még *tinctor* C. 7. alsó-magyarországi bányaváros)

Breznóbánya (civ. lib. reg. et mont.)

1. *sutor* 1827 lat. 2. murarius, *faber lignarius* 1827 lat.

Libetbánya (civ. lib. reg. et mont.)

+ tinctor – l. C. 7 alsó-magyarországi bányaváros

Zólyom (civ. lib. reg.), Zólyomvára lja (poss.) és szomszéd helységek

1. molitor, asciarius 1819 lat. 2. molitor 1819 lat.

ABAÚJ MEGYE 49, 52, 163, *212*
ABAÚJSZÁNTÓ 49, *212*
ÁCS 82, *235*
ADA *214*
ADONY *227*
AJKA 45, *259*
ALBÁR *243*
ALBERTI 40, *239*, *241*
ALMÁS (BÁCS M.) *214*
ALSÓKUBIN *213*
ALSÓLENDVA 43
ALSÓMECENZÉF 49, *212*
ALSÓSZENTGYÖRGY 38, *233*
ALSÓ és FELSŐTÓTBAKA *232*
ALSÓ és FELSŐZSEMBER *232*
APATIN 35, 36, *214*
APÁTFALVA 22, 163, *225*
APOSTAG *240*
ARAD 14, 33, 60, 70, 89, 117, 119, *211*, *212*
ARAD MEGYE 33, 37, 89, 134, 168, 199, *212*
ARANYOSMARÓT *221*, *232*
ÁRPÁS 41, *246*
ÁRVA MEGYE 181, *213*
ÁSVÁNY 28, *229*
ASZÓD 40, 82, 150, 174, *239*

BABA 43, *257*
BÁCS *214*
BÁCS-BODROG MEGYE 24, 35, 36, 37, 77, 101, 168, 169, 176, 181, 199, 202, *214*
BAJA 14, 28, 35, 60, 103, 117, 122, 150, 168, *211*, *214*
BAJMÓC 51
BAJMOK 36, *214*
BAJNA 51
BAJSA 24
BAKABÁNYA 50, 55, *211*, *232*
BAKONYBÉL 46
BAKONY VIZE *259*
BALASSAGYARMAT 121, 134, *238*
BALATONFŐKAJÁR 45, *259*
BALATONFÜRED *261*
BALHÁS 45, *259*
BALINKA *227*
BÁN (BARANYA M.) *220*
BÁN (TRENCSÉN M.) 51, *256*
BÁNÁT 26
BÁND *259*
BÁNYAVÁROS (7 KIRÁLYI) 54, 55, *211*
BARANYA MEGYE 44, 136, 153, 170, 176, 181, *220*
BARNAG 46
BARS MEGYE 172, *211*, *221*
BARSSZENTKERESZT 204
BÁRSONYOS 45, *259*
BÁRTFA 54, *244*
BÁTH 50, *232*
BÁTASZÉK 101, *251*
BATTONYA *225*
BAZIN 52, 55, 196
BECKÓ 51
BECKÓI URADALOM 51, *256*
BÉKÉS 24, 60, *222* ...
BÉKÉS MEGYE 15, 40, 75, 79, 81, 145, 146, 163, 164, 175, 176, *222*
BÉKÉSCSABA 24, 60, 75, 80, 146, *222*
BÉLA *248*
BÉLABÁNYA 55, *211*, *232*

* A céhjegyzékben szereplő nevekre a dőlt számok utalnak.

BELED 41, *245*, *246*
BELÉNYES 62, 142, 143, 144, 162, *224*
BELSŐVÁT 43
BÉNY *232*
BEODRA *253*
BEREG MEGYE 52, 134, 176, *223*
BEREGSZÁSZ 48, *223*
BEREND 45, *259*
BERHIDA 46
BESSENYŐ (ÓBESSENYŐ) *253*
BESZTERCEBÁNYA 54, *211*, *261*
BEZDÁN 36, *215*
BEZENYE *237*
BIA *239*
BICSE 51
BICSKE 59, *227*
BIHAR MEGYE 81 132, 134, 151, 161, 162, 175, 176, 181, *224*
BLAVA FOLYÓ *238*
BOBRÓ *213*
BOGDÁNY *232*
BÓDÉ *259*
BODROGKERESZTÚR *261*
BOLDOGASSZONY 40, *237*
BOLDOGFA 43
BONYHÁD 130, *251*
BOROSSEBES *213*
BÖRÖND 43
BORSOD MEGYE 135, 160, 161, 176, 181, 182, *224*
BÖRZSÖNY *232*
BOZSOK *259*
BRASSÓ *211*
BRENNER 51, *243*
BRESZTOVÁC 36, *215*
BREZNÓBÁNYA 54, *262*
BREZOVA 51, *238*
BUCS *226*
BUDA 15, 25, 28, 33, 35, 37, 48, 53, 55, 59, 73, 89, 92, 95, 122, 130, 169, 175, 194, *211*, *242*
BUDAFOK (PROMONTOR) 40, *241*
BUDAÖRS 239
BULKESZ *215*
BÜK 41

CEGLÉD 13, 40, 60, 78, 89, 103, 115, 118, *239*, *240*
CIBAKHÁZA *230*

CSAJÁG 45, *259*
CSAKOVA 34, 132, *249*
CSÁKTORNYA 43, 56, 137
CSÁKVÁR 70, 131, *227*
CSALLÓKÖZ 51, 111, *243*
CSANÁD *225*
CSANÁD MEGYE 15, 22, 61, 140, 141, 162, 163, 175, 176, 181, *225*
CSANÁDPALOTA 15, 22, 163, *225*
CSANTAVÉR 24, 36, *215*
CSÁNYPUSZTA 91
CSÁSZTA 51
CSATÁD *253*
CSATÁR *259*
CSÁVA 41
CSEJTE 51
CSEKLÉSZ 51, 107,
CSÉKÚT 45, *259*
CSENGER 48, *247*
CSEPEL-SZIGETI HELYSÉGEK *239*
CSEPREG 41
CSÉR 41, *246*
CSERNYE 45, 46, *259*
CSERVENKA 36, *215*
CSESZNEK 45, *259*
CSETNEK 50, *228*
CSOBÁNKA *242*
CSÖGLE *259*
CSÓKA *228*
CSONGRÁD 17, 37, 60, 68, 78, 90, 126, 138, *226*

CSONGRÁD MEGYE 15, 16, 20, 22, 37, 38, 40, 89, 90, 91, 121, 126, 163, 181, 199, *226*
CSONOPLYA 36, *215*
CSÓR *227*
CSORNA 19, 137, *245*
CSŐSZ *228*
CSUNY *237*
CSÜTÖRTÖK 51

DAMÁSD *232*
DARNÓ *229*
DÁRDA *220*
DEBRECEN 16, 30, 53, 59, 73, 134, 166, *230*
DÉG 45, *259*
DEMEJ *232*
DEMÉND *232*
DÉNESFA *245*
DERCSIKA *243*
DETREKŐ 51
DETTA 34, *249*
DÉVAVÁNYA 105, *230*
DEVECSER 30, 45, 65, *259*
DÉVÉNY 51
DIAKOVÁR *211*
DIÓS 51, *243*
DIÓSZEG *224*
DOBSINA 50, *228*
DOBRA 42
DOBRAFALVA 43, *257*
DÖBRÖKÖZ *251*
DÖMÖLK 24, *257*
DÖMSÖD *239*, *240*
DŐR *245*
DOROSZLÓ 36, *215*
DRÁVAVIDÉK *260*
DREIHÜTTEN 190, *257*
DUNAEGYHÁZA 40, *242*
DUNAFÖLDVÁR 99, 101, 131, 204, *252*
DUNAHARASZTI 40, *240*
DUNAPATAJ 21, 28, 83, 154, *240*
DUNAPENTELE *227*
DUNARADVÁNY (KOMÁROM M.) 49, *235*
DUNASZENTGYÖRGY *252*
DUNAVECSE 40, *240*

ECSER 22, *241*
EDVE 41, *246*
EGEG *232*
EGER 38, 71, 75, 79, 87, 88, 89, 105, 150, 164, 204, *211*, *230*
EGERVÁR 42
ELEMÉR 169
ENDRŐD 100, *222*
ENGELSBRUNN *250*
EPERJES 54, *244*
ERCSI *227*
ÉRD *227*
ÉRSEKÚJVÁR 51, 151, *238*
ESZÉK 25, 188, *211*
ESZTERGOM 39, 54, 89, 97, *211*, *227*
ESZTERGOM MEGYE 80, 172, 181, *226*
ÉTE *243*

FACSÉT *236*
FADD *252*
FAJSZ *260*
FALUBATTYÁN *228*
FEHÉRKŐRÖSI CSATORNA *213*
FEJÉR MEGYE 44, 59, 97, 175, *211*, *227*
FEJÉRGYARMAT 48, *247*
FEKETEHEGY 36, *215*
FEKETEVÁROS (PURBACH) 41
FELSŐBÁNYA 48, *247*
FELSŐLENDVA 42
FELSŐLŐ 43, 190, *257*

FELSŐŐR *257, 258*
FELSŐSZEMERÉD *232*
FERTŐSZENTMIKLÓS 41
FILIPPOVA 36, *215*
FINTA 169
FOGARAS *211*
FOKTŐ 83, *240*
FÖLDEÁK 22, *225*
FÖLDVÁR *215*
FRAKNÓI URADALOM 19
FRANYOVA *253*
FÜLE *228*
FÜLEK *238*
FÜLÖPSZÁLLÁS 38, *233*
FUTAK 36, *215*
FÜZESGYARMAT (BÉKÉS M.) *222*
FÜZESGYARMAT (HONT M.) 58, 97, *232*

GÁCS *238*
GAJA VIZE *259*
GAJÁR 51
GÁKOVA 36, *216*
GALÁNTA 51, *243*
GALGÓC 51, *238*
GÁRDONY 57
GENCS 24, 171
GÉRCE 43, *257*
GESZTES 16, 28, *235*
GESZTESI JÁRÁS *235*
GÖDÖLLŐ 40, *240*
GOMBA 22, *241*
GÖMÖR MEGYE 50, 52, 151, 172, 176, *228*
GÖMÖR ÉS KISHONT MEGYE 188
GÖLNIC 50, *248*
GÖNC 49
GUTTA 82, *235*

GYARMAT *229*
GYARMATA 34, *249*
GYEPŰFÜZES 42, 43, *257*
GYERK *232*
GYIMÓT 46
GYOMA *222*
GYÖNGYÖS 38, 71, 72, 75, 76, 83, 84, 90, 97, 100, 103, 130, 150, 164, *211, 231*
GYÖNGYÖSPÜSPÖKI *231*
GYÖNK 21, 29, *252*
GYÖRKÖNY *252*
GYOROK *213*
GYŐR 54, 72, 73, 91, 94, 95, 123, *229*
GYŐR MEGYE 44, 98, 175, 176, 181, *211, 229*
GYŐRSZIGET 82, 130, *229*
GYULA 24, 38, 60, 79, 81, 94, 103, 144, 145, 163, *222*
GYULAFEHÉRVÁR *211*

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY 202, *230*
HAJDÚDOROG *230*
HAJDÚ KERÜLET 38, 40, 75, 175, *230*
HAJDÚNÁNÁS *230*
HAJDÚSZOBOSZLÓ *230*
HAJMÁSKÉR *259*
HAJÓS 40, *240*
HALIMBA 46
HANDLOVA 51
HARKA *245*
HATVAN *231*
HATZFELD (ZSOMBOLYA) 34, 149, 169, *253*
HÉDERVÁRI URADALOM *229, 237*
HEGYES (BÁCS-BODROG M.) 36, *211, 216*
HEGYESHALOM *237*
HELMES 51
HERCEGSZÖLLŐS *220*

HEREND *259*
HÉTHÁRS *244*
HETTYE 43, *257*
HEVES MEGYE 87, 97, 164, 176, 202, *230*
HIBBE 50, *236*
HIDEGKÚT (TEMES M.) 34, *249*
HIDEGKÚT (VESZPRÉM M.) *259*
HIDEGKÚT (VAS M.) 43, *257*
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY 15, 16, 18, 20, 37, 59, 60, 75, 78, 90, 126, 137, 163, *226*
HÓDSÁG 36, *216*
HÖGYÉSZ (TOLNA M.) 204, *252*
HÖGYÉSZ (VAS M.) 24, 43, 204, *257*
HOLECSKA FOLYÓ *239*
HOLICS 51, 116, 117
HOMONNA *211*, *261*
HONT MEGYE 50, 58, 172, 204, *211*, *232*
HORGOS 26, 31, 38, *226*
HRUSSÓ 51
HUSZT 47, *236*

IGLÓ *211*, *248*
IKVA FOLYÓ *245*
ILLAVA 51
IPOLYPÁSZTÓ *232*
IPOLYSÁG 50, *232*
IREG *252*
IRSA *239*, *240*
ISZTIMÉR *227*
IZSÁK 40, *240*

JÁKÓHALMA 38
JANKOVÁC *216*
JÁNOSHÁZA *257*
JÁSZAPÁTI 149, *233*
JÁSZÁROKSZÁLLÁS *233*
JÁSZBERÉNY 14, 39, 58, 67, 68, 89, 92, 100, 108, 109, 111, 149, 167, *233*
JÁSZFÉNYSZARU 38, 39, *233*
JÁSZJÁKÓHALMA 38, 149, 168, *233*
JÁSZKUN KERÜLET 32, 38, 39, 56, 58, 60, 62, 75, 89, 92, 98, 104, 125, 146, 148, 166, 167, 168, 175, 176, 199, 202, *233*
JÁSZKISÉR 38, *233*
JÁSZLADÁNY 38, *233*
JÁSZMIHÁLYTELEK 38, *233*
JÁSZÓ 49, 137
JÁSZSÁG 38, *233*
JÓBAHÁZA 41, *246*
JOLSVA 50, 104, *228*
JUTAS *259*

KABOLD 41
KÁDÁRTA *259*
KÁLD 43, *257*
KALOCSA 100, 149, 154, 174, *211*, *240*
KANIZSA (ÓKANIZSA) 35, *217*
KAPOSVÁR 14, 151, 155, *211*, *244*
KAPUSZINA 36, *216*
KARÁD 19
KARCAG 39, 149, 168, *234*
KARVA (-PUSZTA) *226*
KASSA 25, 54, 89, 95, 169, *212*
KATYMÁR 196, *216*
KECSKEMÉT 13, 40, 57, 60, 71, 75, 78, 79, 89, 92, 94, 97, 100, 108, 109, 110, 115, 120, 122, 124, 132, 138, 150, 173, *211*, *240*
KEMENCE *232*
KEMENESALJA (és -i járás) 17, *257*
KEMÉND *232*
KERESZTÚR (BÁCS M.) 36, *216*
KERNYÁJA *216*

KÉSMÁRK 54, *249*
KESZTHELY 43, 130, 150, 154, *261*
KILITI (POZSONY M.) 204, *237*, *243*
KILITI (SOMOGY M.) 204, *244*
KIRÁLYFALVA 43, *257*
KISBODAK 51, *243*
KISBÉR 42, 43
KISCELL 24, 42, 171, *257*
KISDOROG *253*
KISFALUD (SOPRON M.) 41, *246*
KISFALUD (VAS M.) 42
KISGYARMAT *232*
KISHARTA 40, *241*
KISHIDEGKÚT *259*
KISJENŐ *213*
KISKESZI *228*
KISKÖCSK 43, *257*
KISKOMÁROM *261*
KISKŐRÖS 22, 40, 68, 103, 150, *241*
KISKŐSZEG (BATINA) 153, *220*
KISKOVÁCSI 46
KISKUNDOROZSMA 38, 58, 148, 167, 168, *233*
KISKUNFÉLEGYHÁZA 39, 58, 100, 138, 148, 167, 168, *233*
KISKUNHALAS 39, 60, 100, 101, 147, 148, 168, *234*
KISKUNLACHÁZA 26, 27, 38, 57, 62, 66, 67, 68, 146, 147, *234*
KISKUNMAJSA 39, 148, 204, *234*
KISKUNSÁG 38, 147, *233*
KISLŐD *259*
KISLŐRINTE *259*
KISMARTON 41, 55
KISSOMLYÓ 43, *257*
KISSZENTMIKLÓS *250*
KISTAPOLCSÁNY *221*
KISTELEK 26, 91
KISTORBÁGY *239*
KISÚJSZÁLLÁS 103, 149, 167, *234*
KISVÁRDA 130
KLENÓC 50, *228*
KOCS 43, 204, *235*
KOLLUT 36, *216*
KOLOZSVÁR *211*
KOMÁROM 39, 54, 58, 82, 89, 140, 153, *235*
KOMÁROM MEGYE 19, 97, 153, *211*, *235*
KOMLÓS 34, *254*
KÖMLŐD 196, *252*
KOPPÁNY 45, *259*
KÖPCSÉNY 40, *237*
KORLÁTKŐI URADALOM 51
KÖRMEND 19, 25, 41, 42, 58, 63, 107, *258*
KÖRMÖCBÁNYA 55, *211*, *222*
KÖRNYE *235*
KORPONA 55
KÖRTVÉLYES 43, *257*
KÓSPALLAG *232*
KÓTH 204
KŐSZEG 25, 42, 54, *258*
KOVÁCSI 46
KÖVESD *232*
KÖVI *228*
KRASSÓ MEGYE 151, *236*
KROMPACH 50, *248*
KUCURA *217*
KULA 24, 36, 69, *217*
KUNHEGYES *234*
KUNMADARAS 204, *234*
KUNSZENTMÁRTON 39, 60, 103, *234*
KUNSZENTMIKLÓS (vagy Kiskunszentmiklós) 26, 32, 105, 146, *234*
KUTI *227*

LADÁNY *228*
LAJOSKOMÁROM 45, *259*

LAJTAPORDÁNY 32, *246*
LAJTASZENTMIKLÓS 41
LAK 43, *257*
LAKAT 41, *246*
LAPINCS-FOLYÓ *258*
LAPINCSVÖLGY 42, 43, *257*
LÁZI 45, *259*
LÉBÉNYSZENTMIKLÓS 40
LÉGRÁD 43
LÉKA 42, *258*
LELÉD *232*
LÉVA *222*
LIBETBÁNYA 55, *211*, *262*
LIPOLD 51, *243*
LIPÓT *229*
LIPPA 34, *249*
LIPTÓ MEGYE 49, 151, 173, 176, *211*, *236*
LIPTÓSZENTMIKLÓS 49, 151, *236*
LŐCSE 55, *211*, *249*
LOCSMÁND 19, 41, *245*
LÓKÚT *260*
LÓRÁND (LOVRIN) 34, 169, *254*
LOSONC 151, 172, *238*
LOSONCTUGÁR *238*
LOVASBERÉNY *227*
LUBINA 51
LUGOS 151, *236*

MADARAS 204
MÁGOCS 151, 170, *220*
MAGOSPART 31, *222*
MAGYARGENCS 42, 43
MAGYARGYULA 125, 145, 164
MAGYARÓVÁR 40, 171, 204, *237*
MAGYARPÉCSKA 204, *213*
MAJSAPUSZTA 204
MAKÓ 15, 22, 60, 70, 78, 84, 85, 86, 100, 104, 116, 120, 130, 140, 141, 142, 162, *225*
MALACKA 51
MÁNDOK 49, *246*
MÁRAMAROS MEGYE 47, 52, *236*
MÁRAMAROSSZIGET 47, 48, 126, 127, *236*
MARCALI 155, 156
MARGITA 28, 76, *224*
MÁRIANOSZTRA *232*
MÁRKÓ *259*, *260*
MAROSVÁSÁRHELY *211*
MÁRTÉLY 91
MARTONVÁSÁR 59
MARTONYOS *217*
MATOLCS 29, 48, *247*
MÁTÉSZALKA 48, 166, *247*
MEDVE 28, *229*
MELLENCE 69, *254*
MÉLYKÚT 36, *217*
MENYEKE *259*
MERÉNY 50, *248*
MESZLÉNY *257*
MEZŐBERÉNY 102, *223*
MEZŐKERESZTES 161, *224*
MEZŐKOMÁROM *259*
MEZŐKÖVESD *224*
MEZŐTELEGD 162
MEZŐTÚR 16, 29, 99, 105, *231*
MIAVA 51, *239*
MIHÁLYFA 43, *257*, *258*
MIHÁLYI 41, 44, *245*, *246*
MIKLÓSFALVA *237*
MINDSZENT *226*
MISKOLC 38, 71, 72, 75, 89, 91, 118, 130, 135, 150, 160, 161, 202, *211*, *225*, *229*
MOCS 151, 172, *226*
MODOR 52, 55
MÓDOS 34, *254*
MOHÁCS 62, 170, *220*
MOHOL *217*
MOKRIN 32, *254*
MONOR 22, 40, *241*

MONOSTORSZEG 36, *217*
MONYORÓKERÉK 42, 171, *257*
MÓR 131, 196, *211*, *227*
MÓRI URADALOM *228*
MOSON 40, *237*
MOSON MEGYE 19, 25, 40, 155, 171, 181, *211*, *237*
MŐZS *252*
MUNKÁCS 48, 130, 134, *211*, *223*
MURAKÖZI SZIGET *260*

NÁDSZEG *243*
NAGYABONY 40, *239*
NAGYATÁD 155, 156
NAGYBAJCS 28, *229*
NAGYBÁNYA 55, *211*, *247*
NAGYBECSKEREK 34, 131, 132, 150, 169, 170, *254*
NAGYIVÁN *231*
NAGYKÁLLÓ 49, 130, 133, 202, *246*
NAGYKANIZSA 27, 43, 127, 128, 136, 151, 155, 204, *261*
NAGYKAPORNAK *260*
NAGYKÁROLY 19, 48, 103, 120, 129, 135, 166, *211*, *247*
NAGYKÁTA 40, *241*
NAGYKIKINDA 34, 60, 99, *254*
NAGYKÖCSK 43, *257*
NAGYKŐRÖS 13, 14, 15, 16, 37, 40, 57, 78, 89, 92, 93, 103, 107, 116, 137, 174, *240*, *241*
NAGYKUNSÁG 38, *234*
NAGYLAK 96, 163, *225*
NAGYLÉVÁRD 51, *243*
NAGYMAROS 50, *232*
NAGYMEGYER *235*
NAGYMIHÁLY *211*, *261*
NAGYOROSZI *238*
NAGYÖLBŐ 43
NAGYRŐCE 50, 172, *228*
NAGYSALLÓ *222*, *230*
NAGYSZALONTA *224*
NAGYSZEBEN *211*
NAGYSZÉKELY *252*
NAGYSZENTMIKLÓS 34, 150, 169, *255*
NAGYSZOMBAT 25, 108, *244*
NAGYSZÖLLŐS 48, *256*
NAGYTAPOLCSÁNY 51, 151, *239*
NAGYTEREMIA *255*
NAGYTEVEL 45, *259*
NAGYVÁRAD 27, 28, 59, 75, 81, 100, 132, 134, 142, 143, 144, 151, 161, 162, 196, *211*, *224*
NAGYVÁZSONY 45, *259*
NEMESAPÁTI 171, *257*
NEMESDÖMÖLK 43
NEMESMAGASI 24, 43, *258*
NEMESMILITICS 36, 76, 77, *217*
NÉMETBOLY *221*
NÉMETGYULA 145, 164
NÉMETI (SOPRON M.) 41, *246*
NÉMETI (HONT M.) 50
NÉMETJARNDORF *237*
NÉMETKERESZTÚR 43, *257*
NÉMETPELSŐC 49, *261*
NÉMETPRÓNA 51
NÉMETLIPCSE 49, 50, *236*
NÉMETSZENTPÉTER *250*
NÉMETÚJVÁR 42, *258*
NEZSIDER 40, *237*
NÓGRÁD MEGYE 58, 80, 134, 151, 172, 176, 181, 182, *211*, *238*

NYÉK 19, 41
NYERGESÚJFALU 29, 80, *226*
NYÍRBÁTOR 49, *246*
NYÍREGYHÁZA 24, 49, 134, 166, *246*
NYITRA 51, *238*
NYITRA MEGYE 51, 151, 173, 176, *211*, *238*
NYUSTYA 50, *228*

OLASZI *248*
OROSHÁZA *223*
OROSZVÁR 40, *237*
OSTFIASSZONYFA 43
OZORA 123, *259*
OZORAI URADALOM *252*
ÓBECSE *217*
ÓBUDA 39, 96, 97, 101, 126, 130, 131, 135, 196, *211*, *241*
ÓBUDAVÁR 171, *261*
ÓKANIZSA 204, *217*
OMOROVICA 36, *218*
ÓPALÁNKA 36, *218*
ÓTURA 51

ÖCSÖD *223*
ÖTTEVÉNYSZIGET 28, *229*

PACSÉR 36, *218*
PÁDRÁG 45, *259*
PAKS *252*
PALÁNKA (BÁCS M.) 36, 130, 150, *218*
PALÁNKA (BEREG M.) 48, *223*
PALÁST *232*
PÁLI *245*
PALOTA (l. VÁRPALOTA)
PANCSOVA *211*
PANKOTA 101, 168, *213*
PANNONHALMA (l. még SZENTMÁRTON) *229*
PÁPA 19, 32, 47, 65, 71, 72, 90, 97, 113, 114, 123, 150, 170, 171, *259*
PÁPÓC 43, *258*
PARABUTY 36, *218*
PÁRDÁNY 24, *255*
PÁRKÁNY *227*
PÁSZTÓ *231*
PÁTY *239*
PÉCEL 22, *241*
PÉCS 54, 72, 73, *211*, *221*
PÉCSKA 60
PÉCSVÁRAD 22, *221*
PEREMARTON 46
PERJÁMOS *255*
PERŐCSE *232*
PEST 7, 20, 25, 33, 35, 39, 53, 70, 73, 84, 88, 89, 92, 95, 98, 102, 104, 122, 169, 175, 194, 195, 196, *211*, *243*
PEST MEGYE 23, 35, 39, 40, 82, 115, 120, 125, 132, 135, 150, 153, 173, 174, 175, 176, 182, 199, 202, *239*
PESZEK *232*
PÉTERD 45, *259*
PÉTERVÁRAD *211*
PETROVÁC 36, *218*
PETROVOSZELLO 36, *218*
PILIS *241*
PILISI JÁRÁS *239*
PINKAFŐ 43, *258*
PINKAMINDSZENT 41
POLÁNY 45, *259*
POLGÁRDI 204, *228*
POPPENDORF 43, *257*
PÓRMAGASI *258*
POTYOND 41, *246*
POZSEGA *211*
POZSONY 25, 43, 54, 73, 89, 95, 96, 110, *210*, *244*
POZSONY MEGYE 19, 25, 51, 52, 55, 181, *211*, *243*
POZSONYVÁRALJA 51, *244*
PRIGLEVICA-SZENTIVÁN 36, *218*
PRIVIGYE 51
PUCHÓ 51
PUDMERIC 51
PÜSPÖKI (GYŐR M.) *229*
PÜSPÖKI (POZSONY M.) 51
PÜSPÖKLADÁNY 49, 150, 166, *247*
PUSZTAMISKE *259*
PUSZTAVÁM *228*
PUTNOK 50, *229*

RÁBA FOLYÓ *258*
RÁBAKERESZTÚR *258*
RÁBAKÖZI JÁRÁS *246*
RÁCKEVE 14, 26, 57, 66, 86, 87, 98, 103, 104, 117, 120, 127, 146, 147, *241*
RÁCMILITICS 36, *218*
RÁCPÉCSKA 204, *213*
RADAFALVA 43, *257*
RADVÁNY 49, *261*
RAJEC 51
RAJKA 40, *237*
RAKONCA *232*
RÁKOS (SOPRON M.) *246*
RÁKOSCSABA 22, *241*
RÁKOSKERESZTÚR 22, *241*
RÁRÓ *229*
RATKÓ 50, 172, *228*
RÁTÓT *259, 260*
REMETE 50, *248*
RÉPCESZEMERE 17, 19, 41, 44, 107, 108, 111, 137, *246*
RÉTI 41, *246*
RIMASZOMBAT 50, 151, 172, 188, 196, 202, *225, 229*
ROHONC 25, 42, *258*
RÓZSAHEGY 49, 151, *236*
ROZSNYÓ 50, 89, 111, 172, 202, *225, 229*
RUM *258*
RUSZT 41, 55

SÁG *257*
SAJÓSZENTPÉTER *225*
SAJTÉNY 163, *225*
SALAMON 46
SÁR (VAS M.) 24
SARKAD *224*
SÁRMELLÉK (FEJÉR M.) 111
SÁRMELLÉK (ZALA M.) *261*
SÁROS MEGYE 54, *244*
SÁRVÁR 19, 42, 121, *258*
SASVÁR (SASSIN) 51, 116, 117
SÁTORALJAÚJHELY 48, 130, 151, 196, *261*
SCHÖNDORF (SZÉPFALU) 204, *250*
SELLYE (VÁG) 51
SELLYE (SOMOGY M.) *244*
SELMECBÁNYA 55, *211, 232*
SEMPTE 51
SIKLÓS 136, 151, 170, 221
SIMONTORNYA *252*
SIMONYI 24, 43, *257*
SITKE 43
SMIDRAJTH 190, *257*
SOLT 40, *241, 242*
SOMLYÓVÁSÁRHELY 20, 30, 45, 65, *260*
SOMOGY MEGYE 18, 43, 44, 58, 75, 155, 156, 157, 160, 175, 176, 202, 204, *244*
SOMORJA 25, 51, 154, 155, *244*
SOPONYA *228*
SOPRON 24, 25, 41, 54, 73, 95, *246*
SOPRON MEGYE 19, 41, 44, 55, 175, 204, *211, 245*
SOROKSÁR 40, *242*
STEINBRUCK 40
STOMFA 51
STÓSZ 50
STRIDÓ 151
SÜMEG 43, 65, 204
SÜTTŐ 81, *226*
SVEDLÉR 50, *248*

SZABADBATTYÁN 111, *228*
SZABADKA 35, 36, 53, 60, 100, *219*
SZABADSZÁLLÁS 26, 32, *234*
SZABOLCS MEGYE 24, 30, 48, 49, 52, 75, 150, 166, 175, 176, *246*
SZACS *253*
SZAKÁLLOS *232*

SZAKOLCA 54, *239*
SZALKSZENTMÁRTON 40, *240*
SZALONAK (SCHLAINING) 42, *258*
SZÁNTÓ (HONT M.) *232*
SZANY *246*
SZAP 28, *229*
SZÁRAZVÁM 32, *246*
SZARVAS 60, *223*
SZARVKŐ 32, 41, *246*
SZÁSZI 49, *261*
SZATMÁR MEGYE 48, 52, 120, 129, 135, 166, 175, 176, 181, *247*
SZATMÁRNÉMETI 48, 53, *211*, *248*
SZÁZD *232*
SZEBEN 55, *244*
SZEBELÉB 50,
SZÉCSÉNY 151, *238*
SZEGED 16, 26, 33, 36, 60, 70, 73, 100, 122, 130, 148, *211*, *226*
SZEGHALOM *223*
SZEGHEGY 36, *218*
SZÉKELYHÍD *224*
SZÉKESFEHÉRVÁR 54, 72, 73, 79, 91, 95, 97, 113, 123, *211*, *228*
SZEKSZÁRD 18, 29, 151, *252*, *253*
SZÉLESKÚT (BREITENBRUNN) 41
SZELNICE 50, *236*
SZEMŐ 82
SZÉNÁSFALU (SZENICZ; NYITRA M.) 51
SZENC 51, 107
SZENTANDRÁS 41, *246*
SZENTANNA *213*
SZENTELEK 171, *258*
SZENTENDRE 14, 39, 117, 150, 174, *242*
SZENTES 21, 37, 60, 70, 75, 90, 91, 108, 126, 130, 138, 150, 163, 195, *226*
SZENTGÁL 45, *259*, *260*
SZENTGOTTHÁRD *258*
SZENTGYÖRGY (ESZTERGOM M.) 54
SZENTGYÖRGY 52, 55
SZENTGYÖRGYMEZEJE *226*
SZENTISTVÁN 46
SZENTJAKABFA 171, *261*
SZENTJÁNOS 40, *237*
SZENTKERESZTI JÁRÁS (BARS M.) 204, *222*
SZENTKIRÁLYSZABADJA 46
SZENTLÁSZLÓEGYHÁZA (VAS M.) 171
SZENTLŐRINC *221*
SZENTMÁRTON (l. PANNONHALMA) *229*
SZENTMÁRTON (VAS M.) 24, *258*
SZENTMIHÁLY (FEJÉR M.) *228*
SZENTMIHÁLY (SZABOLCS M.) 49, *247*
SZENTMIHÁLYFAI URADALOM *245*
SZENTMIKLÓSFALVA 43, *258*
SZENTPÁL 28, *229*
SZENTTAMÁS (BÁCS M.) 101
SZENTTAMÁS (ESZTERGOM M.) 54, *227*
SZEPES MEGYE 50, 52, *211*, *248*
16 SZEPESI VÁROS 50, 172, *248*
SZEPESVÁRALJA *248*
SZEPSI 49, *212*
SZERDAHELY 51, *244*
SZERED 51, 108, *244*
SZERGÉNY 24, *258*
SZETTE *232*
SZIGET (ZALA M.) 48
SZIGETKÖZ 82
SZIGETVÁR 14, 22, *245*
SZIKSZÓ 49, 107
SZILASBALHÁS *259*

SZILL *246*
SZILSÁRKÁNY 41, *246*
SZINYÉRVÁRALJA 32, 48, *247*
SZIRÁK *238*
SZIVÁC 36, *219*
SZOB *232*
SZOBOTISZT 51, 116, 117
SZOKOLA *232*
SZOMALYOM *245*
SZOMBATHELY 25, 42, 46, 71, 79, 123, *258*
SZOMOLNOK 50, *248*
SZOMOLYÁN 51, *243*
SZOLNOK (HEVES M.) 38, 100, 109, *211*, *231*
SZOLNOK (MOSON M.) *237*
SZTANISICS *219*
SZUHA 20

TÁC *228*
TAKÁCSI 45, *260*
TAMÁSI *253*
TAPOLCA 43, 123
TAPOLCAFŐ 46, 114, 117, 123
TARCAL 50, *261*
TARNÓCZ *236*
TAUKA 190, *257*
TATA 16, 79, 89, 90, 97, 102, 123, *211*
TATATÓVÁROS 89, *235*
TÉCSŐ 47
TEMERIN *219*
TEMES MEGYE 27, 33, 34, 37, 132, 151, 168, 176, 181, *249*
TEMESVÁR 36, 70, *211*, *251*
TÉT 98, *229*
TEVEL *253*
TIHANY *261*
TINNYE *239*
TISZADOB 49, *247*
TISZAFÜRED *231*
TISZAÚJLAK 48, 49, *256*
TISZOLC 50, *229*
TÓFARKA *259*
TÖBÖR *243*
TOKAJ *211*, *261*
TÖK *239*
TÖKÖL 86
TOLCSVA 204
TOLNA 95, 151, *211* *252*, *253*
TOLNA MEGYE 29, 44, 95, 175, *251*
TÖLGYES *232*
TOPOLYA 24, *219*
TOPONÁR *245*
TÖRÖKBECSE (ÚJBECSE) 34, *255*
TÖRÖKSZENTMIKLÓS 24, *232*
TORONTÁL MEGYE 24, 26, 33, 34, 37, 131, 132, 149, 169, 170, 176, 190, *253*
TORZSA 36, *219*
TÓSOK 45, *259*
TÓTKERESZTÚR 41, *246*
TÓTKOMLÓS 27, *223*
TÓTPELSŐC 49, *261*
TÓTVÁZSONY *259*
TRENCSÉN 55, *256*
TRENCSÉN MEGYE 51, 52, *211*, *256*
TÚRKEVE 149, 167, *235*
TURNISCHE 43
TURÓC MEGYE *256*
TÜSKEVÁR 30, 46, 65
TUZSINA 51

UGOCSA MEGYE 48, 52, 202, *256*
UGOD 46
ÚJARAD *250*
ÚJBÁNYA 54, *211*, *222*
ÚJFALU 32, *246*
ÚJHARTYÁN 40, 174, *242*
ÚJPÉCS *255*

ÚJPALÁNK 204
ÚJSZEGED *255*
ÚJSZŐNY 140, 153, *235*
ÚJVÁROS (POZSONY M.) 51
ÚJVERBÁSZ 36, *219*
ÚJVIDÉK 35, 36, 53, 204, *211*, *219*,
UNG MEGYE 48, 52, 130, 135, 151, 165, 176, *256*
UNGVÁR 48, 62, 75, 129, 130, 132, 151
UNGVÁRI URADALOM 48
ÜRMÉNY 51

VÁC 14, 17, 19, 25, 26, 39, 46, 89, 100, 102, 111, *211*, *242*
VADOSFA 41, 44, *246*
VÁGA *244*
VÁGÚJHELY 51, *239*
VÁL 59, *228*
VÁMOSMIKOLA *232*
VÁRADOLASZI 27, 161, *224*
VÁRADVÁRALJA 27, 161, *224*
VÁRADVELENCE 27, 161, *224*
VARASD 25, 35
VÁRI *223*
VARIN 51
VÁRMELLYÉK *258*
VÁROSLŐD 19, 20, 21, 46, *259*, *260*
VÁRPALOTA 15, 45, 46, 97, 123, *259*
VARSÁNY 45, *259*
VÁSÁROSFALU 41, *246*
VASKOHI URADALOM 162
VASKÚT 36, *219*
VAS MEGYE 19, 24, 41, 42, 44, 63, 121, 171, 176, 204, *211*, *256*
VASZAR 46, *221*
VASVÁR 258
VECSESZÉK 114
VENCSELLŐ 169
VÉP 43, *258*
VERBÓCZ 51, *239*
VERESBERÉNY *259*
VERSEC 34, 99, 151, *250*
VÉRTESALJA *228*
VESZPRÉM 32, 46, 47, 71, 72, 76, 79, 90, 99, 113, 114, 117, 123, 126, 138, 151, *211*, *259*, *260*
VESZPRÉM MEGYE 19, 45, 90, 97, 170, 176, 199, 204, *211*, *259*
VÉSZTŐ *223*
VIMPÁC 32, *246*
VINGA 34, *250*
VINKOVCZE *211*
VISZTUH 51
VITTENC 51
VÖNÖCK 24, 43, *258*
VÖRÖSBERÉNY 46
VÖRÖSKŐ 51
VÖRÖSKŐI URADALOM 20
VÖRÖSMART *221*
VÖRÖSTÓ 46
VUKOVÁR *211*

ZÁDERLAK 32, *250*, *251*
ZALA MEGYE 43, 128, 136, 154, 171, 176, 202, *211*, *260*
ZALABA *232*
ZALABÉR *261*
ZALAEGERSZEG 43, 123, 151, 154, *261*
ZALASZENTGRÓT *261*
ZALASZENTLÁSZLÓ 43
ZÁGRÁB 25
ZARÁNDFALVA 40, *237*
ZAY – UGRÓC 51, *256*
ZEBEGÉNY *232*
ZEMPLÉN MEGYE 49, 52, 151, 165, 176, 202, *261*
ZENTA 24, 35, 69, 70, 150, *219*
ZIRC 47, *260*
ZÓLYOM (ÓZÓLYOM) 55, *262*
ZÓLYOM MEGYE 49, *211*, *261*

ZÓLYOMVÁRALJA *262*
ZOMBOR 35, 36, 53, *211*, *220*
ZSÁMBÉK 32, *239*, *242*
ZSIGMONDHÁZA 250
ZSÓFIAFALVA 48, *223*
ZSOLNA 51

RÖVIDÍTÉSEK

EK	Egyetemi Könyvtár. Céhprivilégiumok.
Fényes, *1847.*	Fényes Elek, *Magyarország leírása.* I–II. k. Pesten 1847.
Fényes, *Geogr.*	Fényes Elek, *Magyarország geographiai szótára.* I–IV. k. Pesten 1851.
Fol. Lat.	Széchényi Könyvtár Fol. Lat.
Kassics	Kassics Ignácz, *A Magyar Országi Mester-Embereket, ezeknek Legényeit, és Tanítványait, nem különben a Mester-Czéheket illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek Kivonatai.* Bécsben 1835.
Kassics, *Ench.*	Kassics Ignácz, *Enchiridion seu extractus Benignarum Normalium ordinationum Regiarum Pestini.* 1825. I. k.
Makói Lt.	Makó város levéltára. Kihirdetett Testamentumok 1765–1793.
Mérei, *Iparfejlődés ...*	Mérei Gyula, *Magyar iparfejlődés 1790–1848.* Bp. 1951.
MGTSZ	Magyar Gazdaságtörténeti Szemle
OL AM	Országos Levéltár. Helytartótanács. Acta Mechanica
OL Art. Caeh.	Országos Levéltár. Magyar Kancellária Articuli Caehales
OL CA	Országos Levéltár. Magyar Kancellária. Privilegia Caehalia Abolita
OL DC	Országos Levéltár. Helytartótanács Departamentum Caehale
OL Dep. Civ.	Országos Levéltár Departamentum Civitatense
OL FIK	Országos Levéltár. Föld- Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium
OL Lib. Caeh.	Országos Levéltár. Magyar Kancellária. Liber Caehalium ab anno 1815 usque 1847.

PmL	Pest megyei Levéltár
PmL Lac. jk.	Pest megyei Levéltár. Kiskunlacházai jegyzőkönyvek
PmL Rkevi jk.	Pest megyei Levéltár. Ráckevei jegyzőkönyvek
Szádeczky	Szádeczky Lajos dr., *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon.* I–II. k. Bp. 1913.
Szeg. ÁL	Szegedi Állami Levéltár
III. R.	a jelen kiadvány III. része

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztő: Zrinszky Lászlóné – Műszaki szerkesztő: Merkly László
Borító és kötésterv Rudas Klára munkája
Betűtípus: gm/10 pontra Garamond
A kézirat nyomdába érkezett: 1967. VIII. 2.
Terjedelem: 17,5 (A/5) ív – Példányszám: 600
AK 395 k 6770
Szegedi Nyomda, Felelős vezető: Vincze György

Ára: 41,— Ft

JOBBÁGYTELEK
ÉS PARASZTGAZDASÁG
AZ ÖRÖKÖS JOBBÁGYSÁG
KIALAKULÁSÁNAK
KORSZAKÁBAN

Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrártörténetéből. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Makkai László

638 oldal — számos táblázat — 17×24 cm — Kötve 100,— Ft

Miért szerepel kevesebb jobbágy a földesúri urbáriumokban, mint ugyanazon falvak dézsmajegyzékében?

Hogyan lehetséges, hogy a falvak lakóinak nevei az örökös földhözkötöttség idején egy-két évtized alatt kicserélődnek?

Mi az oka annak, hogy a XVII. század első felében a jobbágyok kevesebb gabonát termelnek, mint a XVI. század végén?

Miért fogyatkozik állandóan az iparűző jobbágyok száma a falvakban?

Ilyen és hasonló érdekes kérdésekre keres választ a kötet, amely a XVI—XVII. századbeli Zemplén megyei forrásanyagok alapján vizsgálja az örökös jobbágyság kialakulási korszakának azokat a gazdasági és társadalmi problémáit, amelyek előtt az utókor mindeddig értetlenül állt.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST